This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

ONDEL-STUDIËN II

DOOR J. J. G. BOELEN S. J.

V. 3-4

DRUK N. ALBERTS
KERKRADE - 1908.

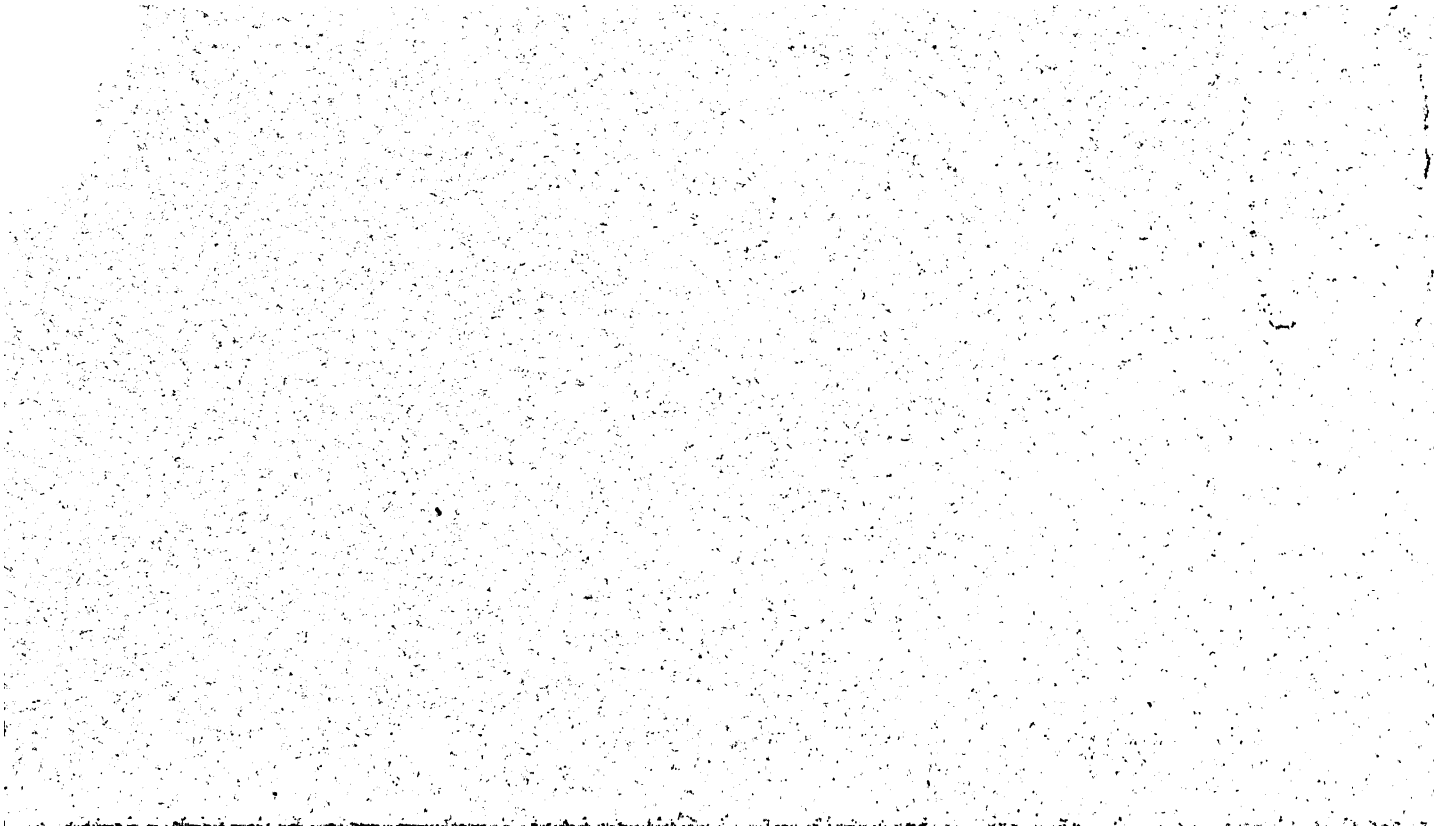

VONDEL-STUDIËN

III.

VONDELS BESPIEGELINGEN

VAN

GODT EN GODTSDIENST

DOOR

J. J. G. BOELEN S. J.

IIIe DEELTJE.

N. ALBERTS, Drukker-Uitgever, Kerkrade.
1907.

PT5732
B6
v.3-4

Aan den Lezer.

Aanvankelijk lag het niet in mijn plan, ook het 2e, 3e en 4e Boek der Bespiegelingen in behandeling te nemen.

Doch mijn opstel „Vondels Klooster-poëzie" (Jaarb. v. J. Alb. Th. 1906) heeft mij zekere klachten en verzoeken gewekt (in den grond zeer vleiend en bemoedigend), zoodat ik niet ten tweedemale onvoldoende lezers wilde maken.

Wat meer is: doorgezette studie heeft mij overtuigd, dat, wat er ook zij van wijsgeerige *bezwaren, men zeer goed de hoofdpunten bevattelijk kan maken en een behoorlijken blik op de 3 restende Boeken geven; — terwijl daarin het* dichterlijke *in veel ruimer mate en in veel hooger schoonheid voorhanden is, dan men op 't eerste gezicht zou vermoeden.*

Ik zet dit laatste met alle nadrukkelijkheid voorop, aangezien ik bij de korte algemeene beschouwing van elk Boek dingen te zeggen heb, die een ongewettigd vooroordeel konden vestigen, en zoodoende tegen het verdere vooringenomenheid wekken.

In hoofdzaak geef ik den inhoud en gang van elk Boek; maak eenige opmerkingen over de geaardheid en waarde; doorloop het, voor zoover 't mij belangwekkend, nuttig, aangenaam toeschijnt; bovenal bied ik talrijke fragmenten aan, ten einde deze bloemlezing uit Vondels leerdicht te verrijken en op te luisteren.

J. J. G. BOELEN, S. J.

Oudenbosch,
1907.

INHOUD.

V.-St. XI. 2e Boek. — Van Godts eigenschappen.
XII. Aanhangsels t. w.
9. Ontstaen (uit, van) = bestaen (bij, door).
10. Hoe heerlijck Godts eeuwigheit is.
11. Spiegelkloot. — Rei uit Adam in ball. v. 1355—1412.
12. Godt is algoet en de liefde.
XIII. 4e Boek. — Van Godtsdienst.
XIV. Aanhangsel t. w.
13. Godsdienst.
XV. 5e Boek. — Van Godtsdienst in 't byzonder.
XVI. Aanhangsel t. w.
14. Conventie en Vondel.
XVII. De H. Dryeenigheit V. v. 875—1264.

Nalezing.

VONDEL-STUDIE XI.

2e BOECK. — VAN GODTS EIGENSCHAPPEN.

Vergelijkt men de stof van dit 2e Boek met die van het 1e, dan is veellicht het onderwerp «Godts eigenschappen» nog wel zoo wijsgeerig en lastig, als het betoog van «Godts bestaen.»

Gevolg hiervan is, dat dit 2e Boek, in zijn geheel beschouwd, echt geleerd mag heeten, en geen lectuur levert (ik verheel het niet) voor wie niet behoorlijk beslagen is in de Scholastische philosophie, en niet van studie houdt. [1])

Dan ook dit is waar: voor een genoegzaam onderlegd lezer is reeds een waar genot die macht en heerschappij over de Nederlandsche taal, waardoor Vondel de meest afgetrokken ideeën weet uit te drukken, ik moet zeggen, op allerlei wijs weet te keeren en te wenden, en dat in meestal voortreffelijk gebouwde verzen. Dat de betoog-

[1]) En dan nog....! Er komen in dit Boek zelfs enkele plaatsen voor, die ik geen kans zie tot genoegzame helderheid te brengen. 't Lijkt dáár, alsof Vondel de zaak niet genoegzaam machtig is, aan sophismen doet of onlogisch redeneert. Opmerkelijk is, dat hij juist dáár een bepaalden auteur schijnt te volgen: wien, is 't mij niet gelukt op 't spoor te komen. Men bestudeere b. v. zekere partijen in v. 77—135. Te vrijmoediger schrijf ik deze oordeelvelling neer, daar zij het resultaat is van mijn raadplegen bij meerdere voortreffelijke vakmannen.

kracht des wijsgeers degelijk en machtig blijft, kan men, na de kennismaking met het 1e Boek, bij voorbaat vaststellen.

Een genot voor verbeelding en gevoel is dit Boek in mindere mate: óók een natuurlijk gevolg. Men versta dit goed. Poëzie ontbreekt geenszins. Zij schuilt echter veelal in kleinere en fijnere beeldspraak, die overal doorsprankelt en zekere oplettendheid van den lezer vordert; maar toch meermalen krachtig en machtig doorbreekt, o. a. (mag ik gerust zeggen) van v. 959—1299 toe.

Reeds de ontwikkeling van inhoud en gang zal het gezegde begrijpelijk maken.

Uit het 1e Boek is gebleken, dat men het bestaan Gods door het licht der natuurlijke rede (zeer zinrijk hier v. 3 een «morgenstar» geheeten [1]) met voldoende zekerheid kennen kan. Dat is de grondgedachte van den aanhef v. 1—17:

Het licht, dat uit natuure en reden straelt en schijnt,
Waervoor onreden vlught, het misverstant verdwijnt,
Is als een morgenstar, in 't Oosten opgerezen,
En heeft den ongodist verzekert en bewezen,
Dat Godt in wezen is, en niemant aen den dagh
Van dees nootwendigheit en waerheit twijflen magh,
Ten waer hy, snooder dan de dieren, in dit leven
De reden, en 't gebruick van reden, hem gegeven
Van dien algoeden Godt, te snoot misbruicken wou.
Een wachthont blijft zijn' heer, ook in der doot, getrou,
En kent den meester, en weldoener, die hem voedde,
Terwijl hy nacht en dagh het huis bewaeckte en hoedde:
En zou het redelijck vernuft met harte of mont
Miszaecken zijnen heer? gewis de trouwe hont

[1]) De Zon is Christus, het «waarachtige Licht» en Zijne bovennatuurlijke genade.

Beschaemtze in reden, die den naem van menschen voeren,
En hunne lastertong ter noot uit vreeze snoeren.

Thans volgt natuurlijk, en ook plichtmatig, de vraag v. 18:

Nu staet ons ga te slaen in dees geheimenis
Hoedaenigh, en hoe groot, en wie dees Godtheit is,
Zoo verre ons reden en begrijp heur naer kan stappen,
En kennen in natuure en aert, en eigenschappen,
En werck.

«Zoo verre ons reden en begrijp....»; want v. 26:

De Godtheit kent alleen op 't allernaeust zich zelf;

naar het getuigenis der grootste wijsgeeren mede, die o. a. verklaren v. 41:

Oock zeght men lichter wat Godt niet is, dan wat hy
In wezen is. Wie zwijght, en schroomt van Gode vry
Te spreecken, weet volmaeckst van Godts natuur te
[spreecken. —

De grondreden van v. 47:

d'Onmooghlijckheit van Godt in zijn volkomenheden,
Gelijck de schepsels, klaar te kennen,

ligt hierin; het werk des schepsels is, als de werker, altijd begrensd; het werk Gods is op zijne beurt binnen grenzen besloten: God echter, de Werker zelf, is oneindig en onbegrensd in elken zin.

Dit alles v. 17—56 mogen wij noemen: de aankondiging van het onderwerp van het 2e Boek.

Nu volgt de hoofdindeeling van dat onderwerp, v. 56—77, in twee woorden samen te vatten: ontzeggen en toeeigenen d. i. ten einde ons eenig denkbeeld van

Gods natuur en eigenschappen te kunnen vormen, ontkent of v. 57:

> Ontzeght men eerst aen al wat uit Godts wezen straelt
> Den aert der schepselen,

m. a. w. Gods natuur en de natuur der schepselen verschillen ten eenemale in wezen, en op deze manier stelt men nu vast, ***wát God niet is.*** [1])

Door eene andere beschouwing van God en het schepsel kent of eigent men aan God toe alle volmaaktheden, die men in de schepselen begrensd en eindig waarneemt, maar waarvan in God elk in zichzelf en alle te zamen oneindig zijn: zoo drukt men, hoe zwak ook, eenigermate uit, ***wát God is.***

Ziedaar de hoofdsplitsing van het gansche 2e Boek in twee deelen, waarvan het eerste gaat van v. 77—195, het tweede van v. 195 tot het einde toe.

't Eerste deel: ontzeggen, ontkent:

1° dat God kan «laeten te zijn» d. i. God kan niet niet zijn v. 77—87;
2° dat Hij stof (materia) is v. 87—97;
3° dat in zijn Wezen eenige menging of samenstelling is, in welken zin ook, v. 97—105; derhalve
4° Ook niets, dat onderling strijdt v. 105—117. Alles is in God één «aert»; b. v. Gods Goedheid is in God zelven hetzelfde als zijne Rechtvaardigheid, Almacht, enz. Vondel noemt dit v. 109: «Evenaerdigheit.»
5° Gevolgelijk is God geen lichaam v. 117—151;

---

[1]) Bij v. 67, 68 teekent v. L. o. a. aan: «door Hem te ontzeggen (d. i.: niet toe te eigenen).» Dit is minder juist: Gode ontzeggen = in God ontkennen.

6° Eindelijk, in God kan geen sprake zijn van den «toeval» (accidens) [1]) v. 151—179: Hij is louter zelfstandigheid, en v. 185:

Godts zelfstandigheid is eigentlijck zijn wezen,

zoodat God is zijn eigen form, en degene DIE IS: «qui est» of «sum qui sum.» Aldus v. 179—195.

Het tweede deel: toeeigenen wordt, en te recht, ingeleid met de vooropplaatsing en de oplossing dezer moeilijkheid:

Zoo God is «louterheit» (v. 192), «loutre eenvouwigheit» (v. 161), «loutre eenwezenheit» (v. 166), «evenaerdigheit» (v. 109), kortom, zoo God «eenformigh» (v. 182) is, en Degeen v. 241:

Wiens eigenschap van 't wezen niet verscheelt: —

hoe is het dan mogelijk, eigenschappen in God te *onderscheiden*, d. i. Gods «eenvouwigheit» v. 200:

in verscheidenheên van dingen te vermengen;
Een mengsel dat rechtuit met Godts natuure strijt?
Wat raet, om onzen hals t' ontslaen van dit verwijt?

Toch is die «raet» gemakkelijk gevonden. Men onderscheide slechts. [2]) De zaak zelve (hier Gods Wezen) heeft geen verscheidenheid v. 218:

---

[1]) Men herinnere zich de noot 2 bij *geval* Vond.-Stud. VII bl. 60.

[2]) Naar de wijsgeerige termen: *distinctio realis* en *distinctio rationis*. — Vondel zelf zet later v. 281 deze distinctie juist en klaar op t. w. Gods eigenschappen,

Zy zijn alleen in 't brein verscheiden opgevat,
Naer menschelijck begrijp en reden, buiten dat
Vermelt haer onderscheit geen daetlijckheit van binnen.

Dit punt is uitvoeriger reeds besproken Vond.-Stud. X. Aanh. 5 form en formen.

geen mengsel *in der daet*,
Noch veelheit

van eigenschappen; maar God, Hij v. 213

openbaert zich zelf *naer ons verstant*,
In menige eigenschap, zijn werckstuck ingeplant;

t. w. door de schepselen, die ons openbaren, hoe goed, hoe machtig, hoe wijs, hoe schoon enz. Hij is. Ingevolge hiervan spreken *wij* nu van Gods Goedheid, Almacht, Wijsheid, Schoonheid enz. als van onderscheiden eigenschappen, voor ons, menschen, «kenbaerheên» (v. 218), waardoor *wij* ons eenig zwak denkbeeld van God vormen, daartoe genoopt en gedwongen (wat volheid van gedachte in 3 woorden!) v. 209: door «reden, noot en nut.»

En met wat doel openbaart zich God aldus in zijn «werckstuck»? Juist met het bepaalde doel v. 215:

Om zijn eenvouwigheit in ieders hart te drucken.

In heerlijke verzen en beelden licht Vondel deze gedachte toe en toont metéén aan, hoe de verkeerde opvatting der eigenschappen Gods (een gevolg van de verdorvenheid van hoofd en hart) het veelgodendom in de wereld bracht en hun schandelijken eeredienst v. 238 (wederom 3 zinrijke woorden):

Gesteven door genot, schijnheiligheit en dwang!

Ik zou meenen mijnen lezers onrecht te doen, zoo ik hun de onmiddellijk hierop volgende dichtregelen onthield, althans v. 243—257. Let wel, Vondel zegt daarin niets anders, dan dat hij bij de nadere beschouwing van elk der eigenschappen Gods, zooals die veelal door de ge-

leerden of (v. 257) de «wijzen, eeu op eeu» aan «Godt ge-eigent» werden «met reden en bescheit», zich streng bepalen zal bij «natuure en reden,» en alle «openbaeringen .... gewijde bladen» enz. ter zijde laat. Maar hoe dichterlijk zegt hij dat! Hij teekent in enkele trekken den mensch (en hoe waar is dat van den gevallen mensch) ziende ja, met zijn geestelijk oog, de rede, maar ziende als door een vlies en bij schemerlicht, en daarom gelijk de half-blinde «met zijn' stock» (v. 254) alles betastend en toetsend, om zóó door het zinnelijke en zichtbare tot eenige kennis van den Ongeziene te komen, v. 243:

Om d'eigenschappen dan des Oppersten t'ontvouwen,
Ten minste zommigen, en Hem hier door t' aenschouwen
In zijn hoedanigheên, ontleenen wy geen licht
Uit openbaeringen, orakel en gezicht,
Geschiedenisse, en spreuck van Gods gewijde bladen;
Maer zullen met natuure en reên ons eerst beraeden,
Om voeghelijck het vlies te lichten van het oogh
Des schemerenden, die ten eerste niet zoo hoogh
Kan opzien in dien glans, en vreest geloof te geven
De[1]) nimmer faelbre blaén, door 's hemels Geest geschreven,
Die als met zijne hant de hant der schrijvren trock.
Hy volge dan natuur en reden met zijn' stock.
Wanneer de mist van 't glas der oogen is gestreecken,
Zal 't licht opklaeren, daer hy eerst van zat versteecken. [2])

Hiermede genoeg over de inleiding van het 2e deel v. 195—273.

---

[1]) *De* = *Aan de.* — Wat verder staat, doelt op de inspiratie d. i. de ingeving en leiding van den H. Geest in de H. Schrift.

[2]) *Versteecken* = verstoken.

Thans in 't bijzonder over elk der eigenschappen, die door de «wijzen» op goede gronden Gode plegen «geeigent» te worden.

Naar de methode, althans vroeger veelal door de wijsgeeren gevolgd, stelt ook onze wijsgeer-dichter, als eerste eigenschap Gods, diens «*eenvouwigheit*» (*simplicitas*) v. 273—347.

De oude kantteekening drukt dit aldus uit: «Godts wezen is eenvouwigh en ongemengt»; de dichter zelf volgender wijze v. 273:

> d'Eenvouwigheit van Godt gemoetme, en zweeft vooruit,
> Een eigenschap, die stip en louter buiten sluit
> De t'zamensmilting van al t' onderling verbonden,
> Een t'zamensmilting noit in Godts natuur gevonden. —

«*Godts eenvouwigheit*» wordt gevolgd door «*Godts volkomenheit*» v. 347, deze door: «*Godt is een, enckel en alleen*» v. 417, enz. Dan welk nut steekt in die dorre opgave der goddelijke eigenschappen naar Vondels volgorde? Alwie de Bespiegelingen zelf ter hand neemt, vindt ze opgegeven, of in het overzicht van het 2e Boek, of in de kantteekeningen. Daarenboven in die overkorte aanwijzingen komen reeds uitdrukkingen voor, die nauw te verstaan zijn, zoolang men uit den tekst de bedoelde zaak niet heeft leeren kennen en begrijpen.

Om dit door een paar zware passages te staven; daar heeft men de bewijsvoering bij «*Godt is een, enckel en alleen*» v. 417—543, en bij «*Godt is oneindigh*» v. 543—679. Voor hoevelen is die eerste kantteekening zelve zoo maar begrijpelijk? Vervolgens, wie verstaat, ook al is hij philosophisch onderlegd, op 't eerste gezicht alles in deze twee fragmenten? Zonder bedaarde en ernstige lezing, zonder werkelijke studie zal dat aan zeer weinigen gelukken: ik heb dat aan vakmannen gezien.

Wat daarbij erger is: zelfs kan men hier niet eens den lezer wijzen op het waarachtig dichterlijke d. w. z. op zoovele verrassende, hoogst zinrijke beelden en vergelijkingen, aangezien dat verrassende en zinrijke den lezer niet kan bereiken en aangrijpen, tenzij hij de leer, waarmede die verband houden, reeds genoegzaam meester is.

Dit alles moge verklaren en vergoelijken, waarom ik geheele brokstukken oversla en geen aanhalingen daaruit doe.[1])

Niettemin wil ik een oogenblik stilstaan bij «Godt is onmeetbaer» v. 679—709, en «Godt is wezenlijk overal tegenwoordigh» v. 709—746.

De dichter-wijsgeer heeft juist te voren bewezen «Godt is oneindigh» v. 543—679: uit die «Oneindigheit» besluit hij te recht tot de «Onmeetbaerheit» en metéén tot de v. 681:

d'Overalheit van Godts tegenwoordigheit,

of, zooals hij het uitdrukt v. 709, tot de:

alomwezenheit des wezens.

Hier zegt Vondel o. a. v. 687:

want zoo 't vernuft wil vaeren
Op dezen Oceaen der wezens, zijne baeren
Gaan weiden, zonder strant. Waarheen 't vernuft zich went,
Het ziet een bare zee, een enckel element,
Een eenigh aengezicht der Godtheit aen met vreezen,
En ootmoedt en ontzagh. Op Godts ongrondigh wezen
Drijft dit heelal, gelijck een spongie in 't zoute nat,
Doortrocken van de zee, van schuim en water zadt.

---

[1]) Ik sprak daar van v. 417—543, zonder ze verder af te schrijven. Intusschen vindt men daar v. 420 «*bestaet*» en v. 426 «*ontstaen*» («ontsta»). Naar aanleiding dier woorden geef ik Vond.-Stud. XII, Aanh. 9.

d. i., naar het volgend v. 695:

> De kracht en 't wezen van de Godtheit leeft volkomen.
> In d'allerminste stip. [1])

Hoe wondervol die Onmeetbaarheid Gods gepaard gaat met zijne Alomtegenwoordigheid d. i. hoe Gods wezen geen grenzen kent en niettemin in «d'allerminste stip» geheel tegenwoordig is, drukt de wijsgeer hoogst dichterlijk uit in v. 709—723, waarin hij tevens antwoord geeft op de vraag, óf de leer der Alomtegenwoordigheid de Godheid niet verlaagt, onteert, besmet?

> Deze alomwezenheit des wezens, schoonze vloeit
> Zelfstandigh overal in allen, en doorgloeit
> En onderhoudt en voedt zooveel geschapenissen, [2])

---

[1]) v. Lennep keurt de vergelijking der spons minder goed; en wel omdat «beelden ..... de zaak onder meer grootsche en edele afmetingen» behooren voor te stellen. Vooreerst: *zóó* gezegd, wordt *te veel* gezegd. Beelden en vergelijkingen hebben de strekking, om óf bloot meerder duidelijkheid, óf grootere sierlijkheid, óf hoogere kracht en nadrukkelijkheid bij te zetten: bij onderwijs treedt de duidelijkheid op den voorgrond, en zoo maakt deze vergelijking (v. Lennep zelf erkent dit) de zaak recht bevattelijk. Dan hier is meer, is een hoofdpunt: waar het God en Goddelijke zaken betreft, blijft alle vergelijking en beeld beneden de zaak, dat kan niet anders; genoeg, zoo ze maar niet bepaald onedel of lachwekkend zijn. Hier nu is de vergelijking, reeds eerbiedwaardig om hare oudheid (of v. L. dat wist?), in zichzelve treffend zinrijk, aangezien zij niet alleen Gods tegenwoordigheid *om* ons, maar ook *in* ons onder een sprekend beeld voorstelt. — Let ook op «ongrondigh» v. 692 = waarvan men den bodem nooit kan peilen, volstrekt passend bij die «bare zee» van 't Goddelijk wezen. v. L.'s «ongrondigh: ondoorgrondelijk» is, op zijn minst, niet duidelijk.

[2]) *Geschapenissen* = schepselen.

Noch wortze niet getast, noch hoeft geen [1]) smet te wissen
Uit haere louterheit: gelijck des menschen ziel
Na 'et zielen van het lijf een smet van 't lichaem hiel;
Want Godt is plaetseloos alsins in alle dingen
Zoo tegenwoordig, dat [2]) hy alles kan doordringen,
En blijven smetteloos in wezen, altoos wijdt
Gescheiden van al 'tgeen bestaet in plaetse en tijt.
Hy blijft in louterheit van wezen dicht gesloten.

En nu volgen heerlijk zinrijke tegenstellingen, waarin Vondel het onbegrijpelijk wondervolle der Alomtegenwoordigheid, vereenigd met de Onmeetbaarheid, als verzinnelijkt: «verre en dicht» (= nabij); «byeen» (= het enckel Eén) «en uitgegoten» (= alom gespreid) [3]); nederdalend in 't schepsel, en toch blijvend oneindig hoog verheven boven alle schepselen:

---

[1]) *noch — geen*, waar men op 't eerste gezicht zou willen lezen *noch — een*. Dan *noch* is hier, dunkt me, gelijk aan *nochtans*, zoodat de zin luidt: «schoon de alomwezenheit vloeit...., nochtans wortze niet getast, nochtans behoeft*ze* geen» enz.

[2]) v. 712—716. Kortheidshalve deze omschrijving: Nochtans wordt Gods Wezen, bij zijne tegenwoordigheid in alle schepselen, niet door deze aangetast en als besmet in zijne puurheid, gelijk zulks het geval is met 's menschen ziel, die in hare vereeniging met het stoffelijk lijf, de smet van 't lichaam deelt. Want God is in alle dingen «plaetseloos» d. i. niet bepaald en begrensd door de plaats, die de dingen in de schepping beslaan, «zoo tegenwoordigh, dat»....
Of door «*Na 'et zielen*» (= bezielen) bedoeld wordt de aanvang der vereeniging van de ziel met het lichaam, óf wel het ophouden dier vereeniging door den dood, kan wellicht een vraag zijn: in 't eerste geval ziet Vondel op de smet der erfzonde, in het tweede op de nog niet gedelgde schuld der zonden, tijdens het leven bedreven.

[3]) *Een' alom gespreiden* noemt Vondel den Alomtegenwoordigen God. B e s p. V v. 1089.

Zoo blijft hy verre en dicht, byeen en uitgegoten,
En of hij neerdaelt op een endelooze wijs
In 't schepsel, hy behaelt in hoogheit eer en prijs.

Alle aandacht verdienen ook de v. 727—733. Zij toonen, wát een meester in de woordkunst, bij volstrekte eenvoud en ongekunsteldheid, met onze Nederlandsche taal vermag ter uitdrukking van afgetrokken denkbeelden:

De diamantknoop van d'alomheit, alsins vintbaer,
En d'eindeloosheit is zoo krachtigh onontbindbaer
In een gevlochten en doorvlochten en geleit, [1])
Dat eer de form en stof van ieder wezen scheit,
Daer 't wezen wezen blijft, dan deze van elkandere
Te scheiden zijn, en Godt in ongodt eer verandere [2])

Tot besluit van dit fragment deze vergelijking:

Indien de zonnestrael in geene modderpoelen
Ontwijt wort, noch besmet, hoe laegh zich 'tlicht verneêrt:
Hoe wort Godts wezen zelf, dat geest is, dan onteert
En door het slijck bevleckt?

en deze gevolgtrekking, in wier laatste vers Vondels vrome zin boven komt, wien het bewustzijn van Gods Alom-

---

[1]) *Geleit* = *gelegd.* Ook wij spreken van: «een knoop leggen.»

[2]) *Dat eer* (= eerder) de *form en stof.* Vondel wil zeggen: dat eerder het onmogelijke zou geschieden. Bij voorbeeld: onmogelijk is het dat form en stof scheiden, en dat niettemin het wezen, juist door hunne vereeniging ontstaan, als wezen blijve voortbestaan; onmogelijk eveneens, dat God in ongod (niet God-zijn) verandere. — Dezelfde idee keert terug in de verzen 1255—1259, maar wordt aldaar niet zeer gelukkig aangewend.

tegenwoordigheid een ware zielstroost is in alle omstandigheden van 't leven:

Het zijn dan grove zinnen,
Die uit d'alomheit van Godts wezen laster spinnen
En zuigen zulck een gal; terwijl de honigby
Hier geur van troost uitzuight, en niet dan leckerny.

Ziedaar een paar staaltjes van didactische poëzie in deze stoffen, tevens eenige voorbeelden meer van Vondels wijsgeerig taaleigen.

Een nieuw voorbeeld van leerpoëzie, gepaard aan bewonderenswaardige macht over taal en versbouw, en, zeker niet het minst, aan dichterlijke voorstelling, levert ons: «Godt is onveranderbaar» v. 747—763, eene eigenschap in v. 763 «onverzetbaerheit» geheeten. Ziehier:

Het godtlijk wezen weet van geen veranderingen,
En houdt een aangezicht, terwijl alle andre dingen
Verandren op hun beurt, opkomen, en vergaen,
De vaster schepsels slechts door zijne kracht bestaen.
De Godtheit, louter een, eenvouwigh, en onendigh,
Volkomen, ongemengt, onmeetbaer, en nootwendigh,
En buiten lijbre[1]) macht, door geen verandring scheit,
Noch in hoedaenigheit, noch in zelfstandigheit,
Noch in hoegrootheit oock van staet en eigendommen;
Een vast bezit, waer in zy zit in top geklommen.
Die gansch volwassen is, geen aenwas meer behoeft.
Dat eeuwigh bloeit en bloost, wort van geen buy bedroeft.

---

[1]) *Buiten lijbre macht* (lijbre = lijdbare) bet.: de Godheid is voor lijden, d. i. om iets te ondergaan, onvatbaar. Zie Nalezing.

In onverknochtheit is geen bant, of snoer te breecken.
De Godtheit wort by gout, by louter gout, geleken,
Een fenixerts, [1]) waerop noch vier, noch kankrig [2]) nat,
Hoe lang men haer beproeft, het minste wint en vat.

Eigenlijk loopt de behandeling van Gods onveranderbaarheid tot v. 807, dewijl Vondel hier de opwerping inmengt en beantwoordt, of Godts onveranderbaarheid niet strijdt «met zijnen vrijen wil» (v. 780). Wie lust heeft, moge dit zelf bestudeeren.

Ik ga over tot v. 873: «Godt is eeuwigh»: eigenlijk loopt dit fragment door tot v. 1001, en wordt als voorbereid door v. 845—873: «Godt is onsterfelijck, en 's levens oirsprong.»

Die eeuwigheid Gods is ongetwijfeld een der heerlijkste stukken uit dit 2e Boek: dan, waarlijk, 't is geen kost voor iedereen, én uit den aard des onderwerps, én om de wijsgeerig-dichterlijke behandeling. En hierbij leg ik bepaald den nadruk op het dichterlijke, dat te meer bevreemden moet, aangezien de stof voor poëzie weinig vatbaar schijnt.

En toch — lees den aanvang der bewijsvoering v. 883—891. God, zoo zegt Vondel is «onveranderbaer», wij zagen het. Maar uit deze eigenschap of (met een nieuw woord) v. 883: uit die

Onverwisseling van Godt, in staet gebleven,
Wort hem dan d'eeuwigheit met reden toegeschreven,
Hy kent noch voor, noch na: want eeuwigh kent geen
Die tusschen pael en pael een ruimte leggen laet. [maet,

---

[1]) *Fenix-erts* d. i. heerlijk als de fenix-vogel en, als deze, éénig in zijn soort.

[2]) *Kankrig* v. *kanker* afgeleid, dus: invretend.

In d'eeuwigheit verschijnt een evenvrolijck bloeien,
Een wezen, een gelaet, een vaegh, van geen vermoeien
Gevolght, een zelve kracht, een macht, een levend licht,
Een tegenwoordigheit de glori van mijn dicht! [1])

Een tweede aanhaling uit «Godt is eeuwigh» zij ons het fragment, door de oude kantteekening betitelt: «onderscheit tusschen tijt en eeuwigheit», v. 927—943

De tijt en d'eeuwigheit in duurzaemheit verscheelen,
Als tacken uit een' stam, doch ongelijcke deelen.
En tegens een gekant: want wie den duur beziet,
Het eene kent zijn endt en oirsprong, 't ander niet.
Het eene zweeft recht door, op voortgang en bewegen:
Het andre rust in stilte, en staet het schocken tegen.
Het eene wort gestuit, en neemt in 't ende een keer:
Het andere staet pal, en wanckelt nimmermeer.
Het eene ontfangt zijn maet van uurwerck, klock, en [starren,
En zonne, en maene, om niet in 't voortgaen te verwarren:
Het andre meet [2]) gestarnte, en zon, en maen, en al
Wat uit zijn' ring alleen een duimbreet deelen zal
In 't duuren, afgemerckt door eeuwen, jaren, dagen,
En uur, en oogenblick, saizoenen, zomervlaegen,
Den winter, lente en herfst, gebruickt of snoot misbruickt,
Tot dat Godts eeuwigheit den Tijt de vleugels fnuickt.

---

[1]) Mijns inziens wil Vondel zeggen: het waarachtig begrip van eeuwigheid kent noch verleden, noch toekomst; het kent alleen een *altoos tegenwoordig zijn:* dat *volmaakte zijn* is de glorie van heel dit leerdicht, aangezien daarin gelegen is de alles overtreffende, alles omvattende glorie van Hem DIE IS.

[2]) *Ontfangt zijn maet.... meet.* Vondel bedoelt: zon, maan en sterren zijn (voor ons) tijdmeters; tegenover God worden zij zelve als gemeten door Diens Eeuwigheid (of v. 967 «geduurzaemheden») waaruit hun als een partikel, een korte, eindige duur wordt medegedeeld. Van daar v. 938: «en al»

Dan een volstrekt meesterstuk is het didactisch-lyrische slot v. 959—1001. Om er te beter de aandacht op te vestigen en den gang hier niet te veel te vertragen, heb ik het buiten den tekst geplaatst en van eene kleine inleiding voorzien. Vond.-Stud. XII Aanh. 10.

Ook de «almogentheit» v. 1001—1077 bespreek ik niet nader. Slechts wijs ik er met den dichter-wijsgeer op, hoe de Almacht zich in Gods werken paart aan de wijsheid en daarmede gelijken tred houdt, v. 1051:

Gij, schilders, hier is geest en licht om voort te leeren.
De rijckste in 't vinden, en de wijste in 't ordineeren.
De machtighste om zijn werck tot d'allerjongste streeck
Te voeren, dat er niet volkomens aen ontbreeck',
Is Godt alleen, waerin (ô die hem moght volkennen!)
De wijsheit en de maght, als in een renbaen rennen,
En strijcken eenen prijs op zulck een lange ry,
Daer geen van beide in kunst haer weêrga rent voorby. [2])

Wat uit zijn' ring alleen een duimbreet deelen zal
In 't duuren

en v. 965:

wat binnen zijnen ring
Een korte duurzaemheit of oogenblick ontfing,
Of noch ontfangen zal, uit Godts geduurzaemheden;

en wederom v. 1090:

wat streeck de renbaen van den tijt,
Die voortvlieght, uit den ring van 't eeuwigh deelt, en snijt.

Kortom: gelijk Gods Onmetelijkheid alwat in de ruimte bestaat omvat: eveneens omvat als 't ware Gods Eeuwigheid alwat tijdelijk is.

[2]) De termen ***geest, licht, vinden, ordineeren, allerjongste streeck*** zijn ontleend aan de schilderkunst, terwijl de werken Gods gelden als een ***ry*** kunstwerken voor ons oog ten toon gesteld, waarin de kunst van Gods Wijsheid en van Gods Macht in gelijke mate naar den prijs dingt.

Zoo wordt de band reeds gelegd tusschen beide eigenschappen Gods: reeds gelegd, zeg ik; want tusschen v. 1058—1077 ligt nog: «onderscheit tusschen Godts inwendige en uitwendige werckinge,» aan 't voorgaande toegevoegd, om zekere misvattingen en dwalingen te bestrijden.

Zoo komen wij aan twee elkander opvolgende fragmenten, beide, als daar straks «Godts Eeuwigheit», ware prachtstukken en modellen van leerdicht.

Het eerste v. 1077—1143 gaat over «Godts Wijsheit en Alwetenheit»; het tweede v. 1143—1299 behelst: «Godt is algoet» en «Godt is liefde.»

Bestudeeren wij het eerste: Gods kennen, voorzeker een der lastigste punten in de Godsleer! Hoe Vondel het aanlegt?

Hij onderscheidt 3 punten: «Godt is alwijs» v. 1097; «Godt is alwetende» v. 1097; en, als gevolg, Gods Voorzienigheid v. 1129—1143. Dat dit 3e punt in de oude Kantteekeningen niet staat opgegeven, valt gemakkelijk te verklaren: te dezer plaatse wordt de Voorzienigheid niet veel meer dan vermeld, en Vondel zelf kondigt aan, dat hij deze eigenschap Gods, «den glans der wijsheit op het lest zal geven» (v. 1140) d. i. door het geheele 3e Boek daaraan te wijden, zooals ons reeds bekend is.

Ik schrijf dit fragment in zijn geheel af. Leering, met groote helderheid en met wondermacht over de taal uiteengezet; dichterlijke opluistering, door hoogst beeldrijke zeggingskracht, in 't licht gesteld! —

Ik geef het stuk met eenige opheldering: 't zij een schitterende bloem te meer in onze Bloemlezing uit Vondels Bespiegelingen.

De wijsheit is in Godt een kennis, die het al
Wat was van eenwigheit, en is, en worden zal
Door d'allerhoogste en eerste oirzaecken, in haer klaerheit
Bespiegelt in Godt zelf, den spiegelkloot der waerheit:
Want die zijn wezen kent, begrijpt en kent met een,
Van haeren oirsprong af, zoo veel geschapenheên,
En al wat mooghlijck is te wezen, en te worden,
Te wassen, te vergaen, een ieder op zijne orden,
Oock tot het minste toe; met een wat ieder ding
Vermagh of niet vermagh, naer elcks bejegening,
Zy weet omstandigheên, gelegentheên, en reden
Van op- en uitkomst, wijze en voortgang, morgen heden,
En gistren, en wat streeck de renbaen van den tijt,
Die voortvlieght, uit den ring van 't eeuwigh deelt, en snijt.
Men noem' dees wijsheit dan Godts licht, dat opgerezen
Van eeuwigheit, uit kracht en kennis van Godts wezen,
Het al in eenen blick ontdekt, behoudens dat
Het oogmerck wort vereischt, zoo lang vooruit gevat
Van 't alziende oogh; naerdien men niet in 't niet
[kan vinden,
En zonder 't iet het oogh gelijck staet met de blinden.[1])

[1]) v. 1091. Voor wie v. 1091—1097 bezwaar opleveren, het volgende. — Waar niets is, kan het oog ook niets zien, en staat de ziende gelijk met den blinde. Eveneens is het gelegen met 's menschen geestelijk oog d. i. 's menschen verstand kan «niet in 't niet» of, wil men, uit het niet kennen. Dit geldt zelfs voor God. Zoo Hij kent, en (dit lijdt geen twijfel) alles kent, zoowel wat bestaat, als wat nog niet bestaat, maar bloot mogelijk is; dan is dat alleen verklaarbaar uit kracht en kennis van Zijn eigen wezen. Zoo is zijne wijsheid het «licht Godts», uit en in Hem zelven van eeuwigheid als «opgerezen», en waardoor Hij «het al in eenen blick ontdeckt» en «bespiegelt» in zich zelf, tegelijk (behoudens = met bijbehoud) met zijn goddelijke plannen, eveneens van eeuwigheid «gevat van (= door) 't Alziende oogh.» Te recht voegt Vondel dit er bij, omdat de wijsheid (*sapientia*) juist daardoor verschilt van de kennis (*scientia*), dat de eerste passende ordening en richting op een doel of «ooghmerck» omvat en vereischt.

Dees kennis krijght met een, indien men ruimer weit,
Den titel en den naem van Godts Alweetenheit,
Die, louter oor en oogh en licht, door duisternissen
Noch veerheit wort belet te polssen, uit te visschen,
t'Aenschouwen, te verstaen al wat verstaenbaer zy,
En kenbaer voor 't begrijp, op d'endelooze ry
Der dingen, zoo [1]) die naekt voor haer, de zon der zonnen,
Die 't al doorstraelt en ziet, zich niet verborgen konnen;
Een kennis, die geensins grontoirzaeck is van al,
Wat is en was, en noch een wezen worden zal;
Dewijl geen ding bestaet in wezen en vermogen
Door iemants weetenschap, en 't zien van 's anders oogen,
Maer door zijn eigen form; want wat men kent voor iet,
Dat is door zijn natuur, en niet omdat men 't ziet.
Dus brout d'Alweetenheit, die alles kent naeukeurlijck,
Geen woesten mengelklomp van 't noodigh en gebeurlijck:
En z'onderscheit in 't goede en quaede, hier beooght,
Wat Godt nootwendigh wil, en wat hy slechts gedooght,
En toelaet, om geensins eene oirzaeck te verstrecken
Van snoode gruwelen, en noodlots lastervlecken:
Want die 't aenstaende ziet, kent klaer en naeckt vooruit
Den wortel, en den gront, daer 't lasterstuck van spruit,
Die goet en quaet voorzagh, voorzagh elcks eigen-
[schappen,
En aert, en op wat voet een ieder aen quam stappen.
Dus wordt de vrye wil door nootdwang niet bedroeft,
Noch uit zijn' winckelhaeck met domme kracht ge-
[schroeft,
Dus schuift men licht een schot voor ongebonde schennis.
Die Godt durf van Zijn' aert vervreemden zonder kennis,
En opperste oirzaeck noemt van goet en quaet met een,
Veel snooder dan de drift der dolle Manicheen,
En 't blinde Heidendom, die met hunne ommewintselen
Voortteelen goet en quaet, uit tweederley beginselen.

---

[1]) *Zoo.* Weder: zooals die d. i. aangezien die.

Naerdien Godts Wijsheit by de wijsten wort geacht
Een kennis, die het al bespiegelt in zijn kracht
Te vore, schept, bestuurt, en onderhoudt in wezen,
Wort in Godts wijsheit Godts Voorzienigheit geprezen,
En d'eene in d'anders aert by zommigen gemengt.
Hoewel de Godtheit zelf dit mengen licht gehengt
In ons begrijp (dat Godts geheelheit niet kan deelen,
Wiens eigenschappen van zijn wezen niet verscheelen,
Noch onderling, maer een uit haer natuure zijn)
Nochtans op dat deze eene in d'andre niet verdwijn',
Gelijck men d'eene verwe in d'andre ziet verdreven;
Zoo zullenwe op het lest den glans der wijsheit geven
Aen Godts Voorzienigheit, twee zusters, eens en een,
En zoogelijck, als uit Godts aengericht gesneên.

Als van de «onsterflijckheit» en «Godts Eeuwigheit» mag men ook hier spreken van een meesterstuk![1])

Naar aanleiding van dit fragment, o. a. v. 1080:

Bespiegelt in Godt zelf, den *spiegelkloot* der waerheit,

zal ik in Vond.-Stud. XII Aanh. 11 iets over dat woord *spiegelkloot*, bij Vondel herhaaldelijk in gebruik, zeggen; en metéén de laatste Rei van de Adam in ballingschap bespreken, waarin met dat woord nogmaals Gods kennen ter sprake komt.

Gaan wij over tot v. 1143—1299: «Godt is algoet» en «Godt is liefde.»

---

[1]) Dat voor menig letterkundige zulke hooggaande poëzie te machtig is, laat zich begrijpen en vergoelijken, en strekt geenszins tot schand. Maar een schand is het, met laatdunkendheid daarop neer te zien: naar het heet, omdat het maar didactische poëzie is; in waarheid, omdat men niet gaarne zekere theorieën opgeeft, of zijn onvermogen bekent, misschien zich daarvan nauw bewust is.

Ziehier de analyse.

De dichter-wijsgeer herinnert eerstens aan de afleiding van het woord «Godt», «Godtheit» van «goetheit», volgens Ie B. v. 44 en 45.

Dan zet hij, om 't zoo te noemen, de definitie op van «goet» naar het bekende: ***bonum ex integra causa***, aldus vertaald v. 1146:

> Een uitdruck van elck ding, waaraen geen ding ontbreeckt,

maar voor zijn doel nog nader bepaald door v. 1147:

> En dat volkomen is.

zoodat hij door «goet» bedoelt het ***bonum perfectum***, het goed in vollen zin, zonder tegenstelling hier met het ***malum*** of kwaad.

Maar nu is God de hoogste «Volkomenheit» (v. 1150), dus ook de hoogste «goetheit» of duidelijker: het volmaakte goed. Er kan derhalve verwarring ontstaan, tenzij men de *eigenschap* «Godts goetheit» nader en scherp bepale (v. 1149—1156). Bij dit laatste vers luidt het:

> Om dan Godts goetheit hier rechtmaetigh af te meeten,
> Hoewelze onmeetbaer is, en weit, in 't lang en 't breê,
> Gelijck een endelooze en grondelooze zee;

en thans volgt de scherpere bepaling v. 1159—1162:

> Zoo noemen wy haer best de voester aller dingen,
> In Godt en buiten Godt: want alle goeden [1]) springen
> Alleen uit deze bron der goetheit onvermoeit;

welke idee verder in keurige verzen ontwikkeld wordt, tot v. 1171.

---

[1]) ***Alle goeden*** d. i. alle goede dingen, alle goeds.

In v. 1171—1193 staat de wijsgeer eenige oogenblikken stil bij het feit, hoe (v. 1171)

de schepsels (nu) schakeeren, en verscheelen
In goetheit, daerze min of rijckelijck in deelen,
Naer dat het Godt behaeght.

Doet deze verscheiden en ongelijke uitdeeling van gaven aan Gods goedheid geen afbreuk? — 't Antwoord luidt: allerminst. Vooreerst bewijst het, dat die gaven uit loutere vrijgevigheid voortkomen d. i. uit Gods vrijen wil. Dit (v. 1175)

melt zijn *vrijen wil* in 't storten van zijn giften;
Zijn *wijsheit* op het hoogste, en *billijckheit* in 't schiften
En onderscheiden van zoo veelerhande goet.

Wat meer is, die «ongelijckheit» v. 1179:

geeft een luister aen 't geschapen,

niet alleen, maar snijdt meteen den pas af aan de dubbele opwerping, dat God noodzakelijkerwijze heeft geschapen v. 1185:

dat d'oppermajesteit
Uit kracht van haer natuure, en een nootwendigheit
De weerelt (heeft) gebaert;

alsmede, dat Hij als blindelings, zonder wijsheid geschapen zou hebben v. 1187:

dit werckstuck waer geworden
Uit redenlooze maght, daer wijsheit, streeck, noch orden,
Noch keur, noch billijckheit doorgaens in wiert gemerckt,
Maer alles eveneens gemaelt stont, en beperckt;
Gelijck de schildergeest, die, plomp in 't ordineeren,
De beelden stelt alleens [1]), geen verwen kan schakeeren.

[1]) *Alleens* = alle eens (Kiliaan: alleleens, al eveneens) dus: eveneens, op gelijke wijze.

Hier echter rijst de vraag v. 1193:

> Is Godt de bron van 't goede, is al 't geschapen goet,
> Wat's oirsprong van het quaet?

Vondel antwoordt op die vraag in v. 1197—1239. De slotsom komt hierop neer: de eerste «oirsprong van 't quaet» wordt gevonden en ligt in 't schepsel zelf d. i. in diens «vrije willekeur» verbonden met de «wisselbaerheit» van 's menschen gemoed, geneigd tot «overslaen ten quaede.»

Bij v. 1239—1299 begint: «Godt is de liefde»; een fragment, waarbij het dichterlijke gaandeweg immermeer aan den dag treedt en stijgt, middelerwijl de philosophische leer van den H. Thomas een machtig fundament geeft.

«Wederliefde» is 't laatste woord!

Ik heb hiermede v. 1143—1299 ontleed, en reeds hier en daar wat bijgelicht. Daar het stuk groot is, en menige aanmerking vraagt, geef ik het in zijn geheel afzonderlijk in Vond.-Stud. XII. Aanh. 12.

Vondel heeft de eigenschappen Gods in volgreeks uiteengezet en bezongen; op de laatste plaats Gods liefde, die Hem aandrijft tot mededeeling zijner goedheid en schoonheid, en die v. 1280:

> wil ten letste baeren
> Dit wonderlijck heelal, wat leeft en niet en leeft,
> Daer Godts gelijckenis of min of meer in zweeft

Maar dat heelal met al zijn «geschapenissen» (v. 1319) d. i. alles, wat God buiten zich heeft voortgebracht, het is dan ook Gods eigendom en «rechtsgebiet» (v. 1300), waarover Hij «den grootsten scepter» (v. 1313) zwaait, «gelijck het Hem behaeght» (v. 1309); en dat «aen zijne voeten»

gezeten, Hem erkennen moet «voor 't hooft, het heerelijckste lidt» (v. 1306), 't zij men in dat woord «heerelijckst» wil zien; het voortreffelijkste lid, of wel het «lidt» dat heerchappij voert over de andere leden. — Kortom v. 1321:

> Indien het schepsel aen Godts wezen hangt alleen,
> Zoo staet het onder Godts gebiet, en anders geen. [1])

Want (hier v. 1323 begint eigenlijk de slotrede en de overgang tot het 3e Boek) men lette er wel op: niet alleen dat God door zijn scheppingswoord alles uit het niet tot het bestaan heeft geroepen; Hij ook is het, die alles onderhoudt, ordineert, en richt naar 't «eindt en wit» (v. 1325), en zoo een nieuwe, heerlijke eigenschap openbaart: Gods Voorzienigheid! Eene eigenschap, waarin en waardoor al de andere, als zijne Almacht, Wijsheid, Goedheid, Schoonheid, Liefde enz. voor ons in stralenden zonneglans opdagen en schitteren; eene eigenschap, die Gods aanschenners, Epicurus en Lucretius met hun nasleep, schaamteloos loochenen en bij voorkeur aanranden.

Het 3e Boek zal derhalve tot onderwerp hebben «Godts wercken», en meteen de handhaving en verheerlijking zijner «Voorzienigheit.» Het fragment is goed verstaanbaar. Ik citeer slechts de slotverzen v. 1345:

> Dees waerheit, schoonze wort gelochent stijf en sterck
> Van 't ongodist gespoock, zal blijcken uit Godts werck,
> Zoo klaer in 't scheppen als 't regeeren van 't geschapen,
> En Godts Voorzienigheit, gelijck een scheutvry wapen,
> Verdadigen het hart, dat op de Godtheit bout,
> En in 't geschapen haer bespiegelt, en aenschout.

---

[1]) *Anders geen* = van geen anderen heer.

VONDEL-STUDIE XII.

AANHANGSEL 9.

Ontstaen (uit, van) = **bestaan** (bij, door).

Ontstaen is bij Vondel soms gelijk aan bestaen. In Besp. II v. 420 leest men:

gelijck al wat uit stof gesproten,
Door eenen bant verknocht, uit form en stof bestaet.

Welnu, tegenover die stoffelijke dingen stelt Vondel Gods éénheid, en legt Gode dan de woorden in den mond v. 425:

Ick ben 't alleen
Die uit my zelve *ontsta*, het eenigh louter één;

ook in v. 829 zegt de dichter:

Want Godt van zich *ontstaet.*

«Ontstaen» gezegd van God, voorzeker hoogst bevreemdend! En al komt deze uitdrukking enkele malen meer voor, de gewone zegswijze is, als in de 1e Rei van de Lucifer v. 285:

By zich bestaet.

Hoe het woord hier te verklaren? — De twee beteekenissen van «ontstaan» passen hier niet: men raadplege het Woordenboek der Nederl. Taal. Het zegt: «*ont-staan* in de beteekenis uit iets zijn oorsprong nemen, voortkomen; dit is thans de gewone beteekenis.» Het zij zoo, maar 't kan toch bezwaarlijk aldus gezegd worden van God.

Een ouder gebruik (volgens hetzelfde Woordenboek) hecht aan *ontstaan* de beteekenis: van iets af staan; en, met een zaak of persoon tot onderwerp, die van: ontgaan, ontbreken, missen, in den steek laten. Hierbij wordt, let wel! een voorbeeld aangehaald uit Vondel zelven. Heel goed. Maar gebruikt Vondel *ontstaan* ook niet in geheel anderen zin? Geen woord daarover in het Woordenboek. Toch had, mijns inziens, ook dát vermeld moeten worden, te meer, waar het een man als Vondel geldt. En meenden de schrijvers zulk een gebruik van *ontstaan* niet te kunnen goedkeuren, zij hadden zulks erbij kunnen aanteekenen.

Welke nu is die beteekenis, herhaalde malen aan 't woord *ontstaan* door Vondel gegeven?

De vraag is te meer gewettigd, daar Vondel, gelet op de versmaat, voor: «Die uit my zelve ontsta» even goed had kunnen schrijven: «Die by my zelf besta», eene uitdrukking, die hij, sprekend van God, meermalen bezigt. Te meer gewettigd, mag ik wel zeggen, aangezien de dichter juist in dit 2e Boek der Bespiegelingen (handelend over «Godts eigenschappen») zoo buitengemeen bepaald, accuraat en wijsgeerig-schoolsch is. Zou hem dit alles nu ter dezer plaatse ontstaan, om eens op zijn ouderwets te spreken? Of veeleer, zou de dichter-wijsgeer zich misschien, juist ter wille van de schoolsche termen, aan iets hebben gewaagd, dat verklaarbaar is, maar niet licht aller bijval zal verwerven? Daar zit, dunkt me, inderdaad de knoop.

Vondel heeft het philosophische *existere* (ons: *bestaan*) hier letterlijk willen teruggeven, en wel tegenover *esse* (ons: *zijn*, *wezen*). Dat is alles. Dit wordt bevestigd o. a. door Besp. II v. 549, v. 552, v. 593, waar esse en existere, essentia en existentia (zijn en bestaan) telkens naast elkander worden geplaatst. Merkwaardig is hierbij v. 547—550, dewijl daar Gods wezen d. i. (als ik het zoo mag uitdrukken) Gods inwendig-zijn wordt gesteld tegenover Gods uitwendig-zijn m. a. w. zijne openbaring in het geschapene:

> Al wat ge in Godt gemoet, getuight Hy is onendigh;
> Het zy hy zich bespiegele inwendigh, of uitwendigh:
> Inwendigh, in ontstaen en wezen onbepaelt;
> Uitwendigh, in 't heelal, dat uit zijn wezen straelt.

De uitdrukking: «die uit zich ontstaet» vindt men ook reeds Besp. I v. 449. Toch wordt ook bestaan met wezen verbonden b. v. Besp. II v. 625:

> En wat 's eenvouwigheit in wezen en bestaan
> Doch [1]) anders, als verschil en mengselen versmaen?...

Dan, nu ga ik dieper op de zaak in en vraag: wat mag wel de reden zijn, waarom de dichter in v. 425

> Ick ben 't alleen,
> Die uit my zelve ontsta, het eenigh louter een.

ontstaan in plaats van *bestaan* als opzettelijk bezigt?

Niet onwaarschijnlijk, omdat alles in dit anderhalve vers neerkomt op het wijsgeerig esse, het zijn; en hij des, zoo tot grooter klaarheid, als om in de wijsgeerige termen te

---

[1]) *Doch* = toch, wel.

blijven, niet ongaarne in dezen tusschenzin existere (bestaan), letterlijk vertaald door ***ontstaan***, wenschte in te voeren. Men zal mijne bedoeling misschien beter vatten, en metéén het geheele vers, God in den mond gelegd, beter verstaan door de volgende omschrijving:

Van alle wezens ben Ik, God, het alleen, die van Mijzelven in waarheid kan zeggen, dat ik besta (existo) als het volmaakte «één» d. i. het zelfstandig zijn (esse); gevolglijk, als de volstrekte éénvoudigheid d. i. waarin geene verschillen, vermengingen, bestanddeelen mogelijk zijn, dus: het «loutere» zijn; gevolglijk dus ook als de «eenighe» of enkele, die aldus bestaat.

Verdere toelichting behoort hier niet thuis. Bij wijze van besluit haal ik hier nog de kantteekening aan der oude Vondel-uitgave bij v. 417. «Godt is een, enckel, alleen»; en citeer tot meer gemak v. 417—426 in hun geheel:

> Godts enckele eenigheit in wezen vloeit en drijft
> Uit zijne eenvouwigheit, die buiten mengsel blijft,
> En geensins t' zamenhangt uit ondereengegoten
> Verscheidenheên; gelijck al wat uit stof gesproten,
> Door eenen bant verknocht, uit form en stof bestaet,
> En weêr aen deelen spat, in 't breecken van den draet.
> In d' eenigheit wort Godts volkomenheit gevonden
> Die geenen bant behoeft, en al wat hangt verbonden
> In adel overtreft, en roept: Ick ben 't alleen,
> Die uit my zelve ontsta, het eenigh louter een. —

Alsmede nog deze plaats Besp. II v. 77—87, wáár uit alles blijkt, dat met «uit zich ontstaen» eigenlijk niet anders wordt bedoeld, dan eene andere zegswijze voor: esse a se of «bij zich zelf bestaan». De dichter toont hier aan, dat «Godt niet kan laeten te zijn» (kantteek. der oude uitgave) d. i. dat God niet kan niet zijn.

Zoo Godt van eeuwigheit uit zich ontstaet, geen schijn
Van reên gedooght, dat Godt kon laeten niet te zijn:
Want zellefstandigheit, die maghtig is te konnen
Ontstaen, geduurigh is geweest, en noit begonnen,
Of konde worden: maer dit leste wort ontkent
In Godts nootwendigheit van wezen, zonder endt.
Zoo Godt uit zich ontstaet, wort d' oirzaeck uitgesloten,
Door een noodwendigheit uit Godts ontstaen gesproten:
Maar Godt ontstaet uit zich: zoo lochent dit bescheit
Een onbestaenbaerheit in Godts bestandigheit. [1])

Verdedig ik nu die schoolsche, letterlijke vertaling van existere (ex-stare), dat ontstaen voor bestaen? Eerlijk gesproken, neen. Ons Nederlandsch *ont-staan* wijkt èn in vorming èn in oudere en nieuwere beteekenis te ver daarvan af; en de Vondeliaansche is niet voor iedereen duidelijk. Vondel is bij andere woorden heel wat gelukkiger geweest, b. v. eenvouwigheit (simplicitas), louterheit (non-compositum), alomwezenheit, alomheit, overalheit (ubiquitas) enz.

---

[1]) De moeilijkheden aan dit citaat verbonden laat ik voor wat ze zijn, en herinner aan de noot op blz. 9.

AANHANGSEL 10.

„Hoe heerlijck Godts eeuwigheit is."

II. v. 959—1001.

Ziehier het fragment, op blz. 24 door mij toegezegd, en betiteld naar de oude kantteekening. Wat Vondel bedoelt is, in 't licht te stellen, hoe schoon, hoe overheerlijk, het eeuwig zijn van God zelven wezen moet. Zóó opgevat spelt de titel iets verhevens, maar heeft meteen iets bevreemdends; en ik kan mij best de vraag denken van deze en gene: wat mag Vondel daar wel van gemaakt hebben?

Wat hij daarvan heeft gemaakt? Een volstrekt meesterstuk van didactisch-lyrische dichtkunst.

Gemaakt heeft hij daarvan een brokstuk poëzie van hooge verheffing en wonderwarmen gloed; schitterend van klaarheid voor wie de stof aan kan; vol rijkdom, schilderachtigheid en kracht van dictie; een voortreffelijk model van versbouw en klankenspel, zoo natuurlijk, zoo vrij van kunstvertoon, in zoo gewoon en verstaanbaar Nederlandsch, dat de groote kunst eerst bij zeer aandachtige, beter nog overluide, lezing tot haar volle recht komt.

Wat de dichter daarvan gemaakt heeft? — Een soort van lierzang, waarvan de rijkdom der sprekend uitgewerkte gedachten, de verscheidenheid en vaart der hooggestemde gevoelens, de vloeiende aaneenrijing der zangerige verzen aangrijpt, meesleept, verrukt!

Dit zij een korte inleiding, opdat men het fragment te beter smake.

Hieraan voeg ik toe: de eerste gedachte (v. 959 enz.) is deze: een der eigenschappen, die bij uitnemendheid

de waarde der dingen bepaalt, is hunne duurzaamheid; in de natuur b. v. de duurzaamheid van den diamant en van het goud, in de industrie de duurzaamheid der stoffen van 1e kwaliteit, enz. Is dit zoo, «hoe heerlijck» moet dan zijn v. 961:

'tgeen eeuwigh duuren zal
En was en blijft door zich in wezen,

waarbij «door zich» aan de aandacht allerminst ontsnappen mag.

Aan het eind v. 999 en 1000 keert op uitstekende wijze de ons welbekende vergelijking terug: God is een cirkel, enz. Van verdere verklaring onthoud ik mij opzettelijk: men leze, versta, geniete zelf.

Indien de duurzaemheit, in hemel en op aerde,
Den dingen hun waerdy, en meerdre of mindre waerde
Verleent, hoe heerlijck steeckt 'tgeen eeuwigh duuren zal,
En was, en blijft door zich in wezen, boven al
Wat wezen heeft, dan uit: dat's Godt, die vóór onze uuren
In wezen was, en geen begin, noch eindt van duuren
Berekent, en verduurt wat binnen zijnen ring
Een korte duurzaemheit of oogenblick ontfing,
Of nog ontfangen zal, uit Godts geduurzaemheden
Noit achterhaelt van 't brein, en d'allersnelste reden!
Zoo veel volkomenheên van maght, en goet, en schoon,
En eere, en majesteit, en rijckdom, die Godts kroon,
Al perle en diamant, verrijcken en stoffeeren;
Dat vol-op, dat gejuich, dat eeuwigh triomfeeren, [1])

[1]) Een dichtregel, als deze, vraagt veeleer meegaan en meevoelen met den hooggestemden dichter, dan verklaring door woorden. Wenscht iemand die niettemin, ziehier dan een soort van omschrijving: Dat in zichzelf vol-op bezitten van alle goeds; dat zich verheugen en overzalig gevoelen in dat bezit; dat zich bewustzijn van boven alles te staan, van alles onafhankelijk te zijn m. a. w. van de onverliesbaerheid van zijn vol-op en vol-zaligend bezit...

Als teffens op één punt met éénen blick gevat
Wat schept dit eenen bergh, een' onwaerdeerbren schat
Van allerhande goet, in 't hooghste goed te vinden!
Nu wroet de weerelt om, dien molshoop, gy verblinden,
Die d'eeuwigheit van Godt versmaet om aerdtsch genot,
Om tijdelijck gewin; om schoonheid, die verrot
En uit de graven stinckt; om moordende venijnen,
Uit schaele en gouden kop, vol blinckende robijnen,
Te drincken, en een Godt te schijnen, die bedeest,
In 't midden van zijn prael voor 's lijfwachts helbaert vreest.
Wat is uw heerlijckheit, bij 't eeuwigh rijck geleecken?
Bouvalligh, kort van duur. De vleiers, die u smeecken,
Staen uw geluck ten dienst, en reede [1]) op hun vertreck,
Zoo ras het weiflend lot u aenzie met den neck.
Maer 's hemels eeuwigheit, in éénen stant gebleven,
Is een volmaeckt bezit van 't nimmerzatte leven,
Op eenen vasten troon, die niet bezwijckt, noch wanckt,
Die 't al beneen zich ziet, wat slibbert, spat, en schranckt.
Men balsemt hier geen lijck, beluit met klanck van klocken.
Geen staetsi volght de baer, met traenen en met nocken,
In 't staetigh rougewaet. Geen roukleet vaeght het stof.
Geen schenckel, dootshooft, rib, noch zerck, noch kerreckhof
Vermaenen hier van 't ende, [2]) op 't voorspoock te ge-
[naecken.
Het leven nestelt hier in Godts turkoize daecken,
En zweeft door d'eeuwigheit, die, hoe men dieper ziet,
Te minder wort bereickt, en uit het oogh verschiet,
Dat, moede en afgemat van uitzien, in die ronden,
Een evenwijde, noit den omtreck, heeft gevonden. [3])

---

[1]) *Reede* = gereed, vaardig om te vertrekken.

[2]) Wijzen hier op den naderenden dood, die door voorteekenen zijne komst aankondigt.

[3]) Weder het ons reeds zoo bekende: God is een cirkel, enz. in anderen vorm, zooveel als: elke eigenschap Gods is dusdanig, even oneindig, grenzenloos.

AANHANGSEL II.

Spiegelkloot.

Rei, Adam in ball. v. 1355—1412.

Aan 't einde van het fragment over Gods kennen heb ik dit Aanh. toegezegd. — Wij lezen namelijk v. 1080:

Bespiegelt in Godt zelf, den spiegelkloot der waerheit.

Spiegelkloot is, krachtens de samenstelling hetzelfde als *spiegelbol;* kloot toch is = bal, bol; van daar Besp. I v. 1337:

Wat is de kloot der aerde?

Dan niet altijd wijst spiegelkloot den geheelen bol aan; maar, door een synecdoche van *geheel* voor *deel,* slechts een gedeelte van de oppervlakte. Dan wordt eenvoudigweg bedoeld: een spiegel; naar de opmerking van v. Lennep bij Besp. I v. 1294: «de spiegels in Vondels dagen hadden nog veelal een holvormige oppervlakte.» In dezen zin is het blijkbaar door den dichter gebezigd Besp. II v. 1293 en 1294:

Gelijck een torts haer vlam in eenen spiegel ziet
En uit den spiegelkloot de vlam te rugge schiet.

In Besp. III v. 748 en 749 is dat niet even klaar. v. Lennep stelt daar spiegelkloot = spiegel; ik hel er toe over om den geheelen bol daardoor te verstaan en wel ter oorzake van het woord «spiegel» in 't eerste vers:

En daer de spiegel van 't gezicht dien schijn ontfangt,
Gelijck de spiegelkloot, waerin gedaenten speelen.

De geheele bol is bedoeld in Besp. III v. 91:

Ick laet den spiegelkloot der groote weerelt staen;

en allerzekerst in «de ronde spiegelkloot» der bovengenoemde Rei. Juist hierom neem ik ook in v. 1080 liefst den geheelen bol, al kan het strikt anders en schijnt v. Lennep het met mij niet eens te zijn.

Maar genoeg over het woord. Wat de zaak betreft: vroeger was de spiegelbol als een onmisbaar sieraad in Hollandsche tuinen. Van hare eigenaardigheid om geheel de omgeving in 't rond in zich op te nemen, maakt de dichter een verrassend en zinrijk gebruik in de Rei, die wij thans gaan beschouwen.

Rey van Wachtengelen.

De mensch is gevallen, IVe Bedrijf van de Adam in ball.

De straf zal welhaast volgen: eerst door de wroeging des gewetens, waardoor Adam zichzelf tot rechter wordt; dan door het vloek- en banvonnis, in Jehova's naam door den gerechtsengel Uriël over Adam en Eva uitgesproken, Ve Bedrijf.

De Rei sluit het IVe, en weeklaagt over den onzaligen «stamheer», voor wien «de tijt van bitter klaegen» is aangebroken, door eigen schuld, zoo spoedig na dat blijde huwelijksfeest:

O feest van weinige uuren!

Ziedaar I. Zang.

Ach! hadde, I. Tegenzang, hadde Adam zich toch «gespiegelt aen 't Engelsdom,» en niet, op zijne beurt, als

die gevallen hemelgeesten naar «hooger» gestreefd, dan God, «de milde leenheer,» hem veroorloofde. Thans *kent* Adam, maar die kennis is een «omzien te spade!» Waarlijk, wel komt die «lust naer kennis» hem duur te staan.

Hier neemt het lied een onverwachte wending. De vraag wordt geopperd: is lust naar kennis dan verkeerd en misdadig?

't Antwoord luidt: zucht naar kennis is veeleer een goed: willen leeren kennen door «middelen van (God) verboôn», daarin steekt de zonde. Aldus II. Zang en II. Tegenzang.

Dan de *uitwerking* dier gedachten is het, die hier treft en aangrijpt, en in v. 1398—1401 (zeg ik te veel?) aan 't sublieme grenst.

Inderdaad, «Men magh naer kennis staen.» — Het bewijs? Wij, Engelen zelven, immer zoeken wij (en vinden daarin ons hoogste genot) dieper in te dringen in de kennis van God en van zijne verborgenheden. Want ziet,

> Want in den ronden spiegelkloot
> Der Godtheit leght de weerelt bloot....

Dit heerlijke beeld vatte men volgenderwijze op: gelijk in een spiegelbol al het hem omringende wordt opgenomen, en waargenomen door het oog, dat zich op hem richt: zoo ook (maar in omgekeerde orde) is het God, in Wien al het bestaanbare zijn grondbeeld heeft, en op Wien ook alle dingen, door Zijn scheppende macht tot het bestaan gekomen, terugwijzen d. i. in Wien zij, op alles overtreffende wijze, als hun spiegelbeeld vinden.

Kenniszucht is dus geoorloofd: hoe kon zij dan Adam tot «een helsch venijn worden? II. Zang.

In plaats van rechtstreeksch antwoord, heft de dichter zich, in II. Tegenzang, plotseling op tot God en het

Goddelijk kennen zelf; en mét zich ook ons, die zijn woord met stomme bewondering slaat en van heiligen schroom vervult:

> De Godtheit kent zich zelve, en eerst
> De kennis is dàn heerlijck,
> En van de schultvleck allerveerst

Ziedaar de kennis in hare hoogste volmaaktheid; de kennis in de volheid harer heerlijkheid; de kennis, die is de heiligheid zelve? — Voeg hieraan toe het scheppingswerk diens Alwijzen:

> Hy heeft den kennisboom geplant.

en ik vraag u: kon Vondel degelijker, bondiger, krachtiger bewijzen, dat kennen is een heerlijk goed? Beter voelbaar maken, dat juist de redelijke kennis en hare ontwikkeling aan Engel en mensch hunne grootheid geeft, en zekere gelijkheid met God, zooals hij in Besp. III. 953 enz. breed uitwerkt?

Uit dat alles blijkt zonneklaar, hoe «lust naer kennis» in zich vrij is van «schultvlèck.» Zondig wordt zij slechts bij hen

> .... dieze uit trotsheit zoeken
> Door middelen, van hem verboôn,
> Dat zijn verkeerde kloecken.

Hiermede is de philosophisch-theologische kwestie beantwoord. Wat nog volgt bevat als den overgang tot het Ve Bedrijf, waarin eerst Lucifer, door 's menschen zondeval de vorst der wereld («princeps huius mundi» Joan XVI 11) geworden, spotlacht en triomfeert; vervolgens Adam zich en zijne gade beschuldigt en verwenscht: 't alles besloten door een epiphoneem, samenvatting van

het gebeurde, een kreet van medelijden om den koning der schepping, «met al zijn zaet verschoven»!

De Rei-zang heeft verdere verklaring niet noodig.

I. Zang.

Helaes, wat baet een englewacht,
Zoo 't alziende oogh van boven
Den mensch niet gaslaet naer zijn macht!
Hoe leght de stamheer van 't geslacht
Met al zijn zaet verschoven,
En in der eeuwigheit berooft
Van zulck een heilkroon, hem belooft!
O feest van weinige uuren!
De hemel zelf gevoelt dien krack.
De staet van dees natuuren
Hadde eeuwigh kunnen duuren.
Maer och zy droegen zich te zwack
In Gode te behaegen.
O tijt van bitter klaegen!

I. Tegenzang.

Had Adam zich aen 't engelsdom
Gespiegelt, dat hoovaerdigh,
Terwijl 't in volle weelde zwom,
Noch hooger dan zijn staatpeil klom,
En, wrytende [1]) en quaetaerdigh,
Den milden leenheer trotsen wou,
Hy leefde vry van naberou.
Ten zy nu Godts genade
De hant reicke aen 't gevallen paer,
Dat, by de slang te raede
Aen 't omzien quam te spade;
Wie ruckt het uit zijn jammer, daer

[1]) *Wrytende* = krachtig weerstrevend.

Het leght in schande en schennis!
Hoe dier staet lust naer kennis!

II. Zang.

Men magh nochtans naer kennis staen.
Wy hemelgeesten dringen
Uit kenniszucht al hooger aen,
En volgen Godts verborge baen,
In ons bespiegelingen:
Want in den ronden spiegelkloot
Der Godtheit leght de weerelt bloot.
Wil d'opperste openbaeren
Aenstaende zaecken, in dien schijn
Als ofze alreede waren
In wezen, voor het baeren:
Kon Adam dan een helsch venijn
Uit zucht ter kennis trecken?
Dit staet u naeckt t' ontdekken.

II. Tegenzang.

De Godtheit kent zich zelve, en eerst
De kennis is dan heerlijck,
En van de schultvleck allerveerst.
De Godtheit, die het al beheerst
Zal niemant hierom deerlijck
Van zijn gena verstooten: want
Hy heeft den kennisboom geplant:
Maer dieze uit trotsheit zoecken
Door middelen, van hem verboôn,
Dat zijn verkeerde kloecken.
Hoort Adam nu vast vloecken.
Nu spant vorst Lucifer de kroon.
Och Adam, hooge ceder,
Hoe ploftge dus ter neder!

AANHANGSEL 12.

God is algoed en de liefde.

II. v. 1143—1299.

Van dit schoone fragment heb ik reeds op blz. 28—31 geheel den gedachtenloop ontleed. Ziehier den volledigen tekst:

Nu laet Godts goetheit hier op 't bladt te voorschijn [komen,
Een eigenschap, daer Godt zijn' naem heeft afgenomen:
Want Godtheit goetheit heet, en goet als Duitschlant [spreekt: [1])
Een uitdruk van elck ding, waeraen geen ding ontbreeckt,
En dat volkomen is, waerin verscheide tongen
Vereenigen in zin, gelijck van Godt gedrongen.
Dees goetheit evenwel wordt, zonder onderscheit
Te ruim bepaelt, indien zy Gods volkomenheit
In haeren kring besluit, en stof geeft tot verwarren:
Want even als de zon, in vaste en losse starren
Zich spieglen kan, zoo deelt volkomenheit den glans
Alle eigenschappen mede uit haeren hooger trans,
Dies zy volkomenheên door deze reden heeten. [2])

[1]) Men herinnere zich Vond.-Stud. VII, blz. 39.

[2]) Van daar de term: *perfectiones divinae*. Ieder namelijk der goddelijke eigenschappen is de volstrekte volmaaktheid en volkomenheid in hare soort; en wil men met juistheid spreken, dan dient men te zeggen, niet: God is wijs, machtig, goed, enz.; maar: God is *de* wijsheid, *de* macht, *de* goedheid, en zoo is God, in den volstreksten zin: *de* Volkomenheid, het *volmaakte* zijn.

Om dan Godts goetheit hier rechtmaetigh af te meeten,
Hoewelze ontmeetbaer is, en weit, in 't lang en 't breê,
Gelijck een endelooze en grondelooze zee;
Zoo noemen wy haer best de voester aller dingen
In Godt [1]) en buiten Godt: want alle goeden [2]) springen
Alleen uit deze bron der goetheit onvermoeit.
Wat in de Godtheit blinckt, en leeft, en tiert, en bloeit

---

[1]) *In Godt.* Hoe dit te verstaan? Ziehier, mijns inziens, Vondels gedachte. — Met recht noemt men God, die van nature is het volle zijn, waaraan niets ontbreekt: de Goedheid of het Opperste Goed, ook wel de «Volkomenheit,» de Volmaaktheid. In dezen zin is Gods Goedheid eenvoudig synoniem met Gods Volmaaktheid. — Hier echter hebben wij het over Gods Goedheid als ééne der vele eigenschappen, die wij, menschen, in Gods Wezen onderscheiden: wat is deze eigenschap? Vondel definieert haar v. 1159:

de voester aller dingen
In Godt en buiten Godt: want alle goeden springen
Alleen uit deze bron der goetheit onvermoeit.

Voor zooverre het alle goede «dingen buiten Godt» betreft, geene moeilijkheid: Gods Goedheid is van al dat goeds «voester», oorzaak, begin, onderhoud, enz., en bewaarheidt aldus het wijsgeerige: «Bonum est diffusivum sui, het goed zoekt van natuur zich uit te storten en mee te deelen.» — Maar hoe is Gods Goedheid «voester» der dingen in God zelven? In dezen zin: elke eigenschap Gods is oneindig, en zij is oneindig, omdat elk voor zich het oneindig goede, het volstrekt volmaakte in hare soort is. Wij mogen dus, naar menschelijke opvatting, met reden zeggen, dat de Goedheid is «voester (v. 1159), bron» (v. 1161) en 't kort begrip (v. 1166) van al wat aan volmaaktheden in God denkbaar is, of, dat alle Gods eigenschappen zijn als de ontplooiing en uitstorting zijner Goedheid. — Belangwekkend is hierbij (om gedachte, beeld en uitdrukking) de vergelijking van heel deze plaats (v. 1149—1171) met Lessius *de Bonitate Dei naturali (De Perf. morisbusq. divin.* L. VII. L. 1. n. 2).

[2]) *Goeden* d. i. alle goede dingen, alle goeds.

Oneindighlijck in eere, in majesteit voltogen,
Oneindighlijck in 't schoon, in wijsheit en vermogen,
Oneindigh in bezit van blijschap, weelde en schat,
In deze goetheit wort het al beknopt gevat;
En wat daer buiten wort gegoten als by sprengkelen
In 't schepsel, min of meer,[1]) dat vloeit uit eenen enckelen
Algoeden Zegenaer, die zijnen rijcken schoot
En vollen boezem noit voor eenigh schepsel sloot.
Hoewel de schepsels nu schakeeren, en verscheelen
In goetheit, daerze min of rijckelijck in deelen,
Naer dat het Godt behaeght; dit ongelijcke lot
Ontkent hierom geensins de goedigheit[2]) in God,
Maer melt zijn' vryen wil in 't storten van zijn giften;
Zijn wijsheit op het hooghste, en billijckheit in 't schiften
En onderscheiden van zoo veelerhande goet,
Waervoor ook 't allerminst hem billijck dancken moet;
En d'ongelijckheit geeft een' luister aen 't geschapen,
Dat afsteeckt door de draght en 't ongelijcke wapen[3])
Des scheppers, eveneens als overste en soldaet
Verschillen in hunn' draght en ongelijck cieraet

---

[1]) *Min of meer.* Juist dit wordt voor Vondel aanleiding tot v. 1171—1193.

[2]) *Goedigheit.* v. Lennep vindt dit woord minder juist te dezer plaatse. Ik wil er niet over twisten, maar opper toch de vraag: geeft «goedigheit» niet de «goetheit» te kennen als verlangend en vaardig om zich uit te storten? Dan zou het hier zeer juist zijn.

[3]) *Draght* en *wapen.* Deze uitdrukking herinnert aan de kleederdracht der dienstbaren van hoogadellijke heeren in de middeleeuwen en later. In gelijke toespeling leest men Adam in ball. v. 327:

De rugh van 't dertel lam, gedost met eene vacht
Van gloênde purperverf, getuight door zijne draght
In welck een' beemt het weit, en draeght livrey en wapen
Van koning Adams hof, ter heerschappy geschapen.

In dienst van eenen vorst: [1]) want blonck er in 't verheffen
Geene ongelijcke waerde, en deelde elck schepsel effen [2])
In 't goet, men sloot [3]) met recht, dat d'oppermajesteit,
Uit kracht van haer natuure en een nootwendigheit,
De weerelt had gebaert; dit werckstuck waer [4]) geworden
Uit redenlooze maght, daer wijsheit, streeck, [5]) noch orden,
Noch keur, noch billijckheit doorgaends in wiert gemerckt,
Maar alles eveneens gemaelt stont, en beperckt;
Gelijck de schildergeest, die plomp in 't ordineeren,
De beelden stelt alleens, geen verven kan schakeeren.
Is God de bron van 't goede, is al 't geschapen goet,
Wat's d'oirsprong van het quaet, [6]) dat als een weereltvloet
Den aerdtkloot overstroomt, en, tegens recht en reden,

---

[1]) *In dienst van eenen vorst.* v. Lennep teekent aan: «een volkomen overtollige achterlap.» Nog al vreemd: tot aanvulling van de *eerste* vers-helft! Maar, let wel, laat men die woorden weg, dan komt niet uit, wat Vondel juist wil t. w. dat die «ongelijckheit» (v. 1179) opzettelijk door God gewild is en van Hem komt, gelijk de onderscheidingen van «draght en ongelijck cieraet» (v. 1182) komen van den vorst.

[2]) *Effen* = even, evenzeer, gelijkelijk.

[3]) *Sloot* v. sluiten = besluiten (uit iets) d. i. gevolgtrekking maken.

[4]) *Waer* d. i. dan ware geworden of zou geworden zijn.

[5]) *Streeck* zooveel als lijn, richting, plan; nb. van streek zijn.

[6]) NB. Hier begint het onderzoek naar «d'oirsprong van het quaet.» Toelichting is zeker noodig. Ziehier de mijne, in de hoop, dat ik niet mistaste. De vraag geldt hier de *eerste* oirzaeck: natuurlijk gebrek bij overerving, op wat wijze ook, blijft buitengesloten. Nu geven sommige goddelooze wijsgeeren aan God zelven de eerste schuld. Maar, «door deze» d. i. door aldus te spreken, «stelt men blyck» d. i. zet men een stelling op, waaruit men moet afleiden, dat «snoode» en «goude zeden» voor God gelijk staan; en ontkent men dus, dat God de milde gever is van het goede en verlangend «uitziet naer genooten», die in zekeren zin het goede met Hem deelen. Let echter wel: *in zekeren zin.* (Zie de Aanm. 3 van blz. 51).

Verweldight en verkracht de tucht en goude zeden,
By wijzen ingevoert? Om nu voorby te slaen
Natuurlijck erfgebreck; kan eenigh quaet ontstaen,
Dat niet zijne oirzaeck heeft, waer door het komt te [spruiten?
En boezemt[1]) men naer d'eerste, op wie, en waer zal ['t stuiten?
De Godtheit steekt in schult. Men stelt door dezen blijck,[2])
Dat snoode zeden zelfs Godts wille zijn gelijck,
En lochent, dat het goet, in 's hemels borst besloten,
Zich gaerne mededeelt, en uitziet naer genooten.
Dees regel houdt zijn stant, 't is waer, oock zelf in Godt,[3])
Waer d'oppergoetheit werckt, en ieder ding zijn lot
Uit haeren boezem schenckt; dies alle dingen zweemen
Naer 't hooghste goet, waeruit zy hunnen oirsprong [neemen:
Want wezenlijcker wijs Godts goetheit geensins wort
Den schepsele eigenlijck van boven ingestort;
Naerdien natuurelijck geene eigenschappen vaeren
Ter vaste rustplaetse uit, daer zy gewortelt waeren.

---

[1]) *Boezemt* d. i. zoekt men diep door.

[2]) *Blijck* bet. allereerst; iets waaruit men afleidt, besluit, enz.

[3]) *In zekeren zin*, zeide ik. Daarom staat in v. 1205—1219 de wijsgeer-dichter een oogenblik stil. Hij maakt een soort van parenthesis, waarin hij uitlegt, in hoeverre het, «oock zelf in Godt», waarheid is, dat Hij het goede *niet* geeft, dat Hij *niet* «uitziet naer genooten.» In dezen zin namelijk, dat het *wezen* der goedheid zich niet mededeelt, en dus v. 1209:

wezenlijcker wijs Godts goetheit geensins wort
Den schepsele eigenlijck van boven ingestort.

Wie mededeelt van zijne eigenschappen «verlaet (daarmede) zijn wezen niet,» noch verliest «eenigh lidt» of deel daarvan op dien stond («terstont»); slechts «weckt» hij v. 1214:

in eenen andren iet,
Dat's gevers aert gelijckt.

Twee treffende vergelijkingen verduidelijken het gezegde v. 1215 enz.

Wie mededeelt, verlaet terstont zijn wezen niet,
Noch eenigh lidt, maer weckt in eenen andren iet,
Dat's gevers aert gelijckt. De leerling leert aandachtigh,
En wort zijns meesters kunst en wijsheit dus deelachtigh.
Aldus schakeert de zon, van 't hemelschblaeu gewelf,
Den bloemhof, en behoudt zijn wezen voor zich zelf.
Maer om den poel van 't quaet der zeden nu te vinden,
Of 't quaet der misdaet; laet den blinde op 't spoor [der blinden
Zich zelf verbijsteren, en 's menschen toeverlaet,
De bron van al het goet, als oirsprong van het quaet,
Betichten tegens recht: de reden zal ons leiden
Naer 't schepsel,[1]) van de deught verbastert en gescheiden,
Dewijl 't veranderlijck en wisselbaer van aert,
Het ingeschapen goet der Godtheit niet bewaert,
En in zijn' plicht bezwijckt vrywilligh, door 't bekooren
Van 't schijngoet[2]), daer Godts beelt en gunst in wort [verloren;
Geensins genootzaekt door een nootlot, al te grof:
Want waer de nootdwang heerscht verliest de deught [haer stof.
Waer 't menschelijck geslacht veranderloos, hoe zouden
De deughden haeren glans en kroon en loon behouden!
De vrye willekeur, in 't micken even schoon
Op 't een en ander wit, ons voorgestelt ten toon, [3])
En 't wisselbaer gemoet des menschen zijn dan d'ader

---

[1]) *Naer 't schepsel*, als zelf «oirsprong van het quaet.»

[2]) *Schijngoet.* Zeer juist, aangezien ook de snoodaard in het kwaad, niet het kwaad, maar een hem begeerlijk goed ziet en nastreeft.

[3]) Ik meen deze twee verzen aldus te mogen verstaan: De vrije wil, «even schoon» d. i. even bekwaam en vaardig «in 't micken» op het goed als op het kwaad, dat haar als doel wordt voorgesteld, in verband met «'t wisselbaer gemoet des menschen» (v. 1235), ziedaar «d'ader» en oorsprong «van 't quaet.»

Van 't quaet, in 't overslaen ten quaede: maer de vader
Der goetheit draeght geen schult, al drijft dees Turck-
[sche leer
Den vryen wil, als slaef, tot schennis van zijn' heer. [1])
Uit 's hemels goetheit vloeit de goddelijcke liefde, [2])
Die zich en 't schepsel mint, veel min haer schepsel
[griefde,
Maer voert het op naer Godt, der dingen uiterste endt
En bron, om dit, daer Godt zijn' aert heeft ingeprent,
Met hem en zijn natuur eendraghtigh te verbinden.
De liefde zoeckt altijt het beste des beminden,
Wil zich vereenigen met dat beminde pant:
Want deze deught schept lust, een' onderlingen bant
Te leggen tusschen twee of meer verscheidenheden.
Hoe nu dees bant meer klemt, te stercker hecht de reden
Van 't minnen den beminde en minnenden aen een.
Hoe dees verbintenis den minnaer nader scheen
Te raecken, hoe de liefde in 't minnen heeter gloeide.
Godts goetheit, uit wiens aert dees liefde in 't schepsel
[vloeide,

---

[1]) v. Lenneps aanmerking bij v. 1237 beaam ik ten volle, t. w. dat Vondel hier met de fatalistische «Turcksche leer» zinspeelt op de leer der praedestinatie van de steil-Calvinistische Dortsche Vaderen, die liever «Turksch dan Paapsch» waren. — Of echter de aanmerking bij v. 1238 over «slaef» en «heer» (al werd ook van ouds de Sultan «de groote Heer» genoemd) niet wat vér gezocht, en of zulk een geestige zet hier op hare plaats is, durf ik niet uitmaken.

[2]) NB. Hier begint het fragment «Godt is de liefde» v. 1239—1299, blijkbaar gegrondvest op de leer van den H. Thomas v. Aq. o. a. in Summa contra gentes I. C. XC en XCI. In 't eerste hoofdstuk luidt het: «Sunt autem quaedam passiones quae, licet Deo non conveniant secundum quod passiones (vergelijk v. 1259—1262), nihil tamen ex ratione suae speciei important repugnans divinae perfectioni; de numero harum est gaudium et delectatio.» — Het tweede: «quod in Deo sit amor» bevat menige waarheid, die men in Vondels fragment ontmoet: deze aanwijzing moge voor liefhebbers volstaan.

Raeckt Godt op 't allernaeuste aen 't vaderlijck gemoet:
Zoo brant de liefde in Godt met een' volkomen gloet;
Dewijl de liefde, van Godts wezen onverscheiden,
Niet laeten kost zich zelve in 't schepsel uit te breiden,
Zoo weinigh als in 't minste een wezen onvergaen,
In 't scheiden van zijn form, kan duuren en bestaen. [1])
Geen hartstoght is in Godt natuurlijcker t' aenschouwen
Dan liefde en blyschap bey, hoewelze zich ontvouwen
Geensins als lijbaerheên in Godt, die nimmer lijdt. [2])
Aeloude wijzen zelfs Godts liefde, die niet slijt,
Maer endeloos in kracht door alles heen kan dringen,
Verheffen, als begin en oirzaek aller dingen,
En die niet toelaet, dat de stam van Godt altoos
Blijf zonder ooft, en vrucht, en tacke- en telgeloos.
Wanneer de zon begint in 't hart des booms te gloeien,
Begint de vruchtbre boom te botten en te bloeien:
Dan deelt de wortel sap en kracht zijn tacken mee,
Die schaduwen den gront rontom, in 't lang en bree:
Want ongeveinsde liefde is kenbaer door haer blijcken.
Zy zoekt gemeenzaemheit, en koestert haers gelijcken;
De wederliefde van 't geliefde, alleens gezint,
Omhelst dan billijck weêr het geen haer eerst bemint.
De Godtheit voelde een' gloet van liefde in 't harte
[ontvoncken, [3])

---

[1]) v. 1255—1259. Vondel zegt hier (althans ik zie geen kans, om het anders te verstaan): Gods liefde kon niet nalaten te scheppen, evenmin als een wezen zijn form kan verliezen en toch nog als dát wezen blijven voortbestaan: maar dit laatste is een ***noodwendig*** gevolg: derhalve . . . ? Wij weten reeds, hoe Vondel denkt over ***noodwendig*** scheppen b. v. I v. 899—922; en zeggen dus: op deze plaats overdrijft hij: de al te krasse hyperbool wordt oorzaak van hinderlijke onjuistheid.

[2]) *Lybaerheên* = lijdbaarheden, passiones. Overigens herinnere men zich hier het NB. bij v. 1239, blz. 53 noot 2.

[3]) De diepzinnige en overheerlijke verzen 1275—1293 geef ik reeds hier, opdat men het gansche fragment kunne overzien. De verklaring er van stel ik uit V.-Stud. XIV Aanh. 13, waar ik ze dan tot grooter gemak van den lezer nogmaals zal citeeren.

Toen goetheit en de glans der schoonheit in haer bloncken,
En onder 't spiegelen den wil met eenen treck
Verweckten tot dit goet, dees schoonheit, zonder vleck.
Godts goetheit, door den wil genegen zich te paeren,
Wort zwanger door dien gloet, en wil ten letste baeren
Dit wonderlijck heelal, wat leeft, en niet en leeft,
Daer Godts gelijckenis of min of meer in zweeft,
Naer datze die beschijnt, beschaduwt uit den hoogen,
Gezint zijn heerlyckheit in ieder te betoogen,
En t' openbaeren, als in een' ontsloten troon,
Wat d'Opperste al bezit van 't entloos goet en schoon.
De Schepper komt uit liefde om laegh zijn schepsel tegen.
Wat evenredigheit valt hier in 't overweegen
Der waerdigheit van 't een en 't ander! 't hemelsch hof
Verheerlijckt hier het niet, of iet uit assche en stof.
Wanneer het derwaert keert, van waer het was gesprooten,
Dan triomfeert de liefde in 't heil van haer genooten.
Gelijck een torts [1]) de vlam in eenen spiegel ziet,
En uit den spiegelkloot de vlam terugge schiet
Naer 't licht, waer vanze schijnt: dus eindigen de dingen
Ten letste in Godt, daer zy hun wezen uit ontfingen,
En rusten in het punt, dat alles naer zich treckt.
De wederliefde rust in 't goet, dat haer verweckt. [2])

Eene waarlijk zielroerende opwekking tot wederliefde jegens God biedt het 4e B. v. 656—677:

Gods Liefde, die 't geliefde in wil en aert vereent
Met zich, en door een zucht tot weldoen zich verkleent

---

[1]) *Torts* = toorts.

[2]) God is van alles begin en eind «principium et finis» (Apoc, I. 8); toch, *eind* is Hij in veel verhevener zin voor *het redelijk schepsel*, en voor dit schepsel gelden ten volle de v. 1291 en 1292, als ook het slotvers 1298.

Zich neerbuight, en van zelf [1]) de vlagh strijckt van haer [grootheit
En volheit, om een' worm, een schim, een aerdtsche [snootheit [2])
Te nemen op haer schoot, te koestren als haer vrucht;
Wat eischtze van den mensche een wederliefde, een zucht
Tot dees menschlievende natuur, den goeden vader!
Wie komt hem door den dienst van hart en zin niet nader
Gekropen aen het hart, beholpen [3]) met ons nut,
En nimmer van genade en schatten uitgeput!
Die gaerne ons 't minder gaf, vermagh ons meer te geven,
In zijne onsterflijckheit, het onbepaelde leven. —

---

[1]) *Van zelf* d. i. uit vollen, vrijen wil.

[2]) *Snootheit.* Men kan vergelijken v. 117 en 148. — Volgens Huydecoper, *Proeve* enz., eig.: verachtelijk, arm.

[3]) Beholpen = bezorgd voor.

VONDEL-STUDIE XIII.

4e BOECK. — VAN GODTSDIENST.

Alvorens het 4e en 5e Boek meer in bijzonderheden te behandelen, eenige algemeene opmerkingen over beide.

Vooreerst: daargelaten sommige fijnere gedachten, een of ander lastig vers, en een paar fragmenten, is het 4e, zoowel als het 5e Boek, voor een behoorlijk ontwikkeld man goed verstaanbaar.

Vervolgens, de algemeene beschouwing en beoordeeling van beide Boeken, én uit wetenschappelijk én uit aesthetisch gezichtspunt, komt in hoofdzaak op hetzelfde neer. Daarenboven geldt voor beide dezelfde waarschuwing: men wachte zich voor ongegrond vooroordeel.

Inderdaad, ik zei zoo even: men *kan* deze Boeken vrij gemakkelijk lezen; maar *zal* men ze, althans ten einde toe, lezen? De vraag is gewettigd: er is zooveel in beide Boeken, dat gaandeweg tegen de lezing dreigt in te nemen. Of dat redelijk en billijk mag heeten, is een andere vraag.

Laat ons nader toezien.

Het 4e Boek is, althans tot v. 409, van polemischen aard; en wel polemiek met overoude, heidensche wijsgeeren, wier theorieën weinig belang inboezemen, tenzij men bevroedt, dat de kern hunner leer op den bodem ligt van menig wijsgeerig stelsel van onzen tijd. Een weinig aantrekkelijk begin, op 't eerste gezicht.

Het 5e Boek zou men historisch-philosophisch kunnen noemen. Dan die lange reeks van overbekende personen en feiten uit het Oude en Nieuwe Testament; die breede bespreking van Mozes, van den Pentateuch, van de geloofwaardigheid des Bijbels enz., uit een gezichtspunt zoo verre verwijderd van den stand der scripturistische wetenschap onzer dagen, is ook al weinig opwekkend.

Voeg hierbij, dat de wijze van behandeling, hoofdzakelijk voortspruitend uit den aard der zaken en het beoogde doel b. v. dat terugzien op elk der eigenschappen Gods, 4e B. v. 519—699, zij 't ook op geheel andere manier, iets eentonigs en vermoeiends heeft; terwijl in 't 5e Boek juist een der schoonste brokstukken, de leer der H. Drieëenheid v. 899—1265, boven het bereik gaat van de groote meerderheid der lezers.

Eindelijk, beide boeken zou ik durven betitelen: kost voor fijnproevers; wil men ze waarlijk smaken, dan is kalme, ernstige, aandachtige lezing volstrekt noodig.

Maar ook — wie aldus leest, zal weder bewonderen én Vondels degelijke en uitgebreide kennis, én Vondels dichterlijk talent, dat zich nimmer verloochent. Het eerste zal vanzelf tot zijn recht komen bij de meer afzonderlijke behandeling van elk Boek. Over het tweede punt al aanstonds een woord.

Zijn het 4e en 5e Boek Vondel als dichter waardig? Ik antwoord zonder aarzeling: ja! Dan juist hier krijgt de uitdrukking «kost voor fijnproevers» hare verklaring.

Inderdaad, langere fragmenten, die voor ieders oog schitteren van dichterlijke heerlijkheid, aangrijpen door schilderachtige voorstelling, tot het hart spreken door machtig gevoel, ze zijn er, en op plaatsen, waar men het niet licht zou verwachten; maar ze zijn betrekkelijk weinige in getal, ten minste als men let op den omvang der twee

boeken, die niet minder dan 3190 verzen beslaan. Niettemin tintelt alles van poëzie, gelegen in kleine, fijne, telkens opduikende beelden; in de keur en juistheid van teekenende woorden; in den vaak wonderschoonen versbouw, waar klinkers en medeklinkers menigwerf de bovenzinnelijke gedachte als onder het bereik der zintuigen brengen. Jammer genoeg, maar 't is een onbegonnen werk daar telkenmale op te wijzen. Eén voorbeeld toch, opdat mijne bedoeling gevat worde.

Lees v. 540—547 van het 4e Boek, waar Vondel de idee uitwerkt: «Is Godt geen toeval (accidens), zoo behooren wy geene toevallen van rampen te vreezen.» Lees, liefst overluid:

> Is Godt geen toeval, die een stut en steun behoeft,
> Bestaet Hy by zich zelf: wie wort met recht bedroeft
> Door toegeval van ramp, en ommeslaen van staeten,
> Naerdien men zich op Godt, die vast staet, magh verlaeten
> En spreecken, als het al in noot is en in last:
> Laet wanckelen wat wil: wat wanckelt, Godt staet vast.

De idee van vastheid is als verzinnelijkt aan 't oor. Dat hier, om op iets te wijzen, de talrijke monosyllaben, de letters *dt*, *t*, *st*, zekere klinkers, en vooral een paar vers-sneden het hunne te zamen brengen, is blijkbaar: maar blijkbaar wordt dat eerst bij aandachtige lezing en studie, zoo ongedwongen en natuurlijk vloeit het voort uit 's dichters talent en zijne heerschappij over de taal. [1])

[1]) Verval ik hier tot modernismus? Ik meen van niet. De zaak in zich zelf t. w. dat klinkers, medeklinkers, lengte of kortheid der woorden, vers-sneden en wat dies meer zij, 't heerlijkst effect, o. a. de bekende *harmonia imitativa*, kunnen te weeg brengen, is niets nieuws. Ik zelf vernam dat, lang vóór het wonderjaar 80, van mijne leeraren, b. v. van Pater Koets z. g., Lulofs leerling en Vondels bewonderaar; en op mijne beurt leeraarde ik zelf dat jaren lang in mijne lessen

Hiermede acht ik beide Boeken voldoend gekenschetst, en teeken bij voorbaat protest aan tegen wie uit het gezegde zou afleiden, dat ik het 4° en 5° Boek merkelijk lager stel dan de drie voorgaande. Elk der 5 Boeken heeft zijn eigenaardige stof; gevolglijk zijne noodwendige eigenaardigheid van behandeling; vordert daarom zijne eigenaardige waardeering [2]): wat allerminst belet, dat men

---

aan het Aartsb. Seminarie te Kuilenburg, met name bij de verklaring van Vondel, mijn lievelingswerk. 't Moderne, of beter gezegd *de fout* van het moderne, steekt in de principeel-onredelijke overdrijving, voor de theorie; voor de practijk, in den zichtbaar-kunstmatigen toeleg en de verveling —, dikwerf lachwekkende nabootsing te pas en te onpas.

[2]) Wat ik hier zeg is niets anders, dan de toepassing van wat, meer in 't algemeen opgezet, aldus luidt. Er is tweeërlei critiek, wel eens *la grande et la petite* geheeten. *La grande* vraagt allereerst naar het onderwerp, den eigen aard daarvan, bovenal naar het doel, dat alles wijzigt en richt. Dit is de ware critiek, en voert tot den billijken stelregel van Horatius: «Waar een werk voor het groote deel schittert, neem ik geen ergernis aan kleine vlekken.» — *La petite* (vertaal gerust: de kleingeestige) *critique* stelt genoemde vraag nauwelijks, of althans niet op den voorgrond; maar vestigt bij voorkeur de aandacht op gebreken en feilen. Intusschen neemt dat opmerken van allerlei tekortkomingen onbewust in tegen het geheel, doet schoonheden onopgemerkt voorbijgaan, leidt de gemoedsstemming in verkeerde richting, benevelt en misvormt het oordeel, en geeft somwijlen tot vrucht eene critiek, waarvoor het gezond verstand verslagen staat. Daarom is het zoo nuttig (de ondervinding leert het), jongelui bij voorkeur op het schoone te wijzen, en niet al te veel op tekortkomingen: trek tot afkeuren zit hun reeds genoeg in 't bloed! — Soms gaat die *petite critique* een andere richting uit, en heeft zóó bepaald oog voor alle kleine mooïs, dat hoofdfouten (b. v. gebrek aan eenheid in 't werk, niet natuurlijk belangwekkende gang, mislukte of niet volgehouden karakters) nauw gezien worden. Deze soort van critiek meen ik in de laatste 20 jaren veelvuldig opgemerkt te hebben, en heeft ter deeg kwaad gedaan. Gedeeltelijk zal 't wel te wijten zijn aan die tallooze kleinigheden, waarmede wij als overstroomd worden.

tot genotrijke lezing aan 't eene Boek de voorkeur kan geven boven 't ander; ook, dat in 't eene de grootheid en volheid van Vondels dichttalent meer dan in 't ander uitkomen.

Thans over elk der 2 laatste Boeken in 't bijzonder.

4e BOEK. — VAN GODTSDIENST.

De Godtheit dus ontdekt [1]) door ons bespiegeling
In haer natuure, en aert, en wercken, waer ze ging
En uitscheen buiten zich, in 't scheppen, onderhouwen,
Regeeren van 't heelal, en wat in haer gebouwen
Ons toelicht, daar den mensch het hooftgebiet in past;

m. a. w. bewezen is Gods bestaan; uiteengezet zijn Gods heerlijke eigenschappen; een geheel boek is gewijd aan de werken zijner Almacht, Wijsheid, Liefde, en meteen aan zijne Voorzienigheid; — gebleken is door dat alles de volstrekte afhankelijkheid der schepselen van dien God, Schepper, Onderhouder en Bestuurder van 't heelal: in 't bijzonder de afhankelijkheid van den met rede begaafden mensch in diens persoonlijken en maatschappelijken toestand.

Rechtstreeksch gevolg, onafwijsbare plicht wordt dus voor dien mensch, zijnen Heer en God inwendige en uitwendige eer en hulde en onderdanigheid te brengen: ziedaar de Godsdienst....

Ziedaar tevens de inhoud gegeven van den dichterlijk eenvoudigen aanhef v. 1—21 van het 4e Boek.

---

[1]) *Ontdekt.* Bet. letterlijk: den deksel afnemen v. d. open en bloot leggen, duidelijk maken, enz.

Wat is natuurlijker dan genoemde gevolgtrekking?

Niet te min, die godsdienstige vereering, welke insluit eensdeels gewillige onderdanigheid aan Gods wil en wetten, anderdeels heilige vrees voor Gods beleedigde Majesteit: die vereering zoekt opzettelijk Lucretius te ondermijnen, door den menschen zoowel den eerbied, als de vreeze Gods uit hoofd en hart weg te redeneeren. Hoe het in onze dagen weder daarheen gaat, ziet en hoort een ieder, die niet ziende blind, hoorende doof wil zijn!

Wat is hiervan het gevolg voor de Bespiegelingen?

Dat, althans voor een merkelijk gedeelte, het 4e Boek van polemischen aard zal zijn. Eerst zal de wijsgeerdichter Epicurus' en Lucretius' leer ontzenuwen, daarna de ware leer opbouwen, en alzoo den plicht van Godsdienst door krachtig betoog vaststellen, en inscherpen.

Onderscheidt men nu verder in- en uitwendigen godsdienstplicht, zoo heeft men het onderwerp en de gansche indeeling van het 4e Boek.

Aanhef v. 1—21;
Bestrijding van Epicurus, en diens «schiltknaep en tolck», zooals Vondel Lucretius met reden noemt,[1]) v. 21—409;
Principieele grondslag van het recht en den plicht van godsdienst v. 409—519;
Inwendige godsdienst v. 519—907;
Uitwendige godsdienst v. 907—1015;
Verval van den «natuurlijcken en redelijcken» godsdienst: afgoderij en ongodisterij v. 1015—1173.
Besluit v. 1173—1198.

Men houde goed voor oogen, dat in dit geheele 4e Boek van het bovennatuurlijke nooit sprake is.

[1]) Van Epicurus' werken zijn slechts kleine fragmenten over: 't is Lucretius, die ons zijne leer breed vertolkt heeft.

De polemiek. —

Op den aanhef v. 1—21 volgt onmiddellijk de leer van Epicurus naar het gedicht van Lucretius ***de rerum natura***. Wie dit Latijnsche gedicht in zijn geheel en met aandacht heeft gelezen, staat verbaasd over de degelijke kennis, die Vondel daarvan bezit; verbaasd nog meer, hoe helder, juist, vooral hoe bondig (v. 21—61), in voortreffelijke verzen en op echt dichterlijke wijze hij die leer in al hare hoofdpunten voorstelt en samenvat; en ten slotte (met verwijzing naar het 3e B. d. Besp.) krachtig doet uitkomen, dat die leer noodwendig geeft v. 55:

vryen toom aen alle godeloosheit,
Daer dijck noch paelwerck stuit den springvloet van [haer boosheit,
Indien geen Godtheit zich met 's menschen werck be- [kreunt,
Een droom des ongodists, met schijnreên ondersteunt,
Gelijck ons grontbewijs ontdekt heeft, in het stercken [1])
Van Godts Voorzienigheit, te kenbaer in haer wercken. —

Nu tast de wijsgeer de twee hoofdstellingen aan, die volgens Lucretius (en nog wel v. 26:

in schijn, als of hy pleit
Voor d'eere en majesteit der goden.....)

den Godsdienst tot een ***heilloos*** en een ***onzinnig*** iets maken. Heilloos v. 61—113, omdat hij vader is van snoode en goddelooze daden, Lucr. v. 1—77:

Relligio peperit scelerosa atque impia facta; [2]) —

---

[1]) *Stercken*, argumentis confirmare d. i. door bewijzen staven. 't Komt in dezen zin herhaaldelijk voor bij Vondel.

[2]) Eenigszins gewijzigd aldus vertaald in v. 82:

De godsdienst voert den mensch tot zulck een gruwel aen.

onzinnig v. 113—409, omdat v. 114:

Is tusschen Godt en mensch geen evenredigheit,
Wat is de Godtheit dan aen 't menschdom toch gelegen?

Heilloos. — Om deze bewering te staven, haalt Lucretius op van het wreede, voor een vader onnatuurlijk slachtofferen van Iphigenia in Aulis, ten einde de vertoornde godin Diana te verzoenen, en gunstigen wind tot den overtocht naar Troja aan Agamemnons vloot te bezorgen.

Vondel, die, als dichter, de gelegenheid niet laat ontsnappen, een treffend tafereel dier offerand te schetsen v. 61—88, staat, als wijsgeer, zijne tegenpartij krachtig te woord, door eenvoudigweg te onderscheiden tusschen gebruik en misbruik eener zelfde zaak, hier van den Godsdienst. Misbruik «belast den godsdienst» zelven nog «niet met schult.» Hij sluit met het bekende: *abusus non tollit usum*, in v. 111 aldus teruggegeven:

En moet men om't misbruick 't gebruick der dingen laeten,
Zoo vint men geen gebruick van zaecken, noch van staeten.

Het tafereel der offerande schrijf ik uit v. 65:

De dochter, met de huif op 't ongekemde hair,
Dat nedervloeide, wert ter slincke zy gewaer
De vader, die bedruckt bij 't outer stont verlegen;
Waerom de dienaers flux den blooten offerdegen
Verborgen, daer al 't volck, in traenen en geklagh
Uitberstende, bedroeft dit bloedigh treurspel zagh.
Zy knielde, stom van schrick en angst, ootmoedigh neder.
Het baet de droeve niet, datze, een vorstin zoo teder,
Den koning met den naem van vader heeft verblijt:
Want straf[1]) door priesters hem ontweldight, en gewijt

[1]) *Straf* d. i. op gestrenge wijze.

Ten offer, voert men haer, al sidderende, eilaci,
Geensins om, naer den stijl, een bruilofts offerstaetsi [1])
Te vieren, met de tortse, op een doorluchtigh feest,
Maer kuisch, en huwbaer, om mishandelt, en bevreest,
Gelijck een offerlam, in 's vaders dienst te sneven,
Opdat de vloot voorwint naar Troje toe moght streven.

Onzinnig. — Hier is de zaak meer ingewikkeld. Lucretius zet herhaalde malen *deze* misleidende drogreden op: Waartoe godenvereering of Godsdienst? De godheid staat te hoog, de mensch zinkt al te laag. Bij gevolg: dat, van den eenen kant, de mensch door zijn dienst der godheid nut of voordeel zoude aanbrengen, is al te dwaas; van den anderen kant, den goden onze menschelijke hartstochten toe te dichten is «te laegh van Godt gevoelen» (128). Vandaar deze 3 dichtregels v. 36: de godheid

Geensins uit nootdruft iet van ons behoeft te leenen,
Door geen verdienste tot genâ bewogen wort,
Noch door verbolgenheit tot wraecklust aengeport.

Dus drie hoofdpunten: 1. de godheid heeft den mensch niet noodig; 2. zij loont niet; 3. zij straft evenmin: waartoe dan hulde of vreeze?

Op het eerste punt geeft Vondel het wederwoord in v. 113—287.

Hij stemt toe, en te recht: God heeft op geenerlei manier nut van 's menschen dienst: dat kan ook niet. [2]) Maar is het waarheid, dat v. 149:

---

[1]) Onder voorwendsel, om, vóór de afvaart, Iphigenia's huwelijk met Achilles te voltrekken, had men de maagd aan hare moeder ontrukt en naar Aulis gevoerd.

[2]) De leer over den dienst Gods vindt men uiteengezet in V.-Stud. XIV. Aanh. 13.

Godt geen eer begeert
Om zich, wiens heerlijckheit vermindert, noch vermeert:

daarmede is niet gezegd, dat God zich als onteert door af te dalen tot den mensch en hem te «zoecken.» Te dezer plaatse ontmoet men de volgende aardig-liefelijke vergelijking v. 155—163:

Indien de grootste vorst, door iemant van zijn knaepen
Een arrem hondeken, uit slijck van straet liet raepen,
En koesteren in 't hof met wijn en met bancket,
Alleen uit loutre gunst, vernoeght dat heusch en net
Het opdiende,[1]) en hem danckte, op bey zijne achterpooten,
Voor onverdienbre deught, voor 's heeren min genoten,
Zoude iemant roepen, dat de weldaet aen den hond
Besteet, den heer onteerde en reden tegenstont?

Overigens, men lette er wel op, zegt het woord *dienst* enkel hulde en onderdanigheid, en sluit niet noodzakelijker wijs in: nut-aanbrengen. Onverwacht duikt hier een brokstuk heerlijke poëzie op v. 163—211: «Dat veele dingen, zonder eigen voordeel, den mensch dienen, die» (op zijne beurt) «aen den godsdienst verbonden» is. En de ware reden van dit laatste? Dewijl v. 199:

Dewijl dien aert alleen, door zoo veel goets verheven,
De hantvest[2]) van zijn' Godt te kennen in dit leven,
En 't redelijck gebruick van reden is gegunt.
Hier draeit de godsdienst op, als op zijn as en punt.

Een heerlijk stuk poëzie; niets minder dan een blik over de gansche schepping in haar samenstel: *van God* door alle rangen heen *tot God*. Men leze en smake v. 163:

[1]) *Opdienen* is hier ons: opzitten.
[2]) *De hantvest* = het voorrecht.

De mensch, hoe kleen hy is, wert van den Ongezienen
Zoo hoogh in top gevoert, dat zon en maen hem dienen
En al het hemelsch heir, en wat uit element
Bestaet, het leve of niet, dit reedlijck schepsel kent, [1])
En stillezwijgende eert, als spraeckenze met tongen:
Wy dienen onder Godt, en, door zijn wet gedwongen,
Een' edeler dan wy; zoo d'aedel niet béstaet
In een wiskunstigh lijf, [2]) en overgroote maet
Des lichaems, maer in geest, vernuft, gebruick van reden,
En deught, en mogentheit, en alle uitmuntendheden.
Want eene mugh, of mier, of wackre honighby,
Die leeft, verdooft de zon en starren in waerdy,
De zon, en maen, en wolck, en lucht, en regen zweeten
Om 't groeizaem mostertzaet hun krachten toe te meeten.
Al 's moeders krachten gaen in arbeit om de vrucht.
Hoe menigh koningkrijck en lant en legertucht,
Oock heele weerelden, daer andre starren blincken,
En hof, en helbardiers gehoorzaemen op 't wincken
Van een' gekroonden dwergh, een kint met wacht gestut!
Of dient natuur geen' mensch? wat voordeel ofte nut
Geniet de zon, terwijl zy met haer heldre glanssen
Den hemel rijck stoffeert, en alle starretranssen;
Het aertrijck met haer hitte en straelen leven schenckt,
Met groente en lover kleet, met bloem en aeren sprengkt?
Wat voordeel treckt de maen uit ebben, en uit vloeien
Der vloeden van de zee, en elcks vergaen, en groeien;
Dewijl de starren niets begrijpen van om hoogh,
En andren staen ten dienst, gelijck een licht het oogh?
Of dienen deze alleen de tamme en wilde dieren,
Die weeten noch verstaen, noch laeten zich bestieren
Door eenen vryen wil, geen stommen ingeprent?
Zoo is de mensch alleen der dingen wit en endt.
Zoo dienenze al den mensch, en onder hem 't vermogen,

---

[1]) *Kent*, zooveel als: erkent.

[2]) *Wiskunstigh* d. i. schoon geëvenredigd.

Dat tot dees heerschappy den mensch heeft opgetogen.
Nu blijckt het helder, hoe dees reden bovendrijft,
Dat al het menschdom aen Godts dienst verbonden blijft;
Dewijl dien aert alleen, door zoo veel goets verheven,
De hantvest van zijn' Godt te kennen in dit leven,
En 't redelijck gebruick van reden is gegunt.
Hier draeit de godtsdienst op, als op zijn as en punt!
Zoo stijght het minste in top, ten dienste van het meerder,
Tot dat het Godt genaeckt, dan kan de dienst niet veerder.
De hemel dient het vier, het vier de dunne lucht,
En 't water. 't Water en de lucht met eene zucht[1])
Het aertrijck staet ten dienst. Het water dient de planten.
De planten dienen vee en dier aen alle kanten;
De dieren wederom den mensch, de menschen Godt,
Uitdeeler van elcks dienst en toegeworpen lot.

De snijdend-scherpe hekelverzen (want dat zijn ze in den grond) waarin de opwerping der tegenpartij: «dat Godt 's menschen dienst kan ontbeeren», zoodat er eigenlijk van dienst van God niet eens sprake zijn kan (v. 211—243), ga ik voorbij.

Daarentegen vraag ik de aandacht voor v. 243—279, een soort lyrisch fragment, innig gevoeld, waarin Gods Liefde wordt verheerlijkt, die «de dienst des menschen niet om zich zelven» (men versta: niet om eigen nut[2]), «maer om 's menschen nut begeert.»

---

[1]) *Zucht.* Naar v. L. «een rijmlap.» Maar zucht is niets anders dan spiritus, halitus (geblaas, wind, ademtocht). Het vers beteekent dus (gemakshalve zette men een komma achter «water»): het water (door zijn vochtige frischheid), en de lucht door haar zuchten (ademtocht, koeltjes)...

[2]) Men zou dat woord der oude Kantteekening «niet om zich zelven» volstrekt verkeerd kunnen opvatten: God schept wel degelijk om Zich-zelf. In welken zin, zal blijken uit het reeds voornoemde Aanh. 13. Deze waarschuwing geldt ook voor «*om zich*» blz. 66.

De Liefde, een eigenschap, in Godt voorheen beschreven,
Waerdoor het hem behaeghde uit niet den mensch te geven
Het wezen van de ziele en 't lichaem, zoeckt al stil
Den mensch, doch niet om zich, maer om des menschen wil,
Wiens wederliefde naer den zeilsteen en 't vermogen
Der Godsheit, die hem baerde en voortbracht, wort [getogen;
Dies keert des menschen dienst ten dienst van zijnen Godt,
De hooghste eerwaerdigheit, om voordeel noch genot
Zoo stip niet, als [1]) om dat de reden, en de waerheit
Hem voeren buiten zich, naer dees verscheene klaerheit,
En 't goet, waer mede hy zich zelf vereenigt vint,
Het allerwaertste goet, noch noit genoegh bemint,
Geprezen, en geviert. En kan eene overschoone,
Volschape, en heusche maeght, een bloem, die met de [kroone
Der schoonheit, naer de ziel en 't lichaem, zit ge-eert,
En boven al 't geslacht der maeghden triomfeert,
Het edelmoedigh hart des jongelings verrucken,
Vervoeren buiten 't spoor, om haer in 't hart te drucken
De zuivre liefde, die hy tot heur waerde draeght;
Wat kan de Godtheit zelf, indienze ons oogh behaeght?
Wat kan de bron van al de schoonheit? Wat, de luister
Der ongeschape zonne, indien haer glans ons duister
En doncker hart verlicht, niet wercken in 't gemoedt?
De Godheid, uit haer' aert, volkomen schoon en goet,
En die zich zelf uitstorte in 't scheppen, om te vinden,
Te zegenen den mensch, dien lieven godtbeminden
En eerst gezochten zoon, begeert en eischt alleen
Den mensch in haeren dienst, om, met hem eens en een
Geworden, langer niet by druppels, maar by vlieten
Of teffens al de zee der Godtheit uit te gieten
In 't schepsel, met de reên en vryen wil begaeft

---

[1]) *Zoo stip niet, als* = juist niet om, zoozeer niet om...., als wel omdat enz.

En een onsterflijckheit, die naer de starren draeft.
Zoo rust Godts Liefde dan, wanneerze magh bereicken
Den mensch, van haer bemint gelijck het jongste teicken.[1])
Zoo wort Godts gloet van liefde in 's menschen dienst
[vernoeght,
De mensch door dezen dienst den hemel toegevoeght.

Opmerkelijk en treffend is het innig, teeder, warm gevoel, dat Vondels poëzie ademt, telkenmale als hij spreekt van Gods Liefde. Ik herinner aan Aanhangsel 12.

De twee andere hoofdpunten: «de godtheit»

Door geen verdienste tot genâ bewogen wort,
Noch door verbolgenheit tot wraecklust aengeport.

worden weerlegd in v. 287—409. Vooreerst verwijt de dichter-wijsgeer aan Lucretius zijne sluwe en onware voorstelling, alsof wie Gods weldadigheid en vergevingsgezindheid en van den anderen kant Diens gerechtigheid erkent, zich die «menschelijcker wijs» (v. 289) denkt. Vandaar het aanvangsvers 287:

Geen lijbre hartstocht wort de Godtheit toegeschreven

d. i. geene *passio*, waardoor de mensch wordt aangedaan en als lijdt, iets ondergaat.[2]) Dit werkt Vondel breed uit tot v. 383, waar hij tot besluit met machtige hand de hekelroe grijpt:

---

[1]) *Jongste teicken.* Naar v. Lennep: het jongste blijk zijner almacht, het laatst geschapene.

[2]) Ik vestig de aandacht op het v. 365: «De toorn is middelbaer» d. i. het midden houdend tusschen goed en kwaad *(per sè indifferens).* Vondel geeft zelf de verklaring: toorn kan zijn onredelijk en «strafbaer» dus; hij kan ook zijn redelijk en gerechtigd. Hoe v. Lennep kan zeggen: «middelbaer: vatbaar door bemiddeling te worden nedergezet» is mij een raadsel.

Doch lust het Epikuur noch echter zijne dieren
En kudden, zonder vrees, in 't wilt den toom te vieren:
Hoe kunnenze gerust en stil te weiden gaen,
Zich mesten, als het zwijn, met eeckelen en blaên,
Zoo Godt geen' moetwil toomt? [1]) hoe kan hy, stil van harte,
Gerust, en zorgeloos, en vry van schrick en smerte,
Gebruicken wat natuur hem uit haer' boezem gaf,
Geensins bekoort door loon, noch afgeschrickt door straf;
Indien het onkruit groeie, en ongetemde boosheit
Haer' wortel schiet' door 't zaet van zijne godeloosheit,
Die geene kransen zoeckt by d'opperste genâ,
Behoudens datze slechts de smert der straffe ontga?
Want nu zijn spreeuwen dit voor eenen molock achten,
Wat aerdtsche rust is hier ter weerelt te verwachten?
Al bloeit de boomgaert schoon, wat baet de krieckeboom?
Geen ydel dreigen houdt de snoepery in toom. [2])
Zoo leert men achteruit, in Epikurus' schoolen.
De groote meester doolt, hoe zou de school niet doolen!
Hy wacht nog op den post uit Godts onsterflijckheit: [3])

---

[1]) Dat iemand Vondels gedachte hier en verderop niet te best vat, is zeer goed denkbaar. De grondidee is deze. De epikuristische leer stelt het hoogste geluk in eene zekere levensrust en vrij-zijn van smart. Maar hoe is zoo iets mogelijk, als die leer zelf den toom viert aan de hartstochten, en niet door hope op loon («kransen») en vrees voor werkelijke straf die tegenhoudt? IJdel dreigen geeft hier niets: evenmin als de vogelverschrikker («molock,» mooilick) de snoeplustige spreeuwen op den duur van de kersen afhoudt. Het beeld is alleraardigst ondeugend, als men bedenkt dat Epicurus zijne lessen gaf in een tuin.

[2]) v. Lennep neemt het hierbij op voor Epicurus. Mij wel; maar de getuigenissen der oudheid zijn weinig vleiend voor het levensgedrag van dien wijsgeer.

[3]) v. 461 bet.: Epicurus wacht nog op een bericht uit den troon des Onsterflijken, dat hem de verzekering geve van een leven hiernamaals: maar — wie geeft hem de verzekering, dat zulk toekomstig leven *niet* bestaat, als men ziet, hoe «d'allerboôste dit ontkent in zijn geweten» enz.?

En wie verzekert hem, wanneer het leven scheit,
Dat alle boosheit blijft begraven, en vergeeten,
Zoo d'allerbooste dit ontkent in zijn geweten,
Daer Godt de vierschaer spant, en pijnight den tiran,
Die op dit zachte bed geene oogen luicken kan,
Terwijl hy 's nachts, van schrick gedootverft, bleecke [schimmen
Van d'omgebroghte schaer hem gruwzaem aen ziet [grimmen.

Hiermede genoeg over het tweede en derde hoofdpunt, door Vondel wederlegd. Ik vraag het, had men zoo poëtische fragmenten, én zoo uiteenloopend van tint en toon, bij polemiek kunnen verwachten?

De valsche leer ligt ter aarde: op hare puinhoopen moet thans de ware leer worden opgebouwd.

De v. 409—519 leggen den grondslag, omvattend eerstens de *bepaling* of definitie van godsdienst; eindelijk de *indeeling* in inwendigen en uitwendigen godsdienst.

Wat de bepaling betreft, reeds in v. 103—107 gaf Vondel de beteekenis van 't woord «godtsdienst» naar de «Duitsche spraeck»:

«Want godtsdienst ziet op Godt, en leert den Ongezienen
En eeuwigen, in 't harte en ook uitwendigh, dienen;

waarbij «de kennis Godts vóór treet», uit welke kennis dan «spruit de dienst.»

In v. 412—423 krijgen wij de verklaring van de Latijnsche benaming re-ligio, d. i. «bant» tusschen God en mensch. In v. 443 de eigenlijk gezegde definitie (ook

door v. Lennep in zijn Overzicht [1]) te recht geprezen) van «den godsdienst van 't natuurboek»:

Om naeckt den godtsdienst van 't natuurboeck dan
[t' ontkleeden:
De godsdienst is een deught, waer door de mensch met
[reden
Den schepper, eigenaar en allerhooghsten heer
Der dingen, naer zijn maght, den dienst en schuldige eer
Geheelijck opdraeght, beide inwendigh en uitwendigh:
Wat wanckelt ofte niet, dees waerheit blijft bestendigh. —

In de verzen, die aan deze definitie voorafgaan, voornamelijk in v. 423—443 (eigenlijk reeds van v. 409 af) stelt Vondel het recht en den plicht van godsdienst vast, en geeft de juiste, ware grondreden t. w. (v. 422) «Godts eerwaerdigheit en oppermaiesteit», die de met rede begaafde en van God volstrekt afhankelijke mensch kennen kan en erkennen moet. Dus: God, krachtens de volmaaktheid en heerlijkheid zijner natuur, de hoogste eere oneindig waardig, ziedaar de rechtsgrond gelegd; de mensch door de rede Hem als dusdanig kennend en zich zelf kennend als die van Hem «'t al ontfangt» (v. 439), ziedaar de plicht geboren. De wijsgeerige juistheid van dit alles moge later blijken uit het Aanhangs. 13, waarheen ik reeds herhaaldelijk heb verwezen en waar men de gansche leer bijeen zal vinden. Ik ga daarom over tot de v. 467—519, waarin geleeraard wordt, dat de «volkomen godsdienst» omvat inwendigen en uitwendigen dienst:

[1]) Iets vreemds! Herhaaldelijk citeert v. Lennep in dat Overzicht verkeerde vers-nummers, als hadde hij eene andere editie voor zich liggen b. v. hier v. 439—444, terwijl hij in zijne eigen uitgave bij den tekst zet v. 443—449, wat goed is.

eene leering voortreffelijk opgeluisterd door het slot v. 503—519:

Gelijck de roeringen van lijf en leden spruiten
En vloeien uit de ziel, gekent in 't werck van buiten;
Zoo stuurt d'opspanning van 't aendachtige gemoedt
Den uiterlijcken dienst, ontvonckt door haeren gloet.
Gelijck de leli, van den zeilsteen overstreecken,
Den aert des zeilsteens volght, en uitdruckt door haer teken;
Zoo volght de hant het hart, en wat het hart beveelt.
Inwendige aendacht wort ontvonckt door 't ingebeelt
Bespiegelen van Godts natuur en eigenschappen: [1])
En schoon men in een wolck en nevel, als by trappen,
Hem in zijn schepselen bejegent van beneên;
De Godtheit overtuight het menschdom in 't gemeen
Dat al wat reedlijck is zich onder haer moet buigen,
Gelijck d'eenstemmigheen der volcken dit betuigen,
In ongelijcken klanck van tongen, wijder dan
Men over zee en zant de starren schieten kan. [2])

De grondslag is gelegd: de bovenbouw vangt aan.

Over den *inwendigen* dienst van God v. 519—907.

Ondoenlijk is het, zooals wij boven reeds zeiden, in te gaan op de tallooze eigenaardigheden, de veelal fijnere schoonheden, die zich hier onafgebroken voordoen. Slechts dit. Vondel doorloopt hier alle eigenschappen Gods naar ongeveer de vroegere volgorde (in 2e en 3e Boek), trekt

---

[1]) *'t Ingebeelt bespiegelen.* Gods natuur en eigenschappen (van die natuur in werkelijkheid niet onderscheiden) rechtstreeks te bespiegelen is eene onmogelijkheid. Ons bespiegelen geschiedt dan ook door ons eenig beeld Gods in de verbeelding en gedachte te vormen, en dat beeld aandachtig te beschouwen, waarbij de schepselen ons als zoovele trappen zijn om hooger op te stijgen.

[2]) *De starren schieten* d. i. meten, bereiken, waarnemen.

uit ieder een bijzonderen beweeggrond tot godsdienstbetoon, en sluit telkens met een soort van practische les. Een voorbeeld daarvan heb ik reeds gegeven v. 540—547 (zie blz. 59). Ik voeg er hier een tweede aan toe: «Godts onmeetbaerheit en overalheit beschaemt overal den schijnheiligh» v. 587—601:

Zoo Godt onmeetbaer is en zweeft in alle dingen,
Het groot heelal vervult, en zielt, en kan doordringen,
Geen duister hem ontschuilt, geen slot hem buiten sluit:
Wie leght de grijns niet af? Wie treckt den schijn niet uit,
Waer me de huichelaer zijn rol speelt, en loopt mommen?
Het hart verraet den schelm, in't midden van de stommen:
Want schoon geen pijnbanck hem kan melden en verraên,
Men kan zich zelven niet, de Godtheid minst ontgaen.
Laet weereltwijzen vry, op weereltsche toeneelen,
Uit zucht tot baet en staet, hun rol ter Kercke speelen,
Bedriegen 't oogh des volcks, dat weifelt ofte lieght;
Wie Godt bedriegen wil, zich zelven eerst bedrieght.
Godts tegenwoordigheit houdt al zijn hovelingen
In tucht, en stilte, en toomt wat uit den bant wil springen. —

Eindelijk als derde voorbeeld v. 609—631, waar «Godts onsterflijckheit ons verzekert van d'onsterflijckheit» en, in alleszins heerlijke verzen, ons de onthechting aan het ijdele en vergankelijke dezer wereld inscherpt.

Is Godt onsterfelijck, en leeft hij niet alleen,
Maer zielt ook al wat leeft, door zoo veele eeuwen heen:
Wie schrickt voor koud gebeente, en 'tgeen zich niet [kan reppen,
Voor dootshooft, en de doot? hij kan het leven scheppen,
Als 't leven is gebluscht. Uit Godts onsterflijckheit
Is 's menschen eedle ziel de hantvest toegeleit
Van uit des lichaems schors geborsten noit te sterven.
De balssem hoedt geen lijck voor rotten en bederven,

Maer Godts onsterflijckheit den sterfelijcken mensch,
Die 's weerelts kerckhof vlught om eenen hooger wensch.
Zit Godt in d'eeuwigheit gerust, terwijl de tijden [1])
De tegenwoordigheit der weerelt ons benijden,
En vliegen, als een pijl een oogenblick, voorby:
Wat ydel oogh verhanght zich noch aen schildery
Der weerelt, die haer verf verschiet in zon en smoocken?
Wie bout een' troon in 't rijck der weerelt, dat op roocken,
En damp en nevels drijft, en klancken en gerucht?
Wie nestelt hier? Wie bouwt kasteelen in de lucht,
Die als een damp vergaen, verstuiven en verdwijnen? [2])
De Godtheit kan 't vernis der weerelt gansch verschijnen,
Door kracht van haeren glans en eere en majesteit. [3])
Men zoecktze in dezen tijt, en vintze in d'eeuwigheit!

Na deze lessen, gaande tot v. 699, dringt de dichter-wijsgeer dieper in de zaak; de oude kantteekening zegt: «Nader bericht van den godtsdienst.»

Uit den aard der zaak en de natuur des menschen (dus redeneert Vondel) moet er van den beginne af, toen nog v. 705:

geen geschreven wet
Noch openbaering had den godsdienst ingezet,

«een algemeene wijs van godsdienst, door eenpaerigheit getroffen,» zijn ingevoerd: «eenpaerigheit» ook al verschilden de menschen in neigingen en opvoeding. Nu is *dienen* een daad, waarbij de dienende streeft naar «zeker

---

[1]) d. i. het rusteloos voortgaan en wegsnellen van den tijd maakt, dat het *praesens* of den *tegenwoordigen tijd* als niet bestaat.

[2]) d. i. wie is dwaas genoeg, hier een vast verblijf zich te zoeken?

[3]) *Verschijnen* = weg of dof schijnen. Een schoon en zeer juist beeld.

goet» als zijn doelwit. Hij moet derhalve vóór «'t ingaen van dienst» overwegen, «waer 't goet is in gelegen» en wel zijn hoogste goed. En v. 718:

Dit eenigh beste goet bestaet alleen in Godt.

Ziedaar de thesis of stelling, die aanleiding geeft tot de v. 725—907. Vondel gaat namelijk, om zijne stelling te staven, te werk per exclusionem d. i. hij gaat na, al wat de mensch goed pleegt te noemen; toont telkens aan, dat *dat* goed het hoogste, volmaaktste, eenig ware goed niet is: tot hij 't eindelijk vindt «in het bespiegelen der Godtheit» (v. 841). Eéns is hij 't met de «Wyzen» of wijsgeeren, die leerden v. 855:

Men kan niet hoogher rennen
Naer heilgenot, dan Godt in zijn natuur te kennen;

en dat hen v. 860:

godsdienstigheit, de hooftdeught aen moest leiden
Naer eenen Godt alleen, die 't al den oirsprong geeft,
En nimmer hoogh genoegh, by al wat reden heeft,
Gezet wort, noch gekent, gevreest en aengebeden.
Dus raeckt de Godtsdienst eerst in zwang door 't licht [van reden
Geschept uit Godts natuure, en goetheit, wijsheit, maght,
De weerelt door bekent, by 't menschelijck geslacht.

Maar, wie, die dat eenmaal inzag v. 903: [1])

---

[1]) Met v. 901 en 902, heeft v. L. moeilijkheid.

en wezen is het al,
Wat Godt van eeuwigheit in zich bespieglen zal.

't Is vreemd. Reeds zoo menigmaal heeft Vondel gezegd: alles, wat in God is, of liever, wat wij, menschen, in God onderscheiden, wezen, form, eigenschappen, dat alles is één en dezelfde natuur. — Men herinnere zich o. m. Aanh. 10.

Wie kon dan weigeren de Godtheit te behaegen,
En teffens lijf en ziel dat wezen op te draegen,
Uit liefde tot den dienst, die Godt behaeght en eert,
En naer den dienaar, als een weêrglans, wederkeert?

Aldus blijkt de oorsprong van 't inwendig godsdients-betoon.

Het *uitwendig* is daarvan een noodzakelijk gevolg. Immers v. 907:

Een hart, tot Godt gekeert, en door 't bespieglen zwanger
Van dit volkomen schoon, kan zijn gedachten langer
Niet bergen, maer het berst in lof en klancken uit,
En godteerbiedigheit, gemelt en aengeduit
Door een eerbiedigh merck en tekens....

Zoo gaat het van nature den mensch, die uit ziel en lichaam bestaat. Welnu, tegenover God v. 923:

dit merck bestaet in d'offerhande
Van vee, of ackervrucht, en wat men slaghte, en brande
Of uitgoot op 't altaer, ter eere van den Godt,
Die 't redendom verbint,[1]) oock zonder zijn gebodt.
Dus raeckte d'offerhande in zwang by alle vroomen;
Waer deze ontbrack, daer was de godsdienst onvolkomen.

Aldus komt de offerand ter spraak tot v. 967. Hierop volgt de natuurwet v. 968—1015, die:

leerde 't recht van onrecht onderscheiden,

en die zelfs bij de ontaarding en verbastering van den

---

[1]) *Verbindt* t. w. aan God, m. a. w. verplicht tot eeredienst Gods.

natuurgodsdienst, niet geheel ten gronde ging. Dit voert tot de verhandeling over de afgoderij en ongodisterij of de curieuze «dry lijnen» v. 1027:

De midlijn zal alleen de loutre godsdienst heeten;
De rechte afgodery, daer duizent afgoôn zweeten;
De slincke draeght den naem van ongodistery. [1])

Hoogst natuurlijk worden hier de oorzaken en gevolgen der verbastering breed uitgemeten, alsmede de schandelijkheid en ongerijmdheid van der afgoden dienst v. 1015—1173; waarbij Vondel in v. 1167, tot het punt van uitgang terugkeerend, Epicurus-Lucretius het verwijt naar 't hoofd slingert v. 1167:

Een Epikuur, in ste van waerheits gront te peilen,
En tusschen ongodist en afgodist te zeilen,
In 't midden tusschen twee, vervalt aan d'andre zy,
Ontkent den dienst van Godt, stijft ongodistery:
Gelijck een avrechts arts, die 't pesthuis komt bederven,
Venijn den krancken schenckt, terwijl hy leght op 't [sterven.

Dit laatste beeld brengt tot het besluit van het 4e Boek, d. i. tot eene idee, die in den loop van 't boek reeds meermalen is opgedoken: «dat d'ongodisten zelfs den godtsdienst op hun dootbedde bevestigen.» Dit slot is zeer beeldrijk en krachtvol van dictie v. 1173:

---

[1]) v. 1025—43. 't Lijdt geen twijfel: Vondel ziet hier op de theorie van Plutarchus in diens verhandeling *περὶ δεισιδαιμονίας*. Aan 't slot daarvan zegt de Grieksche zedenmeester: «sommigen, het bijgeloof willende ontvluchten, vervallen in een ruw en terugstootend ongeloof (d. i. de ontkenning van het bestaan Gods), waarbij zij de (ware) godsvereering, die in 't midden ligt, overspringen.» t. a. p. C. XIV n. 15. Onze dichter bewerkt deze idee op zijne wijze.

Schoon 't boos geweten traegh zich voor de Godt-
[heit buight,
En lang hartneckigh blijft, al wort het overtuight,
Nochtans wanneer de doot het kranckbet komt ge-
[naecken,
Gelijck een dootshooft gaept, met ongevleeschde kaecken
En schincklen zonder vel; en tast den krancken aen
Met zijne kille hant: begint de pols te slaen,
Het hart te sidderen, de geesten te bezwijcken.
Dan breeckt het doorzweet uit. De valsche troosters
[wijcken.
De strenge rechter treedt ter vierschaer van 't gemoedt,
Beklaeght [1]) den schuldigen, om 't wulpsch verwaer-
[loost goet,
Of ingekanckert quaet, en velt, na 't overweegen,
Het vonnis in de ziel des ongodists, verlegen
In dien bedruckten staet van schipbreuck en gevaer.
Hy ziet om bystant uit en wracken hier en daer,
Om, waer het mogelijck, in 't uiterst zich te bergen;
En die het leven sleet met lasteren en tergen
Der Godtheit, neemt de schim [2]) des godsdiensts uit
[ontzagh
Te baet, met flaeuwe hoope, of hy Godts stercken dagh
Aldus ontschuilen moght; beschreit zijn reuckeloosheit,
En wenscht een luttel tijt tot boete van zijn boosheit.
Zoo een van duizenden dien schrick ontveinzen kon,
Dat's hachelijck. [3]) Men kan de klaere middaghzon
Ontschuilen in een' hoeck, en duistre moortspeloncken,
En hol, en kerckeren, in d'aerde diep gezoncken:
Maer geen veraerde [4]) ontveinst zoo loos 's gewetens smart,
Of 't aengezicht ontdeckt den knaeghworm binnen 't hart.

[1]) *Beklaeght* = klaagt hem aan.

[2]) *Schim* d. i. schijnvertoon, geen oprechten godsdienstzin.

[3]) *Dat's hachelijck* zooveel als: Bezwaarlijk zal men er één op de duizend vinden, die ....

[4]) *Veraerde* ongeveer 't zelfde als: ontaarde, hier = booswicht.

VONDEL-STUDIE XIV.

AANHANGSEL 13.

Godsdienst.

't Woord zegt natuurlijk: dienst van God. — Maar wat geeft 't woord *dienst* te kennen? Betoon van hulde en onderdanigheid aan een hooger staande; meer niet. En zij het ook, dat dienst in de menschelijke samenleving veelal tevens ziet op nut en voordeel aanbrengen voor dengene, wien men dient, dit laatste kan niet bedoeld worden, waar het geldt God te dienen.

Door deze eenvoudige opmerking wordt reeds 't weder-woord gegeven op de opwerping 4° B. v. 211:

> Maer, zegtge, 's menschen dienst geen godsdienst zal [verstrecken,
> Zoo d'opperste geen nut uit 'smenschen dienst kan trecken.

Dan, waarom kan bij dienst van God geen spraak zijn van nut?

Om dit te begrijpen, overwege men, hoe 't schepsel op geenerlei wijze Gode nut of voordeel vermag aan te brengen, 't zij men lette op 't geen men pleegt te noemen Gods inwendige glorie, 't zij op zijne uitwendige glorie. [1])

[1]) Hierover kan men nazien Lessius, *de ultimo fine* L. XIV. C 1, n. 7.

Door de eerste verstaat men de heerlijkheid Gods, in zooverre die spruit uit de allesovertreffende volmaaktheid van Gods natuur en wezen: ware deze voor vermeerdering vatbaar, dan ware God niet God, dan ware Hij niet het volle zijn.

Door de uitwendige glorie wordt bedoeld: (*objectief*) de heerlijkheid Gods, in zooverre God Zichzelf en zijne eigenschappen openbaart en kenbaar maakt in en door zijne werken; én (*formaliter*) de erkenning en huldiging daarvan door het met rede begaafde schepsel. Die hulde en erkenning laten graden toe: naarmate beide voortreffelijker zich uiten, kan men spreken van vermeerdering van Gods uitwendige glorie.

Toch nut of voordeel levert ook dit Gode niet op. Of wint daardoor zijn innerlijk wezen in iets? Stijgen daardoor zijne eigenschappen in volmaaktheid? Wordt God daardoor gelukkiger en zaliger dan Hij van eeuwigheid is? Laat ik het op eenigszins vreemdklinkende manier zeggen: Wordt God door *ons* doen of laten meer of minder God? Deze dwaze vraag stellen is haar beantwoorden.

Slotsom: de mensch kan Gode geen voordeel aanbrengen, evenmin als hij Hem schaden kan, volgens het zinrijke woord van het boek Job XXXV. 6: «Zoo gij zondigt, wat zal het den Heer schaden? En zoo gij uwe ongerechtigheden vermenigvuldigt, wat zult gij doen tegen Hem? Nog meer: zoo gij rechtvaardig handelt, wat zult gij Hem daardoor geven; of wat zal Hij uit uwe hand ontvangen?» Neen, met David Ps. XV. 2 moeten wij uitroepen: «juist omdat Gij, o Heer, in Uzelven de volle volheid van alle goed bezit, hebt Gij geen behoefte aan mijne goederen, juist daarom erken ik U voor mijn God!» —

Dan nu rijst de vraag: Is dat alles zoo, wat dan be-

woog God tot scheppen? En wat was daarbij het doel Gods?

Het bondige antwoord zoo op de eerste, als op de tweede vraag, luidt: Gods Liefde tot Zichzelven: zoodat Hijzelf in den striktsten zin is ***principium et finis*** d. i. Begin en Eind van geheel zijn scheppingswerk.

Ziehier de nadere verklaring.

Wat God tot scheppen (of, zooals o. a. Lessius het uitdrukt: tot uittreden buiten Zichzelf) bewoog, is het volgende.

Van alle eeuwigheid kende God Zichzelf en al de heerlijkheid en volmaaktheid zijner goddelijke natuur en eigenschappen; die kennis ontvonkte, eveneens van alle eeuwigheid, in Hem de Liefde tot Zichzelf. Vondel drukt dit aldus uit, 2e Boek v. 1275:

> De Godtheit voelde een gloet van liefde in 't hart [ontvoncken,
> Toen goetheit en de glans der schoonheit in haer bloncken,
> En onder 't spiegelen den wil met eenen treck
> Verweckte tot dit goet, dees schoonheit zonder vleck.

Intusschen behoorde tot deze goddelijke zelfkennis ook het besef, *dat* en *hoe* zijne volmaaktheden nabootsbaar en eenigermate mededeelbaar waren buiten Hem, en nu dreef de Liefde tot Zichzelf Hem tot die nabootsing en mededeeling aan; en door een volstrekt vrijen wilsakt (want, wij zagen het reeds, voor zich had Hij de schepselen niet noodig), openbaarde Hij nu in de schepselen, bij voorkeur in zijne redelijke schepselen, al zijne «uitmuntentheden», voor zooverre schepselen daarvoor vatbaar konden zijn. Vondel zingt 2e B. v. 1279:

> Godts liefde, door den wil genegen zich te paeren,
> Wort zwanger door dien gloet, en wil ten leste baeren

Dit wonderlijck heelal, wat leeft, en niet en leeft.
Daer Godts gelijckenis of min of meer in zweeft,
Naer datze die beschijnt, beschaduwt uit den hoogen,
Gezint zijn heerlijckheit in ieder te beoogen
En t' openbaren, als in een' ontsloten troon,
Wat d'opperste al bezit van 't entloos goet en schoon.

Maar, juist omdat de Liefde tot zijne eigene schoonheid en beminnenswaardigheid Hem drijfveer was tot scheppen, kon Hij bij mogelijkheid Zich ook geen ander doeleind stellen, dan Zichzelf d. i. zijne eigene glorie en verheerlijking, en moesten de schepselen, elk naar hun aard, tot die glorie het hunne bijdragen.

Diepzinnige, maar waarachtige, overheerlijke leer!

Heeft daarmede de Liefde Gods aan zich zelve voldaan? Driewerf neen! — Kunnen de schepselen Hem, God, van nut, noch voordeel zijn: hún nut, welzijn, geluk kan Hij bevorderen en zoeken, bij wijze van een Godewaardig bijdoel. En zie, in Engel en mensch verbindt Hij dit bijdoel zoo innig met zijn einddoel, dat, wie door goed gebruik van rede en vrijen wil Gods glorie zoekt, meteen zijn eigen, hoogste geluk vinden en bereiken zal, in de innigste, eeuwige vereeniging met God, zijn «endt», zoowel als zijn «bron» 2e B. v. 1239:

Uit 's hemels goetheit vloeit de goddelijcke Liefde,
Die zich en 't schepsel mint, veel min haer schepsel griefde,
Maer voert het op naer Godt, der dingen uiterste endt
En bron, om dit, daer Godt sijn' aert heeft ingeprent,
Met hem en zijn natuur eendraghtig te verbinden.
De Liefde zoeckt altijt het beste des beminden;
Wil zich vereenigen met dat beminde pant....

Bereikt de mensch bijdoel en hoofddoel, zoo 4e B. v. 275:

Zoo rust Gods Liefde dan, wanneerze magh bereicken
Den mensch van haer bemint, gelijck het jongste teicken,
Zoo wort Gods gloet van liefde in 's menschen dienst
[vernoeght,
De mensch door dezen dienst den hemel toegevoeght.

Of, meer in 't algemeen opgezet, maar in vollen zin in den mensch bewaarheid, 2e B. v. 1293:

Gelijck een tortse haer vlam in eenen spiegel ziet,
En uit den spiegelkloot de vlam te rugge schiet
Naer 't licht, van waerze schijnt: dus eindigen de dingen
Ten letste in Godt, daer zy hun wezen uit ontfingen,
En rusten in het punt, dat alles naer zich treckt.
De wederliefde rust in 't goet, dat haer verweckt.

Wat wondervolle band van liefde daardoor tusschen God en mensch 2e B. v. 1287:

De Schepper komt uit liefde omlaegh zijn schepsel tegen.
Wat evenredigheit valt hier in 't overweegen!

En waar de mensch, door eigen schuld, zichzelven schaadt en in 't verderf stort, daar geeft de straf aan Gods Heiligheid en Gerechtigheid genoegdoening voor de glorie, die de zondaar, voor zoover 't in zijne macht stond, onthield aan Gods Liefde en Oppermajesteit.

Op verdere vragen, die bij een nadenkend lezer hier kunnen opkomen, ga ik niet in. Ik schrijf geen philosophisch-theologisch tractaat, maar ontwikkel alleen zekere punten der ware leer, die noodig of nuttig kunnen zijn, om Vondel voor een ruimer aantal lezers verstaanbaar te maken.

Toch, één vraag rest: Wat is de grondreden, waarom de mensch Gode hulde en onderdanigheid d. i. godsdien-

stige vereering schuldig is, en was, ook toen nog geen «boeckstaef» of geopenbaarde wet hem die vereering als plicht oplegde?

Reeds op blz. 73 gaf ik hierop het antwoord t. w. God, krachtens de volmaaktheid en heerlijkheid zijner natuur, oneindige, d. i. nimmervoldoende eer waardig, ziedaar de rechtsgrond gelegd; de mensch, door de rede, Hem als dusdanig kennend en zichzelf kennend als die van Hem «'t al ontfangt,» ziedaar de plicht geboren.

Vondel zegt datzelfde 4e B. v. 430:

Wie Godt en mensch aldus van wederzy beseft
En gaslaet, vint den gront des godsdiensts om te bouwen,
Als 't zekerste, waerop het schepsel kan betrouwen:
Want d'edelste natuure, om haer uitsteeckenheit,
Wort billijck niet alleen de dienst van eer bereit,
Maer heeft de macht en 't recht van alle redelijcken
Te vorderen den plicht van godtsdienst, en zijn blijcken;
De menschheit wederom, dewijl zy 't al ontfangt
Van d'opperste natuure, en aen haer wezen hangt,
Met reden blijft verknocht, verplicht den Ongezienen
Met al wat zy bezit te vieren, en te dienen,
Naer d'ongeschreven wet, oock, zonder het gebodt,
Vrywilligh en van zelf te dienen haeren Godt.

Overigens, dat de godsdienst zijnen grond vindt in de kennis van Gods oneindige «eer-waerdigheit» (v. 250) in Zichzelf, de dichter had het reeds aangegeven in zijn 1e B. v. 113—124:

Want als de Godtheit is *bespiegelt* en gevonden,
Dan staet de Godtsdienst vast op onbeweegbre gronden;

en vooral duidelijk opgezet in 4e B. v. 249:

Dus keert des menschen dienst ten dienste van zijn Godt,
De *hoogste eer-waerdigheit*, om voordeel en genot

Zoo stip niet, [1]) als omdat de *reden* en de *waerheit*
Hem voeren buiten zich naer dees *verscheene* [2]) klaerheit,
En 't goet, waermede hy zich zelf vereenigt vint,
Het *aller-waertste* goet, noch noit genoegh bemint,
Geprezen, en geviert.

De aanhalingen te vermeerderen is onnoodig.

Slechts nog deze, waarin Vondel zegt, dat de godsdienst ook al geeft hij Gode geen nut, niettemin Gode tot glorie, d. i. tot vermeerdering van uitwendige glorie strekt, [3]) en derhalve alleszins redelijk is. Hij voert hier de vergelijking in met een vorst 4e B. v. 135:

Schoon tusschen Godt en mensch geene evenredenheden
Te vinden zijn, noch [3]) strijt de godsdienst met geen reden,
Die toelaet, dat een vorst zich van een' minder dien,
Hetzy dan mensch of vee, gelijckwe daeghlijx zien.
Al kan oock door den dienst des vorsten eer niet steigeren,
Al geeft hem dees geen nut;

---

[1]) *Zoo stip niet* zie blz. 69 n. 1.

[2]) *Verscheene* d. i. ingeziene, of liever: zich aan de rede geopenbaard hebbende, (zonder dat hier sprake zij van bovennatuurlijke openbaring).

[3]) Om te gemoet te komen aan eene fijnere moeilijkheid, die bij een of ander mochte oprijzen, deze distinctie van Lessius *De Ult. fine* LXIV. C. 1. n. 9: Deus ex operibus suis «non intendit accipere gloriam, cum ipse sibi ad omnem gloriam sufficiens sit, sive de gloria objectiva, sive de formali loquamur. Respondeo, negando consequentiam: alia enim est ratio gloriae, laudis, honoris; alia voluptatis et commodi. Voluptas enim, gaudium et sensus commoditatis sunt bona intrinseca ...., nec ulla per res extrinsecas potest fieri illis additio.» En n. 11.... «etiamsi gloriae divinae non possit fieri aliqua intrinseca accessio, potest tamen fieri accessio extrinseca per realem additionem earum rerum in quibus gloria alicuius dicitur consistere (b. v. gloria regum et principum); quo enim sunt plures filii Dei, a quibus cognoscitur, amatur, laudatur, eo gloria Dei maior est: et hoc modo gloria Dei potest crescere.»

d. i. al is een vorst niet meer of minder vorst, omdat men hem dient of niet dient, en al levert de dienst van geringen en nietswaardigen, soms «misdaedigen» zelfs, hem geen voordeel, toch groeit daarbij v. 147:

> des vorsten lof van goetheit, miltheit, grootheit
> Genade en gunst, uit stof en ongeachte snootheit,
> En armoede en gebreck.

Wellicht is het wenschelijk tot bevestiging van al het voorgaande hier met een paar citaten uit Lessius te sluiten.

De ultimo fine L. XIV G. 1. n. 12 schrijft hij:

«God zocht zijne uitwendige glorie niet, als ware de inwendige niet voldoende, maar omdat zulks voegzaam was voor de waardigheid en uitmuntendheid zijner goddelijke Majesteit. Want, aangezien het goddelijk Wezen van oneindige volmaaktheid en majesteit is, was het ook oneindig waardig, om door schepselen gekend, bemind, gesmaakt te worden. Vandaar was het ten eenenmale passend, dat zekere schepselen tot het bestaan werden geroepen, door wie dat konde geschieden. Dát toch was God eenigermate aan zijne eer-waardigheid verschuldigd.[1] Immers, moge God ook zijn Wezen zien, en beminnen, en genieten...., zulks belet niet, dat Hij nog oneindig waardig blijft, om door een oneindig getal schepselen gekend, bemind, gesmaakt en geprezen te worden, om in de schepselen uit te stralen en een beeltenis van Zichzelven te geven.» In 't kort samengevat: God zoekt zijne uitwendige glorie niet als tot aanvulling van een gemis, maar enkel en alleen, omdat Hij zich die glorie en verheerlijking overwaardig weet en is.

[1]) Wellicht is deze uitdrukking voor Vondel aanleiding geworden tot de overdrijving en onjuistheid, in II. v. 1255—1259. Zie Aanh. 12 blz. 54 n. 1.

Ziehier het tweede citaat, *De immutabilitate Dei* L. III C. 1. n. 6 o. a.:

«God heeft dat alles niet gemaakt voor eigen voordeel of genot (troost), zooals een mensch zich een huis bouwt, en zich huisgezin en huisgenooten wint; of zooals een koning rijken, provincies, steden vormt, om zijne macht te vergrooten, en daartoe het bezit van anderen en van wat er al buiten hem ligt tot zich trekt; — Hij heeft alles gemaakt, om den overvloed zijner eigene goederen mede te deelen, en elk dier schepselen, naar gelang hunner vatbaarheid, deelgenooten van zijne rijkdommen te maken; gelijk de zon het hemelruim verlicht, niet tot eigen voordeel, maar tot welzijn van alles wat onder haar ligt.» —

Zijn deze aanhalingen uit Lessius als een korte herhaling en bekrachtiging van al het gezegde, tevens heb ik daarmede een bijdoel, t. w. tusschen

Lessius en Vondel

bestaat een nauwe band. — De geleerde en innig vrome Leonardus Lessius S. J. leefde 1554—1623, en gaf meerdere werken in het licht; de beste uitgave daarvan dateert uit 1620. Ik noem daarvan Opusc. I *de perfectionibus moribusque divinis* en Opusc. III. *de Summo bono; de Providentia; de immortalitate animorum.*

Uit de bovenvermelde jaarcijfers blijkt, dat Vondel Lessius' geschriften heeft kunnen kennen; uit zijne vriendschap met de Jezuïeten, dat hij daarvan ongetwijfeld in kennis gesteld is; eindelijk uit zijne Bespiegelingen zelve, (zou ik zeggen), dat hij ze goed gekend en ter deeg gebruikt heeft.

Wat Gods eigenschappen of volmaaktheden betreft, Vondels volgreeks daarvan is, van «Godts Oneindigheit» te beginnen, dezelfde, als die van Lessius, zij 't ook dat

men op 't eerste gezicht zekere afwijking meent te bespeuren. Dit geldt én voor het 2e én voor het 4e B. der Bespiegelingen. In dat laatste Boek heeft iedere eigenschap tot slot zoo iets van een godsdienstige opwekking, van een zedenles: niet onwaarschijnlijk is dit te danken aan Lessius, die de verhandeling over elke eigenschap besluit met eene korte overweging en zekere praktische gevolgtrekkingen voor het geestelijk leven. Intusschen hierbij is volstrekt geen bloote vertaling of slaafsche nabootsing in Vondel. Op tal van gelijke uitdrukkingen, gedachten, beelden bij Lessius en Vondel wijs ik niet nader; de twee aanhalingen hierboven geven daarvan reeds voldoend bewijs: mij was ook dát eene reden om ze over te schrijven.

Tot hiertoe had ik alleen het Opusc. I «over Gods volmaaktheden» op het oog. In Opusc. III gaat het eerste Boek «over het hoogste goed»: ook hier is Vondels volgreeks in 4e B. v. 725—837 gelijk aan die van Lessius, en de wijze van behandeling gelijksoortig. Dat niettemin de dichterlijke uitéénzetting hemelsbreed verschilt van Lessius' streng philosophische, en daarenboven theologische bespreking, begrijpt men bij voorbaat.

VONDEL-STUDIE XV.

5e BOECK. — VAN GODTSDIENST IN 'T BYZONDER.

In dit Boek, het laatste, gaan wij van het bloot natuurlijke over tot het bovennatuurlijke.

Leerde ons het 4e Boek, uit de natuurlijke rede, dat wij tot godsdienstige vereering van den Oorsprong, Instandhouder en Beheerscher der schepping gehouden zijn: het 5e zal ons wijzen op de bovennatuurlijke Openbaring, die ons klaar en stellig den Godsdienst tot strengen plicht maakt; en daarenboven het eigenaardig karakter dier godsdienstige vereering volgens Gods eigen plan en wil bepaalt, en immer meer en volmaakter omschrijft, v. 1—13:

> De Godtsdienst, in elx harte, als van natuur, geschreven,
> En eerst, van hant tot hant, gereickt, en voortgegeven,
> Is vast gestelt, oock zelf bewezen door 't misbruick
> En afgodistery, gesproten uit den struick
> Van heilloos bygeloof, dat maght van afgoôn baerde,
> Toen 't volck van d'enckelheit des waeren Godts veraerde,
> Met eenen van den dienst, naer reden hem gewijt.
> Dees Godtsdienst heeft zijn deel:

d. w. z. hebben wij voldoend behandeld in 't voorgaande Boek. Rest dus:

> nu wort het eenmael tijt,
> Dat wy den Godtsdienst oock, die by onfaelbre schriften,

Door openbaeringen, en goddelijcke driften [1])
Den menschen is ontdeckt, bezegelen zoo vast,
Dat ongodistery vergeefs hier tegens bast.

Hiermede is het hoofdonderwerp van dit Boek aangegeven.

Dan ons Geloof in de Openbaring moet steunen op redelijke gronden; bewezen moet dus voorop en allereerst de geloofwaardigheid der H. Schriften. Vandaar:

Ons staet dan in 't poortael naeukeurig t' onderzoecken,
Wat geloofwaerdigheit de waerheit van Godts boecken
Bevestight en Godts dienst, begreepen en gevat
In d'onwaerdeerbaerheit van dezen letterschat,
Gelijck een diamant, wiens straelen nimmer flaeuwen,
Gevat wort in een' ring, of kunst van goude klaeuwen. [2])

Er zal wel niemand zijn, die dezen aanhef, schijnbaar zoo eenvoudig, niet echte poëzie zal noemen, keurig en beeldrijk van dictie, gelijk wij het van Vondel gewoon zijn.

Natuurlijk volgt onmiddellijk het betoog van die «geloofwaerdigheit» der geschreven «waerheit» v. 19—431.

Dan onderscheidt de dichter «dry tijden» of «dry slagh van diensten», door de Openbaring der H. Schrift ons «bekent» gemaakt; waaruit de verdere drievoudige indeeling van 't 5e Boek v. 431—1983 voortspruit. Dat ook het betoog voor Christus' Godheid en zijne bovennatuurlijke zending door den Vader niet uitblijft, spreekt van zelf.

---

[1]) *Driften:* bedoeld wordt de goddelijke aandrift en ingeving van den H. Geest, de inspiratie.

[2]) *Kunst* ... = kunstig gedreven gouden klauwen.

Ziehier een bondig overzicht van geheel het 5e Boek:

I. v. 1—19 Aanhef en inleiding.

II. v. 19—431 Betoog van de geloofwaardigheid der H. Schrift: eerst van Mozes en zijne 5 Boeken of den Pentateuch v. 19—161;
dan van de Profeten v. 161—185;
eindelijk van de Evangelisten en Apostelen v. 185—431.

III. Hierop volgen de «dry slagh» van bijbelschen godsdienst:
v. 431—547 «Eerst Adams last»-geving;
v. 547—857 «daerna de wet, van Godt geschreven in steene tafelen»; en
v. 875—1983 als derde «Christus' dienst .... een Godtsdienst

gebonden aen geen tijt,
Noch plaets, noch stamhuis, welcks geslachtregister slijt.»

IV. v. 1983—1992. Besluit van het gansche gedicht.
Omtrent III, Christus' dienst, nog het volgende: begonnen bij v. 875, zooals ik opgaf, wordt hier de gang weldra onderbroken door «het onderwijs van het Geloofspunt der H. Dryeenheit», gaande van v. 899—1265. Dan keert Vondel tot Christus terug, wiens Geboorte hij reeds had vermeld v. 789—875, en zet diens Openbaring verder voort, zóó, dat hij daar tusschen het betoog voor Christus' geloofwaardigheid vaststelt, terwijl hij van v. 1747 af, de stichting der Kerk op den Pinksterdag, en in 't kort haren voortdurenden strijd behandelt.

Nu ik eenmaal dit Overzicht den Lezer heb aangeboden, wordt voor mij de verdere taak zeer licht.

Reeds vroeger heb ik het aangekondigd, en dit Overzicht maakt het duidelijk: van v. 431 af wordt alles ongeveer een geschiedkundig verslag, 1157 verzen groot, zoo men het fragment over de «H. Dryeenheit» niet mederekent.

1157 verzen: absoluut genomen is dit veel; relatief beschouwd, d. i. gelet op de volheid van het verslag in de vermelding der feiten van geheel het O. en N. Testament, moet het bondig heeten; te meer als men bedenkt, hoe de dichter somwijlen stilstaat, en eenig punt breeder, en dan veelal hoogst dichterlijk, uitwerkt.

Mijne taak komt dus hoofdzakelijk hierop neer: op dusdanige punten de aandacht te vestigen, en overigens, in zooverre het noodig of nuttig kan schijnen, enkele opmerkingen te verstrekken.

«Moses'» persoonlijkheid wordt, onmiddellijk na den aanhef, volgenderwijze ingeleid v. 19—29:

De groote Moses draeft, als Godts profeet, vooruit,
Wetgever, godtstolck, pen van 't heilige besluit
Des hoogsten, [1]) hertogh [2]) en verlosser der Hebreeuwen,
En tusschen Godt en hen, de middelaer, veele eeuwen
Alom befaemt, door maght, beleit, en wonderdaên;
Dewijl op zijn gebodt de baren stillestaen,
De hemel manna daeut, en, na Epyptens plaegen,
Godts vyanden, verdelght door straf en nederlaegen,
Bekennen, dat de maght, daer aerde en zee voor beeft,
Hem hanthaeft, waer hy strijt en zich te velde geeft.

---

[1]) *'t Heilige besluit* d. i. Gods besluit omtrent alles, wat in den Pentateuch als dusdanig staat opgeteekend over schepping, zondvloed, uitverkiezing van 't volk Gods, enz.

[2]) *Hertogh* van heir (leger) en toghe of tocht dus: leider der heirtocht d. i. aanvoerder.

De bewijsvoering voor de Boeken «Moses» is natuurlijk niet naar de hedendaagsche Schriftuur-critiek; overigens gemakkelijk te verstaan: waartoe er over uitweiden? Slechts dit: over de betrouwbaarheid van de Evangelisten en Apostelen [1]) o. a. deze lezenswaardige dichtregelen, met den bekenden, maar altoos deugdelijken bewijsgrond v. 221—235:

De meester was bemint, bekent by zijn scholieren
Door ommegang, gelijck hy leeft in hun papieren.
Zij waeren lantsliên, en besneên, van één geslacht,
En stonden, op zijn spoor, naer heerschappy, noch maght,
Noch rijckdom; volghden arm, onnozel, [2]) en verlaeten
Den leitsman, in 't gezicht der schoolen, die hem haetten
En lasterden alom met ysselijck gedruis,
Tot dat hy, als een lam, geoffert hing aen 't kruis.
Wat reden was er om de volcken te bedriegen,
En zonder hoop op loon, moedtwillighlijck te liegen?
Om [3]) dien gevloeckten naem te lijden, zonder noot;
Te sterven, zonder vrucht, een schandelijcke doot?
Men kan uit waen en drift [4]) de doot voor 't leven kiezen:
Maer wie verziert een daet [5]) om 't leven te verliezen?

---

[1]) In v. 201 leest men:

met grooter recht gelooft men ellef tolcken,
Die Christus vaeren zien ten hemel door de wolcken.

Blijkbaar spreekt Vondel hier van de 11 Apostelen, die hij «tolcken» heet, ziende op Hand. I, 8: «gij zult Mij tot getuigen zijn» d. i. van Mij en mijne leer alom getuigenis geven. *Tolck* behoeft niet noodwendig en uitsluitend personen aan te duiden, wier *schriftelijke* verklaring of getuigenis tot ons is gekomen. Deze nuchtere opmerking zij 't antwoord op v. L's averechtsche scherpzinnigheid bij voornoemd vers.

[2]) *Onnozel* = eenvoudig. Dikwijls ook: onschuldig.

[3]) *Om* = ter wille van.

[4]) *Drift* d. i. hartstocht.

[5]) *Verziert* d. i. verzint, fingeert een feit....

Ik ga over tot v. 431 of tot de «dry tijden» of «dry slagh van diensten.»

Eén punt zij met nadruk op den voorgrond gebracht: in elk dezer drievoudige wijze van God te dienen is gehoorzaamheid de *inwendige* hulde, offerand de *uitwendige*, waarbij Vondel (naar 1e B. der Koning XV, 22) zeer ter sneê opmerkt, dat de eerste de tweede overtreft, en de tweede zonder de eerste Gode niet welgevallig zijn kan. Ware, juiste, heerlijke leer! Vandaar de verzen v. 449:

Gehoorzaemheit, toen 't vee daerna [1]) op 't outer brande,
Wert zelf van Samuël oock boven offerande
Geschat: want offeren Godts hart van ons vervreemt,
Indien 't zijn oirsprong niet uit deze hooftdeught neemt.

Deze eerste «slagh van dienst» wordt nu ontwikkeld en toegepast in «Adam, Abel, Kaïn, Enoch, Noah, Abraham, Melchisedech, Isack, Jakob, Josef» [2]); waarna de dichter

---

[1]) *Daerna.* Vondel bedoelt: toen in later tijd dierenoffers reeds tot gewoonte waren geworden.

[2]) Sprekend over deze wijze van godsdienst, aan Sinai's wetgeving voorafgaand, gewaagt Vondel v. 483—489 van:

De zes geboôn van Godt, by d'outheit der Hebreen
Gesterckt, en Adams zaet, en Noahs bloet gemeen,
Door 't zevenste gebodt vermeerdert, met de schrikken
Voor spijs van dieren, die in hunnen bloede sticken...

Men kan lezen P. Schegg, *Bibl. Archaeol.* (Freib. i. Br. 1887, blz. 401), die zegt: De Rabbijnen, uitleggers der Mozaïsche wet, telden 7 Noachitische en 613 Mozaïsche geboden, en ook bij Vondel lezen wij v. 625:

Dees wet, van Sinaes top ter berghspitse afgedondert
En sedert uitgebreit, begrijpt in zich zeshondert
Geboden en verboôn, met eenen dry en tien.

Volgens den befaamden Maimonides zijn 6 dier 7 eigenlijk Adamitische geboden, in 's menschen natuur zelve gelegen: 1. Geen wezen aanbidden dan God; 2. Hem niet lasteren;

aldus den overgang maakt tot de tweede wijze van Godsdienst, in de Mozaïsche Wet neergelegd, v. 539:

De godtsdienst, in den staet der simpele natuur,
Uit kracht van haere wet, in wezen, en in duur
Bij huisgezinnen, meer dan tweemael twalef eeuwen,
Zagh eenen dienst, aen al de stammen der Hebreeuwen
Gezworen, te gemoet, en hoopte op d'uur en tijt
Dat Jakob, door een wet van boven ingewijt,
Noch nader kennen zou den naem des Ongezienen,
En hem met duizenden gehoorzaemen en dienen.
De hemel had voorheen [2]) door zijn voorzienigheit
Dit lastig juck den hals van Moses opgeleit.... [3])

Thans volgt «Moses» levensloop tot v. 571. Alsdan, d. i. bij de Wetgeving op Sinaï, verwijlt de dichter, om in prachtige verzen dat ontzagwekkend tafereel te schilderen, de 10 geboden (volstrekt naar de volgorde van Exod. Hfdst. XX) te vertalen, en in een lyrische ontboezeming dat verheven en gewichtvolle feit te verheerlijken, v. 571—625:

---

3. geen doodslag begaan; 4. geen ontucht plegen; 5. niet stelen; 6. Aan de overheid de gehoorzaamheid niet weigeren. Als 7e werd daaraan een positief gebod toegevoegd, toen God aan Noach beval Genes IX. 4, (vergelijk Levit. XVII, 14): alles, wat zich beweegt en leeft, zal u tot spijze strekken «behalve dat gij vleesch met bloed niet zult eten»: Vondel zegt het duidelijk in v. 486. — v. Lenneps noot over Genes. XVII. 11, geldend de Besnijdenis, is dus bepaald te onpas. Dit gebod daarenboven is opgelegd aan Abraham, het vorige aan Noach.

[2]) *Voorheen* = reeds lang te voren d. i. hier: van alle eeuwigheid.

[3]) De noot van v. Lennep bij v. 558 en 559 mist allen grond. Dit zal later blijken, in mijne Studie over de «H. Dryeenigheit,» waar er sprake komt van den Engel des Verbonds.

Toen hy met al zijn heir om Sinaes berghtop lagh,
En 't volck geheilight had, borst Godt den derden dagh
Met storm en blixem uit, en donderde uit de wolcken,
En roock, en smoock, en vlam in 't oor en oogh der volcken.
De gansche godtsbergh dreunt. Al 't leger beeft en schrickt
Voor donderslagh op slagh, daer 't vier in d'oogen blickt,
De hemelsche trompet haer klancken mengelt onder
De kraeckende kortou, en 't weerlicht van Godts donder;
Als Moses op den bergh aen Arons zijde stont,
En met zijne ooren ving 't orakel uit Godts mont,
Het welck hun éénen Godt te dienen in wou scherpen;
Zich zelf geen heiloos beelt van afgoôn onderwerpen;
Het misbruick van Godts naem leert mijden uit ontzagh;
Om zeven dagen eens Godt wijden eenen dagh;
Der oudren eer geensins ontluistren, noch verkorten;
Uit toorne en dolle wraeck geen menschenbloet te storten;
Het wettigh bedde niet te schenden door een' gloet;
Geensins ter sluick te staen naer iemants have en goet;
Niet valschelijck met schijn van waerheit te stoffeeren;
Een anders eigendom noch huisvrou te begeeren.
O Wet, in tafelen van steen door Godt geprent,
Zoo zinrijck, en voltoit, wat zult gy, noit geschent,
Geheel en gaef, den tijt en d'eeuwigheit verduuren,
Niet van een rijck alleen, of eene stadt, met muuren
Besloten en bepaelt, een volck en burgery
Betoomen, regelen; gelijck van outs de dry
Wetgevers, binnen Sparte, en 't uitgeleert Athenen!
Lykurgus, Drakoos wet, en Solon zijn verdweenen,
De wetten van Karthage en Rome lang vergaen,
Verandert en hervormt; maer Moses wetten staen.
Hoewel Jerusalem veranderde van heeren,
En Aron zijnen stoel en tempel om zagh keeren,
Geketent en vervoert, [1]) en eindelijk verlost;
De wet van Moses stont, zoo pal gelijk een post,

[1]) *Vervoert* d. i. weggevoerd in gevangenschap en slavernij.

Wel dertig eeuwen lang, en volght de zon en wolcken,
By Christen, Jode en Turck, gelijck een recht der volcken,
En fackel [1]) van natuure, en geeft getuigenis,
Dat zy door Moses hant van Godt gegeven is;
En eerst aan Jakobs bloet, zijn erf en eerstgeboren,
Wien deze hantvest was van eeuwigheit beschoren,
Vóór allen onbesneên, op dat één volck alom
Één Godtheit eerde, één wet, altaer en priesterdom;
Terwijl d'afgodery en heilooze offerhanden,
Gelijck een helsche pest, besmetten alle landen,
Daer 't blinde Heidendom, bykans van stadt tot stadt,
Gesplist aan rotten, [2]) elck zijn' eigen afgodt had.
Al schijnt de zon op elck, hoewel de hemel regent,
En daeut van lant tot lant, geen volcken zijn gezegent
Van Godt, als Israël, met zulck een zuivre wet,
Waerby de beste wet geleken, is besmet
Met dwaelinge, of met inck van menschenbloet geschreven,
En na 's wetgevers doot, niet lang in zwang gebleven:
Want wat uit menschen spruit, verbastert en verrot:
Wat Godt bekrachtight, duurt in eeuwigheit, als Godt.

Hetgeen na deze schoone spreuk volgt van v. 625—743 is voorzeker de lezing dubbel waard: 't zij Vondel ons 't Joodsche volk, ook onder Sinaï's heilige wet, afschildert als een kranke, die v. 637

toonende de wonden,
Messias binnen roept, die, uit Godts schoot gezonden,
Met balsem van gena, het kranckbed troosten zal,
En redden den gewonde uit noot en ongeval; —

---

[1]) *Recht — en fackel.* Ik meen te moeten verstaan: in den grond der zaak is Mozes' wet de grondslag van alle recht voor ieder volk, en de fakkel, die de natuurwet bijlicht.

[2]) *Rotten. Rot* beteekent een hoop vereenigde menschen, partij, aanhang.

't zij de dichter ons der Israëlieten eeredienst in bijzonderheden mededeelt, en leert, hoe die dienst wijst op Christus en diens genade (v. 640—693); 't zij hij aantoont, hoe de Mozaïsche wet door wonderen is gesterkt en verheerlijkt (v. 693—725).

Zoodoende komt Vondel van de «bontkist» of arke tot Salomons tempel, van de Babylonische gevangenschap tot de overheersching der Romeinen, waardoor de heerschersstaf aan Juda werd ontnomen v. 737:

> Een schijnbaer [1]) teken, uit's aertsvaders mont genomen,
> Dat's volcks verlosser nu eens most te voorschijn komen.

Vanzelf brengt dit in herinnering de voorspellingen over Christus' komst door de Profeten: «Daniël, Hezechiël, Nehumias, Malachias»; en de verwachting van «besneên en onbesneên», dat welhaest «Judea eenen helt» zou (v. 784):

> Uitleveren, wiens staf al 't weereltlijck gewelt
> Zou toomen, als Suetoon, en Tacitus [2]) ons melden,
> Waerop de bladen slaen, die Godts orakels spelden.

Wij zijn gekomen aan de *Geboorte van Christus*, den Godmensch-Verlosser v. 789—875, welke verzen wij te beschouwen hebben als den overgang tot den derden «tijt» van bijbelschen godsdienst, door Christus en diens bovennatuurlijke Openbaring ingevoerd.

---

[1]) *Schijnbaar* hier: klaarblijkelijk. Deze verzen zien op Genes. XLIX. 10, toen de stervende aartsvader Jacob sprak: «de schepter zal niet weggenomen worden .... tot Degene komt, die gezonden zal worden, en Hij zal zijn de verwachting der volkeren.

[2]) Twee Romeinsche geschiedschrijvers. *Suetoon* leze men: *Swetoon.*

Hier staan wij in bewondering stil.

Wederom hebben wij hier onzen Vondel in al de macht en heerlijkheid van zijn dichterlijk genie, tevens in al de innigheid van zijn geloof en vroomheid.

De fijnste en de machtigste snaren der lier trillen onder zijne vingers. Dat snarenspel, hoogst eenvoudig, maar keurig ingezet, stijgt en zwelt «doorgaens», barst een oogenblik, met Maria, v. 803:

in 's Hoogsten lof
Met al (zijn) krachten uit,

om met een fikschen greep, een statig uitgehaalden toon, te sluiten.

Nu volgt v. 813 een tweede phase. Eveneens eenvoudig van inzet, maar vol leven (v. 818—822) en dan...? Wat gij u wenschen kunt teeder en liefelijk, delicaat en fijngevoeld, kiesch en keurig, beeldrijk en vloeiend van versbouw en zeggingswijze, terwijl daarenboven het mysterie in al zijne waarheid naar de leer des Geloofs wordt omhoog geheven (zie v. 828—830): dat alles vindt gij hier bijeen; tot de jubeltoon der zaligste blijdschap ook u meesleept, en gij, mét het «nederigh Bethlehem, zich» nu vol fierheid «heffende uit het stof», mét de «lucht vol geest en engelen», mét de «herderswacht en kudde en weide» medevoelt en medejuicht v. 839:

om dat
De vreught ter weerelt quam in Davids armste stadt....

Op eens: dat de jubelgalm verstomme uit ontzag voor de Majesteit des Allerhoogsten, die hier ten derde male «uitging» en (o. a. ook de beroemde Lessius drukt het aldus uit) als buiten zich trad. [1])

[1]) «Per amorem Deus egreditur extra Se». *De benignitate etc.* n. 6.

Hef den blik schuchter en eerbiedvol tot in 't hemelsch Heilige der heiligen, of liever (hoe zal ik het uitdrukken?) bevroed en gevoel eenigermate de Godheid in volle majesteit en Zichzelf genoegzaam, in de rust van 't volle zijn, gezeteld op haar glorietroon v. 841:

Vóór 't scheppen van de hooge en hemelsche gewelven,
Vol engelen, was Godt alleen en stil Zich zelven
Bekent, en zat gerust, vervullende den ring
Van zijne oneindigheit, in een bespiegeling
Van Zich en zijn natuure, in 't diepe licht verborgen,
Dat geene beurten kent, noch avontstont, noch morgen...

Wat verheven voorstelling, die met stomme verbazing slaat en 't geloovig hart van heiligen schroom vervult! — Wat indrukwekkende toovermacht der taal, die 6 regels (niet het minst door hun overloopen de een in den ander) tot één majestueus-statigen, machtig voldragen zin aaneen-«gerijt»!

Deze sublieme aanhef (of is dát woord hier niet het juiste woord?) beheerscht al wat er volgt over den tweevoudigen uitgang des Allerhoogsten, die thans v. 875

ten derdenmael quam.... uit Zijnen troon.

Men leze en geniete dit meesterstuk thans in zijn geheel.

Elizabeth, gehuwt aen priester Zacharias,
Ging zwanger van een vrucht, den voorbo van Messias,
In haeren ouderdom, als engel Gabriël,
Gezant uit 's hemels troon, in d'onbesmette cel
Van Davids dochter daelde, en, op zijn groete en reden,
De Godtheit, eene kracht, een vaegh, [1]) een vier, beneden
Afstraelende uit de lucht, met glans en majesteit

[1]) *Vaegh* hier zooveel als: een (eeuwig bloeiend) leven.

De kuische Maeght, Godts bruit in haere ootmoedigheit
En onderdaenigheit, omhelsde, en kuste, en eerde,
Zich mengde met haer bloet: en zy, die Godt begeerde,
t' Ontfangen in haer harte, ontfing ('t was noit gehoirt)
Nu Godt Emanuel, en droegh 't alscheppend Woort,
Messias, onder 't hart, en, van de Godtheit zwanger,
Bezweeck van schrick, en hoope; en schaemroot kon
[niet langer
Verbergen haer geluck, maer borst in 's Hoogsten lof
Met al haer krachten uit; terwijl d'Aertsengel 't hof
Des hoogen hemels koos, van waer hy was gestegen.
Zy gaet Elizabeth, haer nicht, op dezen zegen
Bezoecken, daer de vrucht, de voorglans van Godts Zoon,
In 's moeders lichaem juicht; dewijl hy Iesses kroon
Alreede heerschen ziet in dezen ongeboren,
Op 's grootvaêrs stoel, in 't rijck, van boven hem beschoren,
En dat, van eeu noch grens besloten, noch bepaelt,
Zich uitbreit, wijder dan de levende adem haelt.
Augustus in triomf had d'oorloghspoort gesloten,
En schatte al 't Roomsche volck, en Jakobs wetgenooten,
Als Josef, Davids zoon, in Davids veestal [1]) quam,
Het arme Bethlehem, om onder zijnen stam
Zich met de zwangre maeght, Godts bruit, te laeten
[schatten.
Het kleen begrijp der stede, onmachtigh te bevatten
Den grooten drang des volcks, zent d'ondertrouden voort,
Van deur tot deur, en wijstze een herbergh, by de poort,
Een donckere spelonck, een veestal aen de veste,
Daer 't volck krioelt en woelt. Hier rust de maght ten leste,
En baert des middernachts haer eerste alwaerde vrucht.
Gelijck de morgendaeu, uit koele en versche lucht,
Op roozegaerden valt, om roozen te verkwicken,
Die 's daeghs van dorst versmacht, in zonne en hitte sticken,
Zoo liefelijck ontvloeit den maeghdelijcken schoot

[1]) *Davids veestal.* David was van afkomst een Bethlehemiet.

Die blancke lelibloem, oock zonder last en noot
Te voelen, Godt en mensch, een zaet en twee natuuren
Aan een verknocht; een kint, waerop de laege muuren
Van 't ongeachte vleck, het nedrigh Bethlehem,
Zich heffende uit het stof, de stadt Jerusalem,
Godts outer, en den stoel der koningen, verdooven,
Hoe arm het in een kribbe en veestal leght verschoven,
Gewonden in den doeck; terwijl de lucht, vol geest
En engelen, by nacht, op Godts geboortefeest
Vergadert, daerze lof den allerhooghsten zingen,
Waerop de herderswacht, en kudde en weide springen
Uit haeren eersten slaep, verheught en blijde, om dat
De vreught [1]) ter weerelt quam in Davids armste stadt.
Vóór 't scheppen van de hooge en hemelsche gewelven,
Vol engelen, was Godt alleen en stil Zich zelven
Bekent, en zat gerust, vervullende den ring
Van zijne oneindigheit, in een bespiegeling
Van Zich en zijn natuure, in 't diepe licht verborgen,
Dat geene beurten kent, noch avontstont, noch morgen:
Maer toen hy uit een Niet, op 't eeuwige besluit,
De weerelt voortbroght, ging de noit verscheenen uit,
Om zich den schepselen, als zichtbaer, te vertoonen
In zijne majesteit, voor alle hemeltroonen
En maght, en heerschappy, [2]) gebogen onder hem,
Eerbiedigh toegejuicht, met een gemeine stem
Van duizentduizenden, zoo hoogh in top getogen,
Door danckbaerheit, om dat zy Godt aenschouwen mogen.
Dus was het scheppen dan Godts uitgang d'eerste reis; [3])
Gelijck een weereltvorst zich buiten zijn palais

---

[1]) *De vreught:* men denke aan 't woord des Engels: «Ik boodschap u een groote vreugde»: Christus is te recht de ware vreugde der wereld.

[2]) Benaming van 3 Engelenkoren: throni, potestates, dominationes. Zie Coloss. I, 16.

[3]) *Reis* = maal.

In 't openbaer vertoont aan allerley geslachten
En volcken, die voor 't hof op zijnen uitgang wachten,
Ter aerde storten en op 't aenzicht vallen neêr,
Zoo dra hy zich vertoont, begroet met prijs en eer.
De tweedemael ging Godt, gelijck uit 's hemels zaelen,
Toen hy d'Aertsvaders sprack,[1]) óf zelf, óf quam bestraelen
Door openbaeringen, en droomen, en gezicht,
En heilige engelen, en voorschreef hunnen plicht
In tafels van de wet, met zijne hant geschreven,
En boven uit den top van Sina hun gegeven,
Gesterckt met wonderen, en spraeckgeluit, en vlam.
Hy openbaerde Zich in 't voorstaen van dien stam,
Uit alle stammen tot Godts Priesterdom gekoren,
Als zijnen eenigen en eerst en outstgeboren,
Met majesteit omtrent de heilkist van 't verbont, [2])
Genadighlijck ge-eert, daer Godts onfaelbre mont
Zoo lang orakels sprack, en antwoorde op de vraegen
Van zijn aertspriesteren, die voor hem nederlaegen.
Maer nu ten derdemael quam Godt uit Zijnen troon
Te voorschijn in zijn bloet, den menschgeworden Zoon,
Toen Godt de zoon, wiens lof alle eeuwigheit verduure,
Het lichaem aanschoot, en zich zelf met ons natuure
Door eenen bant, zoo ras de Geest der Godtheit wrocht
In 't lichaem van de maeght, dat zuiver vat, verknocht;
Een ongehoort verbant, van niemants brein begrepen,
Van geen vernuft gevat, hoe kloeck, hoe scherp geslepen.

Onmiddellijk hieraan sluit de bestrijding van zekere ketters, met name van Socinus (v. 883—899), waarop volgt het fragment v. 899—1265 over de «H. Dryeenheit.» Hierover later een bijzondere studie: volgen wij Vondel, die het leven van den Godmensch verder voortzet.

---

[1]) D. i. tot de Aertsvaders sprack.

[2]) *Heilkist* enz. d. i. de Verbondsarke.

Wij keeren terug naar Bethlehem.

De *Besnijdenis* v. 1285 is aan het Goddelijk Kind voltrokken, de «Godts besnijdenis», die voortaan v. 1292:

> eischt, dat zich de mensch besnijde naer den geest,
> Aen eigen wil, en hart, en hartstoght, en gedachten.

In waarlijk schoone verzen wort nu de *Aanbidding der Wijzen* in herinnering gebracht, v. 1297:

> De Wijzen stercken dit,[1]) die, door de star van 't Oosten,
> Naer Bethlehem gewenckt zich eenen toght getroosten
> Zoo veele mijlen verre, en, over bergh en dal,
> Het licht der zielen zelf zien opgaen in een stal;
> Terwijl Jerusalem in slaep leght, Godts profeeten
> Verwaerloost, en vergeefs hun bladen heeft gesleten.
> Zij zetten al den dienst van Mithras[2]) aen een zy,
> Om 't licht, dat nu den nacht van alle afgodery
> Verdrijft, en uit zijn kribbe elck toeschijnt, in het midden
> Van ezel en van os. Zy eeren en aenbidden
> Den koning, die met maght den scepter voert alom,
> Den priester, afgebeelt door Arons priesterdom,
> Met een zijn sterflijckheit, betekent door dry gaven:
> Want goud den koning eert: de myrre wort den graven
> En lijcken toegewijt, en zalft hem reede, in schijn
> Als hangende aen het hout, gekruist met smerte en pijn:
> De geur des wieroocks past dien priester, om te treden,
> Gepurpert in zijn bloet, met offren en gebeden
> In 't allerheilighst koor, den hemel zelf, en daer
> Alle eeuwen in en uit te zoenen zijne schaer,

---

[1]) *Dit* t. w. dat Christus «nu de wet voltrecken quam» (v. 1296).

[2]) *Mithras' dienst* d. i. de perzische afgodsdienst van Mithras of den Zonnegod.

Die vast op Jesus hoopt, en uit zijn' mont wil hooren
Den dienst door Moses dienst ontworpen lang te vooren,
Als in een ruw ontworp, waerop 't volkomen wort
Getekent, en gemaelt, en leven ingestort.

De *Opdracht in den Tempel* is nog treffender, v. 1321 enz., vooral v. 1334: Nu nam «oude Simeon»,

Nu nam hy dien gezalfde op zijne bevende armen
En hief zijne oogen, van de vrucht naer Godts palais:
O Vader, riep hy, dat uw dienaer vry in pais
By zyne vaders vaer', nu hy het licht der volcken
Ziet rijzen in dit kint, dat alle duistre wolcken
Zal drijven van hun oogh, een ieder heil belooft,
En Juda zulck een kroon van eere zet op 't hooft.
De hemel zeegne toch de maeght, de zuivre moeder.
De hemel zeegne toch haer heilvrucht, den behoeder,
Een merck van tegenspraeck, dat wijt en overal
De kleenen heft in top, de trotsen pletten zal.
O Moeder, zultge wel uw droefheit zien, en lijden?
Wat wil een zwaert van druck het moederhart doorsnijden,
Een zwaert, dat uw gedult tot prijs en glori streckt,
En dien verborgen haet van menigh hart ontdeckt. [1])
Zoo spreeckt de dorre stock, vol vreught, en onder 't hoopen
Gaet in zijn aengezicht, zoo 't schijnt, de hemel open,
Alsof hy ree genoot de vreught, de zaligheit,
In deze vrucht elck een veele eeuwen toegeleit.

Met v. 1360 begint de *Vlucht naar Egypte*, gevolgd van den *terugkeer naar Nazareth* en Christus' *oponthoud in den Tempel*.

---

[1]) Wie Luc. II, 22 enz. kent, begrijpt hier ieder woord b. v. «dien verborgen haet» naar v. 35: «ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.»

Bij v. 1379 treedt de Verlosser op in 't *openbare leven:* zijn Doop, zijn verblijf in «brullende woestijnen,» zijne omwandeling en prediking in 't H. Land. Ter dezer gelegenheid zet de dichter met bewonderenswaardige volheid en beknoptheid *Christus' leeringen* op v. 1423:

Zijn mont ontvout waerin 't waerachtig heil bestaet;
Hoe verr' de jonge wet in kracht te boven gaet,
En in volkomenheit van haer geboôn en zeden
d'Aeloude wet, die noit de harten heeft besneden.
Hy leert de weldaet stil tot 's hemels eer besteên,
En hoe men Godt behaeght door vasten, en gebeên;
Vermaent in Godts trezoor de schatten te vergaeren;
Verjaeght onnutte zorgh, in kleet en kost te spaeren,
En onderstut de hoop met Godts Voorzienigheit,
Die vogels aest, de bloem met rijcker majesteit
Dan Salomon bekleet. Hy waerschuwt voor het haesten
Ter vierschaere, in de zaeck en 't recht van onzen naesten;
Bestraft het reuckeloos misduiden van Godts wet;
Vermaent gedurigh Godt te smeecken in 't gebedt;
Door d'enge poort met kracht ten hemel in te dringen;
De wolven, die, vermomt als schapen, elck bespringen,
Te schuwen; op zijn woort te bouwen, sterck en vast,
Een werck, dat eeuwigh duurt, en op geen stormen past.

Al deze schriftuurplaatsen zijn ontleend aan de Bergrede, Matth. Hoofdst. V, VI en VII, gelijk duidelijk blijkt uit v. 1415:

Hij onderwijst zijn school, eenvoudigh, zonder ergh;
Ten leste: in haeren ring gezeten, op den bergh
Begint het volck en haer het nieuwe licht t'ontsteecken...

In v. 1471 gedenkt de dichter de leer, die geheel de Nieuwe Wet omvat, volgens Matth. XXII, 34 enz.:

Want in het eenigh woort B e m i n begrijpt hier Godt
Al's menschen plicht tot Godt en mensch: een hooftgebodt,
Het welck de gansche wet, en alle Godts profeeten
Volstreckt, en elck zijn recht rechtmaetigh toe leert
[meeten.

Zelfs zijn er 12 verzen gewijd aan de *Evangelische Raden* v. 1475—1487, waarvan Christus zelf leeraar en voorbeeld te gelijk is v. 1480:

Hier gaet de leeraer zelf zijn kruisscholieren veur,
In willige armoede, en gehoorzaemheit, en kuischeit.

Nu volgen des Verlossers *voorspellingen* v. 1487, en v. 1499 Zijne «ontelbre *wonderdaên*» als v. 1501:

De dooden snel herbooren,
Op bedde, baer, in 't graf, [1]) herleven, als te vooren.
Hy is der dooven oor, des blintgeborens oogh,
De stock der kreupelen, die springt als 't hart, om hoogh.
Hy dwingt de geesten uit des lichaems schors te vaeren.
Het vischnet scheurt van last. Hy wandelt op de baren,
En strijckt de golven gladt, die zwichten voor zijn stem. [2])
d'Onheelbre, en 't hongrigh hart vint raet en troost by hem,
Die duizenden verzaet, met luttel graen, gewassen [3])
In voren van zijn hant. Geen vloeck, geen tegenbassen

---

[1]) *Bedde* o. a. het dochtertje van Jairus, Marc. V. 40: *baer*, de jongeling van Naim, Luc. VIII. 14; *graf*, Lazarus, Jo. XI. 17.

[2]) Wederom vat de dichter hier samen 2 of 3 schriftuurplaatsen t. w. Matth. VIII. 24, en XIV. 25. met Joan. VI. 19.

[3]) v. 1508—10 zien natuurlijk op de wonderdadige vermenigvuldiging (tot twee malen toe) der brooden, Matth. XIV 15—22 en XV 32—39. — Het woord «d'onheelbre» vat ik op als gelijk aan «al wie onheelbaar, ongeneeslijk is», en slaat zoowel op Matth. XIV. 13, als op XV 30, waar de genezing wordt vermeld van allerlei zieken, voorafgaand aan de broodvermenigvuldiging.

Verdoven zijne macht, die, heerlijck uitgestort,
Van overtuighden wrock de hel ge-eigent wort,
En evenwel niet laet te straelen door Godts daeden,
Zoo menige een gespelt in nimmer faelbre bladen. [1])

Wat volheid en bondigheid in al die verzen, te beginnen bij v. 1423. Daarbij wat poëtische beeldrijkheid, en in v. 1510 wat recht stoute voorstelling en dictie!

By v. 1515—1683 neemt met den Intocht in Jerusalem *'s Heeren Lijden* een aanvang, gevolgd v. 1683—1721 door Zijne glorievolle *Verrijzenis* en verschijningen, en v. 1721—1747 Zijne *Hemelvaart*.

Eéne zaak verdient hier meer bijzonder de aandacht, en Vondel staat er dan ook bepaaldelijk bij stil: 't is het *Laatste Avondmaal* v. 1539—1645. Waarom aldus gehandeld? Men weet het: geen waarachtige Godsdienst zonder Offerande en Priesterdom. Welnu, hier vindt de dichter het geschikte oogenblik, om te spreken over het offer, de offerande en het priesterschap der Nieuwe Wet: hij wijdt aan dit gewichtig hoofdpunt een honderdtal dichtregelen.

Allereerst wijst hij op de profetieën (b. v. Malach. I), door wier mond God «d'offerhande en ceremoniale dien-

[1]) In de v. 1510—1515 is de uitdrukking erg gedrongen v. Lennep verklaart «plechtig, dezen zin niet te verstaan.» — Vondel wil zeggen, dat Christus ten spijt van den haat en den laster niet aflaat, zijne zending door wonderen te bevestigen. Hierbij verwijst hij o. a. naar Marc. III. 22, waar Christus' mirakelen, met name het uitdrijven der duivels, «van» d. i. door zijne vijanden aan de hulp des duivels toegeschreven (of: «de Hel ge-eigent») worden; welke lastering de Godmensch ontzenuwt, en metéén zijne belagers in 't openbaar van boosaardigen toeleg en wrok overtuigt. — Tot mijn niet gering genoegen doe ik de bevinding op, dat ik hier, en V. v. 234, en II v. 753 het gevoelen aankleef, door Dr. H. Moller in zijne Stellingen 5, 6, 7 verdedigd.

sten der Oude Wet had verworpen, en een ander en eenigh priesterdom en zuivere offerhande belooft in te wijden,» v. 1519—1583. — Dan toont hij de vervulling dier Godsbelofte in «Christus, een priester naer Melchisedechs orden», in 't Laatste Avondmaal (v. 1583—1617); scherp zet Vondel hier de R. K. leer op over de woorden: «Dit is mijn lichaam, dit is mijn bloed,» v. 1605:

Hy zegent wijn en graen, en noemt terstont die beide
Zijn lichaem en zijn bloet, op dat men onderscheide
Den wijngaert en zijn vrucht, en voedtzaem veltgewas
Van 'tgeen het door Godts kracht alree geworden was,
Een levende offerspijs, voor hun zoo milt gegeven,
Een' offerdranck, ten zoen van al wat is misdreven,
Gewilligh uitgestort. [1])

Daarop weidt Vondel uit over de voortreffelijkheid en den duur van deze onbloedige Offerande in de schoone verzen 1617—1641, om met v. 1641—1645 den overgang te maken tot de bloedige d. i. Christus' dood op het kruis. Ik schrijf hier v. 1617—1645 over:

Dit's d'offerhande alleen, die d'eeuwen zal verduuren,
En niet gebonden staet aan stam, en plaets, en muuren,
Als Arons bloênde [2]) dienst, verplicht aan Davids stadt,
Den tempel, en den bergh, zoo lang van bloet bespat.
Wie zich van Godtsdienst roemt, en Christus durf
[versteecken

[1]) v. 1609—1611. Men herinnere zich 't woord van den Godmensch: «Dit is mijn lichaam, dat voor u gegeven wordt.» Luc. XXII 19. en «Dit is mijn bloed van het nieuwe verbond, dat voor velen wordt vergoten tot vergiffenis der zonden.» Matth. XXVI, 28.

[2]) *Bloênde* = bloedende (in tegenstelling van den onbloedigen offerdienst der N. Wet). Zoo ook v. 1671 *bloên* = bloeden.

Van 't onbebloede altaer, geheilight tot een teken
Dat eeuwigh in zijn kerck getuight van zijne doot,
Verdwaelt van d'offerwet; die roept den Christgenoot
Naer dezen offerzoen, en goddelijcken zegen,
Zoo bloedigh aen het kruis, door Godt den Zoon, ver-
[kregen,
En ieder toegereickt in d'aertsgeheimenis,
Gescholen onder aer en wijnranck op Godts disch.
Noch oud, noch nieu verbont begrijpt [1]) geheimnis-
[mercken, [2])
Gewijt om 't zwack geloof te stutten, en te stercken,
Zoo machtig, heilig, groot en heerelijck als dit.
Het manna, noch de kist, [3]) een troon daer Godt op zit;
Noch 't Paeschlam, dat het zwaert des slaenden engels
[schutte;
Noch al Godts heilighdom, en schat in Arons hutte;
Geen schat in 't gouden koor, gebout van Salomon,
Kan 't haelen by den glans van Jesus offerzon,
In 't midden van de zes geheimnistekens, even [4])
Gelijck een Godtheit zelf op haeren troon verheven,
Zoolang de zichtbre zon den aerdtboôm overstraelt,
En ziel en leven geeft wat leeft en adem haelt.
Maer kan men zonder bloet niet zoenen den verbolgen

---

[1]) *Begrijpt* d. i. bevat, bezit.

[2]) *Geheimnismercken* (— *tekens*) d. i. Sacramenten. Vandaar v. 1636: «Jesus' offerzon, in 't midden .... verheven.» Zou daar: «offerzon» enz. gezegd worden, niet enkel om de verhevenheid van het Altaarsacrament boven alle andere, maar ook met eene toespeling op de expositio in ostensorio d. i. de uitstelling in den monstrans, die menigwerf den vorm eener stralende zon heeft?

[3]) *Kist*, elders «heilkist» = arke. De tent, waarin zij stond, heet v. 1634: *Arons hutte* — *'t gouden koor* = Salomons tempel v. 1635. — Voor 't Paeschlam v. 1633 zie Exod. XII 21 en Hebr. XI, 28.

[4]) *Even gelijck* = evenals, of eenvoudigweg: gelijk.

Verongelijckten Godt, [1]) zoo moet het bloedigh volgen
't Onbloedigh offer, dat terstont hier op begint,
Daer Christus zich alleen in zijnen behof [2]) vint,
En worstelt met de dood, ...

Zijn eigenlijk doel steeds in 't oog houdend, schildert ons Vondel het ***Lijden*** zelf des Zaligmakers niet in 't breede v. 1641—1683; [3])

breeder daarentegen gewaagt hij van de ***Verrijzenis*** met hare bewijsgronden v. 1683—1721;

in 't kort wederom van de ***Hemelvaart*** v. 1721 [4])—1735; waarna hij tot besluit de aandacht vraagt voor de troostrijke waarheid, hoe «Christus' verrijzenis en hemelvaert

---

[1]) Dit is gezegd volgens Hebr. IX 22: «et sine sanguinis effusione non fit remissio.» — Vondel wil zeggen: aangezien er geene vergiffenis van zondeschuld wordt gegeven tenzij door bloed, zoo moet ook hier, na 't onbloedig offer van 't Laatste Avondmaal, nog volgen het bloedig offer des kruizes, dat nu, en terstond, een aanvang neemt.

[2]) *Behof* = bedehof of hof des gebeds t. w. Gethsemane.

[3]) Men vindt Christus' Lijden en Kruis op zeer uiteenloopende wijze bij Vondel bezongen, t. w. in: de Kruisbergh, van vóór 1624 waarschijnlijk; Gethsemane of Engletroost, 1654; Ecce Homo, 1654; Gebed aan Jesus gekruist, 1665; een Kruislied in Heerl. d. Kercke III. 637—660. — Kruisklacht, 1642 is de vertaling van het «Stabat Mater.»

[4]) v. 1721 luidt, ziende op Petrus' uitverkiezing, Joan. XXI. 15—18:

Nadat d'Aertsherder heeft den eenen uitgescheiden,
Om zijne lamrenkoy te hoeden en te weiden....

uitgescheiden is hier = uitverkoren. Volgens v. Lennep = «in genade weer aangenomen, zeggen de Protestanten.» 't Kan zijn: Vondel echter zegt dit niet. Hij heeft het eenvoudig over Petrus' uitverkiezing tot Hoofd der Kerk, zonder van weder-aanneming in genade een woord te reppen, wat hier ook niets te maken heeft.

ons verzekeren van de verrijzenisse des lichaems en de hemelsche glorie» v. 1735—1747.

Zoo komen wij tot den *Pinksterdag*, den dag der eigenlijke Nieuwe Wetgeving en van de stichting der Kerk v. 1747—1789, uit den aard een voornaam punt in dit 5e Boek. Van v. 1763 af verdient dit fragment ten volle de lezing, zoo om de dichterlijke schoonheid, als om de nadrukkelijke geloofsbelijdenisse van den R.-Katholiek geworden dichter. Ziehier v. 1763:

O Geest van wonderen en kracht en majesteit,
Gy zijt het, die Godts kerck, in haere onfaelbaerheit
Van leeringe, en hoope, en aengestreên betrouwen
Verzekert, en haer leert op dezen hoecksteen bouwen,
Het eenigh heiligh en Apostolijck geloof,
Dat, buiten dezen gront, aen dwaeling valt ten roof,
Die, als de maeneschijn, verwisselbaer in luister,
Dan op-, dan ondergaet, en, in zijn volste, duister
Ten halven op ons oogh, met een geleenden glans
Zich openbaert, en schijnt uit 's hemels laeghsten trans;
Terwijl de Roomsche zon der waerheit alle starren
Het licht en leven geeft. Laet kringelen en warren
Den doolhof van het brein, daer maght van onkruit wast;
Wie den geschoren draet der kercke volght, [1]) gaet vast
Dat hy de zijdepaên der doolingen zal mijden,
En op Godts heirbaen Godt in 't eeuwighe verblijden.
Gemoeten, daer, eeu in eeu uit, d'aertspriester leeft,
Die van dit pant des geests zijn kerck verzekert heeft, [2])
Bewaerster van Godts boeck, en hooftpylaer der waerheit,
Die zestien eeuwen blonck en doorscheen met haer
[klaerheit

[1]) Toespeling op de fabel van Theseus, door Adriadne's draad uit het Labyrinth gered.

[2]) Joann. XIV. 17: (de Geest) «zal bij u blijven en in u zijn.»

Door alle scheuringen, schandaelen en gewelt,
Gelijck het Christus mont te vore had gespelt; [1])
Toen hy niet nederdaelde uit lust tot valschen vrede,
Maer om 't godtsdienstig zwaert te rucken uit de scheede,
En door een godtskrackeel, ter eere van zijn kruis,
Te deelen het geslacht, en huisgezin, en huis. [2])

Op eens ('t moge vreemd klinken, maar past toch in Vondels kader, en vindt misschien eene aanleiding in de v. 1785—89) op eens voert hier de dichter ons terug naar het 4e Boek v. 61 d. i. naar Lucretius en «het gruwelstuck» van Iphigenia's offerdood door haars vaders eigen toedoen. Juister gesproken, Vondel denkt zich een «nieu Lucrees», d. i. iemand, die én aan den godsdienst der Oude én aan dien der Nieuwe Wet een soortgelijke misdaad ten laste legt.

De Oude Wet beschuldigt hij om den «blinden eedt» van Jephta, waarvan diens dochter het slachtoffer werd: — 's dichters wederwoord is alleszins afdoend, v. 1789—1809.

Ook de Nieuwe Wet durft die goddelooze of krankzinnige aanranden, en den vrijwilligen Zoendood van Gods Zoon, [3]) het «bewijs van liefde der Godtheit tot den mensch» een gruwel heeten. Zal Vondel op dien onzin ingaan? Ja: en te gelijk met de voortreffelijke uiteen-

---

[1]) Matth. XVI. 18: «En de poorten der hel zullen tegen haar niets vermogen.»

[2]) v. 1785—89 bevatten eene toepassing op Matth. X, 34, 35, 36: «Meen niet, dat Ik vrede ben komen brengen op aarde; geen vrede, maar het zwaard ben Ik komen brengen. Want Ik ben verdeeldheid komen brengen tusschen een mensch en zijn vader», enz.

[3]) v. Lennep vergist zich niet weinig, waar hij in zijn noot bij v. 1793 spreekt van Abrahams zoon, terwijl Vondel, gelijk uit het vervolg blijkt, Gods Zoon bedoelt.

zetting der leer, zal hij ons wederom een heerlijk stuk diepgevoelde poëzie te genieten geven v. 1809:

Het offer van Godts Zoon, toen hem het speerpunt griefde
In zijn onnozel hart, was een bewijs van liefde
Der Godtheit tot den mensch: want Godt de Vader leedt,
Dat zijn beminden Zoon, tot 's menschen heil, dus wreet
Aen 't kruis mishandelt wert: de Zoon, zoo sterck gedreven
Van liefde, ontzagh geensins vrywillighlijck zijn leven
Op t' offeren, ten zoen des Vaders, waer by bleeck
Dat hy in 't worstelperck der liefde niemant weeck.
De Geest, de liefde van den goedertieren Vader
En Zoon, bekrachtight dit: zoo stemmen dry te gader.
Zoo wort de Zoon in 't ende, om zijn gehoorzaemheit
En diepe ootmoedigheit, gekroont met majesteit.
Wat grijpt hier plaats, waerom de Aertspriester zich zou [schaemen?
Zoo gaen de godtsdienst en de hooghste wijsheit zaemen,
Dewijl de Godtheit met dit offer zich genoeght,
Een' liefelijcken geur, die wijzen godtsdienst voeght;
Een offer, ingewijt van Godt, den liefsten Zoone,
Wel drywerf door den mont des Vaders, uit den troone
Des hemels, tot dit ampt gemaghtight met een stem
Aen 't water, op Godts bergh, en in Jerusalem, [1])
Daer zichtbre tekens elck verzekren van dees waerheit:
De duif, om laegh gedaelt; het aenschijn met een klaerheit
Omscheenen, als de zon; de stem, gehoort aan 't zwerck,
Gelijck een donderslagh in Arons groote kerk;
En zoo men in de school der wijzen om den prijs pleit,
In Godts gezalfden schuilt de gansche schat der wijsheit
En kennisse. Zoo gaet de godtsdienst, ingestelt
Van 's hemels wijsheit, noit van wijsheit onverzelt.

---

[1]) *Aen 't water*, Matth. III. 17; *op Godts bergh*, Luc. X. 35; *in Jerusalem*, Joann. XII. 28. In v. 1830—33 licht Vondel zelf die woorden toe.

Het laatste gedeelte van dit 5e Boek v. 1837—1983 is voortreffelijke poëzie, eenigszins lyrisch van toon en gang; rijk aan beelden b. v. waar Vondel ontwikkelt, hoe «door scheuringen en ketteryen de vroomen worden beproeft en verheerlijckt» v. 1875:

Schoon Godts Voorzienigheit gedooght, dat blinden haet
Den godsdienst in den bou en wasdom wederstaet,
Verstroit, verjaeght, en splitst aen ongelijcke deelen,[1])
En staf en mijters vischt uit bloedige krackeelen;
De rechte reden schuilt in Godts alwijze borst.
De vlegel spijst het volck, wanneerze koren dorscht;
Het gout zal, na de proef, getoest veel klaerder blincken;
Stilstaende wateren en luye beecken stincken;
De zonneschijn bestraelt ons schooner na de vlaegh;
't Gestampte kruit verspreit den geur, en sterckt de maegh;
De veltheer dient zich van geoefende soldaeten,
Die liever sterven dan hun kruisbanier verlaeten.
Het triomfeeren volght het uitstaen van den strijt.
Wie weigert eeuwigheit te winnen by den tijt?[2])

---

[1]) Vondel doelt in v. 1877 vooral op Photius en 't Grieksche schisma. Dit blijkt duidelijk uit de voorgaande verzen 1843 enz.; in v. 1851 heet die scheurmaker «Dees stoute Lucifer»; wat daarenboven (volgens v. Lennep) bevestigd wordt door eene kantteekening der oudste uitgave en luidende: *te Konstantinopele.*

[2]) Bij v. 1890 beschuldigt v. Lennep Vondel van «een vergrijp tegen de chronologie»: volstrekt ten onrechte.. Door «Roomsche (kerk)-zeden» bedoelt Vondel klaarblijkelijk het Katholicisme; en zegt, dat de sporen van het Kathol. Geloof nog altijd te vinden zijn bij hen, die zich van de Katholieke kerk hebben afgescheiden, v. 1889:

Dees godtsdienst trotst de hel, en liet noit door te schijnen
By 't afgescheurde rot.

Bij v. 1907 zegt de oude Kantteekening: «onder weinige schijngodsdiensten kan een opmerckende noch het licht des waerachtigen godtsdiensts kennen.» Eerst de lezing van v. 1909—1929 maakt de bedoeling dier woorden goed duidelijk. Vondel onderscheidt vijfderlei «wijs van godtsdienst,» ingedeeld v. 1911 :

> In afgodistery, en in godistery,
> Hebreeusch besnedendom en Turcksheit: zet hierby
> Het heiligh Kruisgeloof;

welnu, vergelijkt men deze «altzaemen», lettend op hun tijd, de namen en het leven hunner stichters, op dezer geloofwaardigheid, enz.: dan kan men kennen en bevroeden, hoe iemand, op wettige gronden en klare blijken, zich uit «den nacht der dwalingen» wendt tot het «licht der waerheit», ten minste voor v. 1920:

> Zoo verre U erfgewoonte, en erfleer, en misschien
> Genot van baet, en staet, en aanzien niet verblinden.

Hebben wij hier niet blijkbaar te doen met eene zelfverdediging van Vondel, die, naar zijn Protestantschen levensbeschrijver Brandt: «niet geveinsdelijk, maar in goeden ernst het Pausdom heeft aangehangen .... en altyd yverde om ook andere te trekken» ? Vondel, wiens werken en o. a. deze zijne Bespiegelingen, luide getuigen van zijn ernst, én kennis, én oprechtheid én vastheid bij zijn overgang! ....

Na dat alles (zoo gaat Vondel voort v. 1929) kan «een ongodist» het recht en den plicht van godsdienst niet langer loochenen, tenzij hij de waarheid «wil smooren in zijn hart.» — Eveneens blijkt het duidelijk, dat «het burgerlijck gebiet» of de staatsmacht, schoon ze uit haar

natuur «niet hooger ziet dan 't leven,» toch aan den godsdienst behoefte heeft, als die is de beste stut der staatsmacht, en haar «schattinge en ontzagh» m. a. w. eerbiediging en onderdanigheid verzekert. Daarentegen «waer Godt gelochent wort» en gevolglijk «de godsdienst zinckt»: daar «drijft de weerelt in 't wilt,

Gelijck een roerloos schip;

daar v. 1964:

kent een ongodist zijn eigen staetheil niet.

Of veinst de staatsman ook al, naar de leer van «Machiavel», godsdienst, ter wille van het volk, die huichelarij zal ten eenigen dage haar straf niet missen bij God v. 1971:

die den dienst van (zijn) gekruisten Zoon
Niet in de weerelt voerde, om, overal ten toon,
Een molock, zonder geest en leven, te verstrecken,
Maer om door dezen dienst den mensch tot zich te trecken.
De Christdienst, aen het kruis geheilight door Godts bloet,
Met zulck een bitterheit, uit zulck een' brant en gloet
Van liefde, om Adams en zijn nazaets smet te vaegen,
Lijdt niemants schimp, noch hoon. Geen weereltwijs [behaegen
Verdooft den glans van 't kruis, Hebreeuwen een [schandael,
Een dwaesheit by den Grieck en uitgelachen tael:
Een wijsheit en Godts kracht by allen, die betrouwen
Het aanschijn van Godts Zoon in 't eeuwigh licht t' [aenschouwen. [1])

[1]) Voor v. 1979 enz. zie 1 Corinth. I. 19—25.

Het 5e Boek is hiermee ten einde.

Tot besluit van dit geheele «godtsgedicht», in 't bijzonder van dit boek, volgen nu de treffende, diep gevoelde, en van zielenijver blakende verzen 1983—1992. die niet onwaarschijnlijk Vondel reeds voor den geest zweefden, toen' hij in v. 1919 enz. 't opnam ter verdediging van zijne eigen bekeering.

Geluckigh is de man, die, uit de wilde zee
Zoo veeler dwaelingen en jammeren en wee,
Door alle klippen heen, by wijle in 't schuim begraven,
Van barningen bestulpt, [1]) in 't eindt de stille haven
Des godsdiensts innezeilt, en veilighlijck belant
By Godt, der menschen heil, in 't hemelsch vaderlant,
En Godts onsterflijckheit, van boozen afgescheiden:
Daer wenscht mijn Godtsgedicht een ieder te geleiden,
Te sturen, buiten noot [2]) van schipbreuck en gevaer.
Zoo zy het Godt gewijt, op zijn gewijt altaer! [3])

SOLI DEO GLORIA. [4])

---

[1]) Van barningen bestulpt = door de branding overstelpt.

[2]) Buiten noot van = vrij van gevaar voor....

[3]) Vondel heeft alzoo met zijn gedicht niet enkel een polemisch, maar ook een apologetisch doel. 't Is hem eene bewijsvoering voor Christelijck en Katholiek geloof en Kerk: daarheen een ieder te voeren is zijn wensch en pogen.

[4]) D. i. Gode alleen de glorie.

VONDEL-STUDIE XVI.

AANHANGSEL 14.

Conventie en Vondel.

Laat ons eens kalm, hoogst kalm samen redeneeren... «Weg met conventie!» zoo heeft het geklonken, en klinkt het nog zwakjes na.

Daar tegenover, juister wellicht, daarnaast luidde het: wees u zelf door «de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie!» Wel wat exotiek geënuntieerd: het zij.

't Eerste had de strekking om het vroegere omver te halen, en bond den strijd aan met ondervinding en overlevering.

Het tweede zocht den grondslag te leggen tot een nieuwe poëtiek.

Over deze laatste machtspreuk hier slechts dit weinige. — In het bezit te zijn van een fijn besnaard hart d. i. diep, innig, fijn, waarachtig te gevoelen is waarlijk niet iedereen gegeven: hoe menigwerf speelt hierbij inbeelding, soms bloote overspanning en zenuwachtigheid den mensch leelijke parten. Daarbij, zelfkennis, juist en vol bewustzijn van eigen gemoedsbewegingen is ook geen kleinigheid, in de kunst allerminst. Eindelijk, de expressie: in proza valt het vaak reeds zoo bezwaarlijk, juist en scherp en

volstrekt duidelijk zijne gedachten te uiten, wat zal het zijn in poëzie? Gesteld, dat inderdaad iemand zich zijner emoties genoegzaam bewust is: die emoties dan, met al hare schakeeringen en nuanceeringen, door het woord weer te geven, veronderstelt eene ontzaglijke kennis van dat woord, eene hoogst zeldzame heerschappij over de taal.

Gevolg: zoo die machtspreuk, genomen in al hare bedoelde scherpte en nadrukkelijkheid, iets beteekent, dan beteekent zij alleen iets voor kunstenaars in den hoogsten graad, voor geniale talenten; en de groote, overgroote meerderheid, die zich in hun zog begeeft, kan gerust de vaart staken en rechtsomkeer naar huis roeien.

Wat al begoochelingen vervluchtigen met deze enkele opmerking in rook en damp! 't Is een jammerlijk schouwspel voor wie niet met alles cymisch pleegt te spotlachen.

Hiermede wordt geenszins de waarheid ontkend, die op den bodem dier spreuke ligt. Genoeg. —

Bepalen wij ons tot het eerste machtwoord: «Weg met conventie!»

Op gevaar af, dat deze en gene 't mij erg kwalijk zal nemen, durf ik openhartig beweren: deze strijdleus is een dwaasheid; geeft blijk van weinig nadenken en ondervinding; getuigt van gemis aan psychologischen blik op den mensch en zijne historie.

Om dit recht duidelijk te maken, wensch ik het woord *conventie* te vervangen door *mode:* in den grond is het dezelfde idee; maar mode is meer algemeen bekend, geeft met grootere helderheid de bedoelingen aan, en biedt een beeld, dat aardige en rake toepassingen bevat.

Wat is *mode?* 't Latijnsche woord beteekent *wijze.* Door mode pleegt men dan ook te verstaan: zekere al-

gemeene wijze van doen, die, van een kernpunt uitgegaan, allengs veld wint, overal zich indringt, en ten laatste, zelfs over onwilligen, min of meer den baas speelt. ***Modern***, van mode afgeleid, beteekent de algemeene wijze van doen heden ten dage; 't woord zegt niet noodwendig afkeuring van het vroegere, evenmin verbetering daarvan. Een nieuwe mode kan even goed verslechtering als verbetering zijn: waar zij echter al te heftig afgeeft op de vrucht van ondervinding en overlevering, is zij minstens verdacht.

Bij uitnemendheid (een ieder weet dit) bezigt men het woord ***mode***, waar spraak is van kleederdracht, huisraad, burgerlijke gebruiken in de samenleving, voor zooverre dat alles algemeen in zwang is m. a. w. voor zooverre de menschen daarin plegen ***overeen te komen***, in het Latijn con-venire, vanwaar de term ***conventie***.

Mocht iemand eenig onderscheid vinden, en beweren, dat mode meer op het uitwendige ziet, conventie meer een verstandelijk element inhoudt: voor 't oogenblik laat ik die bewering glippen, zonder ze nochtans voorgoed uit het oog te verliezen. In alle geval, in hoofdzaak drukken conventie en mode hetzelfde uit t. w. algemeene wijze van doen: daarop komt het hier aan.

Overigens, staan wij een oogenblik stil bij datgene, wat door elkeen bij uitnemendheid mode wordt geheeten.

Wat zien wij hier?

Stellen wij een onderzoek in naar den innigsten grond der mode, dan vinden wij deels een streven naar nut en gemak, deels het schoonheidsgevoel, dat het sierlijke en bevallige aan het nut zoekt te paren. Deze trek naar sierlijkheid echter geraakt bij den mensch, zooals hij is,

lichtelijk onder den invloed van pronk- en behaagzucht. Daarenboven wordt natuurlijkerwijs dat alles beheerscht door graad van ontwikkeling, land- en volksaard, bijzondere behoeften, eigenaardige hulpbronnen, aantrekkelijkheid van het nieuwe en het tot heden ongekende, niet het minst door geneigdheid tot nabootsing en door ijverzucht, waar deze het streven naar nut en tooi in 't gevlei komen.

Aldus laat zich o. m. zeer gemakkelijk de nationale kleederdracht van oudere volken en tijden verklaren. Toen later de natiën meer met elkander in aanraking kwamen en het internationalisme veld won, werd die nationale mode al ras gewijzigd, later geheel verdrongen: nieuwe zaken leerde men kennen, nieuwe eischen werden gesteld, nieuwe behoeften geboren, de naijver werd geprikkeld; en waar een vorst en hof, laat staan een geheel volk door aanzien en macht, welvaart en rijkdom, ontwikkeling van wetenschap, van industrie, van kunstzin zich boven andere verhief, daar oefende dat alles op die andere zulk een ontzaglijken invloed uit (de geschiedenis omstreeks den tijd van Lodewijk XIV en XV is een treurig getuigenis) dat b. v. alles, alles verfranscht werd, ook de zedelijkheid.

Ja, zoo oppermachtig zwaait de mode den schepter, dat men haar gehoorzaamt tegen zin en oordeel in. Of zou ik de eenige zijn, die bij afkeuring van een mode tot antwoord ontving: «ik ben het volkomen met u eens: deze mode is dwaas, is lastig, is leelijk; maar wat daaraan te doen? Ik moet toch zijn van mijn tijd: ik kan toch niet toelaten, dat men mij met den vinger nawijze als ouderwetsch, mij uitlache als een eeuw ten achter.»

Hoogst natuurlijk is daarbij dit historisch feit, t. w. dat de mode in vele gevallen, en zeer sterk, de uitdrukking is van den zedelijken toestand. Bij voorkeur springt dat

in 't oog, wanneer buitensporige weelderigheid in kleeding en huisraad, of wel echt-leelijke smakeloosheid het tijdperk karakteriseert. Men vergelijke b. v. de mode onder Frans I, Lodewijk XIV en XX met die van de Fransche revolutie en haren nasleep.

Waartoe dit alles? — Het toont aan en bewijst, dat mode of conventie den mensch in merg en bloed zit; dat er wel immer en altijd mode zal bestaan.

Of zou dat in de kunst, met name in de Letteren, soms anders zijn?

Al aanstonds schijnt dit weinig waarschijnlijk.

IJdelheid, pronkzucht, van zijn tijd te willen heeten, mee te willen tellen, zoo mogelijk, boven zijn tijdgenooten in de kunst te willen uitmunten, kan dat alles uitblijven, waar het de edelere vermogens des menschen betreft? Zal het zich niet veeleer krachtig doen gelden, waar verstand, verbeelding, gevoel, aanleg, kunstzin, in 't spel komen? Die aan dat alles somwijlen nog het minst lijden, zijn de eigenlijk gezegde groote kunstenaars zelven. Graaft men tot in de diepste diepte van 's menschen ijdelheid en trots, wat vindt men? Eerst wilde de met rede begaafde mensch zich der Godheid zelve gelijk maken; sinds tracht hij, die zich koning der schepping gevoelt, en ook is, boven zijne medekoningen zich te verheffen juist door datgene, wat hem tot koning van 't geschapene maakt d. i. zijne redelijkheid en hare heerlijke uitingen.

Raadplegen wij thans de feiten, de ondervinding der geschiedenis.

Wat nemen wij waar? — Het nieuwe, reeds omdat het nieuw is, trekt aan. Vele oorzaken werken hier te zamen. De natuurlijke weetgierigheid en de zucht naar

het onbekende; het schoonheidsgevoel, dat (onder meer) verscheidenheid en afwisseling verlangt; boven alles de groote waarheid door Geloof en rede geleeraard t. w. dat niets op aarde het hoogste nut, het hoogste geluk, niets het hoogste schoon is, gevolglijk niets volle voldoening en rust schenken kan!

Treedt nu een man op, die iets nieuws brengt of ook maar schijnt te brengen; vooral zoo dat nieuwe een schitterend en aanlokkelijk uiterlijk bezit, somwijlen verhoogd door iets verbluffends; nog meer, zoo men aan den vinder in werkelijkheid zekere talenten niet ontzeggen kan, en deze daarenboven, vaak met een soort van driestheid, zich op den voorgrond schuift; bovenal, zoo dat nieuwe de gang hebbende ideeën vleit en dient (b. v. in onze dagen, de vijandige gezindheid tegen godsdienst in 't algemeen en tegen de R. K. Kerk in 't bijzonder; het subiectivisme der Kantiaansche wijsbegeerte, die overal om zich grijpt; de genotzucht en vrije uiting van den zinnelijken lust): kortom, wanneer dat alles, en nog meer, het nieuwe belangwekkend maakt; — dan zal zulk een man, ook al is hij juist niet een man van hooge beteekenis, toch zal hij grooten invloed uitoefenen op velen.

Allicht komt den lezer hier een naam en persoon in de gedachte, een Nederlandsche literator, wiens ster korten tijd geschitterd en hoog aan den hemel heeft gestaan, maar nu reeds danig verbleekt is; wiens voorbijgaande grootheid wel het meest door eigen partijgangers is aangerand en ondermijnd. Hoe kon dat? Omdat ware degelijkheid aan die grootheid ontbrak; en het nieuwe, dat hij bracht, een mengelmoes was van waarheid en schijn, van goed en kwaad, door geen soliede beginselen gesteund. Dit in 't voorbijgaan.

Ik zei: het nieuwe trekt om allerlei redenen aan.

Stellen wij een man van letteren, die theoretisch, of beter nog, practisch een nieuwe kunstzijde toont, en door zijne talenten invloed uitoefent: dan vormt zich al spoedig eene partij van aanhangers, die eerst uit bewondering, allengs om in de nieuwe richting zelf mee te tellen, hem tracht na te stappen en bij te houden. Ziedaar eene conventie geboren!

Dan menigwerf, en zeer natuurlijk, verheft zich nu een tegenpartij (sommigen, principieele tegenkanters; anderen, bloot benijders), die zich eveneens om een hoofdleider scharen. Een tweede conventie. Beide loopen menigwerf een geruimen tijd naast elkander voort.

Wint op slot van rekening (meestal na vinnigen kamp) de een het van den ander, zie, dan sluit de groote meerderheid zich bij den verwinnaar aan: overloopers bij de vleet, daaronder zelfs onwilligen, die in hun verstand en hart de zaak afkeuren, maar voor 't uiterlijk meer of min meedoen, beducht als ze zijn, niet in tel te komen, of, erger nog, voor ouderwetsch of iets anders uitgekreten te worden.

Slotsom is: er vormt zich in de Letteren eene mode, een toongevende conventie; in vele gevallen zoo machtig, dat zij overslaat van land tot land, zelfs het beste voor een tijd verdringt, en allen, ook de edelste en meest zelfstandige talenten in zekere mate overheerscht. De geschiedenis der wereld-letterkunde is daarvan het doorloopend bewijs.

Ik grijp in 't wild, en noem: Marinisme, Gongorisme, Euphuïsme, hôtel de Rambouillet, de eeuw van Lodewijk XIV en XV; Bardengebrüll en Weltschmerz; van de laatste tijden, naturalisme, décadents, symbolisme, enz.; eindelijk de twee groote uitingen der conventie, zoo herhaaldelijk met elkander in oorlog gewikkeld, en die geheel

de beschaafde wereld tot kampplaats hadden: de Renaissance en de Romantiek.

Alleropmerkelijkst is bij dat alles dit historische verschijnsel.

De bewonderaars en partijgangers van den man van beteekenis, vooral zoo deze een baanbrekend talent is, trachten (dat spreekt) om srrijd hem na te doen. Wat gebeurt hierbij? De groote, overgroote meerderheid heeft natuurlijk de groote gaven van den baanbreker niet; en deze op zijn beurt, en juist omdat hij baanbreker en self-made man is, heeft doorgaans *les défauts de ses qualités.* Nu werpen zich de nabootsers op het uiterlijke, op het foutief-nieuwe, het gemakkelijk waarneembare van hun voorman. Dát schittert; dát is geheel verschillend van het vroegere; dát.... ja, ziet u, dát kan men zelf ook wel aan. En zoo is 't meer dan eens gebeurd, dat de eigenlijk goede en groote eigenschappen van een schrijver eerst jaren na diens dood tot volle waardeering zijn gekomen.

Een voorbeeld hiervan is Shakespeare (of moet ik Bacon gaan zeggen?), gevierd bij zijn leven, na zijn dood ras vergeten, eerst later naar waarde geschat, maar toen door zeer velen verkeerd begrepen en nagevolgd.

In werklijkheid opende Shakespeare een nieuwe baan voor de dramatische poëzie: daar is veel, zeer veel nieuws, en zeer veel daarvan verdient goedkeuring! Intusschen (ik bepaal mij bij een en ander punt), zijne grootste verdienste is de rijkdom en juistheid zijner karakters, meesterlijk opgezet, in hun gang ontwikkeld, ten einde toe volgehouden. Daartegenover staat als foutief het al te onsamenhangende, al te wild afwisselende in de volgorde

van tooneelen en situaties. En toch, wát schijnt wel, ik durf bijna zeggen voor de meerderheid zijner nabootsers, zijne heerlijkste verdienste? Hij heeft stoutweg gebroken met de drie éénheden, daarbij gedaan aan afwisseling en contrasten, soms een verwarring brengende menigte van personen ingevoerd; dát ziet en vat men, en dát nieuwe deed men nu na. Maar zijn aangrijpende situaties, zijn hoogmeesterlijke karakterteekening bleven ver te zoeken: daar kon men niet bij. Dieper ga ik hier niet op in.

Na dit alles vraag ik: wat leert hier psychologie en historie? Wat anders dan dat conventie ten allen tijde bestaan heeft en bestaan zal: dat bijgevolg «Weg met conventie!» eene dwaasheid, eene onmogelijkheid is?

Tot bevestiging wijs ik nog op de Letterkunde van onze dagen. — Hoe menigwerf heeft men reeds in de laatste drie, vier jaren, en met volle recht, geschreven: «heeft er ooit conventie geheerscht, dan is het heden ten dage.»

't Is hier de plaats niet, om de geschiedenis dezer conventie in 't breede te ontwikkelen o. a. de talrijke oorzaken uiteen te zetten, die daarbij hebben samengewerkt. Grootendeels liggen die in het tot hiertoe gezegde. Toch op een paar wensch ik nadruk te leggen.

Het subiectivisme der leer van Kant, de wijsbegeerte bij voorkeur der zoogenaamd meer-ontwikkelden; en het schaamteloos durven tegen alle zedelijke en godsdienstige begrippen moesten wel strooken met zoo veler denken en wijze van leven. Vervolgens, eenig werkelijk recht tot afkeuring van het vroegere, maar overdreven voorgesteld, al te veel gegeneraliseerd, en door zekere machtspreuken (deels waar, deels onjuist en valsch) luidkeels ter puie afgekondigd, met een onmiskenbaar «zegt-het-voort!» —

ziedaar, wat niet weinig ter zake heeft afgedaan. Met dit al (het zij nogmaals herhaald) wordt geenszins ontkend of miskend het goede, dat deze conventie heeft afgeworpen. [1])

Zoo staan dus deze hoofdpunten vast: mode en conventie bestaat, en zal bestaan; in zich zelf is die kwaad, noch goed; gelet echter op het feit, dat het iets menschelijks is, zal het goede steeds met eenig kwaad gepaard gaan; de 2 machtspreuken aan 't hoofd dezer studie geplaatst zijn niet geheel van waarheid ontbloot.

't Komt er slechts op aan de juiste formule te vinden, [2]) de ware thesis op te zetten. Moeilijk valt dat niet: zij is van ouden datum, en luidt ongeveer: «wees uzelf, maar binnen de grenzen door het gezond verstand, de

---

[1]) Maar één ding blijft daarbij hoogst betreurenswaardig t. w. dat goede en goedbedoelende R. Katholieken, door hunne ondoordachte bewondering en studie van de geschriften der voormannen, onbewust het subiectivisme van Kant's philosophie in zich opnamen, tot schade van Geloof en gezond verstand; terwijl de fijngevoeligheid der echt-christelijke modestie en eerbaarheid niet weinig verstompte in het gedurig contact met de zinnelijke voortbrengsels dier principieelzedelooze durvers! Of is dit uit de lucht gegrepen?

[2]) Niet te onpas is hier het woord van Dr. Brom (*Vondel's Bekering*, blz. 50): «De mode kunnen de modernen vatten, het eeuwige niet: ze lijken verlichter dan ze zijn, omdat ze het nieuwe willen, maar ook dat alleen.» Raak gezegd: het eeuwige d. i. wat in de kunst waar was, waar is, en waar zijn zal, kennen zij niet, willen zij niet erkennen. — Intusschen geraak ik hier in de verlegenheid. Immers in hoofdzaak en in 't algemeen genomen zijn juist de principepen en de regels in de kunst datgene, wat ten allen tijde waarheid is en blijft: maar hoe dát te rijmen met zekere uitdrukkingen des schrijvers, waar hij óf tamelijk duidelijk zich uitspreekt, óf vermoedens wekt omtrent zijne opinie over regels in de kunst, gezag in de kunst («een vloek!»), kunst om kunst, kunst vrij van tendenz. Waarlijk, ik kan er niet uit.

philosophische redeneering, den goeden smaak, het voorbeeld der groote schrijvers, kortom door de ondervinding en conventie aller eeuwen u aangewezen en als omschreven.» Zoo kunnen oorspronkelijkheid en eigen karakter samenstaan met algemeenheid van doen.

Ik noemde daar philosophische redeneering: hoogst waarschijnlijk klinkt dit sommigen vreemd. Philosophie bij de kunst! En toch is het zoo: wat meer is, juist het gemis aan wijsgeerig onderlegd zijn is de groote ramp onzer dagen, ook in de kunst, in de Letteren. Vandaar dat beginsellooze, dat onbestemde, dat onvaste en telkens wisselende van kunst-ideeën, én in hoofdpunten; vandaar dat onvruchtbaar getwist en gekrakeel, dat telkens zich splitsen en van elkander scheiden in allerlei richting, dat aanvechten en afbreken van wien men eerst bewonderde en als leider huldigde, iets 'twelk men juist onder onze Modernen dagelijks kan waarnemen. Men heeft op philosophische aesthetiek gesmaald; Katholieken hebben Katholieken, philosophisch onderlegde mannen van erkende beteekenis, met naam en toenaam verworpen, bijna bespot! Dat hebben Katholieken gedaan, onder wie er zijn, die ('t is geen loutere veronderstelling) nooit een blik in de werken dier mannen hebben geslagen. Dat zijn treurige feiten, helaas! — Namen en datums te noemen heeft geen nut.

Met dat al wil ik billijk zijn, en 't niemand te zwaar aanrekenen, als hij aan de conventie, ook waar deze fouten begaat, al eens meedoet, zelfs ruim sterk meedoet.

De grootste talenten hebben zich aan den geest van hun tijd niet ten eenenmale kunnen onttrekken, ook niet aan diens gebreken. Veeleer, juist de groote mannen

leefden bij uitnemendheid met hun tijd mede, zij 't ook dat dikwerf hun machtige invloed allengs een ander tijdperk voorbereidde; in allen geval zij bleven hun eigen ik, ook waar zij in het algemeen doen hunner tijdgenooten deelden. Hierbij nog iets, een historisch feit, zeer opmerkelijk, toch zeer begrijpelijk.

Ook waar zij niet ontkwamen aan de fouten der toen moderne conventie, zag men herhaaldelijk hun genie in de fout zelve uitschitteren, of de fout tot een deugd omscheppen, om zoo te zeggen.

Dit alles vinden wij ook bij Vondel. Zoo iemand, dan was hij man van zijn tijd: wie weet dat niet? Hij leefde mee met zijn Amsterdam; mee met de geschiedenis, kerkelijk en politiek, van zijn Nederland; mee (misschien is hierop nog niet genoegzaam de aandacht gevestigd) met de wereldgebeurtenissen in Kerk en Staat van gansch Europa, zelfs van de wereld daar buiten; en 't wekt verbazing als men ziet, wat fijne bijzonderheden hij reeds kende, soms tegen de gang hebbende mare in!

Ook in de Letteren was hij van zijn tijd d. i. hij was een dichter der Renaissance, meer in 't bijzonder wellicht der Renaissance, zooals die bij de Franschen zich openbaarde. Die Renaissance had ontegenzeggelijk veel goeds; maar één hoofdfout al vast bracht zij mede t. w. de gansche heidensche Mythologie met haar godenwinkel op 't innigst zich mengend in de Christelijke kunst, ook van de Letteren; eene onzinnige vermenging, niettemin door een en ander beschouwd als een onmisbaar element tot waarachtige poëzie.

In dien tijd komt Vondel ter wereld; die ideeën neemt hij in zijne jonge jaren in zich op; op zijn ouden dag is hij daarvan nog niet geheel vrij. Toch behoedt hem zijn gezond verstand voor de al te groote dwaasheid van

anderen. In 1607 (hij was toen 20 jaren oud) dicht hij: de jacht van Cupido en Oorlofliedt,[1]) puur fabelleer; vrij daarvan is Uitvaert van Henricus de Groote 1610; en, eenigszins tot onze bevreemding, Hymnus over de wijdberoemde scheepsvaert der Vereenighde Nederlanden 1612; in Lofzangh op Mr. Willem Bartiens 1612, en Gulden winckel 1613, alsook in Het lof der Zeevaert 1632, wemelt het weer van goden en godinnen, die echter volstrekt verdwijnen in de Christelijke liederen: Vier Wterste, Wterste Oordeel, Jaer-, Hemelvaert-, Pinxterzangh en Aendachtige betrachtinghe van Christus' lijden, allen 1616. Wij weten het maar al te goed, niet allen deden zoo wijselijk, waar de stof specifiek Christelijk was.[2]) Dit is reeds eene eerste verdienste naast de conventie-fout: niettemin, ook hij . . , Daarover weldra.

't Gaat natuurlijk niet aan Vondels werken op deze manier te doorloopen. Slechts een of andere opmerking. 't Zijn vooral de talrijke Huwelijks-zangen, die aan Mythologie doen; en die daardoor (Beets en anderen hebben het niet verheeld) al te zinnelijk, te weelderig, te vrij zijn, dies niet voor een ieder ter lezing aanbevelingswaardig. Op een ander punt echter vestig ik hier de aandacht: vergelijkt men Vondels mythologische behandeling met de zoo talrijke mythologische huwelijksliederen van anderen, wat een verschil en verscheidenheid van dichterlijke be-

---

[1]) Of deze twee gedichtjes wel van Vondel zijn? Hij heeft het vaderschap daarover verloochend, zegt v. Lennep D. I blz. 768.

[2]) Onder anderen ook meer dan een lid der Societeit van Jesus in hun Latijnsche gedichten: waarom het feit verhelen?

werking en opvatting: 's dichters overtreffende grootheid komt aan den dag in de fout zelve.

Een waarachtig meesterstuk in het mythologische genre is Geboortklock van Willem van Nassau 1626. 't Is als een breed en grootsch schilderdoek uit de paleizen van Lodewijk XIV, nog heerlijker, maar ook van zedelijk gezichtspunt gevaarlijker, omdat de maker hier niet een enkel moment-opname aanbiedt, maar beschikt over tijdruimte, en de macht van het hoogdichterlijk woord bij afwisseling van tooneelen. Te midden van al die Mythologie maakt ééne plaats een wonderbaarlijke figuur. 't Is het dankgebed der moeder v. 601—619, onmiskenbaar aan de H. Schrift ontleend, [1]) maar, vooral door de gedwongen, op ééne plaats zelfs stootende toepassing, poëzie van minder gehalte. Het klinkt te vreemder, aangezien wij daarna, en met stootende weelderigheid, in 't volop der mythologische vindingen teruggeworpen worden. Helaas! De Mythologie van dit gedicht is zóó uiterst realistisch en sensualistisch, dat ik van de Geboortklock hier niet gewaag, dan onder allernadrukkelijkst protest, dat, naar

---

[1]) v. 601—619 v. L. verwijst bij v. 605 en 606 naar den bekenden Ps. L «Miserere.» Vreemd! en hoe hij daartoe komt? Niet onwaarschijnlijk om v. 18: «Hadt Gij een offer gewild, zeker zoude ik het U gegeven hebben; maar in brandoffers vindt Gij geen behagen.» — Vreemder nog is, dat hij Ps. CXV «Credidi» niet heeft erkend, waaraan geheel dit gebed ter kwade ure ontleend is, t. w.

v. 601 aan Ps. v. 3: «Wat zal ik den Heer wedergeven voor alles, wat Hij mij gegeven heeft.»

v. 604 aan v. 7 Gij hebt mijne banden verbroken.»

v. 607 aan v. 6 Ik ben uw dienaar, enz.

v. 615—619 aan de vermenging van v. 7, 4, 8.

Daartusschen schuift Vondel Ps. XLIX «Deus, deorum Dominus» v. 9—14 o. a.: «Mij zijn alle wilde dieren der wouden, het lastvee op de bergen en 't rundvee. Ik ken al het gevleugelte des hemels» enz.

mijn oordeel en 't oordeel van menig Katholiek en niet-Katholiek, dit gedicht volstrekt geen lectuur is voor jongere lieden!

Toch heeft Vondel zelf het dwaze en onpassende dier heidensche denkbeelden in een Christelijke maatschappij wel eens gevoeld. Zoo spreekt hij in Ter bruiloft, van Fr. v. Imstenraedt en Sofia Wichems, 1666, in den 1^en^ Zang over Hymen, Venus, Bacchus, Cerese maar om in den 1^en^ Tegenzang zoo iets rondweg af te keuren:

Neen, ai! zet een andre wijs
Op dit feest voor feestgenooden,
Gode alleen ten love en prijs,
Niet ten roem van blinde goden.
Heeft Maternus, afgezant
Van Godts eersten Stedehouder,
Hier het Christendom geplant
En gestut met hals en schouder:
Dempte hy het godendom
Hesus en Teutaets altaeren,
Wout en gruwelen alom,
Over zestienhondert jaeren:
En zat Hymen doof en stom:
Zwegen 's afgronts huwlijckstroepen:
Waertoe Venus wederom,
June en Bacchus uitgeroepen?
Neen, men hoore een andre wijs,
Gode, en zijnen Zoon ten prijs!

Aldus Vondel op 79jarigen leeftijd;[1]) na dit gedicht

[1]) Toch ook reeds op Vondels 71e jaar zijn er bruiloftszangen, vrij van fabelleer b. v. drie uit 1658. Zelfs is er één uit 1620 (naar de Byvoegsels en verbeteringen van v. Lenn. D. XII blz. 186) t. w. De Bruiloft van Kana aan

dalen slechts nog enkele goden nu en dan en voor een oogenblik van den Olymp, of steken even het hoofd uit de golven op.

Waar het geldt een en ander mythologisch treurspel is het verwijt weinig gegrond. Vondel ziet b. v. in Faëtons of Salomeus' fabel even goed een geschikte stof, tot een drama, als in Jozef, David, Lucifer, Gijsbrecht enz. Heeft hij zooveel ongelijk, al zouden wij in onze dagen niet licht zulk een onderwerp ten tooneele voeren?

Tot hiertoe over den invloed der Renaissance op Vondels poëzie.

Nog een andere mode van zijn tijd werkte daarop in. Zoo heeft men in die dagen het streven naar woordenspel. 't Lijdt geen twijfel: op zich zelf is woordenspel geen fout. 't Kan ware schoonheden meebrengen: geestige aardigheden, rake zetten, aangrijpende indrukken. Wordt het echter liefhebberij of, erger nog, studie en toeleg, dan voert het noodwendig tot zouteloosheden, spitsvoudigheden en allerhande knutselarij.

Deed Vondel mede? Zeer zeker, en tamelijk druk ook; maar op zoo eigenaardige manier, dat, over 't algemeen, de fouten uitbleven, en zijne voortreffelijkheid boven zoovelen te heerlijker uitkwam. Enkele grepen.

Gerbr. Anslo en Abigel Schouten; waar echter in v. 1 en 2 dit allervreemdst curiosum voorkomt, dat Christus aangewezen wordt onder den heidenschen naam van *Hymen*, aldus:

Wie kan harten t' samen lijmen,
Beter als de groote Hymen,
Die, gedaelt uyt's hemels schoot,
Binnen Kana werd genood.
Hy kwam met geen fackel lichten,
Maer met sijnen wandel stichten, enz.

Lees den krijgshaftigen, bijtenden, fieren Zegezang op den vierdaagschen zeestrijd van Juni 1661; en voel al het nijpende van den nood der Engelsche gezagvoerders door de speling met *nood* v. 95:

> Daer Monck, gewenckt van Askuë
> Om *noothulp* door 't besproken teken,
> Uit *noot* hem in den *noot* laet steecken;

bewonder den stouten moed der Nederlanders of kortweg v. 115:

> Van *Mars*, gesteegen in de *mars*, [1])
> Die met de koninghsvlag quam daelen
> Al juichende . . . .

Merk op in Vondels gelegenheidsgedichten dát vaak zoo geestig spel met den naam, voornaam, enz. der feestvierenden b. v. in het gedicht aan Joannes Wandelman, den jeugdigen theoloog, 1659, dat *wandelen*, geleid door 't vasthouden en volgen van «den draet der Roomsche Waerheit in dien grooten Labyrinth» der wetenschap. Let tevens op de verzen v. 20:

> Hy kan *wacker* op zijn *wacht*
> Voor het heiligh Sion *waecken*,

waarbij de alliteratie het zinrijke van *wacker*, *wacht*, *waecken* nog omhoog heft.

Iets soortgelijks vindt ge in Op den lof van den Y-stroom, 1671, waarin de 84jarige Vondel den 24jarigen

---

[1]) *Mars* d. i. «het houten vlak om de mast, waar de hoofdtouwen gespannen worden»: aldus v. Dale.

Antonides v. d. Goes om diens stroomgedicht verheerlijkt; Antonides met wien eindelijk «de dichter geboren is» die op U, «Doorluchtige Y-stroom,»

Die zijnen toon op U verheft,
En alle Nederduitsche tongen
Verweckt op zijne schoone wijs
Van lust en yver aengedrongen
Dus *weits* te *weiden*, U ten prijs,
Zoo *wijt* de fiere zeilkompassen
De zon zien ondergaen en wassen;

d. i. «aengedrongen» om zoo *weits* (prachtig) *te weiden* (uit te weiden) over uwen lof en dien lof uit te breiden, zoo *wijt* (verre) als Amsterdams zeevaart zich van Oost naar West uitstrekt. [1])

Van geheel andere geaardheid zijn de waarlijk schoone en treffende spelingen in het welbekende Jaergetijde van Oldenbarnevelt, 1631, waar de dichter, v. 19 en 20, én de letterlijke én een figuurlijke beteekenis legt in de woorden *banck* en *sand:*

---

[1]) Antonides v. d. Goes, 1647—1684, door Vondel «zijn zoon in de kunst» geheeten, verdiende dien naam. Waarlijk hij heeft den vader zijne kunst afgezien, zelfs in menige bijzonderheid o. a. in de wijze van de godenwereld te gebruiken, in spelingen, in (dikwerf al te kunstmatige) klanknabootsing, zelfs (dunkt mij) waar hij in *Bellone aen bant*, gelijk Vondel in zijn Geboortklock, een herdersdicht invlecht, en zoo meer. Nog altijd, ook na herhaalde vergelijking met onze beste Nederlandsche dichters, hel ik over, om aan Antonides *als dichterlijk talent* de eerste plaats na Vondel toe te kennen; is dat talent niet vrij geworden van onmiskenbare gebreken, niet tot vollen wasdom gerijpt, men bedenke, reeds op 37-jarigen ouderdom rukte de dood hem weg. Ik geef mijn oordeel voor wat het is: 't is in elk geval het gevolg van ernstige studie.

Geduldigh stapt hy, met zijn stoxken, na het ende
Van doorgesolde ellende,
Van last, van barenswee, o banck des Doods! o sand!
Waertoe verseylt ons land?

terwijl het woord «verseylt» onmiddellijk voert tot het volgend vers en beeld:

De siel, nu seylvlugh, om, door d'aders, wyt te varen....

Eenige regels verder lezen wij de heerlijke verzen, met het vierwerf herhaald *hoofd* en *goude* mond, *goude* bergen. V. 35:

Euroop gevoelt dien slagh, sy sucht, en sit verdooft
Door 't ploffen van dat Hoofd.
Dat Hoofd, dat heiligh Hoofd, dat spring- op spring-
[vloed schutte,
Dat Nassau's glorie stutte:
Dat Hoofd, dat Spangjen, eer het sloot zijn goude mond,
Op goude bergen stond.

Uitvoerige verklaring van dit Jaergetijde geeft Mr. B. H. Lulofs.[1]) —

Van gelijke soort is de woordspeling Altaergeh. III v. 249:

Zoo wiesch Godts *bloet* de zielen, toen het riep:
Het is voltoit; en gaf den geest en sliep,
En liet het hooft, der Engelen verlangen,
Op zijne borst, van *bloet* gepurpert, hangen

waar *Godts bloet* = Gods zoon, en deze als de mensch-geworden Verlosser zijn *bloet* voor ons geeft. Schooner

---

[1]) *J. v. d. Vondel in eenige zijner kleinere gedichten opgehelderd.* Groningen 1838. Een leerrijk boek!

schijnt nog de speling met *Engelander*, *Engel*, *Engelsch* in Maria Stuart v. 1530:

> o *Engelander*, preeckt gij den gekruisten Godt,
> En steeckt gy met uw tong een *Engel* naer den strot?
> Vaer voort met Henricks bloet en Stuarts te verneêren:
> Zij zal van dezen troon beginnen te regeeren
> In 't zaligh *Engelsch Rijk*, daer haet, noch oproer woont,
> En d'onderdruckte deught met eere wort gekroont.

Ik keer nogmaals terug tot de Geboortklock. Waarom? Ter wille van een Herdersdicht door Vondel ingevlochten, en waarmede hij de feestvreugd ook bij het landvolk om Prins Willems geboorte schildert.

Het Herdersdicht. In hoeverre die dichtsoort in zichzelf grond en recht heeft van bestaan, zal ik hier niet uiteen zetten. Ook niet, hoe de Grieken, zooals b. v. Theocritus, den waren toon aansloegen, terwijl reeds met Vergilius bij de Romeinen eene merkelijke verbastering, 't gevolg van allegorische toepassing, een aanvang nam. Waartoe, ook in onze Letterkunde, in later tijd het Herdersdicht verviel en een onuitstaanbare mode werd, heeft v. Effen in zijn Spectator niet onaardig gehekeld. Reeds in Vondels dagen schiet die mode hare eerste wortels: P. Cornelisz Hooft heeft daartoe het zijne bijgebracht.

Wederom, deed Vondel eraan? Weinig of niet. Een viertal gedichten, waaronder een paar Bruiloftszangen, zweemen er naar. Slechts in Geboortklock ontmoeten wij er één, volstrekt naar klassiek model. Het is werkelijk lief, frisch, keurig en aantrekkelijk. Dat unicum naar Griekschen trant schrijf ik hier uit, v. 668—699.

Tot inleiding deze verzen 646:

> De faem in 's Graevenhaegh dronq door tot alle menschen,
> En sloegh de ruyme lucht met brommend klockgeluyd;

En lockte Melckerbuur en schrander Elsken uyt: [1])
Die quaemen in het hof de moeder saligh roemen,
En offerden het kind goudgeele boterbloemen,
En room, en schaepewey, en uchtendversche melck...

Eindelijk, na 't aanbieden der feestgaven v. 665:

neemt Melleker een' hallem,
En seyd: dat is voor u: waer op met soeten gallem
Syn' vrijster rustigh volgt, en op dees' wijse stemt:
Al 't onweer is versacht, de buyen sijn getemt.
Ons dorp syn' adem haelt: [2]) de landlie sich verblijen.
Prins Willem brengt ons weer te voorschijn d'oude tijen.
't Is bruyloft in de wey: 't is boter tot den boôm.
De koe is klaverkiesch: [3]) de hemel druppelt room.
Ons' fuycken sijn vol visch, dat mercktmen aen 't gespartel;
De leeuwerck quinckeleert: ons' kalvers springen dartel.
't Is vrede in onse buurt: geen mensch benijd een' aêr [4])
Men brandmerct niemand meer voor schelm, voor land-
[verraêr [5])
Geen schouten en beslaen de rijmers meer in boeten. [6])
Dese edele Princes kan allen druck versoeten.
Het wichtje lacht, en sij word nimmer lachens moe.
Soo kleene soete knaep, soo Willem, ga vry toe.
Versacht met lach op lach de sorgen uwer moeder;
Terwijl uw vader leyd te velde, als 's lands behoeder.

---

[1]) Gelukkig geen geleerde Grieksche of Latijnsche boerenamen!

[2]) d. i. is weder op adem gekomen, haalt weer vrij adem.

[3]) Klaverkiesch d. i. kieskeurig bij den overvloed van klaver.

[4]) Aêr = ander.

[5]) en [6]) guitig-ondeugende verzen in den mond gelegd van het boerinnetje: 't eerste ziet op Oldenbarnevelt, van verraad beschuldigd; het tweede op de boete, Vondel zelf om zijn Palamedes opgelegd.

Ick sie den tijd te moet, dat Willem sal te peerd
Op Spanjaerds rennen aen met lans, pistool, en sweerd,
En hen noch dier doen staan den moordschot van zijn [grootvaêr; [1])
Of waecken op de grens, beducht of ergens nood waer:
Of boven Lillo slaen sijn' schipbrug over 't Scheld,
En gaen sijn burghgraefschap [2]) verovren met geweld.
Soo kleene knaep, versacht de sorgen uwer moeder;
Terwijl uw vader leyd te velde, als 's lands behoeder.
Of wind hy 't Handwerpsch slot door list en buytenkans
Dan salmen sien in vier den Haeghschen toorentrans:
Dan vloeit oranjebier uyt Rotterdamsche tonnen: [3])
Dan roept men luyder keels: Prins Willem heeft gewonnen!
Dan schatert en dan lacht de pachter in sijn' vuist;
Die somtijdts al te vreck ons' drooge keeltjes kruyst. [4])
Soo kleene knaep, versacht de sorgen uwer moeder;
Terwijl uw vader leyd te velde, als 's lands behoeder.

Tot zoover het eigenlijk gezegde herdersdicht. Nog eens, dat's de rechte toon: eenvoudig tot in 't familaire der zegging toe; toch keurig, vroolijk en schalksch en ondeugend, dat v. 699:

boerelied, uyt boesem zonder ergh,

d. i. zonder eenige kwade bedoeling gezongen, en waarin de heldere, oprechte lach u in de ooren schatert!

Behalve dit herderslied door den 39jarigen Vondel gezongen, gaf deze 22 jaren later nog een gedicht uit van

---

[1]) Bedoeld wordt de vermoording van Willem de Zwijger.

[2]) t. w. van Antwerpen, in v. 691 «Handwerpsch.»

[3]) Rotterdam was bekend om zijne bierbrouwerijen en zijn bier.

[4]) Daar te hooge accijns het bier te duur maakte, tot plaag en kruis der landlui.

meer beteekenis en omvang in 't genre Herderspoëzie. Niet onwaarschijnlijk heeft men dit kunststuk te danken aan het voorbeeld in 1602 door Hooft gegeven.

Op zijn reis naar Italië had de Drost van Muiden kennis gemaakt met Guarini's *Il pastor fido*, een soort van herdersdrama: in navolging daarvan dichtte hij zijn *Granida*. In 1647 stierf Hooft.

't Jaar daaraanvolgend kwam tot stand de vrede van Munster tusschen Nederland en Spanje, slot van den 80jarigen krijg. Hoe kon een Vondel bij die blijde gebeurtenis zwijgen? Een feest- en vreugdedicht moest er zijn; en Vondel leverde er een, zijner waardig t. w. het Lantspel de Leeuwendalers, dat Hooft's Granida verre overtreft en van poëtisch gezichtspunt tot Vondels beste drama's behoort.

't Is eene allegorie, maar van de goede soort, die geenszins ('t zijn Vondels eigen woorden in de Opdracht) «in alle personaedjen, verzen en woorden geheimenissen zoeckt.» Wat al verdiensten het bezit, kan men lezen in het Kritisch Overzicht van v. Lennep, Pracht-uitgave D. V blz. 676. Kort samengetrokken komt dat oordeel hier op neer: een drama waarlijk uit één stuk, voortreffelijk van gang en verband in de onderdeelen, vol afwisseling en spanning, met dubbelen, goed voorbereiden en toch verrassenden knoop, in keurige verzen geschreven, vol eenvoud, levendigheid en gloed. Jammer genoeg moet ik er aan toevoegen: die gloed is soms al te warm, die levendigheid al te sprekend, die eenvoud al te vrij, zoodat het niet aangaat dit Lantspel zoo maar onvoorwaardelijk aan iedereen ter lezing aan te bevelen.

Deze opmerking is niet enkel van mij. Dr. Schaepman, en met hem een onzer niet-Katholieke Universiteits-professoren, en vóór deze beiden P. Koets, waren dezelfde

meening toegedaan. Een waarschuwing derhalve op goeden grond berustend.

Besluit. Deze beschouwing van Vondel in verband met conventie is zeker leerrijk. Men ziet daaruit, dat er ten allen tijde mode en conventie geweest is, en wel altoos zijn zal. Ten tweede, dat het uiterst moeilijk valt, zelfs voor de grootste talenten, zich daar genoegzaam aan te onttrekken. Eindelijk, dat juist mode of conventie een voortreffelijk criterium of middel ter onderscheiding aanbiedt tusschen den man van beteekenis en van waarachtig talent en den grooten hoop. De eerste ziet, wát er goeds is in de mode, blijft meestal groot ook waar hij aan haar offert, en schept zelfs de fout tot eene deugd om; de overgroote meerderheid of de kleinere luiden bezitten de gave des onderscheids in geringere mate, en verslingeren maar al te gemakkelijk en als bij voorkeur op den schitterschijn van het minder goede en afkeurenswaardige.

VONDEL-STUDIE XVII.

VAN DE H. DRYEENIGHEIT.

«Geloofshooftpunt» noemt Vondel het aartsgeheim der H. Drievuldigheid, en te recht. Dit Mysterie is als het centraalpunt, de innige kern van geheel de R. Kath. leer en godsdienst. Daarin spreekt tot ons de alles overtreffende heerlijkheid van Gods ondoorgrondelijk Wezen in zichzelf; daar vinden wij tevens de geheele openbaring Gods aan ons in 't werk der Schepping, der Verlossing, der Heiligmaking, beginnend reeds tijdens dit leven door de bovennatuurlijke verheffing der genade, te voltrekken in de eeuwige glorie des Hemels! Kortom, de leer der H. Drievuldigheid is 't eenig middelpunt, waarom zich alles beweegt, dat bij alles verondersteld wordt, dat alleen alle andere geheimen van den godsdienst bestaanbaar en in zekere mate verklaarbaar maakt.

Vondel was dan ook, en evenzeer te recht, van oordeel, dat hij aan dit Hoogheilig Geheim een ruime plaats in zijne Bespiegelingen moest geven, en deed zulks in 390 verzen van zijn 5e Boek t. w. v. 875—1264 [1])

Wat meer is, reeds 2 jaren vóór de uitgave der Be-

[1]) In de groote editie van v. Lennep D. IX, blz. 607 staat een dubbele drukfout t. w. v. 895—1272.

spiegelingen gaf hij dit fragment afzonderlijk uit onder den titel: Onderwijs van het Geloofshooftpunt der H. Dryeenheit. Waarom? Vondels «Inleiding» moge ons daarop welhaast eenig antwoord geven.

Intusschen noopte die afzonderlijke uitgave den schrijver tot eenige wijziging in 't eerste vers: zoo werd v. 875 van 't 5e Boek,

Maar nu ten derdemael ....

thans veranderd in:

Ter lang gewenschte tijt ....

En, om het geheel behoorlijk af te sluiten, voegde de dichter achter v. 1264 deze twee hekelende regels:

Zoo ziet men 't louter Woort, van 't schuim der ongodisten
In assche en enckel roock en smoock veralchemisten [1]).

Vondel deed zijn Onderwijs voorafgaan van eene «Inleiding»: «Aan den heilgeerigen lezer» (v. L. Gr. Ed. Deel IX blz. 608, ook v. Vloten Deel II blz. 333). Uit die Inleiding zien wij het volgende.

Eerstens zegt Vondel zelf ons daarin, dat dit Onderwijs een onderdeel zijn zal van «het vijfde Boek (zijner) bespiegelingen van Godt en Godtsdienst, die nog ongedruckt zijn».

---

[1]) v. Lennep schrijft «woort» zonder hoofdletter, en verstaat er door «het hier besproken *woort.*» De lezing van v. Vloten: «Woort» bevalt mij beter, alsmede de verklaring van P. Baumgartner: «zoo wordt Gods zuiver Woord door de ongodisten «tot asch....» verdampt en vervluchtigd, gelijk de stoffen vervluchtigen in den smeltkroes der onzinnige alchemisten!

Vervolgens verdedigt hij de benaming «Onderwijs», waar hij schrijft: «Laeten sommigen zich voorstaen hier meer scherpzinnigheid dan bewijsredenen te hooren: zy mogen gedencken dat wy, dit een onderwijs noemende, oock moeten intoomen de waenwijsheit der tegenspreeckeren, die, eerze den grontslagh der rechtzinnige leere vatten, terstont dwarsdrijven, en zich laeten voorstaen wonderlijcke zwaerigheid te vinden, eer men hun den wegh ter waerheit baent; en hierom hoeft men om de verscheidenheit der woorden niet te krackeelen, wanneer ze ons tot eenerley verstant brengen».

Eindelijk zien wij uit deze Inleiding, wat Vondel aanleiding gaf om dit Onderwijs dus afzonderlijk uit te geven en er de bijzondere aandacht op te vestigen. Hij schrijft: «Wy stelden dan dit beknopt onderwijs niet op papier, om spitsvondigh te schijnen in eene stoffe, die ongrondeerbaar, godtvruchtiger gelooft en aengebeden, dan waenwijs en vermeeten onderzocht wordt: maar aengezien veele eenvoudigen jammerlijck van de waerheit aengaende het geloofspunt der H. Dry-eenigheit.... misleit worden, en men onder de hant yvert om Christus, Godts Zoone, en den Heiligen Geest van hunne godtheit en goddelijcke eere, te beroven; oock in dier voege, dat er een ziel gewonnen schijnt, wanneer Christus die luister bij iemant benomen, de Dry-eenigheit voor een wanschapen gedrocht aengezien wort; zoo achtten wy niet onstichtigh in het licht te geven dit onderwijs»....

Men ziet het: Vondel heeft zekere ketterleer zijner dagen op het oog, bestrijdt die met kracht en gloed, en zoekt de «eenvoudigen» daarvoor te vrijwaren. De kettersche leer hier bedoeld is die van Socinus en dezes volgelingen, een soort van Arianisme, dat het leerstuk der H. Drievuldigheid aanrandde o. a. door de Godheid van

Christus te loochenen [1]). In Vondels dagen begon die leer ook veld te winnen in Nederland en te Amsterdam, door toedoen van de ijveraars Adr. Wiszowaty († Amsterdam 1678), een neef van Faustus Socinus, en van Chr. Sand († Amsterdam 1680) en Dan. Zwicker († Amsterdam 1678); zelfs kreeg zij dáár meer vasten grond, dan in de meeste landen van Europa, hoofdzakelijk door nauwe aansluiting met de Anabaptistische en Arminiaansche partijen, al kon zij ook hier geen vrijheid van godsdienstuitoefening verkrijgen.

Met recht schrijft dan ook Dr. Brom (*Vondel's Bekering*, blz. 119): «hoe tijdig (Vondel's) betoog is, bewijst een knap gedicht van een Sociniaan, die kalm en koel zijn eigen begrip vertoont tegen Vondel.» [2])

Tot hiertoe over het *doel* van Vondels Onderwijs. De *waardeering* ervan ontleen ik aan P. Baumgartners Leven v. J. v. d. Vondel, blz. 239, waar hij kort, kernachtig en met groote juistheid zegt:

---

[1]) Zij vallen dus onder de algemeene benaming van Antitrinitariërs, maar staan ook bekend onder den meer specifieken naam van Unitariërs, aangezien zij de Godheid én van Christus én van den H. Geest ontkenden, en derhalve slechts één persoon in de Godheid aannamen. Vandaar Vondels woord hierboven: «Om Christus, Godts Zoone, en den H. Geest... te beroven.»

[2]) Dit gedicht bewijst nog iets anders, namelijk: met wat juistheid Vondel de leer der Socinianen weergeeft, en hoe zijne bestrijding insloeg. Want, moge Dr. Brom al spreken van «kalm en koel», toch is dat vers een grimmig en vinnig antwoord op Vondels Onderwijs, reeds blijkens den titel: *Naerder* (= *nader*) *Onderrechtingh, vereyscht op het Onderwijs der Dry-eenigheydt door J. v. Vondel*, toegeschreven aan J. Oudaen, en in zijn geheel te vinden Unger-v. Lennep 1657—1660 blz. 371. Zij het als gedicht nog al «knap», voor de zaak is het van weinig beteekenis.

«Het geraamte van het dichtstuk is, strikt genomen, slechts een eenvoudig catechetisch onderricht, waarin de verheven grondwaarheid van het Christendom wordt uiteengezet op een wijze, gelijk dit bij de Godgeleerden gebruikelijk is; nochtans is dit onderricht zóó vol van frissche, mededeelzame levendigheid, zóó uitmuntend door de fraaie uitwerking der aangevoerde beelden en gelijkenissen, zóó vol van geestdriftig en diep geloof en godsvrucht, welke het gansche stuk bezielen, en worden daarin deze bestanddeelen met zooveel kunst dooreengemengd, dat het geen bloot catechetisch onderricht meer, maar waarachtige poëzie is».

De woorden: «wordt uiteengezet op eene wijze, gelijk dit bij de Godgeleerden gebruikelijk is», dreigen te veel te zeggen. 't Is er verre van af, dat Vondel dit zwaarwichtig leerstuk in zijn geheel uiteenzet. Eigenlijk komt *zijn* «Onderwijs» hier op neer: eerstens, eene «dryheit» in Gods Wezen aan te nemen, is, historisch beschouwd, zoo vreemd niet; vervolgens, al ligt de hoofdzaak t. w. drie Personen in één Wezen, ***boven*** het begrip der menschelijke rede, dat zulks ***met*** de rede strijdt kan men niet bewijzen, mits men de beteekenis van 't woord ***Persoon*** hier wel versta, en lette op de ***inwendige werking***, die noodwendig van eeuwigheid in 't Goddelijk Wezen bestaan heeft en bestaat; wat meer is, die inwendige werking verklaart eenigermate voor ons (indien men het aldus mag uitdrukken) het bestaan van de drie Personen in het ééne Wezen. Dit is de eigenlijke kernwaarheid, die de rechtzinnig R. Kath. leer verkondigt en handhaaft. Deze kernwaarheid nu, en niets meer, zet Vondel op zijne manier, naar de wijze der Godgeleerden uiteen, opdat men klaar inzie, wát men hier eigenlijk te gelooven heeft; en eenigermate bevroede, dat dit gelooven volstrekt niet

onredelijk is. Wie meer zoekt in Vondels «Onderwijs», ziet zijne weetgierigheid zeker niet voldaan.

Nu men eenmaal doel en waarde van dit fragment uit het 5e Boek kent, zal men begrijpen, waarom ik wenschte het afzonderlijk te behandelen; tevens, hoe belangwekkend het mag heeten, vooral voor wie, meer theologisch onderlegd, beter in staat zijn, om Vondels degelijke wetenschap te bewonderen, en zich te vermeien in zijne dichterlijke behandeling van zoo zwaar en lastig een onderwerp.

Tot eenige tegemoetkoming geef ik hier het *schema* of *geraamte* der gansche verhandeling, en zekere voornamere opmerkingen. Nootjes aan den voet der bladzijden mogen verdere bezwaren oplossen.

Inleiding v. 875—899. — In v. 789—841 (ons reeds bekend, zie blz. 102) heeft de dichter ons in een heerlijk stuk poëzie de Boodschap des Engels en de Geboorte des Zaligmakers geschilderd. Als op zijne voetstappen terugkeerend, gewaagt hij ervan, hoe God, in zijne liefde tot den mensch, driewerf als buiten Zichzelven trad: eerst bij de Schepping; dan door de Wetgeving op Sinaï; thans ten derden male door de Menschwording van zijn Eengeboren Zoon, waarbij elk der drie Goddelijke Personen zijn aandeel had: de Vader, die zijn eenigen Zoon niet spaarde, maar Hem prijs gaf voor ons; de Zoon, die Zichzelf ten zoenoffer aanbood; de H. Geest, die 't wonderwerk der Menschwording in de Moedermaagd wrochtte. Christus is alzoo God en mensch, twee naturen in de éénheid des persoons.

Dan ziehier nu, om 't zoo te noemen, de eerste, de groote ketterij, die dit Godswerk in 't hart zoekt te treffen.

De leer der Ebionieten, door Arius in ouder tijden, thans door Socinus hernieuwd, loochent de Godheid van

Christus, en randt daardoor tevens het gansche Mysterie der H. Drievuldigheid aan.

Zóó is door Vondel het verband gelegd tusschen het voorgaande d. i. Christus' Geboorte, en deze catechetisch-polemische uiteenzetting van het fundamenteele geloofsartikel: Eén God in drie personen. — Na deze Inleiding volgt het Onderwijs zelf en wel

1e Deel, een soort van historisch overzicht omtrent de leer eener Drievuldigheid bij Israëlieten en Heidenen v. 899—957.

Dan al aanstonds deze gewichtige opmerking.

Vondel volgt de wetenschappelijke gegevens zijner dagen. Of al zijn beweringen heden nóg steek houden? Of hij sommige punten niet al te nadrukkelijk als zeker opzet? bovenal, óf en in hoeverre die Israëlietische en heidensch-philosophische opvattingen strooken met het zuiver Christelijk begrip der H. Drievuldigheid? — ziedaar zoovele vragen, waarop wij het antwoord hier niet behoeven te geven. Evenmin als het noodig is in bijzonderheden na te gaan, of de lange Aanmerkingen van v. Lennep te dezer plaatse, wel genoegzaam de proef kunnen doorstaan.

Wat van dat alles zij, Vondel doet nu eenmaal aldus; en 't is mét hem, dat wij wijzen o. a. op v. 901:

een' die kent, gekent wort en de kennis; [1])

---

[1]) Misschien bedoelt Van Lennep het goed, maar dan is zijne Aanm. bij dit vers recht onhelder. Hij zegt: «hier ontbreekt een w.w. als b.v. *is, heeft, bezit*». Maar is: *hij, die kent* niet gelijk aan *hij die de kennis heeft en bezit*? Klaarblijkelijk is hier «de kennis» *het kennen*, zelfstandig genomen.

op v. 914 :

Zij onderscheiden Godt in dry doorluchte straelen,
Den Vader, en den Zoon of 't Woort, en oock den Geest.

op v. 941 :

Ferneel uit Plato stelt door 't helder licht van reden
In één', die 't al regeert, dry eveneeuwigheden,
Het goet, 't verstant, en oock de ziel van 's werelts kloot;

van welke ziel hij zegt v. 954, dat zij is:

uit 't verstant van 't goet gevloten,

zoodat zij van beiden voortkomt en «straelt».

Met een lyrische ontboezeming en diepnederige bede v. 956—965 wordt dit 1e Deel afgesloten.

Het 2e Deel v. 965—1065 zou men kunnen noemen: de beantwoording der twee voornaamste opwerpingen tegen dit Mysterie.

Het opent met eene korte redeneering v. 965—975, die hierop neerkomt: de H. Schrift kent aan Zoon en Geest «d'eigenschap en eer» d. i. het God-zijn en gevolglijk de goddelijke aanbiddingshulde toe «van Godt den Vader»: dus zijn zij God als de Vader. Dan nu rijzen twee bezwaren:

Ten eerste: drie personen in een eenig wezen schijnt rechtuit te strijden tegen de rede. Antwoord: het ware begrip van *persoon* is hier het kernpunt. Vandaar de verzen 975—1035.

Ten tweede: hoe dient men Gods *inwendige werking van eeuwigheid* op te vatten? Hier wordt voorop die eeuwige inwendige werking Gods vastgesteld: dán de «eveneeuwigheit van Godt den Vader, en Godt den Zoone en Godt den heiligen Geest» besproken; eindelijk gege-

ven eene «breedere verklaeringe, hoe de Zoon van den Vader, en de heilige Geest van den Vader en den Zoone voortkomt.» Aldus volgens de oude kantteekeningen zelf. Dit alles loopt van v. 1035—(1179) 1191. 't Is in den loop dezer verzen vooral, dat mét de heilige geestdrift van Vondels levendig geloof, ook het hoogdichterlijk talent van den wijsgeer-godgeleerde tot volle recht komt. [1])

Deze beantwoording der opwerpingen bevat tegelijk de uiteenzetting der rechtzinnige leer over deze «aertsgeheimenis». Vondel bepaalt er zich bij, zóó zelfs dat hij, naar eigen verklaring (v. 1179—1191), de, ook hem welbekende, gebruikelijke vergelijkingen in deze stof onaangeroerd laat; maar liever in een

3e Deel de gansche leer bondig en helder samenvat

---

[1]) Ik noemde het Sociniaansch gedicht van weinig beteekenis, wat de zaken betreft. Inderdaad, het eerste hoofdpunt van Vondel, *persoon*, raakt de schrijver niet eens aan. Met het tweede, *Gods inwendijze werking*, neemt hij een soort van loopje, gelijk men later uit eene aanhaling zien zal. Verder: na een aanhef, als deze:

Een diep gezoncken waen is swaerlijck te ontwennen,
En nô wil 't onverstant sijn misverstant erkennen, enz.

doet de Sociniaan, omdat Vondel ook van den heiden Plato gewaagt, het voorkomen v. 89–97, alsof onze Joost allerlei heidenschen onzin ophaalt, waarvan deze met geen woord rept. Van 189—283 tracht de Sociniaan zijn eigen leer te verdedigen, grootendeels door opeenstapeling van Schriftuurteksten, die allen door ongeveer dezelfde distinctie worden opgelost en te niet gedaan, en die de man besluit met deze lieflijkheid v. 279:

Maer dat hij (*Vondel*) sich verschuil of diep in 't stof [verkruip,
Eer 't weerlicht van dien vloeck hem in sijn ooghen druip,
Op datse toegeplackt, en nimmer weer ontsloten,
Hij 't scherp der Angel voelt, waerop sijn verssens stooten.

Het geheele gedicht is 460 verzen groot.

door de waarlijk meesterlijke vertaling van het Symbolum van den H. Athanasius [1]), den beroemden kampioen der H. Drievuldigheid tegenover de ketterij van Arius, v. 1191—1235.

Besluit v. 1235 enz., eene opwekking, om ons aan den H. Athanasius aan te sluiten, en, volgend op de door hem geëffende heirbaan, veilig en recht, op te gaan tot God, vluchtend alle godslasteraars, als in deze dagen zijn Socinus, Ostorodt en Frans Davidis, v. 1245:

> Een dryoneenigheit, dry hoofden, dry grimmassen!...

De hekeldichter, men ziet het, leeft op! — Tegenover hen stelt hij nogmaals de heidensche oudheid (de «Sibillen»), de oudvaders, de profeten der wet, en weder spottend-hekelend besluit hij v. 1266:

> Zoo ziet men 't louter Woort, van 't schuim der Ongodisten,
> In assche, en enckel roock en smoock veralchemisten!

Hiermede is geheel de gang van Vondels Onderwijs ontwikkeld: 't moge, hoop ik, tot het verstaan van 's dichters verhandeling, recht bevorderlijk zijn.

Om dat begrip nog meer te vergemakkelijken, en door Aanmerkingen aan den voet der bladzijden de lezing zoo min mogelijk te bemoeilijken, laat ik hier enkele Aan-

---

[1]) Of dit Symbolum, aan Athanasius toegeschreven en allerzekerst de voortreffelijke samenvatting van zijn leer, eigenlijk wel van dien grooten Kerkvader is, wordt met grond in twijfel getrokken. Naar de laatste gegevens dateert het waarschijnlijk uit de 5e eeuw, en is misschien in Zuid-Gallië ontstaan.

merkingen van meer algemeene strekking volgen. De eerste is van historischen, de tweede van philosophisch-theologischen aard.

I. Iets over de ketterijen in zake de H. Drievuldigheidsleer.

Reeds spoedig zien wij in de geschiedenis der Kerk de loochenaars van Christus' Godheid, en daarmede de aanranders der H. Drievuldigheid of de Anti-trinitariërs optreden; zóó vroeg reeds, dat hunne bestrijding voor den Apostel Joannes een der voornaamste drijfveeren was, om zijn Evangelie te schrijven.

Bovenal had de Apostel daarbij op het oog de Ebionieten, ik zeg niet Ebion. Immers, óf deze persoonlijkheid wel bestaan hebbe, mag men tegenwoordig met grond betwijfelen. De naam Ebionieten, eigenlijk een Joodsche sekte, schijnt veeleer te danken aan een Hebreeuwsch woord, dat *armen* of *behoeftigen* beteekent, en waarmede die lieden roemden op hunne armoede, als navolgers der eerste gemeente te Jeruzalem.

In de 4e Eeuw, ten jare 318, hernieuwde de trotsche en eerzuchtige Arius te Alexandrië genoemde ketterij, en wekte in het Oosten een verwoeden strijd. Dan de verdedigers der ware leer lieten zich niet onbetuigd: de voornaamste en machtigste kampioen onder hen was ongetwijfeld de H. Athanasius de Groote (296 † 378) te Alexandrië. In 325 werd op het Concilie van Nicaea het Arianisme plechtig veroordeeld. De hoofdleider zelf stierf eenigen tijd later een plotselingen en ellendigen dood: helaas! nog lange jaren overleefde hem zijn godslasterlijke leer, en sleepte gansche volken in de dwaling meê.

In Heerl. d. Kercke III v. 40 spreekt Vondel in voortreffelijke verzen volgenderwijze over Arius en

diens leer. «De zielverslinder» of de duivel verkoos «t' Alexandrye»:

Arius, wel ter taele, en bisschop [1]) op dees kust:
Een' die Godts perckement misduide en loos verdraeide,
En elck den kam afbeet en moedigh overkraeide
Tot smaet van Godt, het Woort, door schriftgeleert beleit.

Onwillekeurig denkt men hier aan *Rommelpot van 't Hanekot* (1626): dacht Vondel zelf daaraan? [2])....

Hij lochende verwaent in Hem d'eenwezenheit
En d'eveneeuwigheit met Gode, en, onder 't schennen,
Bestont zijn Zoonschap en de Godtheit los t' ontkennen,
En noemde Emanuel een schepsel in der tijt
Uit niet geschapen van den eeuwigen. Zoo bijt
De krokodil des Nijls den Heilant in de hielen,
Nasleepende eenen staert van menigh duizent zielen, [3])
En steeckt, als Lucifer, de Godtheit naer de kroon.

In v. 120 van genoemd Boek lezen wij nog:

O Athanazius, wat hebtge niet bezuurt,
En wat al smaet en smert verkropt zoo veele jaeren,
Om Jesus' Godtheit in haer luister te bewaeren!

---

[1]) Moller teekent aan blz. 170: «Arius was toen nog geen bisschop»; ik voeg daaraan toe: ook later is hij 't nooit geweest.

[2]) Over zulk bewust of onbewust terugzien op vroegere gedichten bij Vondel kan men nazien Dr. G. Kalff: *Ontstaan en groei van Vondels gedichten.* (Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterkunde Dl. XVI).

[3]) De vergelijking aan den krokodil ontleend is recht van pas, dewijl de zaken hier te Alexandrië thuis hooren.

Hoewel, o goddelijcke, o overstrijtbre ziel,
U menigh helt en stut bij stut de Kercke ontviel,
Die toch, door Godts belofte en sleutelstoebetrouden, [1])
De helsche maght ten trots, niet naliet stant te houden,
In eere en majesteit, terwijl Arius stonck,
Wiens ziel en ingewant in eenen poel verzonck. [2])

Over den verderen strijd tegen het Geloofspunt der H. Drievuldigheid en tegen andere waarheden spreekt Vondel in 't zelfde 3e B. v. 253—305.

In de 16e eeuw rakelde Faustus Socinus (1539 † 1604) het Arianisme, vermengd met andere dwaalleeringen, nogmaals op. Eigenlijk had zijn bloedverwant Laelius Sozzini uit Siëna (1525 † 1562) die reeds neergelegd in geschriften, waarvan Faustus erfgenaam werd. Hoofdpunten zijn deze: Christus is bloot mensch; de goddelijkheid, hem later geschonken, behoort tot zijn ambt, niet tot zijn persoon; alvorens in 't openbaar op te treden, voer hij eerst ten hemel op, en ontving daar zijn ambt en lastgeving, en tevens de volmacht, om zijne volgers zalig te maken. Te recht schrijft daarom Möhler in zijn Symboliek: «der Socianismus ist demnach ein Rückfall in den Islam, Christus hat hier eine ähnliche Stellung wie dort Mohammed». De doop is in Socinus' oog een bloote ceremonie, meer niets. Dit alles verspreidt licht over Vondels uitdrukking v. 1249: «met recht een Turck te noemen» en zijne ge-

---

[1]) *Sleutelstoebetrouden* — Petrus en de Pausen, zijne opvolgers. Over dit woord zie men nader Moller, blz. 171.

[2]) Over den schrikwekkenden dood van Arius kan men leze in elke Kerkgeschiedenis, Kirchenlexicon, enz. Te midden van den optocht, die hem Constantinopels Kerk geweldadig wilde binnenvoeren, ontvloeide hem plotseling met de ingewanden het leven.

wijzigde lezing: «de dooppest», zij 't ook dat te dier plaatse niet rechtstreeks van Socinus sprake is, maar van een zijner volgers, zekeren Christ. Ostorodt † 1611. Deze Ostorodt was Sociniaan, Anti-trinitariër, en daarenboven de richting toegedaan van die Socinianen, welke tevens de leer der Anabaptisten of Wederdoopers huldigden. Hij ijverde hoofdzakelijk in 't koninkrijk Zevenbergen; evenals Frans Davidis, hofprediker, die van Lutheraan Calvinist, en ten laatste Sociniaan geworden was.

In 't algemeen vonden de Socinianen heftigen tegenstand bij de andere Reformatoren, gevolglijk bij de Gouvernementen: in Zevenbergen en Polen gelukte het hun beter. Hoe 't hun in Holland verging, is boven reeds aangestipt.

II. Philosophisch-theologische toelichting.

Men verwachte hier niet een diep of breed ingaan op de leer der H. Drievuldigheid. Ik zoek alleen Vondels voorstelling een weinig te vergemakkelijken, waar hij met allen grond beweert, dat deze leer niet strijdig met 's menschen rede kan genoemd worden.

Waar komt dit «Geloofshooftpunt» eigenlijk op neer?

Eén God in drie Personen m. a. w. drie Personen wortelend in één en hetzelfde Wezen. Dat wezen, het Wezen Gods, is, krachtens zijn natuur, in elken zin, één en onverdeelbaar («ongescheiden» v. 1090); derhalve heeft ieder Persoon één en hetzelfde Goddelijk Wezen in zijn volheid: ieder Persoon is dus God, en toch is er maar één God, dewijl er maar één eenig Goddelijk Wezen bestaat en bestaan kan.

Maar is het Goddelijk Wezen «ongescheiden», de Personen zijn «onderscheiden» (v. 1091) d. i. hebben ieder hunne «bijzonderheid»; en wel zóó, dat juist die persoonlijke bijzonderheid door den een aan den ander niet

kan worden medegedeeld (v. 1018). Zoo kan en moet Hij, die voortbrengt, heeten, en *is* in werklijkheid ook, de Vader; terwijl het Zoon-zijn eigenaardig toekomt aan Hem, die voortgebracht wordt, zoodat wederzijds wie Vader is nooit als Zoon, en wie Zoon is nooit als Vader kan gelden. Hetzelfde moet gezegd worden van den H. Geest, die voortkomt van Vader en Zoon te zamen, maar nooit of nimmer Vader of Zoon kan zijn of heeten.

Ziedaar dus drie wezenlijke en waarachtige «bijzonderheden»; ziedaar een drievoudig onderscheid, welk onderscheid niet eenvoudig is eene opvatting, voorstelling, onderscheiding van onze menschelijke rede, maar een in werklijkheid bestaand onderscheid in een Wezen, evenzeer werklijk bestaande en voor iederen Persoon één en hetzelfde of gemeenschappelijk (communis) Wezen.

Derhalve, hier is geen spraak van een soortgelijk (of «diergelijck» v. 1009) wezen en natuur, zooals bij den mensch, waar b. v. «Jakob, Jan en Peter» (v. 982) wel *een zelfde* of soortgelijke natuur, maar niet *één en dezelfde* of identieke natuur hebben, en waar reeds dit oorzaak is, dat zij van elkander niet slechts «onderscheiden», maar ook «gescheiden» zijn; vandaar zegt Vondel v. 1003: 't zijn

dry menschen in der daet,
Oock zelf ten opzicht van natuur en 's menschdoms staet.

M. a. w. ieder mensch is (men veroorlove mij dit zeldzame woord), een «zonderlingheit» v. 1092, een op zichzelf staand menschelijk wezen. Hebben wij alzoo in «Jakob, Jan en Peter» drie menschen: in den Vader, Zoon en Geest hebben wij niet drie goden, omdat één en hetzelfde Goddelijk Wezen aan alle drie evenzeer

gemeenschappelijk is: hier dus niet drie gescheidenen, of enkelingen, of zonderlingheden [1]), maar slechts één God. Vondel drukt dit heerlijk uit door 't woord «éénwezenheit» v. 1096; de drie blijven op zichzelven, en tevens

> enckel in der daet,
> Naerdien d'eenwezenheit der dry op 't wezen staet,
> En by gemeenschap van het wezen: dat blijft enckel.

Niettemin hebben wij tevens drie «onderscheiden- of bijzonderheden», omdat Vader, Zoon, Geest ieder zijn eigenaardige, werkelijke, onmededeelbare «bijzonderheit» of persoonlijke eigenschap bezit.

Dit zij genoeg over de eigenlijke geloofsleer.

Wat nu Vondel betreft, thans zal men begrijpen, waarom hij v. 989 aanvangt met de bepaling en verklaring van 't woord *persoon:*

> 't Woord *wezen* wijst op Godts natuur, die dry persoonen
> Gemeen is. 't Woort *persoon* wil, naer 't gebruick, betoonen
> Een zellefstandigheit van redelijcken aert
> Die eigen is aen een byzonder; —

en waarom hij al aanstonds de opmerking maakt, dat het woord *persoon*, naargelang er sprake is van 't wezen Gods of 't wezen des menschen, anders moet worden opgevat.

---

[1]) Dat «zonderlingheit» in v. 1902 aldus moet worden opgevat, wordt bevestigd door v. 1134:

> Een drytal t'zamenlezen
> Uit perlen, levert wel dry perlen aan een kroon,
> Maar elck blijft zonderling.

en v. 1160: Het één-wezen-zijn of:

> De zonderlingheit blijft in dry byzonderheên.

Bij de menschen wijst het wezen van een iegelijk reeds het hem bijzondere, gescheidene en onderscheidene zijner persoonlijkheid tegenover elk ander mensch aan; bij God ligt het onderscheidene en bijzondere der persoonlijkheid niet in het wezen van Vader, Zoon, Geest, dat één en hetzelfde is voor alle drie, maar slechts in hunne werkelijke *betrekking* (relatio) tot elkander, d. i. het Vader-zijn, het Zoon-zijn, het voortgekomen-zijn uit beiden als hun wederzijdsche Liefde.

Vandaar kan ook noch de voortbrenging van den Zoon, noch de voortkomst van den H. Geest op eenige menschelijke wijze worden gedacht (v. 1021—1028). Reeds hierom niet, omdat in 't menschelijke de zoon of de voortgebrachte in tijdsorde noodwendig later is dan de vader of de voortbrenger; terwijl het hier geldt de *inwendige werking* (*operatio Dei ad intra*) van 't Goddelijk Wezen, en deze inwendige werking en daarmede de voortbrenging van den Zoon, van alle eeuwigheid is. Eveneens is de voortkomst van den H. Geest van alle eeuwigheid. Voortreffelijk is daarom het woord van Vondel; «eveneeuwigheit» v. 1059 [1]):

Al wat in Godt is heeft een eveneeuwigheit;

en v. 1214:

Dry persoonen zijn te gader
Alle eveneeuwigh en gelijck in glans en macht: —

het: «totae tres personae coaeternae sibi sunt et coaequales» van het Athanasiaansche Symbolum.

---

[1]) Al beweert v. Lennep ook bij v. 943, dat het «om zijn welluidendheid niet behoeft te worden aangeprezen.»

Ook dit nog. Wanneer de mensch zich een nakomeling verwekt, dan kan hij aan deze niet geheel zijn wezen mededeelen, maar «alleen wat zaets» v. 1006: door de schepping eener ziel en hare verbinding met dat «zaet» vormt Gods macht alsdan een nieuwen mensch. Waar echter God zich *inwendig* mededeelt, kan Hij, wiens Wezen volstrekt één en ondeelbaar is, niet anders dan geheel zijn Wezen mededeelen, en zoo heeft de Zoon noodwendig één en dezelfde natuur als de Vader of, naar den geijkten term, is de Zoon medezelfstandig (*consubstantialis*) met den Vader.

Voorwaar, wel gaat dit alles 's menschen begrip en verstand te boven: maar daarmede in strijd is het niet; of liever, niemand kan bewijzen, dat het met 's mensehen rede strijdt. En toch, juist dát bewijs zou de ketterij moeten leveren.

Overigens, d a t het aldus is in de H. Drievuldigheid, leert de Kerk en hare Kerkvaders en theologanten; h o e het aldus is, ziedaar het ondoorgrondelijk geheim! Waarvan Vondel te recht zingt v. 963:

> Wie zulck een zee doorwaet, verzinckt tot over 't hooft.
> Hij is gezalight, die dit aenbidt, en gelooft.

Niettemin eenige onvolkomene, nadere verklaring geven ons de Kerkvaders en godgeleerden; en ook Vondel wijst daarop in v. 1065—1190. In hoofdzaak komt dat hierop neer.

God kent van alle eeuwigheid Zichzelven of zijn eigen Wezen, m. a. w. Hij vormt Zich een beeld van Zichzelf, in volle volmaaktheid Hem gelijkend: dat is het Woord des Vaders, diens volstrekt evenbeeld, juist omdat de Zoon één van Wezen of medezelfstandig met Hem is,

zooals Paulus het uitdrukt Hebr. I. 3: «qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius», d. i. de weerglans zijner heerlijkheid en het evenbeeld zijner zelfstandigheid.

Noodwendig («wie kan ons melden, hoe-. . . . v. 1125) bestaat tusschen den Vader en zijn medezelfstandig Evenbeeld, den Zoon v. 1129: een

> treck, van wederzijde elckandre toegedraegen.
> Hier straelt het onderling genoegen en behaegen
> Eene onuitbluschbre liefde, een' Geest van lieflijckheit;
> Een gloênde liefde, die van geen van beide scheit,
> Waeruit zy voortkomt, als een derde in 't ééne Wezen,
> Niet als een derde Godt.

Ziedaar de H. Geest, op zijn beurt medezelfstandig en eveneeuwig met Vader en Zoon, m. a. w. God is de éénwezige, die van alle eeuwigheid in zijn medezelfstandig Evenbeeld, den Zoon, Zichzelven geniet en bemint.

Met dit al blijft ons het h o e dier voortbrenging van den Zoon uit den Vader een geheim, en 't woord van Isaïas XLIII. 8, herhaald Hand. d. Ap. VIII. 33, blijft ook hier van toepassing: «Generationem eius quis enarrabit» d. i. wie zal ons Zijne voortbrenging en geboorte verklaren? En deze geboorte des Zoons in verband brengend met de voortkomst des H. Geestes uit Vader en Zoon, erkent de groote Augustinus met treffende nederigheid: «Welk het onderscheid is tusschen *geboren worden* en *voortkomen*, wie zal dat, sprekend over de allesovertreffende natuur Gods, uitleggen? . . . Dat onderscheid aangeven en verduidelijken, ik weet het niet, ik vermag het niet, ik besef daarbij al mijne ongenoegzaamheid». [1])

[1]) *Contra Maximin* L. II C. 14. Quid inter *nasci* et *procedere* intersit, de illa excellentissima natura loquens explicare quis potest? .... Distinguere autem inter illam generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio.

Ten slotte enkele ondergeschikte punten.

Waar Vondel spreekt van den H. Geest, bezigt hij gaarne het woord: ***straelen***, zie v. 1022, 1086, 1109, 1124, 1130. Wat hij daarmede bedoelt, kan niet twijfelachtig zijn: de H. Geest komt voort uit de wederzijdsche liefde van Vader en Zoon, en waar wij van liefde spreken, gebruiken ook wij telkens het beeld van vuur, brand, gloed.[1])

Dit laatste woord brengt ons tot de verzen 1043—1045, waarmede van Lennep, naar eigen bekentenis, vast zit; gelijk ook 't geval is met v. 1055, al poogt hij hier een soort van verklaring te geven.

---

[1]) De voortkomst, zoowel van den Zoon uit den Vader, als die van den H. Geest van Vader en Zoon, heet in de theologie met een algemeen woord ***processio***, in 't Hollandsch zeer goed vertolkt door ***voortkomst***. Meer in 't bijzonder echter wordt de eerste uitgedrukt door ***genero*** en ***gigno*** en hun passief, waarvoor zeer juist: ***teelen, baren, voortbrengen*** met het passief. Dan de theologische term, meer speciaal gebezigd van de voortkomst des H. Geestes ***spirare*** en ***spirari***, welk Hollandsch woord daarvoor uitgedacht? Vondel kiest daarvoor ***straelen***, zoowel in transitieven zin (b.v. v. 1086), als in intransitieven (b.v. v. 1122) zin genomen. Volgens den H. Th. v. Aq. nu, ***Summa theol.*** I. q. 36 a. 1, heet de H. Geest ***Spiritus*** (letterlijk: ***ademing***) om de volgende reden: «Nomen spiritus in rebus corporeis impulsionem quandam et motionem significare videtur: nam flatum et ventum spiritum nominamus. Est autem proprium amoris (en de H. Geest is de zelfstandige Liefde), quod moveat et impellat voluntatem amantis in amatum». Vondel schijnt derhalve zijn woord ***straelen*** gekozen te hebben met het oog op dien zelfstandigen Liefdegloed van den H. Geest (als ik het zoo mag uitdrukken), welke liefde den Vader tot den Zoon en den Zoon tot den Vader drijft en hen onafscheidelijk verbindt.

Hiermede hangt samen, dat de wijze van voortkomst van den H. Geest gezegd wordt te zijn ***per amorem*** of ***voluntatem***, d. i. door de liefde of den wil, die van God den Zoon ***per intellectum***, door het verstand.

Toch is de zaak niet moeilijk. — Vondel bespreekt in v. 1035 enz., de inwendige werking Gods van alle eeuwigheid tot in alle eeuwigheid. Hij toont aan, dat Hij, die is het Zijn, «de Geest», «het Leven», eeuwig werkzaam moet zijn in Zichzelven of v. 1049 :

Nootzaeckelijk in zich noit zonder werck (kan) wezen.

Wie zich God ook maar een oogenblik «werckeloos» (v. 1041) zou denken, zou daardoor de «form» scheiden van de natuur, d. i. de natuur van het wezen, terwijl in God deze één en 't zelfde zijn. En nu gebruikt hij eene vergelijking (natuurlijk zwak en hoogst onvolmaakt): vuur is en blijft vuur, ook al kan het voor 't oogenblik zijn «gewelt» en invloed niet op «iet van buiten» uitoefenen: niettemin in zich werkt het, en vlamt en v. 1045:

Gloeit nochtans in zich al even sterck van binnen.

Zoo is het ook met God: al werkt Hij niet naar buiten, in Zich is Hij eeuwig werkzaam, Zichzelven kennend, beminnend, genietend.

Na deze vergelijking wordt de uitroep v. 1055 «*ô Ingloet*, ons te sterck!» zeer begrijpelijk. *Ingloed*, een Hollandsch woord (zie J. H. v. Dale, Woordenboek), beteekent een uiterst hevigen gloed, *inwendig één en al gloed*, en gevolglijk «ons (menschen) te sterck» om er in te staren, laat staan daarin door te dringen. Uitdrukkingen, die te minder bevreemden, wanneer wij ons God denken: «gezeten zoo diep in 't grondelooze licht», of naar Vondels geliefkoosd beeld, als: «der zonnen Zon».

Wij spreken hier van eene vergelijking, door Vondel ingevoerd in v. 1043 enz. In v. 1179 gewaagt de dichter zelf van menige vergelijking, bij het onderwijs over de

Drievuldigheidsleer van ouds in zwang; echter doet hij niets meer dan die met een enkel woord vermelden, aangezien zij verlichten ja, maar eigenlijk niet bewijzen v. 1179:

> Dewijl gelijckenis het donckere eer verlicht,
> Dan middaghklaer bewijst . . . . .

Die vergelijkingen zijn ontleend aan: «zon, en bron, en boom»; vervolgens aan 's menschen ziel en hare krachten, «dryvuldigh in getal», geheugen, verstand, wil; eindelijk aan «quickzilver, zout en zwavel» die de «stoffescheiders» of chemici overal uit elke stof weten te halen en «te scheiden» en te «louteren». De grondgedachte in elk dier gelijkenissen is: in één zelfstandigheid drie dingen. In de laatste «gelijckenis» (volstrekt uit de oude doos, en waarvan ik iets heb kunnen opsporen in Goudinus [1]) is het punt van vergelijking heel zwak.

Van beter gehalte zijn boom, bron, zon, aldus opgevat:
wortel, stam, vrucht, en toch maar één boom;
bron, stroom, beek, en toch maar één water;
zon (de lichtbron), straal, vlam en toch maar één vuur of zon [2]).
Nog beter en treffender is de gelijkenis ontleend aan de ziel:
memorie, verstand, wil, en toch maar éénzelfde, geestelijke, en daarom ondeelbare zelfstandigheid.

---

[1]) Vondel zegt ook III, v. 562:

> Quickzilver, zwavel, zout, gemengt in 't hart der dingen.

[2]) Tertul. *Advers. Paxeam.* (Migne, P. Lat. II, pag. 186): «Tertius a radice fructus e frutice, et tertius a fonte rivus ex flumine, et tertius a sole apex ex radio.» Dát *apex*, eigenlijk de vlam-*punt*, geef ik terug door *vlam:* ook bij de Lat. dichters wijst *apex* meermalen op een vlammetje.

Deze vergelijking van de H. Drievuldigheid vindt men nog schooner bij den H. Augustinus, waar hij spreekt van de ziel, die kent (subiect), die zichzelve kent (obiect), en daarom zichzelve bemint [1]).

Niettemin zijn en en blijven al die gelijkenissen hoogst onvolmaakt, al hebben zij in menig geval hun nut: aldus oordeelt daarover de H. Hilarius L. VII. 30.

Tot besluit. — Dat de leer over drie onderscheiden Personen in 't Eéne Goddelijk Wezen reeds in 't Oude Testament op veelvuldige wijze, in meer of minder duidelijke bewoordingen wordt aangegeven, is voor geen twijfel vatbaar; — dat die leer aldaar op genoegzaam afdoende wijze is voorgesteld, om gerekend te kunnen worden tot een punt der algemeene geloofsleer bij de Israëlieten, is niet aan te nemen.

Met het eerstgezegde hangt samen de leer over den Engel des Verbonds, van wien op menige plaats van 't Oude Testament melding wordt gemaakt. Naar menige uitdrukking des Bijbels zelven, en naar de algemeene leer der Kerkleeraars, is die Engel Gods zoon zelf, de latere Messias. In Exod. III. 2 enz. verschijnt Hij aan Mozes in het braambosch (al staat ook in de Vulgaat-editie: *Dominus* of Heer in plaats van 't Hebr. *Angelus* of Engel), en noemt Hij dáár Zichzelf: «Ik ben, Die ben». Ook in Malach. III. 1. wordt Hij vernoemd, en wel als de Gezondene Gods (= des Vaders), die als de Heerscher, naar wien men sinds lang uitziet, tot zijn tempel (in Jeruzalem) komt. Waarom ik van deze twee Schriftuurplaatsen ophaal?

---

[1]) S. Aug. *De Trinitate* o. a. Lib. IX C. 12 enz.

Deels ter verklaring van v. 908—913, deels ter beantwoording van v. Lenneps noot bij v. 558 en 559, waar Vondel, naar het hierboven gezegde, te recht en zeer juist schrijft: Mozes

hoorde een Godtheit spreecken
In 's Allerhooghsten naem.

v. Lennep is niet op de hoogte der zaak: dat verklaart alles [1]).

---

[1]) Zie Franzelin, *de Deo Trino sec. person.* Sect. I. Th. VI.

TEKST EN OMSCHRIJVING.

Vóór zijn *Onderwijs* plaatst Vondel deze 3 aanhalingen:

I. Ioan. 5. «In den hemel zijn dry, die getuigen, de Vader, het Woort, en de Heilige Geest: en deze dry zijn een».

S. Augustijn in het eerste boeck tegen Maximin. «De Vader, de Zoon, en de H. Geest zijn een, om hunne ondeelbare en een zelve natuur».

De zelve in het eerste boeck der Dry-eenigheit. «Daer men d'eenigheit der Dryheit des Vaders, en des Zoons, en des H. Geests' onderzoeckt, wort nergens gevaerlijcker gedwaelt, nochte iet arbeitzaemers onderzocht, nochte iet vruchtbaerders gevonden». —

Zijne *Inleiding* besluit hij met de treffend vrome bede: «Godt, het waerachtige licht, verlichte alle heilgeerige harten met d'afstraelende genade van zijnen Heiligen Geest, op datze de waerheit kennende, in die kennisse getrou volharden, en Godt den Vader, Godt den Zoon, en Godt den Heiligen Geest, een zelven Godt, in het eeuwige licht aenschouwen mogen».

ONDERWIJS VAN HET GELOOFSHOOFTPUNT
DER
H. DRYEENIGHEIT.

Ter lang gewenschte tijd [1]) quam Godt uit zijnen troon
Te voorschijn in zijn bloet, [2]) den mensch geworden Zoon,
Toen Godt de Zoon, wiens lof alle eeuwigheit verduure,
Het lichaam aanschoot, en Zich zelf met ons natuure
Door eenen bant (zoo ras de Geest der Godtheit wrocht
In 't lichaem van de maeght, dat zuiver vat) verknocht;

Een ongehoort verbant, van niemants brein begrepen,
Van geen vernuft gevat, hoe kloeck, hoe scherp geslepen.
Schoon Ebions scholier, Socinus, dit beschimpt,
De heerlijckheit van Godt den Zoon bepaelt, en krimpt,

Gelijck een' mensch, ontbloot van Godts oneindigh Wezen,
De zellefstandigheit der Godtheit, noit volprezen;

---

[1]) In Besp. 5e B. staat: «Maar nu ten derdemael»...

[2]) *Bloet* = natuurlijke afstammeling. Zoo leest men ook Heerl. d. Kercke I v. 139 van Isaak: «eenigh bloet», en van Christus zelven Altaergeh. III v. 249:

Zoo wiesch Godts bloet de zielen, toen het riep:
Het is voltoit; en gaf den geest....

ONDERRICHT IN HET GELOOFSARTIKEL DER H. DRIEËENHEID.

Eindelijk, ten dage zoo lang reeds ingewacht, trad God als uit het grondelooze licht van zijn glorietroon te voorschijn in zijn natuurlijken Eéngeborene, zijn menschgeworden Zoon: — toen namelijk die Zoon, God gelijk de Vader, (en wiens lofprijzing daarom in de eeuwen der eeuwen dure!) met het menschelijk lichaam zich omkleedde; en in den stond, waarop God de H. Geest in den schoot der Moedermaagd, dat vat van ongerepte reinheid, zijn werk volwrocht, Zichzelf met onze natuur verbond en op 't innigst verknochtte. Eene vereeniging, tot dat oogenblik ongehoord, nooit in 's menschen brein opgekomen, nooit of nimmer door eenig vernuft, hoe fijn ook gescherpt, begrepen of te begrijpen.

Wel is voor Ebion, en diens leerling (in later dagen), Socinus [1]), deze leer een voorwerp van spot en schimp: hij, die de heerlijkheid van Gods Zoon binnen grenzen sluit en als inkrimpt; en, Hem gelijkmakend aan een gewoon mensch, dien Zoon 't oneindig goddelijk Wezen d. i. de nooit volprezen zelfstandigheid der Godheid, ontzegt en ontrooft, terwijl hij Hem niettemin de eer, aan God alleen verschuldigd, blijft toekennen. [2])

[1]) Over Ebion en de Ebionieten, alsook over de 2 Sozzini's en hun leer zie blz. 155 en 157.

[2]) Kortweg: hij, die Christus verkleint en als inkrimpt tot een mensch, voor wien hij niettemin de goddelijke aanbidding vordert.

Dewijl hij Hem nochtans met godlijcke eer vereert;
Zoo wort door d'eer des Zoons de Vader geschoffeert,
En Jesus bij gevolgh ten afgodt trots en stouter

Verheven, hooger dan voorheene oit Heidensch outer
Verheven wert: want lijdt de Godtheit nimmermeer
Dat iet beneffens haer de hooghste en opperste eer
En prijs ontfang', zoo wort met recht geensins geleden
Dat Christus, als een Godt, alom worde aengebeden.

Maer d'eer komt Godt den Zoon, als een onscheidbaer lot
Van dien oneindigen éénwezigen, met Godt
Den Vader en den Geest, éénzelve Wezen t' zamen,
En onderscheên in dry, betekent door dry naemen.

De Joodsche Filo [1]) bout de Dryheit op dien gront.
De groote Maimon spreeckt met hem uit éénen mont.
Zy stellen één' die kent, gekent wort, en de kennis; [2])
Waerin hen Albo volght en natreet, zonder schennis.
Zy geven Godt den Zoon den titel van Godts Woort,
Daer Godt het al door schiep, en dat van geen geboort, [3])

Gelijck de Vader weet, die niet dit Woort quam teelen
Naer menschelijcken stijl. Zoo veel Rabbijnen scheelen

---

[1]) Over Philo en wie verder hier genoemd worden kan men v. Lennep naslaan.

[2]) *Kennis* = het kennen, zie blz. 151 n. 1.

[3]) *Geboorte* is hier actief genomen = teelen, voortbrengen; in passieven zin geldt het van den Zoon, den Eengeborene des Vaders.

Bemerkt Socinus dan niet, dat, door aldus de goddelijke eer aan den bloot menschelijken zoon te bewijzen, de eer van God den Vader schandelijk wordt aangerand? dat gevolglijk de Christus trotsch en stout tot een afgod wordt verheven, hooger dan ooit te voren eenig heidensch afgod op 't outer werd gesteld? Immers, kan de Godheid nooit of nimmer dulden, dat de hoogste en opperste eer en lofprijzing aan eenig wezen nevens haar worde gebracht: zoo kan Zij, en kunnen ook wij, niet lijdelijk toestaan, dat de Christus van Socinus als God alom worde erkend en aangebeden.

Daarmede is niet gezegd, dat de goddelijke aanbiddingshulde Christus niet toekomt. Integendeel, zij komt Hem toe, en wél als het rechtmatig aandeel van den oneindigen Eénwezige; en dus ook Hém toebehoorend, die met den Vader en den H. Geest één en 't zelfde Wezen deelt, zij dat Wezen ook onderscheiden in drie Personen, door drie namen beteekend.

Op dien grond bouwt zijne leer der «Dryheit» de Joodsche geleerde Philo van Alexandrië[1]); met hem spreekt uit één mond de beroemde Ben Maimon van Cordova[2]); beiden stellen: één, die kent, één, die gekend wordt, en (als derde) de kennis. Trouw volgt in hun voetspoor in later tijd het Joodsche gemeentehoofd van Montreal, Jozef Albo[3]). Zij allen geven aan den Zoon van God den titel van Gods Woord, door 't welk de Vader alles schiep, en die niet op zijn beurt een uit Hem geborene kent[4]), zooals het geval is met den Vader, die zijn eeuwig

[1]) Omstreeks 30 of 20 vóór Chr. geboren.
[2]) In de 12e eeuw.
[3]) In de 15e eeuw.
[4]) D. i. de Zoon brengt niet weder een Zoon voort, gelijk de Vader Hem zelven voortbracht.

In Christus Godtheit, noch Messias titel niet.
Dit is d' aertsengel, Godts gezant, die wijdt gebiet,
Verlosser, Bethels Godt, aan Amrams zoon verscheenen,
Uit eene doorne haegh; een engel, die voorheenen
Hen uit Egypte leidde, en met zijn aengezicht
Voorheentrock; die genaeckt het heilige gesticht
Des tempels.

Vraegh 't vernuft der schranderste Kabaelen:
Zy onderscheiden Godt in dry doorluchte straelen,
Den Vader, en den Zoon of 't Woort, en oock den Geest.
Zy zien de mooghlijckheit, dat Godt zich op de leest
Des menschdoms passe, en zich met ons natuur bekleede.
De Thalmud eigent hem Godts hooghsten titel mede,
Den naem, by geen Hebreen te noemen onverschoont; [1])

---

[1]) *Onverschoont.* Allerwaarschijnlijkst ziet Vondel op het verbod, waardoor het aan geen Israëliet, ook niet bij de schriftuurlezing in de Synagoge, geoorloofd is den naam Jehova uit te spreken. Of dat oudtijds inderdaad verboden was, blijft een vraag (zie Kirchenlexicon). In alle geval Vondel doelt hierop. Maar hoe zijn versregel te verstaan? — Behoort «onverschoont» bij naam» dan is de zin: geen Israëliet mag dien naam «onverbloemd» (aldus v. Vloten) d. i. anders dan verbloemd uitspreken b. v. door Adonai (= mijn Heer) te zeggen. Maar hoe komt men tot zulk eene beteekenis voor 't woord «onverschoont»? — Of moet men verstaan: geen Israëliet mag dien naam uitspreken tenzij hij daartoe eene verschooning of verontschuldiging hebbe en kunne indienen. Dit geeft ten minste een goeden zin, en strookt met menig ander verleden deelwoord met actieve beteekenis, als: ongestreden = zonder gestreden te hebben, onverdiend, onbezonnen, enz. Ook een man van 't hoogste gezag, waar het Taal- en Vondelstudie betreft, achtte deze verklaring zoo goed als de eenig mogelijke, en in overeenstemming met de leer van taalkenners als de Vries, te Winkel, C. H. den Hertog enz.

Woord teelde, schoon geenszins naar menschelijke wijze en begrip. Hoevele Rabbijnen, die van hen niet verschillen, en eveneens de Godheid erkennen van des Heeren Gezalfde (= Christus), en in den beloofden Messias 't Woord des Vaders huldigen! Hem zien zij in den Bonds-engel, Gods gezant, den Heerscher bij uitnemendheid, den Verlosser, den God door Jacob te Bethel aanbeden, en later verschenen aan Mozes, Amrams zoon, in 't vlammend doornebosch; Hem in den Engel, die Israels volk uit Egypte geleidde en lichtend vooruitging; en die, naar Malachias' profetie, eerlang Jerusalems tempel, zijn tempel, zal binnentreden. [1])

Ondervraag de venuftigste en schranderste leeraars der Kabbala of van 't critisch onderzoek: ook zij onderscheiden in God drie gloriestralen: den Vader, den Zoon of 't Woord, en den Geest. Wat meer is, de mogelijkheid, dat God Zich passe op de leest der menschheid en optrede als mensch, bekleed met 's menschen natuur, baart hunne geene moeilijkheid. Ja, zelfs: de Talmud, die de leeringen der beroemdste Rabbijnen bevat, kent en eigent aan den Messias Gods hoogsten titel toe (Jehova, den naam, waarvan het uitspreken zonder bijzondere reden den Israëliet verboden is), en ziet, hoe de profetieën als met den vinger het tijdstip der menschwording Gods aanwijzen. [2])

---

[1]) Men zie het vroeger gezegde over den Engel des Verbonds blz. 167. Wie naleest Genes. XXVIII, 11 enz. en XXXI, 11, 13, Exod. III, 2 enz., Malach. III 1, zal zich de verschillende uitdrukkingen: «Godts gezant; die wijt gebiet (= Dominator); Bethels Godt» enz., en v. 908—913 gemakkelijk verklaren.

[2]) V. 920: *En ziet den tijt, die Godt met Zijnen vinger wijst.* Wat Vondel bedoelt is zeker niet twijfelachtig: de wijze van zeggen heeft moeilijkheid. Zonder met v. Vloten te lezen:

En ziet den tijt, die Godt met zijnen vinger toont.
Hoe kan d' erfvijant der Dryeenigheit met reden
Dan drijven, dat dit punt der Dryheit den besneden
Ten aenstoot dient en van Messias kroon vervremt;
Naerdien de Kabalist, en Thalmud dit bestemt,

En menigh grijs Rabbijn, die, blijde op Davids zangen,
Messias tegengaen, op 's Vaders troon ontvangen,
Aanbidden, eeren, en Hem offeren[1]); terwijl
De jongste Joden stout veraerden van dien stijl:
Gelijck d' erfvyanden der Godtheit van Godts Zoone,

Verbastert van den stijl der Vadren, met dees kroone
Van doornen Christus noch verdrucken en zijn licht,
Omdat natuur en reên voor dees geheimnis zwicht.
Wie door zijn reden dit geloofspunt wil beseffen,
Dat niet met reden strijt, maer hooger staet te treffen
Dan menschelijck vernuft en reden schieten kan,
Die overschrijt verwaent en reuckeloos den ban
En merckpael, hem gestelt bij Godt, die ons van boven
Zijn waerheit openbaerde, op datwe haer gelooven,
Gelijckze op den pilaer der waerheid, zijne Kerck,
Gehouwen, eeu op eeu den afgront valt te sterck.

«den tijt, dien», kan men verstaan, óf wel: de Talmud voorziet het tijdstip, dat den op aarde rondwandelenden Godmensch zal aanwijzen; óf, beter wellicht: ziet, hoe de profetieën als met den vinger het tijdstip dier omwandeling Gods aanduiden. Recht helder is het vers niet.

[1]) Vondel doelt hier op de zoogenaamde Messiaansche Psalmen, o.a. op Ps. 109, vooral v. 1: «De Heer heeft gesproken tot mijnen Heer: zit aan Mijne rechterhand.»

Is dit alles zoo, hoe kan dan Arius en allen, die als de erfgenamen zijner vijandschap tegen de H. Drieëénheid zijn, hoe kunnen zij met grond zoeken door te drijven, dat dit geloofspunt der Drieëénheid den besnedenen Israëlieten een steen des aanstoots is en hen vervreemdt van Christus en zijn Koninkrijk? Aangezien Kabbalisten en Talmudisten en zoo menig in de wetenschap vergrijsd Rabbijn deze leer bijstemmen, en, Davids profetische zangen blijde jubelend, den Messias tegemoet streven, Hem als Davids zoon en troonopvolger inhuldigen, Hem aanbidding, eere en offers brengen, terwijl hunne jongste afstammelingen boud en stout ontaardden van die leer en stijl. Wat meer is, geheel verbasterd van den geest hunner voorvaderen, zoeken dezen, als en mét de erfvijanden van de Godheid des Zoons, nog heden ten dage met deze kroon van doornen den Christus en zijn licht te onderdrukken, enkel en alleen omdat dit Geheim 's menschen bloot natuurlijke rede te machtig is. Want, in werkelijkheid, alwie door de bloot menschelijke rede dit hoofdpunt des Geloofs wil doorschouwen, dat wel niet met de rede strijdt, maar toch te hoog staat, dan dat menschelijk vernuft en verstand het ooit kunnen bereiken: die overschrijdt verwaand en roekeloos den ban en grenspaal hem gesteld door God, die van omhoog ons zijne waarheid openbaarde (niet opdat wij ze zouden begrijpen, maar) opdat wij ze nederig zouden aannemen en gelooven, gelijk ze daar, gehouwen op den pilaar der waarheid, d. i. de Kerk, eeuw in eeuw uit, de aanvechting der onderaardsche machten tart.

Dit over de Joodsche leeraars. — En de wijzen onder de heidenen?

Ferneel uit Plato stelt, door 't helder licht van reden,
In één', die 't al regeert, dry eveneeuwigheden,
Het goet, 't verstant, en ook de ziel van 's weerelts kloot.
By 't goet verstaet hij Godt den Vader, die dit groot

Gebou van hemel, aerde en zee, en alles stichte:
Eenvouwigh, onbeweeght, en, boven al 't verlichte
Verstant gerekend, rijck in alles, overvloeit
Van goedertierenheit.

't Verstant, dat eeuwigh bloeit,
Ontspringt oirsprongkelijck van dezen goeden Vader,
Gelijck een glansrijck licht, uit aller glanssen ader,
De zonne, en dit verstant is een verstandigheit,
Die, goddelijck van aert, met reden wort gezeit
De beste Zoon te zijn van 't beste goet des grooten.
De ziel der weerelt, uit 't verstant van 't goet gevloten,
Gelijck een strael van 't licht, straelt sterck met haeren strael
Door alles, onderhoudt en zielt het altemael.

Genade, ô Godt, genade indien wij Uwen zetel
Den troon der Godtheit, der Dryeenigheit, vermetel
Genaecken durven in dat ongenaeckbre licht;
Het menschgeworden Woort, Emmanuël, te dicht
Bespiegelen; te diep Uwe aertsgeheimenissen
Grondeeren, daer al 't brein der wijsten in kan missen.
Wie zulck een zee doorwaet, verzinckt tot over 't hooft.
Hy is gezalight, die dit aenbidt, en gelooft.

Men deelt al wat'er is rechtmaetigh in twee leden,
In ongeschapenheit en in geschapenheden.
De Schepper is alleen eene ongeschapenheit.
Ontkleet nu Zoon en Geest van deze Majesteit:
Zoo zijn ze geensins Godt, maer bloote schepselingen,

Hoor Plato: hij stelt (naar zijn uitlegger Jean Fernel[1]) enkel door 't helder licht der rede, in één eenig Wezen, dat het al beheerscht en regeert, drie even-eeuwige persoonlijkheden t. w. het Goed, het Verstand en de Ziel der wereld. Door het Goed verstaat hij God den Vader, die zelf volstrekt één en onbewogen, dit groote gebouw van hemel, aarde en zee met al wat het bevat stichtte, en die, onberekenbaar rijk boven al wat het licht des verstands zich aan rijkdom kan denken, overvloeit van zucht tot weldoen. — Vervolgens het Verstand, dat eeuwig 't volle leven geniet, en dat ontspringt van dezen Vader der algoedheid als van zijn waarachtigen oorsprong, gelijk het glansrijk licht ontspringt aan de zon, bron van alle licht; dit Verstand is een kenvermogen, dat goddelijk van aard, met grond mag heeten de beste Zoon van 't voortreffelijkste, dat de groote Vader bezit. Eindelijk de Wereldziel, gevloten of voortkomend uit het Verstand van het Goed (gelijk een straal voorkomt van 't licht) straalt sterk en machtig en levenwekkend met haren straal door alles, onderhoudt alles, bezielt alles.

En thans.... Genade, o God! genade, indien wij thans, al te vermetel, het wagen, uwen zetel zelven, den troon der Godheid, der Drieëenheid, in dat ongenaakbaar glorielicht opgesteld, te genaken; het menschgeworden Woord, den God-met-ons, al te dicht te bespiegelen; al te diep uwe Aartsgeheimenissen zoeken te peilen, waarbij al het verstand der wijzen dreigt te falen. Immers, wie zulk een zee doorwaden wil, verzinkt tot over 't hoofd: zalig is slechts hij, die nederig aanbidt en in eenvoud geloovig aanneemt!

Hiermede nader ter zake.

[1]) Geneesheer van Hendrik II v. Frankrijk.

Die wezen en natuur van Godt te leen ontfingen;
Zoo werden we in den naem der schepselen gewijt,
Gewasschen op de vont.[1]) Maer dit besluit bestrijt
Alle onbesmette blaên, die Zoon en Geest te gader
Bekleên met d'eigenschap en eer van Godt den Vader.

De dwaelinge in het punt der Godtheit is gewoon
Haer kracht te scheppen uit den naem of 't woort: *persoon;*
De Kerck te lasteren, als een die Godt durf deelen,
Een rechtuit strijdigheit en weerspraek bekrackeelen,[2])
Zoo menighmael zy dry in 't eenigh Wezen stelt,

En dry persoonen in één Godtheit noemt en telt.
Het onbeslepen brein verbystert, weet niet beter
Of dry persoonen zijn, als Jakob, Jan en Peter,
Oock dry gescheidenheên, en volght Fotinus vaen,
Of d'Arriaensche vlagh, al lang aen 't ondergaen.

---

[1]) d. i. Zoo worden wij gedoopt in den naam van God den Vader en van Zijne twee schepselen, Zoon en Geest.

[2]) *Bekrackeelen.* Naar de Vr. en t. W. 's Woordenboek = twisten over. Toch schijnt er hier iets meer in dat woord te liggen t.w. de bepaalde zucht om het van de tegenpartij te winnen en zijne meening staande te houden. — 't Komt ook voor v. 1908.

Alwat is en wezen heeft onderscheidt men te recht in twee deelen of leden: in ongeschapenheid en in (tal van) geschapenheden. Ongeschapen is alleen God, de Schepper van al wat geschapen is. Ontzegt men nu aan Zoon en Geest het ongeschapen-zijn, het teeken en sieraad der Opper-majesteit, zoo houden zij op God te zijn en worden bloote geschapenheden, die (gelijk alle andere schepselen) wezen en natuur van den Vader-Schepper als een leengoed ontvangen. Zoo worden wij gevolglijk op de doopvont rein gewasschen en geheiligd in den naam van loutere schepselen, eene gevolgtrekking volstrekt in strijd met het zuiver en onvervalscht woord der H. Schrift, dat aan beiden, Zoon en Geest, al de goddelijke eigenschappen des Vaders en de daarmede verbonden Godsvereering toekent.

Vanwaar dan de dwaling omtrent de leer der H. Drievuldigheid? Die dwaling spruit grootendeels voort uit het begrip *Persoon*, en zoekt hare kracht in de verkeerde opvatting van dat woord. Op dien grondslag belastert zij dan de ware Kerk, als waagt deze het, God in deelen te scheiden, en iets staande te houden, dat rechtstreeks indruischt tegen het begrip zelf van Gods Wezen en dat dus zichzelf weerspreekt: zoo dikwijls namelijk die Kerk drie stelt in 't éénig Wezen en drie Personen telt in één Godheid. Vanwaar die lastering? Het bloot menschelijk, ruw natuurlijk en nog ongeslepen verstand, 't spoor bijster bij zulk geheim, weet niet beter, of drie personen zijn altijd, zooals bij drie menschen (Jacob, Jan, Peter) het geval is, niet alleen drie van elkander onderscheiden, maar ook gescheiden en dus drie afzonderlijke wezens; en het volgt daarom de vaan van Photinus, den ketterschen bisschop van Sirmium, of de vlag van Arius van Alexandrië, wier dwaling omtrent de natuur van Christus reeds lang ondergegaan is.

Wie dit verstroien ziet van Christus Kerk en leden
Op 's blinden leitsmans spoor verbijstert, zonder reden,
Schept lust, om elck door 't licht, dat uit Gods boeckstaef straelt,
Te toonen, hoe 't verstant misleit wordt en verdwaelt.

't Woort *wezen* wijst op Godts natuur, die dry persoonen
Gemeen is. 't Woort *persoon* wil, naer 't gebruick, betoonen
Een zellefstandigheit van redelijcken aert,
Die eigen is aen een byzonder [1]). Nu verklaert
Het licht van reden, hoe ons oordeel en gedachten
De dry persoonen in de Godtheit anders achten,
Dan in dry menschen, als men elcks natuur beduit.

Het wezen van den mensch is eng bepaelt, en sluit
Zich in zijn' kleenen ring, niet wijder uit te breiden:
En hierom is de mensch alleen niet onderscheiden
Van andre menschen door zijne eigenschappen, maer
Deze eigenschappen zijn oock van elckandre klaer
En in der daet gedeelt. Hoewel in dry genooten,
Jan, Jacob, Peter, één natuur is ingegoten,
Hun dry gemeen, noch zijn 't dry menschen in der daet,
Oock zelf ten opzicht van natuur en 's menschdoms staet.
Want mits geen vader al zijn wezen me kan deelen
Aan d' afkomst, maer alleen wat zaets, bequaem tot teelen:
Zoo moet het volgen, dat geen zoon van dezen stam
De zelleve natuur des vaders naer zich nam,
Maer slechts een diergelijcke uit d' andere is gesproten.

---

[1]) Vertaling van: *persona est substantia rationalis individua.*

Wie intusschen ziet, hoe die dwaalleer scheuring brengt in Christus' Kerk, hare leden verstrooit, en redeloos het verkeerde spoor van hun verblinden leidsman opdrijft: hem wordt het een lust, om, bij 't licht, dat straalt uit Gods geschreven woord, aan een ieder duidelijk te maken, hoe 't menschelijk verstand wordt misleid en van de waarheid verdwaalt.

Hiertoe bedenke men het volgende. — 't Woord ***Wezen*** wijst op de natuur van God, die aan drie Personen gemeenschappelijk is. 't Woord ***Persoon*** echter beteekent (naar 't gewone gebruik) eene met rede begaafde zelfstandigheid, eigen aan één bijzonder d. i. aan een op zichzelf staand wezen of individu. Dan, nu zegt ons het licht der rede onmiddellijk, dát (en hoe) wij, bij onze oordeelkundige opvatting, de drieheid van personen in de Godheid ons geheel anders denken dan de drieheid bij menschen, als wij elks natuur d. i. drie menschelijke naturen beduiden. Immers, het wezen van den mensch is nauw begrensd en als in een kleinen ring besloten, die voor verdere uitbreiding onvatbaar is; vandaar dat de eene mensch van den ander niet enkel onderscheiden is door zijne bijzondere eigenschappen, maar die eigenschappen zelve zijn zichtbaar en werkelijk van elkaar onderscheiden. Zijn ons Jan, Jacob, Peter, ook al drie natuurgenooten, aangezien elk hunner een zelfde natuur bezit: niettemin zij zijn in werkelijkheid drie menschen, zelfs wat betreft hun natuur, zooals die natuur in de menschheid bestaat. Want, vermits geen vader zijn geheel wezen aan zijn afstammeling kan mededeelen, maar slechts een weinig zaads, ter voortteling geschikt, zoo volgt noodwendig, dat geen zoon ***één en dezelfde*** natuur met den vader deelt, maar slechts ***een zelfde*** of ***soortgelijke***, gesproten uit die des vaders.

Des menschen wezen, dus bepaelt en afgesloten,
Is dan geen zelve in veel persoonen, met geen schijn;
Dies Peter, Jacob, Jan dry enckle menschen zijn.
Maer anders is 't met Godts natuure, waardigh 't eeren:
Want in dit Wezen, dat geen wijze oit kon grondeeren,
Eenvouwigh, onbepaelt, en eeuwig, daer staen al
De dry Persoonen, schoon zy dry zijn in getal,
Op 't eenigh wezen vast, met elcks byzonderheden,
Die onmedeelbaer zijn, en waerlijck onderscheeden:

En hierom telt men geen dry Goden, een' voor een',
Gelijck dry menschen in Jan, Jacob, Peter, neen;
Naerdien Godts Zoon niet is geteelt van God den Vader,
En God de H. Geest niet straelt[1]) van twee te gader,
Den Vader en den Zoon, door 't snijden van 't geheel
In zijn dry stucken, waervan elck Persoon een deel
Of derde deel geniet; noch oock door af te vloeien,
Gelijck in aenteelt, daer al 't menschdom by blijft groeien;
Noch door voortbrengen als d' afzetsels van een roos;
Maer door een wondere, onuitspreeckelijcke, altoos
Verborge en eeuwige medeelinge in het wercken

Van 't loutre Wezen, daer geen vèrziende in kan mercken
Den oirsprong, 't midden, noch het eindt.

Dus blijft het wis,
Dat hier niets anders dan één zelve wezen is
Des teelers, en van het geteelde, en voortgekomen.
Wie dit begrijpt, zal voor het woort *persoon* niet schroomen.

---

[1]) *Straelt.* Over dit woord zie men blz. 164 n. 1.

's Menschen wezen, aldus bepaald en beperkt, is derhalve niet één en hetzelfde wezen, gemeenschappelijk aan meerdere personen (geen schijn daarvan!), maar Peter, Jacob, Jan zijn drie enkele, op zichzelf staande, gescheiden en onderscheiden menschen. Geheel anders is het met de natuur of 't Wezen van God. Hier, in dit goddelijk Wezen (dat geen wijze ooit kon doorgronden, en dat eenvoudig, onbegrensd, eeuwig is), hier deelen de drie Personen allen, schoon waarlijk drie in getal, evenzeer in één en hetzelfde Wezen: ieder echter met zijne bijzondere eigenschap, welke eigenschap uit haar aard onmededeelbaar is en werkelijk onderscheiden van de persoonlijke eigenschap der anderen. Gevolglijk kan men hier niet drie goden tellen, zooals in Jan, Jacob, Peter drie menschen. Immers, is God de Zoon ook al geteeld van den Vader, en komt de H. Geest ook al voort van Vader en Zoon te zamen: zulks is niet het gevolg van een snijden, waardoor het geheel in drie stukken wordt gedeeld, zoodat elk Persoon een derde van het goddelijk Wezen bezit; ook niet van eene afscheiding en afvloeiing van zaad, als waardoor de voortteling van 't menschelijk geslacht bestaat; ook niet van een voortbrenging of voortzetting, gelijk geschiedt bij het enten van een afzetsel der roos. Neen! hier heeft plaats eene werking, die is een algeheele mededeeling van 't Wezen zelf, wondervol, onuitsprekelijk, altoos verborgen, dagteekenend van alle eeuwigheid, gelegen in 't werken zelf van het Wezen, dat niets dan Wezen is, en waarin, ook de verstziende onderscheid, noch opeenvolging van begin, midden, eind kan bespeuren. En aldus staat het vast, dat hier (in elk der drie Personen) niets anders is, dan één en hetzelfde Wezen; 't volle Wezen der Godheid, gemeenschappelijk aan den teler, het geteelde en den uit beiden voortgekomene. Wie deze

Behalve 't woort *persoon* [1]) dient noch een tweede steen
Van aenstoot uit den wegh genomen, eer wij treên
In 't heiligh perck, om Godts Dryeenigheit te stercken.

Geen, die verstant gebruickt, kan Gods *inwendig wercken*
Ontkennen, naerdemael een Wezen, daer geen end
Van wijsheit, goetheid, macht en kracht wordt in gekent,
Niet werckeloos in zich van eeuwigheit kan duuren:
Want wie dit lochent, scheit de form van haer natuuren.
Dat is onmogelijck. Schoon vier geen waslicht smelt,
Noch iet van buiten, daer 't op arbeit met gewelt:

Het gloeit nochtans in zich al even sterck van binnen.
Bedenck nu uit uw kracht, met opgespannen zinnen,
Hoe 't eeuwigh, krachtigh, en almaghtigh, en alwijs,
En eenigh Wezen van de Godtheit, rijck van prijs,
Nootzaeckelijck in zich noit zonder werck kon wezen,

En hoe in Godt niets is, dat na [2]) quam opgerezen:
Want d'eigenschappen in Godts Wezen, noit vol-roemt,
En die men hierom recht zijne eigenschappen noemt,

---

[1]) Bij v. 1034 teekent v. Lennep aan: «ik twijfel of het voor hen, die 't vroeger niet begrepen, door de verklaring van Vondel veel begrijpelijker is geworden». — Antwoord: Wat Vondel zeggen wil over het woord *persoon*, heeft hij recht duidelijk gezegd, al wordt het Jan en alleman niet duidelijk; het mysterie, als dusdanig, heeft hij niet begrijpelijker gemaakt: daarom is het juist een mysterie.

[2]) *na* = naderhand of later bijgekomen.

leering eenmaal helder heeft gevat, hem zal het woord *Persoon* niet meer afschrikken.

Dan, behalve dat woord *Persoon*, is er nog een tweede steen des aanstoots, die uit den weg dient geruimd, om ongehinderd in 't heilig strijdperk te treden, en daar Gods Drieéénigheid te verdedigen en te handhaven.

Niemand, die zijn verstand gebruikt, kan ontkennen, dat in God eene *inwendige werking* bestaat, aangezien een Wezen, wiens natuur is het volle Z ij n en dat bijgevolg is de levende Wijsheid, Goedheid, Macht en Kracht, onmogelijk van eeuwigheid werkeloos kan bestaan. Wie dit mochte loochenen, zou in God de werking scheiden van het Wezen, wat (naar 't vroeger gezegde) in God eene onmogelijkheid is [1]).

't Is er eenigszins mede als met het vuur: ook al werkt dit niet naar buiten, b. v. al smelt het geen was of oefent het zijn gewelddadigen invloed niet uit op eenig voorwerp buiten zich: het gloeit niettemin met volle kracht in zichzelf. Welnu, span uwe zinnen en al de kracht van uw denkvermogen in, en bedenk dan, hoe 't eeuwig, krachtig en almachtig, en alwijs, en éénig Wezen der Godheid, alle lofprijzing overwaardig, noodzakelijk in zich nooit zijn kon zonder werkzaamheid, en hoe daarbij in God niets is, dat vroeger of later in Hem opkwam.

Want de eigenschappen in 't nooit naar volle waarde geroemde Wezen Gods zijn (en juist hierom noemt men

[1]) v. 1042. In strikten zin verstaat men door *natuur* het wezen zelf, in zooverre dit het verwijderd princiep is der werking, door *forma* het rechtstreeksch princiep der werking: vandaar «natura operatur per formam», de natuur werkt door haar form. Welnu, wie de eeuwige, inwendige werking Gods ontkent, scheidt in God de form van haar natuur m. a. w, de werking van het Wezen, die toch in God ('t is reeds herhaaldelijk gezegd) één en hetzelfde zijn.

Zijn een en 't zelve, die van 't wezen niet verschillen,
Noch in zelfkennis, noch in wijsheit, maght en willen:
Al form, al louter Godt. ô Ingloet [1]), ons te sterck!
Hoe uit men dit? Godt zelf is Godts inwendigh werck.
Dit werck en Wezen zijn al teffens. Hoe men 't nader
Bemercken wil, hier is geen vroeger, nochte spader.
«Al wat in Godt is, heeft eene eveneeuwigheit.

«Geen oogenblick Godts werck van 't eeuwigh Wezen scheit:
«Hoewel ons zwack begrijp dat voorstelt, als in orden, [2])
«En 't een na 't andere moet uitgesproken worden:
«Want 's menschen overlegh eischt tijt om voort te gaen:
«Godts werckzaem Wezen heeft noit werckeloos bestaen».

Dat levendigh verstant stont eeuwigh ingetogen, [3])
En ingespannen, om met alle zijn vermogen
Zich zelf en zijnen aert t' aenschouwen, in den ring
Der Godtheit, onbeweeght in dees bespiegeling.
Dat enckel eenigh, Godt, in Zich alom geprezen,

Bespiegelde gerust Zich zelven in zijn Wezen,
Van eeuwigheit, en broght in dees bespiegling 't Woort,

---

[1]) Ingloet. Zie blz. 165.

[2]) In orden = in volgorde, volgreeks.

[3]) De inwendige werking is een feit in 't Goddelijk Wezen, volgens v. 1038 enz. Hoedanig is die inwendige werking? Ziedaar, wat Vondel aan de hand der groote Kerkleeraars, nu eenigermate toelicht in v. 1065—1179. — De Sociniaansche dichter maakt zich ervan af met deze verzen, 319:

Ofschoon hoog-draventheyt nu weyde sonder toom,
En pickende als de Specht op eenen dickken Boom
Haer selven moede maeckt; of iemant diep wil dringen
In Gods inwendig werck, met sijn bespiegelingen,
In d'eeuwige geboort, en spiegel weder-schijn,
Of hoe van eeuwigheyd dus onderscheyden zijn
De Vader, Soon, en Geest eens wesens met elkander,
Wien sulcks te peylen lust, ik laet dat voor een ander.

ze Gods eigenschappen) één en 't zelfde onderling en verschillen niet van 't Wezen zelf, noch in zelfkennis, noch in wijsheid, macht, willen. Zij zijn al form, al louter God. O Gij, inwendig één en al gloed, ons menschelijk begrip te sterk! Hoe moet, hoe zal ik het uitdrukken? Hoe anders dan: God zelf is Gods inwendig werk: werk en wezen zijn hier te gelijk en één! En wat poging men ook doe, om hierin dieper door te dringen, hier bestaat noch vroeger, noch later: «Al wat in God is, 't is alles evenzeer van eeuwigheid; geen oogenblik is Gods werk van Gods Wezen te scheiden. Moge ook ons zwak begrip ons de zaken voorstellen als in een volgreeks, en moeten wij ook 't een na 't ander uitspreken, naardien 's menschen overleg tijdsruimte eischt, om voort te gaan: — in God zelven is en blijft het: Nooit of nimmer heeft Gods Wezen werkeloos bestaan!» [1])

Ziedaar de niet te loochenen grondwaarheid. — Kunnen wij ons eenig denkbeeld van die inwendige werking Gods vormen? Verneem hoe de Vaders en de Kerkleeraren spreken.

Dat nimmer sluimerend, altoos levendig verstand stond van eeuwigheid gekeerd in Zichzelf en in gespannen aandacht, om met al zijn vermogen zichzelf en zijn eigen aard te beschouwen in den grenzeloozen ring zijner Godheid, onbewegelijk verloren in deze godwaardige bespiegeling. Dat enkel éénig, God, alom in Zichzelf alle verheerlijking waardig, bespiegelde in volle rust van eeuwigheid Zichzelven in zijn Wezen, en teelde inwendig in deze zelfbespiegeling het Woord d. i. een beeld, Hemzelf in

[1]) V. 1095—1065 staat in de eerste uitgave, met aanhalingsteekens gedrukt. Waarvan zij de vertaling zijn, heb ik tot heden niet kunnen achterhalen.

Een beeld, Hem zelf gelijck in glans, inwendigh voort,
En dat nootwendigh Godt, Zijn Vader, moest gelijcken.
Geen spieglaer kan zich zelf in eenen spiegel kijcken,

Of hy kent teffens in het spiegelkristalijn
En glas zich zelven, in een' levendigen schijn.
Gelijck teelt zijns gelijck. Zoo zeght men ook met reden:
Hy is, als waer hy uit zijn aengezicht gesneden,
Den vader gansch gelijck. Zoo ziet men één manier,

Eén' aert in plaet en print, één' ommetreck, één zwier.
Godt ziet dien eenigen en eigen uitverkoren,
Natuurelijcken Zoon, en eeuwigh eerstgeboren,
En noemt Hem zijnen Zoon, een' Zoon, die Hem behaeght,
En daer de vaderschap met recht haer' naem afdraeght,
Gelijck de zoonschap neemt haer' oirsprong van den Vader. [1])
Wat straelden deze beide, onscheibaer hecht te gader

Verknocht, toch anders dan den Geest der liefde, een' gloet
Des Vaders en des Zoons van wederzy gevoedt?

---

[1]) Allereerst slaat dit op de verhouding tusschen den 1[en] en 2[en] Persoon der H. Drievuldigheid; dan ook op aarde vinden vader- en zoonschap dáár hun oorsprong en benaming, volgens Eph. III 15. «ex quo omnis paternitas in coelis et in terra nominatur».

glans en heerlijkheid gelijk, en dat niet dan Hem gelijken kon en moest, daar het niets anders was, dan de uitdrukking van de kennis, welke de Vader van Zichzelven had. Evenmin kan een spiegelaar zichzelf in den spiegel bekijken, of hij kent meteen in 't helder kaatsend kristal zichzelf in het levend afbeeldsel. Gelijk teelt zijns gelijk. Zoo zegt men ook met grond: die zoon is als uit zijns vaders aangezicht gesneden, zoozeer gelijkt hij op zijn vader. Zoo vindt men in plaat en print terug heel de wijze van zijn, den aard, den omtrek en de gelaatsuitdrukking [1]) des afgebeelden.

God ziet alzoo Zijn beeld, dien eenigen, met Hem zoo innig verbondenen en boven allen in alles uitverkorenen [2]), dien natuurlijken en van alle eeuwigheid eerstgeborenen Zoon, en noemt Hem dan ook zijn Zoon, den Zoon, in wien Hij zijn welbehagen neemt; en van wien het vaderschap (en ook alle vaderschap op aarde) met recht den naam ontleent, gelijk ook het zoonschap zijn oorsprong neemt van den Vader. Hoe kon het anders? Moesten deze twee, Vader en Zoon, zoo innig hecht aan elkander verbonden, iets anders uitstralen (voortbrengen) dan den

---

[1]) *Zwier* (ook in 't meervoud, alsmede 't werkw. *zwieren*) is echt Vondeliaansch. Hoe ik er toe kom daarvoor op deze plaats «gelaatsuitdrukking» te zetten, zal men eenigermate bevroeden, zoo men denke aan Lucifer V. 113:

De redelijcke ziel komt uit zijn tronie zwieren.

't Woord *zwier* bet. eigenlijk: draai, wending enz.

[2]) *Uitverkoren.* Heeft Vondel hier gedacht aan Isaias XLIII. «Electus meus»? vergelijk Matth. III, 17, «in wien Ik mijn welbehagen heb genomen». — In alle geval, van keuze door vrijen wilsakt kan hier geen spraak zijn: noodwendig en van eeuwigheid is Gods eenige Zoon zijn uitverkorene boven allen, die ooit door aanneming zijne zonen mogen heeten.

Dus openbaerden zich in één alom gespreiden
En 't eenigh wezen, dry al teffens [1]) ongescheiden,
Doch onderscheiden, elck door dry bijzonderheên.
Geen zonderlingheit deelt nochtans dees dry van een.
Eén wezen deelt zich mede aen dry byzonderheden.
De dry, bij zich bestaende, [2]) in geen vermenging treden,

Maer blijven op zich zelve, en enckel in der daet,
Naerdien d' éénwezenheit der dry op 't Wezen staet
En by gemeenschap van het Wezen: dát blijft enckel:
Dat spatte noit van zich, gelijck een vonck, een sprengckel
Van eene vlamme spat.

---

[1]) *Teffens* beteekent: terstond, te zamen, eveneens of even-zeer (Kiliaen «ook seffens, simul, pariter»).

[2]) *De dry by zich bestaende*, De volgende opmerking kan hier een eigenaardig nut hebben. Wij weten het: ieder Persoon is God: toch zijn er geen drie goden maar slechts één God. Dan nu is God: de door-Zich-bestaande, de Eeuwige enz.; elke Persoon is derhalve evenzeer de door-Zich-bestaande, de Eeuwige enz. Dan, aangezien dit alles berust op het gemeenschappelijk en volle deelen in één en hetzelfde Wezen, zoo kan men wel spreken van drie mede-bij-Zich-bestaanden, drie mede- of eveneeuwigen, enz., schoon niet van drie eveneeuwigheden: vandaar later v. 1203:

Alle even eeuwigh, geen dry eveneeuwigheên.

Dit is niet in tegenspraak met v. 942: in dat vers geeft Vondel niet de Christelijke leer, maar vermeldt de leer van Plato, volgens diens uitlegger «Ferneel».

Geest der liefde, dat is den gloed van Vader en Zoon,
van weerszijden uitgaande, van weerszijden eeuwig gevoed?
Op deze wijze openbaarden zich in Eén, die de Alom-
wezenheit is en alleen het volle Z ij n [1]), drie Personen, te
gelijk ongescheiden en toch onderscheiden van elkander
door ieders bijzonderheid. Nochtans men versta de zaak
goed: niet het opzich-zelf staan (als ware elk een afzon-
derlijk wezen) scheidt deze drie: integendeel, één en
hetzelfde wezen, deelt zich te gelijk geheel en al mede aan
drie, terwijl elk dier drie zijne bijzondere eigenschap heeft.
Deze drie dan ook, elk evenzeer God als bestaande door
zich zelf, treden als personen niet in eenige vermenging,
maar blijven om de onmededeelbaarheid hunner persoon-
lijke eigenschappen op zich zelf, en zijn tevens één enkel
op zich zelf staand wezen (d. i. één God), omdat die
éénwezigheid der drie werkelijk geworteld staat op de
volle gemeenschap van één en dezelfde natuur. Die natuur
of dat wezen blijft enkel en geheel: 't gaat daar niet mede
als met een vuurvlam, waarvan vonken of sprankels spatten.

[1]) *Alwezenheit* is Vondels woord II v. 909, waar hij leert, dat God door zijn Wezen alom tegenwoordig is. *'t Eenigh Wezen* vertolk ik hier door «alleen het volle Z ij n». Vondel zegt van God, dat Hij is «één, enckel en alleen» II v. 417—542 en herhaalt dit in allerlei vormen. Hij bedoelt er mede: God is *één* (simplicitate seu unitate essentiae suae spiritualis) d. i. in God is geen samenstelling, welke ook; *enkel* (unus singularitate) d. i. God is één op zich zelf staand wezen, van alle anderen gescheiden en onderscheiden; *alleen* (unus numero of unicus) d. i. in tegenstelling van meervoud: er zijn niet meerdere goden, maar er is slechts één God. Door dat alles komt Gode alleen toe het volle Z ij n, of is Hij in ieder opzicht: *het éénig Wezen.* — Vondels uitdrukking v. 1090 *één alom gespreiden* vindt verklaring in IV. 459:

> Geen wezen kan men ons betoonen, of de tijt
> Besluit het in zijn ronde, of 't spreit zich overwijt
> Zoo wijt als d'eeuwigheit, en voor en na onendigh.

Hier is één vlam, één licht,
Eén puure louterheit, gesloten vast en dicht;
Eén loutre eenvouwigheit, één Godtheit puur en simpel;
Eén effen aenschijn, dat geen kreucken zet, noch rimpel. [1])
Al Godt en Godtheit; een gelijckheit in dry één,
En één in dry: naerdien d' éénwezenheit hier geen
Dryvuldigheit ontkent, maer aenhoudt die te kroonen
Door ongescheidenheit, al hoort men dry persoonen.

Maar eer wy verder gaen omzweven in dien ring [2])
Der Godtheit: luister eerst, hoe Gods bespiegeling,
En beelt, en 't straelen van de liefde dezer beiden
Noit iemant buiten Godt, het eenigh Wezen, leidden. [3])
Godts zellefkennis teelt van eeuwigheit Godts beelt,
Maer geenen tweeden Godt: want Godts zelfkennis scheelt
Van Godt niet, neen geensins: die staen gelijck en effen.
Godts zellefkennis en bespieglen en beseffen

Is Godt en Godtheit, en oock anders niet dan dit;
Dewijl d' eenvouwigheit, gekroont in 't hoog bezit,

---

[1]) Zweefde Vondel hier voor den geest Eph. V. 27. «Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam» d. i. de Kerk (Gods beeld), die vlek, noch rimpel, noch iets soortgelijks heeft.

[2]) *Ring der godheit* vindt men ook v. 7067. Men herinnere zich: God is een cirkel enz.; dat, dunkt me, is reeds voldoende verklaring. Zie ook v. 1150.

[3]) D. i. alles blijft hier eene werking in en binnen het Wezen Gods (*ad intra*); aldus komt Vondel tot eene nieuwe voorstelling der zaak.

Neen, hier is één vlam, één licht, één pure ongemengd-
heid, ondeelbaar vast en ondoordringbaar dicht gesloten;
één louter Zijn; één Godheid en niets dan Godheid;
één effen aanschijn, vrij van kreuk en rimpel. Kortom,
alles is hier God en Godheid: en deze is eene gelijkheid
van Wezen, in drie Personen één, één in drie: omdat
de «eenwezenheit» (of het één-Wezen-zijn) de drievoudig-
heid niet ontkent, maar veeleer aan de drievoudigheid
haar hoogste, geheimnisvolle glorie bijzet, juist door de
ongescheidenheid des Wezens, die de drie als met één
kroon omvat. [1])

Maar eer wij verder gaan omzweven in dien ring der
Godheid: vernemen wij eerst en merken wij wel op, hoe
én de bespiegeling Gods, én 't voortbrengen van zijn
Beeld, én 't voorkomen van beider Liefde, hoe dat alles
is de ***inwendige werking*** der Godheid, en het ons nooit
buiten Gods Wezen voert.

Inderdaad: Gods bespiegeling en zelfkennis (wij zagen
het) teelt van alle eeuwigheid Gods Beeld, maar daar-
mede niet een tweeden God. Waarom niet? Omdat Gods
zelfkennis niet onderscheiden is van Gods Wezen zelf,
driewerf neen! deze zijn volstrekt één en hetzelfde m. a. w.:
Gods zelfkennis, zelfbespiegeling, zelfbesef is God en God-
heid, en ook niets anders dan God. Immers (naar al
het vroeger gezegde): Gods éénvoudigheid en volstrekte
éénheid (de kroon van alle volmaaktheden, die wij Hem

[1]) Van v. 1100 af hoopt Vondel de synonyme uitdruk-
kingen op, en geeft zich alle moeite, om dezelfde idee in
allerlei vormen te gieten. Gevolglijk is het dwaas, hier te
veel te willen opdiepen of spitsvondig te willen uitleggen.
Zoo b. v. is: «Een Godtheid puur en simpel» = één God-
heid, en niets dan Godheid; maar wat is dit anders dan:
«Al Godt en Godtheit»? Zelfs voert zijn pogen hem nu en
dan tot iets, dat op pleonasme gelijkt.

Geen t' zamenvoeging lijdt, noch ongelijcke trappen,
En d' effene éénheit blijft in form en eigenschappen.
Nu ziet gy, dat Godts Zoon des Vaders afdruck is,

Die naer den Vader zweemt [1]) door zijn gelijckenis.
Zoo kentge alree een tweede: en waerom dan naer reden
De derde in 't Wezen van de Godtheit niet geleden,
Mits d' onderlinge treck van Vader en van Zoon
Niets anders straelt [2]) dan Liefde in eenen zelven troon?

Wie kan ons melden, wie uitbeelden, hoe in 't baren
Des Vaders oogen op des Zoons gedaente staeren,
En d' oogen van den Zoon op 't minzaem aenschijn van
Den Vader? Noem eens wie dien treck bedencken kan:
Een treck, van wederzijde elkandre toegedraegen.

---

[1]) *Zweemt* is eenvoudigweg: gelijken, overeenkomen met...
[2]) *Straelt* wordt hier transitief gebruikt.

als eigendom toeëigenen [1]) duldt geen samenvoeging, geen graden van meer of min: wezen, form, eigenschappen, 't is alles in God gelijkelijk één. Gij ziet het dus, Gods Zoon is de afdruk des Vaders en zweemt door die gelijkenis naar den Vader: zoo kent men dus in 't ééne Wezen een tweede. Waarom dan, naar 't geen de rede eischt, niet een derde daarin aangenomen, vermits de onderlinge trek, die Vader en Zoon op 't innigst verbindt, niets anders straalt dan liefde, op één en denzelfden troon der Godheid?

Wie, wie zal ons het stralen dier Goddelijke Liefde melden? Wie ons uitbeelden, hoe, bij het voortbrengen des Zoons, de Vader in verrukking op dien Eerst- en Eéngeboren staart; hoe de oogen des Zoons op 't minzaam aanschijn van den Vader! Wie is hij, die zich dien trek en zucht van liefde kunne denken, eene liefde van

---

[1]) *Gekroont in 't hoogh bezit.* Vondel stelt II v. 273 als eerste eigenschap Gods diens «éénvouwigheit» *(Simplicitas)*, zoodat in God, een geestelijk Wezen, óp geenerlei wijs «t' zamensmilting» of vermenging bestaat, gevolglijk en in werklijkheid evenmin «onderscheit» of deeling mogelijk is, zij 't ook, dat ons menschelijk brein b. v. Gods eigenschappen als «verscheiden» opvat. Tot deze «eenvouwigheit» Gods keert de wijsgeer-dichter telkens terug: die éénheid van 't Goddelijk Wezen geldt hem niet enkel als eerste eigenschap II v. 272:

d' Eenvouwigheid van 't Godt gemoetme en zweeft vooruit;

maar ook als de Kroon, de opperste spitse, de alles omvattende ring van 't geen wij Gods eigenschappen noemen, Vandaar V. v. 1105:

maer aenhoudt die te kroonen
Door ongescheidenheit;

en v. 1116 blz. 194:

Dewijl d'eenvouwigheit, gekroont in 't hoogh bezit,

d. i. die de Kroon draagt van al de volmaaktheden of bezittingen van 's Allerhoogsten Wezen.

Hier straelt het onderling genoegen en behaegen
Eene onuitbluschbre liefde, een' Geest van lieflijckheit,
Een gloende liefde, die van geen van beide scheit,
Waeruit zy voortkomt, als een derde in 't ééne Wezen,
Niet als een derde Godt.

Een drytal t' zamenlezen
Uit perlen, levert wel dry perlen aen een kroon,
Doch elck blijft zonderling. Of nu de naam *persoon*
Zich drymaal achter een laet in de Godtheit stellen,
Dat kan alleen wel dry byzonderheden stellen,
Maer geen dry Goden, want in 't Wezen vindt men niet
Dan éénen Godt: hoe net onze eigen wijsheit schiet:
Hoe fel het onverstant op 't slot der Dryheit dondert,
Het drymael heilighste, van smetten afgezondert.
Al enckel één is 't wat in top hierboven staet; [1])
Al Godt en niet dan Godt: één toon, één zelve maet,

Eéne overeenkomste in het Wezen: één gelijckheit
In eenen oceaan van onwaerdeerbre rijckheit.
Godt is dan louter één in dry: en wie dit vat,
Gelooft dat Godt, van Godt geteelt, van God niet spat,
Van eeuwigheid gezet bij d' andre stoelgenooten.

---

[1]) Men vergelijke dit v. 1143 met v. 1162:

Maer geen dry Goden, neen: één Godheit staet hierboven,

Oprecht gesproken; ik heb met beide verzen moeilijkheid. De eenvoudigste en beste verklaring dunkt mij nog deze: Dat er slechts een eenig God is, ziedaar het hoofdpunt in de beschouwing der Godheid; deze waarheid beheerscht in de Godheid alles en vat alles in haar samen: natuur of Wezen, form, eigenschappen, drievoudigheid van Personen; kortom, in de H. Drieëenheid staat in top Gods éénheid in Wezen en getal. — Of onder de verzen 1141—1144 daarenboven nog een beeld schuilt, waardoor de H. Drievuldigheid vergeleken wordt met een (burg—) «slot», «hecht en dicht» (v. 1141), dat de éénheid als vaan in top voert, en te vergeefs beschoten en gerammeld wordt, laat ik onbeslist: men oordeele zelf.

weerszijden elkander toegedragen? Hier wekt wederzijdsch genot en welbehagen eene onuitbluschbare liefde, den Geest zelven van al wat liefde lieflijks heeft; een gloeiende liefde, onafscheidelijk verbonden met den Vader en Zoon, van wie zij voortkomt als een derde in 't ééne Wezen Gods, schoon niet als een derde God.

Nog eenmaal: Kiest men uit paarlen een drietal uit, zoo verkrijgt men wel drie paarlen voor een kroon, maar elke parel blijft een parel op zichzelf. Daarentegen, laat zich het woord *persoon* ook al driemaal achtereen tellen in de Godheid, dát geeft weliswaar drie door hun persoonlijke eigenschap onderscheidenen, maar niet drie goden: want in het Wezen vindt men slechts één God, hoe juist onze eigen wijsheid dit ook trachte te vatten, of (omgekeerd) hoe fel 's menschen onverstand het slot der Drievuldigheid bestorme en rammeie, dat driewerf heiligste [1]) vrij van alle smet, zoo van onheiligheid, als van onwaarheid. Wat hier in top staat en 't hoofdpunt blijft, is 't louter enkel Eén, is God en niets dan God: één toon, één maat, één overeenkomst in Wezen; één gelijkheid in een Oceaan van onwaardeerbaren rijkdom. De slotsom is dus:

God is louter één in drie. Wie eens heeft begrepen, wát met deze uitdrukking wordt bedoeld [2]), neemt geloovig aan, dat God (de Zoon), van God (den Vader) geteeld, van 's Vaders Godheid Zich niet afscheidt, maar van

---

[1]) *Het drymael heiligste* van v. 1142 zinspeelt niet onwaarschijnlijk op het «Sanctus, Sanctus, Sanctus» van Is. VI, 3. en Apoc. IV, 8., toegepast op de «Dryheit» der Personen.

[2]) *En wie dit vat* beteekent natuurlijk niet: wie dit Geheim begrijpt: immers dan ware het geen geheim meer. Het beteekent: wie beseft, wat bedoeld wordt als men zegt: «God is één Wezen, gemeenschappelijk aan drie Personen», hij ziet in en gelooft ook....

Zoo blijft de ring van Gods volkomenheit gesloten
De Dryheit sluit zich hecht en dicht in een. Zij lijdt
Geene inbreuck, noch gevoelt geen' onderlingen strijt,
Maer staet in eeuwigheit. Belieft het U, tre nader;
De waerheit schroomt niet. Vraegt vrypostig: Wat 's de Vader?

Wat anders dan Godt zelf, die eeuwigh is geweest?
Wat is de Zoon? Godt zelf, niet anders. Wat 's de Geest?
Godt zelf, en anders niet. Zoo hoort gij, hoe dry naemen,
Geen bloote klancken, maer betekenaers, te zamen
Eén Godt betekenen, dat wonderlijck Dryeen.

De zonderlingheit blijft in dry byzonderheén. [1])
Wij noemen Vader, Zoon en Geest, alom te loven, [2])
Maer geen dry Goden, neen: één Godtheit staet hier boven.
De zellefstandigheit is één, al telt men dry
Persoonen. Dunckt u, dat hier strijdigheit in zy?

Gansch geene: indien wij dees zelfstandigheid slechts buiten
De dry Persoonen recht nadencken, dan besluiten
Wy billijck, dat ons dry en één geensins misleit:
Want dry Persoonen zijn maar één zelfstandigheit.
De dry zijn één, en één is niet dan dry, die duuren.

---

[1]) In v. 1092 luidde datzelfde:

Geen zonderlingheid deelt nochtans dees dry van een

d. i. 't Zijn geen drie op zich zelf staande wezens.

[2]) *Alom te loven* heeft veel van een rijmlap ter wille van het volgend vers:

. . . . . «één Godtheid staet hier boven.»

Zoo vindt men nog enkele bijstellingen die weinig zeggen: wie ze, uit eerbied voor Vondel, *epitheta solemnia* wille noemen, moge dit vrij doen.

eeuwigheid mét Vader en Geest zetelt op één en den- 1150
zelfden troon der Godheid. [1]) Aldus blijft de ring van
Gods volkomenheid alom gesloten; aldus sluit Zich de
Drieheid hecht en dicht ineen; aldus is Zij onaantastbaar
voor alle inbreuk van buiten, noch is van binnen in Haar
onderlinge tegenstrijdigheid: maar staat Zij vast en on-
wrikbaar in eeuwigheid!

Verlangt gij nog meer? Treê gerust nader: de waarheid
kent geen schroom. [2]) Vraag vrijmoedig: Wat is de Vader?
't Antwoord luidt:

Wat is Hij anders dan God zelf, die van alle eeuwig- 1155
heid is? Wat is de Zoon? Wederom, God zelf, niets
anders. Wat is de Geest? Nogmaals, God zelf en anders
niet. Gij hoort het dus: drie namen, én die geen bloote
klanken zijn, maar iets werkelijks aanduiden, beteekenen
te zamen Eén God, den wonderlijk Drie-ééne. De «zon-
derlingheit», of het één-Wezen-zijn blijft ook bij de
drieheid der Personen. Wij noemen drie, alom te loven, 1160
Vader, Zoon, Geest; drie goden noemen wij niet: daar-
boven staat één Godheid. De zelfstandigheid is één, al
zijn de Personen drie in getal. Meent gij dat hierin eene
tegenstrijdigheid ligt? Niet de minste. Indien wij goed
nadenken over Gods Zelfstandigheid (en dus inzien, dat 1165
deze zelfstandigheid of 't Wezen Gods slechts één kan
zijn); dan komen wij tot de rechtmatige gevolgtrekking,
dat drie en één ons niet op een dwaalspoor voert: omdat

---

[1]) *Stoelgenooten.* v. Lennep keurt dit woord af. Blijkbaar heeft hij niet gedacht o. a. aan Apoc. III, 21. «Wie verwonnen zal hebben, hem zal ik geven met Mij te zetelen op mijn troon, zooals ook Ik verwonnen heb en met mijn Vader zetel op den troon Gods».

[2]) Hier begint een soort van Catechismus-les, en wel als herhalingsles, in vraag en antwoord.

Nu zegh: wat vindt gij in het tellen? dry natuuren?
Hier is maer één natuur; of vint gij wezens? neen.
Eén Wezen is er. Vindt gij hier zelfstandigheên?
Eén zellefstandigheid. Of vindt gij godtlijckheden?
o Neen, één Godtheit, waert gediend en aangebeden.

Gij zeght: ick telle hier het één niet, maar de dry.
Wat zijn deze anders, zoo men 't inziet op een ry,
Dan één natuur alleen, een eenigh enckel Wezen,
Eén zellefstandigheid, één Godtheit noit volprezen? ? —

, Dewijl gelijckenis het donckere eer verlicht, [1])
Dan middaghklaer bewijst, heb ik het zeil gezwicht
Op zulck een' afgront, en hier schaers gelijckenissen
Geleent van zon en, en bron, en boom; noch wou ik vissen
Uit krachten van de ziel, dryvuldigh in getal;
Noch uit quickzilver, zout en zwavel, overal

Dry stoffen uit één stof te louteren, te scheiden
Door stoffescheiders [2]) kunst. Gelijckenissen leiden
Weerstrevers kommerlijck naer d' aertsgeheimenis,
Waervan Godts boeck en Geest [3]) een onderwijzer is.
Want zoo 't geschapen licht te sterck valt om zijn klaerheit:
Wat oogh verdraeght den glans van d' ongeschape waerheit?

---

[1]) Over de gelijkenissen, bij 't onderwijs der Drievuldigheidsleer vaak in gebruik, zie blz. 166.

[2]) *Stoffescheider*, chemicus; *stoffescheiderskunst*, de chemie.

[3]) De H. Schrift en de genade des H. Geestes.

drie Personen slechts één zelfstandigheid zijn, en één niets anders is dan drie, die (als Personen in dat ééne Wezen) blijven voortbestaan. [1]) Thans zeg mij: wat vindt ge hier, wanneer gij telt? drie naturen? Hier is maar één natuur. Of vindt gij drie wezens? Neen, slechts één Wezen is er. Vindt gij hier drie zelfstandigheden? Evenmin: slechts één zelfstandigheid. Of vindt gij drie goddelijkheden? Immers neen: slechts één Godheid, onzen dienst en aanbidding overwaardig. Maar, zegt gij, ik tel hier het één niet, maar de drie. Het zij: maar wat zijn die drie, zoo men alles stuk voor stuk beziet en begrijpt, wat zijn ze anders, dan één natuur alleen, dan één eenig enkel wezen, dan één zelfstandigheid, dan één nooit volprezen Godheid?

Dewijl gelijkenissen weliswaar wat donker is verlichten, maar toch geen middagklare bewijzen leveren: zoo heb ik hier het zeil gestreken bij mijn vaart op zulk een grondeloozen oceaan. Daarom doe ik niet meer dan wijzen op zekere welbekende vergelijkingen, ontleend aan zon of bron of boom; noch zoek die op te diepen uit de drie krachten der ziel, geheugen, verstand en wil; noch trek die uit drie stoffen, die, naar de leer en kunst der stoffescheiders, uit iedere stof te louteren en af te scheiden zijn, te weten kwikzilver, zout en zwavel. Daarbij, gelijkenissen leiden hoogstbezwaarlijk de weerstrevers en tegenstanders tot eene aartsgeheimenis, die alleen Gods H. Boek en Gods H. Geest ons kan leeraren. Want, zoo 't geschapen licht ons door zijne felle straling soms reeds te sterk valt: wat oog kan dan den glans verdragen der ongeschapen Waarheid?

[1]) Bondiger aldus: Indien wij slechts in onze gedachte zelfstandigheid en persoon onderscheiden, en er op letten, dat één van het Wezen, drie van de Personen bevestigd wordt.

Nu zal 't kenteken [1]) des geloofs van Athanaes
Gods heirbaen wijzen, in het Ariaensch geraes,
Om zonder ommezien den nimmermeer gezienen
In een Dryeenigheit te wieroocken, te dienen,
En in dees eenheit Godt in zijn Dryeenigheit.
Die [2]) geen Persoonen mengt, noch van elckandre scheit,
Maer onderscheit alleen, voorzichtiglijck en schrander,
Den Vader, Zoon en Geest.

Een ieder is een ander;
Maer ééne Godtheit, één gelijcke heerlijckheit,
Eén eveneeuwigheit, één zelve majesteit, [3])
Eén ongeschapenheit, hoedaenigheit, en mede
Eén ongemeetenheit, één eeuwigheit in vrede.
Alle even eeuwigh, geen dry eveneeuwigheén;
Eén almaght, geene dry; één Godtheit mede, geen

Dry Goden; één is Heer, men rekent geen dry heeren.
Dry Goden is Godts majesteit schoffeeren.

---

[1]) *Kenteken des Geloofs*, Symbolum Fidei, gemeenlijk van Athanasius geheeten, zij 't ook zonder genoegzamen grond. Zie blz. 154 n. 1.

[2]) Reeds de v. 1194 en 1195 zijn de vertaling van het 3e vers des Symbolums. Ik zet achter v. 1195 een punt. «*Die*» toch (van v. 1196) kan slechts terugzien op Athanasius, «die ..... voorzichtiglijck en schrander» enz.: tevens vindt men hier vertaald het 4e v. des Symbolums: neque confundentes personas», enz.

[3]) Uit deze verzen 1200 en eerstvolgende blijkt overduidelijk, dat Vondel zich zekere vrijheid bij zijne vertolking veroorlooft. Wel, én voortreffelijk juist, geeft hij den zin terug, maar niet altijd de letter.

Daarom liever ons nu gewend tot het Symbolum van den H. Athanasius: dát kenteeken des Geloofs zal ons duidelijk den koninklijken weg toonen, die tot God voert, om, midden door 't razen der Ariaansche ketters heen, zonder aarzelen den Ongeziene in een Drieéénheid te bewierooken en te dienen, en, in deze Eénheid (des Ongezienen), God in zijn Drieéénheid: [1]) van Athanasius, die geen Personen mengt, noch van elkander scheidt, maar voorzichtig en schrander alleenlijk onderscheidt den Vader, Zoon en Geest [2]). Een ieder is een ander, [3]) maar ééne Godheid, één gelijke heerlijkheid, één eveneeuwigheid, één zelfde majesteit [4]), één ongeschapenheid, één hoedanigheid, alsmede één ongemetenheid; één eeuwigheid in vrede, [5]) alle even eeuwig, geen drie eveneeuwigheên; één almacht, geene drie; één Godheid, geen drie goden; één is Heer, men rekent geen drie Heeren: drie Goden stellen is Gods majesteit aanranden en onteeren. De Vader en de Zoon, des Vaders glans en beeld,

---

[1]) Vertaling van Symb. v. 3: «ut unum Deum in Trinitate et Trinitatem in Unitate veneremur».

[2]) Symb. v. 4: «neque confundentes personas, neque substantiam separantes.»

[3]) Symb. v. 5: «alia est enim persona Patris, alia Filii, alia Spiritus Sancti».

[4]) Symb. v. 6: «Sed Patris et Filii et Spiritus sancti una est divinitas, aequalis gloria, coaeterna maiestas». — De verzen van 't Symb. 7 tot 20 worden verkort teruggegeven, maar zeer juist. Iets soortgelijks geschiet met v. 20—23. Bijna letterlijk weder is de vertolking van v. 23, 24, 25 in Vondels verzen 1210—1216. Daarop volgt de vrij letterlijke vertaling van Symb. v. 28—36.

[5]) Men denke wellicht: *in vrede* is om 't rijm er bijgezet. Niet onmogelijk; tenzij misschien de dichter hier Gods «Onveranderbaerheit» of «Onverzetbaerheit» met Gods «Eeuwigheit» samen heeft willen vatten, en *vrede* dan = volkomen *rust*.

De Vader, en de Zoon, des Vaders glans en beelt,
Zijn ongeschapen, maer de Zoon alleen geteelt
Van zijnen Vader zelf. De Geest straelt van den Vader
En Zoone. Eén Vader, Zoon en Geest zijn dry te gader.
Eén eenigh Vader, Zoon en Heiligh Geest alleen,
Maer geen dry Vaders, zoons en geesten; neen, ô neen!
In deze Dryheit is geen vroeger nochte spader,
Geen meer, noch minder. Dry Personen zijn te gader

Alle even eeuwigh, en gelijck in glans en maght.
Godts Zoon is Christus, Godt en mensch, zoo lang verwacht.
Hij is Godt zelf, geteelt uit Godts zelfstandigh Wezen
Van eeuwigheit; en mensch, gebaert uit d' onvolprezen
Zelfstandigheit der maeght en moeder in der tijdt;

Volkomen God en mensch. En, zoo men recht belijdt,
Bestaande uit eene ziel, begaeft met licht van reden,
En uit een lichaem met zijn menschelijke leden,
En uit zijn Godtheit Godt den Vader gansch gelijck,
Min dan de Vader naer zijn menschheit in Godts rijck.

Schoon Christus Godt en mensch bekent wordt en gerekent,
Noch wort met dezen naem één Christus maer betekent,
Eén eenigen: niet dat dit Godt in vleesch verkeert,
Maer Godt met vleesch bekleet, die zich om ons verneêrt.

Eén Christus is er, niet door ondereen vermengen
Der zellefstandigheên, maer door 't aen een te brengen
En vast vereenigen in één Persoon alleen:
Want even als de ziel, verheerlijckt door de reên,
En 't vleesch één eenigh mensch uitlevren door Godts moeder,
Aldus is Godt en mensch één Christus, elcks behoeder.

zijn ongeschapen, maar slechts de Zoon is geteeld van zijnen Vader. De Geest straalt van den Vader en den Zoon. Zoo zijn dus Vader, Zoon en Geest te gader een drietal, en wel een eenig Vader, een eenige Zoon, een eenige Heilige Geest; drie vaders, drie zoons, drie geesten, geven zij niet. En in deze Drieheid is geen vroeger, geen later, geen meer, geen minder. Drie Personen zijn gelijkelijk alle eveneeuwig, alle even glansrijk en machtig, — Gods Zoon is Christus, God en mensch, de lang verwachte. Hij is God zelf, geteeld uit Gods zelfstandig Wezen van alle eeuwigheid; en mensch, gebaard uit de nooit volprezen zelfstandigheid der maagd en moeder in den tijd: volkomen God, volkomen mensch; en, zoo men rechtzinnig belijdt, [1]) bestaande uit een redelijke ziel, én een menschelijk lichaam met zijne leden, én uit zijne Godheid: als God, den Vader gansch gelijk; minder dan de Vader naar zijne menschheid in 't rijk des Vaders. Dan ofschoon Christus God en mensch is, en als dusdanig door ons wordt gerekend en erkend: toch wordt met dien naam slechts één Christus beteekend, een eenige. En dit is niet zóó te verstaan, als verkeert de Godheid in vleesch; maar zóó, dat God, om onzentwille zich vernederend, zich met het vleesch omkleedt. Eén Christus dus, niet door vermenging der twee zelfstandigheden, maar door het samenbrengen en innig vast vereenigen van beide in de éénheid van één Persoon. Want, even als de ziel (hoog verheven boven het vleesch door hare redelijkheid) mét het vleesch een eenig mensch oplevert door 't moederschap van Maria: even zoo geeft de vereeniging van

[1]) Vertaling van v. 28 van het Symbolum: «est ergo fides recta».

Nu drijft geen dicke mist, op datze 't oog misley,
Ons meer in 't licht. Dies volgh de kruisgeloofs lievrey
Van Athanasius, dien onverwinbren Heiligh
En Godsbelijder, na: de heirbaen is hier veiligh,
Gansch effen en gebaent.
Zoo gaet elck recht naer Godt,
En vlught godtslasteraers: terwijl men Ostorot [1])
En Frans te Zevenbergh Gods Zoon zijn eer ziet roven,
En schimpen met Socijn, die Christus leert hier boven
Aenbidden en Hem zet een nieuwe Godtheit by.
Zoo komt wanschapenheit opdondren in dees dry,
Een dryoneenigheit, dry hoofden, dry grimmassen. [1])
Men hoort Godtslastraers Godts Dryeenigheit verbassen
Als gruwelen, en 't blijckt bij hunne lastering,
Van hoe vervloeckt een vrucht de boezem zwanger ging.
De godtlooze Ostorot, met recht een' Turck te noemen,
De Christaenbidders durf in eeuwigheit verdoemen
Als afgodisten, schoon alle Englen Godt den Zoon
Aenbidden, daer Hij zit gekroont op 's Vaders troon. [2])

---

[1]) Men herinnere zich het gezegde op blz. 157, 158, en alle moeilijkheid houdt op. v. L.'s noot te dezer plaatse is al te ondoordacht, en Unger—v. Lennep had die volstrekt moeten verbeteren. Deze editie geeft heel het Sociniaansche gedicht, en daar is alles helder o. m. bij v. 425:

Wat noch, wat rester aen, als dat men voor het slot
Van Frans te Zevenberg, Socijn, en Ostorot,
Om hun wanschapenheyd, dry Hoofden, dry Grimmassen,
Een Dry-oneenigheyt, scherpzinnig toe gae passen
Om op die Letter-klanck te spelen, dat's gewis
Een vond van aerdigheyt, die Vondel waerdig is.

[1]) *Dry grimmassen.* Kiliaen: depravatio oris d.i. grijnzende vertrekking des gelaats, die schrik, afschuw, ook wel spot wekt. Hier dus zoo iets als caricatuur, monster enz.

2) In v. 1249—1253 heb ik de gewone lezing bewaard. v. Lennep gewaagt van een andere. Had hij v. 1240 enz. begrepen, wellicht hadde hij aan deze lezing de voorkeur gegeven. Voor ons heeft het verstaan daarvan geen moeielijkheid meer (ook niet dat woord «dooppest»); daarbij, óf

Godheid en menschheid maar één Christus, ons aller Redder en Behoudenis [1]).

Welaan, thans drijft geen dikke mist meer in 't licht en benevelt ons het oog; daarom trek aan de livrei van 't Kruisgeloof in 't gevolg van Athanasius, den onverwonnen Heilige en Godsbelijder; zie, de heerbaan is thans veilig, geheel effen, goed gebaand.

Volgt men in dat spoor, zoo gaat men recht op God aan, en ontvlucht den aandrang aller godslasteraars. Zooals men in deze tijden Christiaan Ostorodt en Frans Davidis in het Zevenbergsche rijk aan Gods Zoon zijne eer ziet ontrooven; en hen met Faustus Socinus hoort schimpen en leeraren, dat men Christus hier boven moet aanbidden als God, maar een' Christus, aan wien zij een nieuwe goddelijkheid (niet de Godheid van nature) hebben toegekend. Waarlijk, aldus doemt onder veel rumoers een wanschapenheid op in deze drie, een drie-on-eenigheid, drie hoofden, drie grimassen. Men hoort die godslasteraars gelijk dolle honden Gods Drieéénigheid aanbassen en vervloeken als een gruwel, en 't blijkt in 't eind maar al te duidelijk, van wat vloekwaardige vrucht hun boezem zwanger gaat. Zoo durve Ostorodt, de aanrander van het Doopsel, die men om zijne leer te recht een Turk mag noemen, stoutweg de aanbidders der Drieéénheid verdoe-

(vooral het slotvers dezer tweede lezing) hier de gewone niet met voordeel vervangt, is een gegronde vraag. Ziehier:

De dooppest Ostorot, met recht een Turck te noemen,
Durf stout den aenhang der Dry-eenigheit verdoemen,
Maer brant zich: want hy sterckt dus ons dryeenigh punt:
Geloof, 't is noodigh, 't geen gij niet begrijpen kunt.

Inderdaad, dit is op slot van rekening het groote punt bij de Drievuldigheids-leer! In de omschrijving neem ik *deze* lezing op.

[1]) *Behoeder* bet. eigenlijk: conservator, protector.

Gelijck d'outvaders in dit hoofdpunt niet verschillen,
Zoo spreecken uit Godts mond de hemelsche Sibillen,
Die Christus Godtheit ons voorspelden breet en klaer,
Als menigh wetprofeet voorheene, en menigh jaer
Voor 's Heilants komst; waerna de nijt zich op quam werpen,
Die d'ouden [1]) dwong hunn' stijl hier tegens aan te scherpen,
Tot voorstant van Godts eer, den menschgeworden Godt,

In zijne kribbe en stal van Ebion bespot, [2])
Die geene Godsheit eert in Jesus, den behoeder,
Maer acht Hem voortgeteelt van vader en van moeder,
Alleen natuurelijck, gelijk een ander kint,
En niet uit eene maeght, die Godt in doecken wint.
[Zoo ziet men 't louter Woort van 't schuim der ongodisten
In assche en enckel roock en smoock veralchemisten.]

---

[1]) *Ouden* d.i. die reeds de eerste geloovigen der Kerk dwong ter verdediging van Christus' Godheid in 't krijt te treden. Zie blz. 155.

[2]) Vondel keert hiermede terug tot v. 883, en zoodoende tot het Goddelijk Kind in den stal van Bethlehem. In de Bespiegelingen, waar de 2 laatste verzen, zooals wij weten, ontbreken, luidt het dan ook v. 1265:

Hij leght er, toegejuicht van engelen en menschen,

en gaat daarmede Christus' levensgeschiedenis verder voort.

men naar 't helsche vuur, maar brandt daarbij zich zelf: want hij zet juist hierdoor kracht bij aan 't geen hoofdpunt is bij dit aartsgeheim: Geloof, en allereerst Geloof, is noodig bij 't geen men met de rede niet kan begrijpen. [1])

Gelijk de Outvaders in dit hoofdpunt des Geloofs niet van Athanasius' leer verschillen, zoo spreken ook namens God de Sibyllen, door den hemel voorgelicht. Ook zij voorspelden, breed en klaar, als vóór haar menig profeet der Joodsche wet, en lange jaren vóór 's Heilands komst, dezes Godheid. Maar later verhief de nijd den kop, en de Christenen der eerste kerk zagen zich gedwongen hun schrijfstift tegen den vijand te scherpen, tot verdediging van de eere Gods, den menschgeworden God, door Ebion reeds in de kribbe gehoond: Ebion, die in stede van de Godheid of de Goddelijke natuur te huldigen in Jesus, den Behoeder, Hem beschouwt als voortgeteeld van vader en moeder, alles natuurlijk, als bij ieder ander kind, en niet als geboren uit eene Maagd, die de Godheid windt in schamele doeken.

[En zoo wordt dan het boven alles reine Woord Gods door 't schuim der ongodisten verdampt en vervluchtigd, gelijk de stoffen vervluchtigen tot assche en rook en smook in den smeltkroes der onzinnige alchemisten!]

[1]) Of, volgt men de gewone lezing: durve de aanbidders van Christus verdoemen naar 't eeuwig vuur als afgodisten: schoon al de Hemelgeesten God den Zoon de aanbiddingshulde brengen, waar Hij gekroond zetelt op den troon zelven des Vaders.

HUIG DE GROOT

EN

de Bespiegelingen.

Middelerwijl deze Vondel-Studiën ter perse waren, is verschenen *Vondels Bekering* van Dr. Ger. Brom. Reeds heb ik (*Centrum*, 26 Oct.) oprecht en nadrukkelijk mijne ingenomenheid met dat boek uitgesproken, echter niet zonder voorbehoud.

Tot dat voorbehoud behoort ook het volgende.

Mijns bedunkens, treedt de Heer Brom te autoritair op: hij affirmeert en poneert te gemakkelijk, en maakt niet genoeg onderscheid tusschen zekerheid en graden van waarschijnlijkheid, zoodat alles te veel lijkt op onomstootelijke stellingen. Die wijze van doen moge eenigermate verbluffend werken en indruk maken op den grooten hoop, den schrijver zelf schaadt ze niet weinig bij beter onderlegden. Zelfs zijn stijl lijdt daaronder: 't klinkt doorgaand zoo sententieus, en heeft daardoor iets vermoeiends, iets eentonigs.

Ziehier een geval, dat rechtstreeks het onderwerp dezer Studiën raakt.

Op blz. 122 van *Vondel's Bekering* zegt de schrijver: «De Heerlijckheit der Kercke is een vervolg op de Bespiegelingen, waarvan Grotius hem het plan had geleverd»; en helderder nog op blz. 120: «Het plan voor de Bespiegelingen was reeds geleverd door Huig de Groot, en wel door zijn gedicht *Bewys van den waeren godtsdienst*, waarvan de eigenhandige Latijnsche

vertaling [1]) het meest gelezen boek na de Imitatie heet».

Dat Vondel Huig de Groots werk kende, wie twijfelt er aan? Maar dat Vondel hier het plan vond voor zijne B e s p i e g e l i n g e n, ik zie geene mogelijkheid, dit waar te maken. Wat meer is, mijns inziens heeft Vondel voor zijn gedicht aan dát gedicht al heel weinig gehad, zelfs voor ondergeschikte punten.

Overigens breekt Dr. Brom zelf zijne stelling tamelijk wel af door zijne aanteekening «*Bekeerder*, 101.» Hij schrijft: «De Theodice, die ***maar de helft van de Groot's 1e Boek vulde,*** [2]) nam bij Vondel 4 Boeken in; terwijl de leer van de Drievuldigheid, waar Vondel een afzonderlijke uitgaaf en een ruime plaats in het 5e Boek aan wijdde, door de Groot was voorbijgegaan. Daarentegen was Vondel's positieve beschouwing niet berekend op eene weerlegging van Heidenen, Joden en Mahomedanen, waar de Groot drie Boeken aan besteedde.»

Maar, als dat alles zóó is (en zóó is het werkelijk) hoe vond dan Vondel zijn plan in Huig de Groot? — Daarbij, men sla Vondels p l a n niet te hoog aan, althans voor de 3 eerste Boeken t. w. Gods bestaan en wezen, Gods eigenschappen, Gods werken; 't is doodgewoon, 't is de gebruikelijke indeeling der stof in elke Theodicee. En — óf Vondel zelfs dát plan in zijn geheel bij de Groot vond?

Slaan wij de anacephalaeosis of inhoudstafel van Grotius' werk op. Over Gods werken, het derde punt der hoofdindeeling en bij Vondel het 3e Boek, heeft de schrijver van het *Bewijs* geen enkel woord. — Van Gods eigen-

---

[1]) *De veritate religionis christianae.* Het geheel omvat 6 Boeken. Het Nederlandsche leerdicht is geschreven in Alexandrijnen; het Latijnsche in wijsgeerige proza-taal. De B e s p i e g e l i n g e n beslaan 5 Boeken, naar men weet.

[2]) Deze cursiveering is van mij.

schappen spreken beiden: Vondel wijdt er zijn 2e Boek aan de Groot de Hoofdst. III—XIII, d. i. juist de helft van zijn 1e Boek. En wat verschil van behandeling! Bij Grotius is het getal der vermelde eigenschappen geringer, de volgorde dier volmaaktheden anders, de bewijsvoering onbegrijpelijk kort en bondig, de bewijsgronden meestal één of twee, en die zijn dan nog vaak geheel onderscheiden van Vondel's argumenten. Een enkel staaltje: in Hoofdst. VI bewijst Huig de Groot Gods eeuwigheid, almacht, alwetendheid, algoedheid alle te zamen met één argument in 11 regels! [1]) kan het bondiger? Vergelijk daarmede de honderden verzen van Vondel over die 4 eigenschappen en den rijkdom zijner bewijzen; en zeg mij dan: wat had Vondel aan Grotius? Hoe vond hij bij deze zijn plan, al geef ik toe, dat de Groot het eerste punt der hoofdindeeling behandelt in Hoofdst. II van zijn 1e Boek, 3 bladzijden groot, die ge dan stellen kunt tegenover de 1394 verzen van Vondels 1e Boek der Bespiegelingen.

Gevolgtrekking: zoo Vondel een auteur weinig heeft gebruikt, of liever, weinig heeft kunnen gebruiken bij zijne Bespiegelingen, dan is dat juist Hugo Grotius in diens *Bewijs*. En zoo blijft van Dr. Brom's herhaalde verzekering weinig over.

Waarlijk, ik bejammer zoo iets, te meer daar ik hier maar één geval heb besproken, waar er meerdere te vinden zijn. Ik bejammer het, omdat op die wijze vermoedens van onbetrouwbaarheid worden gewekt, en dus vooringenomenheid tegen het vele waars en goeds, dat *Vondel's Bekering* bevat.

---

[1]) Om te begrijpen, hoe Grotius dat klaar speelt, moet men eerst lezen: Cap. IV «In Deo esse omnem perfectionem» (18 regels), en Cap. V «Et quidem infinitam» (8 regels).

Dáarom heb ik in mijn critiek hierover liever gezwegen; maar ook (men zal het nu begrijpen) in deze Vondel-Studiën nergens Huig de Groot en zijn leerdicht genoemd.

Niet onaardig dacht mij, te sluiten met een fragment, waarin Grotius en Vondel dezelfde zaak behandelen:

Gods bestaan.

Grotius bewijst dit Cap. II, en wel allereerst uit de noodwendigheid van een ***Eerste Oorzaak***, die zelf geen oorzaak heeft.

In het Latijnsche werk luidt het:

«Res aliquas esse, quae esse coeperint, sensu ipso et confessione omnium constat. Eae autem res sibi non fuerunt causa, ut essent: nam quod non est, agere non potest; nec ipsa res esse posuit antequam esset. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint sui originem: quod non tantum de illis rebus, quas ipsi aut conspicimus, aut conspeximus, fatendum est; sed et de iis, unde illae ortum habent, donec tandem ad aliquam causam perveniamus, quae esse nunquam coeperit, quaeque sit, ut loqui solemus, non contingenter, sed necessario. Hoc autem, qualecunque tandem sit, de quo mox agemus, id ipsum est, quod Numinis aut Dei voce significatur».

Het oorspronkelijke Nederlandsche leerdicht zingt aldus:

Voor eerst dan dat'er is een Wesen noit begonnen,
Daer van werd ons gemoed dus krachtigh overwonnen. [1])
Dat veele saken zyn, die hadden haer begin,
Is buyten loochening, alsoo 't blijkt by de sin. [2])
Nu wat' er ergens is van die geworden saeken,
Dat konde doch van selfs niet aen het wesen raeken:

---

[1]) *Overwonnen* = overtuigd.

[2]) *Blijkt by de sin:* het Latijnsche *sensu ipso* hierboven.

Want in 't gunt niet en is [1]) is geen voortbrengens **kracht.**
En dat iet was, eer 't was, waer sottelyk gedacht.
Van ietwes anders dan soo moet het zyn gekomen:
Dát ander wederom moet by ons zyn genomen, [2])
Of dat het niet en wierd, of dat het wierd weleer:
Is dát geworden mee, soo moeten wy al weêr
Toestaen een andre saek, die daer van heeft **gegeven**
Den oorspronk, en misdien soo werden wy **gedreven**
Te stellen noch een saek, waer d'andre saek van **quam,**
En weêr een ander noch, daer die begin van nam,
En alsoo voort en voort, tot dat, nae alle desen,
Men kome tot een saek, die noit begon te wesen,
Maer altijt eeuwigh was, en die niet by geval,
Maer gantsch noodwendlyk is, waer van het afkomt **al.**
Soo is'er dan een God, alsoo, gelijk wy weten,
't Gunt is en noit en werd met dien naem werd **geheeten.**

Ten slotte Vondel, II v. 447:

Een eenige oirzaeck en aloutste is wercker van
Al wat men met verstant of zinnen grijpen kan,
En die uit zich ontstaet, dat's Godt en 't godlijck **wezen,**
Van ieder een bestemt: want alle wercken rezen
Uit eenen wercker, niet van zich, dewijl geen schijn
Beweert dat iet zijn zelfs beginsel zoude zijn
En oirzaeck. Alle werck, of 't hooghste of 't allerneêrste,
Neemt van een andre maght, en van eene allereerste
Grontoirzaeck zijn begin, die zelf geen oirzaeck kent,
Ten zy men steigren wil en klimmen zonder endt,
Van trans in trans. Zoo wort, door deze onfaelbre **reden,**
Der dingen oirzaek, Godt, voor d'Opperste beleden.

---

[1]) *In 't gunt niet en is* = in hetgeen niet is....
[2]) *By ons zijn genomen* = door ons worden opgevat....

NALEZING.

Wat hulde en dank wij ook aan v. Lennep verschuldigd zijn om zijn grootschen Vondel-arbeid: blind voor zijne tekortkomingen behoeven wij niet te wezen. Te minder, waar verschooning en vergoelijking niet moeilijk valt. Of kan men zich verwonderen over menige misvatting, waar het geldt R. Kathol. wijsbegeerte, godgeleerdheid, H. Schrift en, in 't algemeen gesproken, zuiver R. Kathol. zaken en begrippen?

In de Bespiegelingen is dan ook op v. Lenneps *Aanmerkingen* nog al wat te zeggen. Als van zelf werd ik in den loop dezer «Vondel-Studiën» ertoe gebracht, om die misvattingen te verbeteren, soms genoopt die breed toe te lichten. Een klein getal niet te min bleef buiten het kader van mijn arbeid: ik geef ze hier bijeen, en voeg daar tusschen een en andere geheel nieuwe noot.

Boek I.

v. 138—140. Dit laatste vers moet, dunkt mij, aldus verstaan worden: «geen merk of woord, dat niet, in plaats van Gode eere (te geven), Hem zijne glorie ontsteelt». Dit strookt met II v. 41:

> Oock zeght men lichter wat Godt niet is, dan wat hy
> In wezen is . . . .;

alsook met Lucifer v. 317:

> alle Englekennis
> En uitspraeck, zwack en onbequaem,
> Is maer ontheiliging en schennis.

v. 465 luidt: «'t Nootwendige uit zijn aert . . . .»

> Heeft geen gebeurtzaemheit des wezens, of 't most strijden
> Met zijn natuur

d. i. of men moest eene tegenstrijdigheid in de natuur zelve van het noodwendig Wezen willen aannemen, wat onzin is. Deze verklaring wordt bevestigd door II v. 177 en 178, waar Vondel den *toeval* (accidens) in God (het Ens necessarium) ontkent:

> Zoo wort de toeval dan met recht in Godt gewraeckt,
> Ten waer men in hem zocht iet, dat geen Godtheid raeckt.

v. 480 *naer zijn bescheidenheit* d. i. naar zijn oordeel, plan en toedeeling. — Naar aanleiding van «bescheidenheit» het volgende. In I v. 1159 leest men: «uit haer *bescheiden* streek» = de haar toegewezen streek, grens, orde; v. 1210: «want aller dingen bron en oirzaeck en *bescheit*» = God is niet enkel bron en oorzaak, maar degene, die alles vooraf kent en beschikt; v. 1339: «van reden en *bescheit*» = rede en oordeel; v. 1075: «bestrijt uit *onbescheit*» = bij gebrek aan oordeel. — De grondidee is derhalve: oordeelkundig schikken, toewijzen; *bescheit* beteekent: oordeel, kennis van zaken, overleg, enz.

v. 633—636. Vondel zegt: de Godtheit . . . .

> Overschrijt haer paelen, perck en regel,
> Zoo menighmael het zijn Voorzienigheit behaeght.

Voortreffelijk bondig en juist gezegd! Van den eenen kant is God de Almachtige, die, Schepper en Opperheer, k a n ingrijpen in de wetten der natuur; van den anderen is Hij de alwijze Voorzienigheid, die n i e t zal ingrijpen, tenzij om een doel Zijner waardig. Onredelijk is dus de kinderachtige, telkens weder oplevende tegenwerping: ware het mirakel mogelijk, dan konde de mensch geen oogenblik rekenen op de wetten der natuur.

v. 855. Lucretius noemt Epicurus«een Godt.» — Niet gelukkig is hier de verwijzing naar Lib. I v. 63 van 't

Latijnsche leerdicht. v. Lennep had moeten verwijzen naar Lib. V v. 1—22: daar zegt Lucretius, dat Epicurus den menschen meer heeft gegeven, dan Ceres door de gave van het graan, en Liber of Bacchus door die van den wijn; aangezien hij door zijne wijsbegeerte hun gaf den waren levenstroost en zielerust. Daarom mag hij, met meer recht dan zij, een God heeten:

> Quo magis hic merito nobis deus esse videtur,
> Ex quo nunc etiam, per magnas dedita genteis,
> Dulcia permulcent animos solatia vitae.

v. 947—966. Volkomen juist wordt hier de leer ontwikkeld, dat «de uitwendige oirzaecken buiten het wezen van het werckstuck blijven.» M. a. w. dat God en zijn werk (het geschapene) twee zijn, en volstrekt van elkander gescheiden en onderscheiden blijven. Vondel spreekt daarom van de uitwendige oorzaken (extrinsecae) t. w. de werkende (efficiens) en de «entlijcke» of eindoorzaak (finalis); en stelt daar tegenover de inwendige (intrinsecae) t. w. de stof (materialis) en de «form» (formalis), welke twee hij te recht noemt «de wezentlijcke deelen van het werreckstuck.» (Vergel. Vond.-Stud. VII blz. 67). — Hoe v. L. Gassendi's theorie hier bijhaalt, is mij niet recht duidelijk. Misschien wil v. L. zeggen, (vooral met het oog op v. 957: men kan niet

> Godts werck der dingen oirzaeck noemen):

datgene, wat zelf 't werk Gods is, kan nooit de eerste en eigenlijke oorzaak der dingen heeten; welnu, Gassendi's atomen zijn zelve Gods werck; derhalve enz.

v. 1246 *kabinet*. Voor wie dit woord misschien vreemd moge vinden, deze opmerking: reeds Kiliaen kent dit woord als beteekenend cimeliarchum d. i. schatkamer of vergader- en bewaarplaats van zeldzaamheden en kostbaarheden.

v. 1284 *apetant*. Van de vereering der apen en van een apentempel o. a. in Japan dragen wij kennis door onze

oude Oostindievaarders; van een apetand in 't bijzonder vind ik niets.

Boek II.

v. 311 *geen lijbre maght. Lybre* = lijdbare bet. letterlijk: vatbaar voor lijden d. i. vatbaar om iets te ondergaan; tegenstelling van «maght» of «vermogen» tot handelen of doen ondergaan. Vandaar in 't wijsgeerig Latijn de uitdrukkingen *potentia passiva* en *activa*. v. Lennep heeft, zou men soms zeggen, geen te best begrip van dat plilosophische *potentia*. Dit voorop gesteld, heeft men:

v. 811 «*geen lijbre maght*» en v. 753 «*buiten lijbre maght*» te verstaan als: in God is geen potentia passiva, geen vatbaarheid om iets te ondergaan. Op deze grondwaarheid berusten ook de v. 1259—1262, die de nauwkeurige vertaling zijn van een woord van Thomas v. Aquino. (Zie Vond.-St. Aanh. 12 blz. 53 n. 2). Vandaar ook IV v. 287:

Geen *lijbre hartstoght* wort de Godtheit toegeschreven.

v. 804. v. L. spreekt hier van «vrij tautologisch». — Dan met reden zegt Vondel:

Nootwendigheit, met een onsterflijkheit te zamen,

d. i. Noodwendigheid van bestaan, of van niet kunnen niet zijn, sluit «meteen» onsterflijkheid in, zoodat zij «te zamen» of te gelijk (en als «tweelingen» v. 803) uit Gods «Onverandertheit» (*Immutabilitas*, v. 801) voortvloeien.

v. 817. v. L. dunkt dit vers «ongelukkig uitgedrukt»:

Staet Godt in lijbre maght ten doele boogh en pees.

Waarom «ongelukkig»? — Vooreerst is «boogh en pees» een doodgewone hendiadys. — Vervolgens, 't is eenvoudig een beeld, dat God (krachtens zijne «simpelheit» of eenvoudigheid reeds in Zichzelf onveranderbaar en nood-

wendig) ook aan geen invloed of aanranding van buiten blootstaat. Het beeld is hier te natuurlijker, als men let op het woord «schilt» even te voren gebezigd in v. 812:

Dies kan men op dien schilt Godts noodeloosheit stuiten.

d. w. z. den aanval afslaan, dat God niet noodwendig behoeft te zijn of te bestaan.

v. 1059—1077 zijn zware dichtregels. Ter sprake komt daar de werking Gods inwendig en uitwendig m. a. w. Gods werking eeuwig en noodwendig (als Gods Wezen zelf) «uit kracht van zijn natuure»; en Gods werking naar buiten, «door zijn wil, die vrij is»; — geen kleinigheden voorwaar! — Blijkens zijne Aanmerkingen kent v. L. de zaken niet; en verstaat dus de woorden hier niet eens b.v. «natuurlijck» (v. 1066) = van nature, hier = krachtens de natuur van Gods Wezen.

Boek III.

v. 36 *godelooze vlagh.* — v. L. zegt: «*goddeloos* is het tegenovergestelde van goddelijk; — *godeloos* is, wat hier bedoeld wordt, zonder God». — De noot heeft iets onhelders, en wekt de vraag: wil v. L. wijzen op een vastgaand onderscheid bij Vondel tusschen goddeloos en godeloos, zooals inderdaad Vondel herhaaldelijk schrijft m. a. w. beteekent *godeloos* die geen God aanneemt, *goddeloos*, die een God aanneemt, maar leeft als bestond Hij niet? Wat er zij van v. L.'s bedoeling, ik zie geen kans, na vergelijking van menige plaats, zulk een onderscheid bij Vondel waar te maken. Ook het Woordb. d. Nederl. Taal kent dat niet; wat meer is, haalt uit Vondel zelven twee plaatsen aan, waar *godeloos* eenvoudig = ongodsdienstig, slecht. — *Godeloosheit* vindt men I v. 85: «Een ommeziende geest kent (weet):

Hoe godtsdienst dickwijls streckt een grijns van godeloosheit
Vernist door een gespan van logentael en boosheit:

d. w. z. hoe menigwerf de godeloosheit ('t zij ontkenning of wel miskenning der Godheid) zich dekt met het masker van godsdienst, schijnschoon vernist door de samenspanning van logen en bedorvenheid.

v. 1114 en 1119 ***hooftstoffe***, vergelijk I v. 996 ***d'allereerste stof***. Hebben wij hier te doen met de zoogenaamde ***materia prima*** der Peripatetische wijsbegeerte? — Bij II v. 906 haalt v. L. daarvan op: of hij van dat philosophische woord wel het juiste begrip heeft, durf ik betwijfelen. Zijne Aanmerking bij III v. 1119 lijdt aan onjuistheid, als gevolg van zijn voortdurend tobben met het begrip van «form». — Ik zal niet te diep op de zaken ingaan. Kortweg geef ik als mijn bescheiden opinie.

In II v. 996 is spraak van de eeuwige oer-stof, door sommige wijsgeeren uitgedacht, waarbij zij dan óf Gods bestaan loochenen, óf aan welke zij, naast den eeuwigen God, een eveneens eeuwig bestaan toekennen vergelijk II v. 906. — In III v. 1114 en 1119 wordt allerzekerst de ***materia prima*** niet bedoeld, daar deze is «***neque quid, neque quale, neque quantum***», dus geene «hoedanigheden» bezit, terwijl Vondel schrijft v. 1114

> en al haer hoedanigheden.

Wat dan? Vondel schijnt te dezer plaatse, bij wijze van nadrukkelijke tegenstelling met de onstoffelijke ziel, het stoffelijk lichaam hooftstoffe te noemen, en wel als «gemengde, ineen gegoten» (zie hieronder) d. i. als een bepaald mengsel der 4 elementen. Van die elementen nu leert de Scholastiek, dat zij blijven voortbestaan na den dood, schoon met veranderde, nieuwe forma; van daar v. 1119:

> En zoo de hooftstof blijft, alleen verkeert van staet.

In I v. 597 beteekent hooftstof eenvoudig «element»;

> Geen loutre hooftstof, of gemengde, in een gegoten.

Boek IV.

v. 562 ***naerdien zijn lucht geen kreuck gehengt.*** Waarom is, volgens v. L., ***kreuck*** «hier min gepast» bijgevoegd? — «Lucht» is hier Gods woonsfeer, waar volgens v. 559 alles «zonder rimpel» is. Daarenboven beteekent ***kreuck*** eigenlijk niets anders dan: krenking. Zoo leest men ook V v. 1102 over Gods «Eenwezenheit»:

Een effen aenzicht, dat noch kreuck, noch rimpel zet.

Boek V.

v. 275. Gelijck de lichaemen, gewijt aen 't Roomsch altaer,
Hun doot bevestigen na zestienhondert jaer.

Mijns inziens wil Vondel, gedachtig aan het bewaren van Reliquieën in altaar en kerkgebouwen, zeggen, dat de overblijfselen dezer apostelen, al sinds 1600 jaren te Rome bewaard, hun marteldood aldaar getuigen.

v. 737. Een geringe drukfout: lees XLIX. 10. voor LXIX. 10.

v. 1702. ***Als een genadetroon.*** «Onzuivere en onduidelijke uitdrukking» beweert v. L. — Ik vraag is dát «als een genadetroon» niet veeleer scripturistisch zinrijk, volgens Hebr. IV 16, waar de Apostel ons uitnoodigt, op te gaan tot «den troon der genade» d. i. tot den grooten Opperpriester, die niet onbekend is met ons menschelijk lijden, als die het mede heeft geleden.

v. 1849. Hoe komt hier de zielsverhuizing te pas?.... De zin is: de «scheurzucht, eigenbaet, en zucht ter heerschappye» van Photius, dien tweeden «stoute Lucifer» (v. 1851), maakt door onwettigen dwang tal van zielen tot slaven.

NB. In v. Lennep's Pracht-uitgave D. IX vindt men in de ***Nalezing*** blz. 3 enz. eenige lofgedichten op de Bespiegelingen t. w. van Joh. Bredenburg, Baerent Bos, P. Rabus, (Latijnsch) G. Rabus, en Claes Bruin.

ERRATA.

Blz.	28	aengericht	lees	aengezicht.
„	103	maght	„	maeght.
„	125	XX	„	XV.
„	135	inet	„	niet.
„	136	spitsvoudigheden	„	spitsvondigheden.

VONDEL-STUDIËN IV

DOOR J. J. G. BOELEN S. J.

DRUK N. ALBERTS
KERKRADE. - 1911.

VONDEL-STUDIËN

IV.

Cum facultate Superiorum.

Imprimatur.

B. H. KLÖNNE.

VONDELS GEESTENWERELD

DOOR

J. J. G. BOELEN S. J.

IV• DEELTJE.

N. ALBERTS, Drukker-Uitgever, Kerkrade.
1910.

Aan den Lezer.

Niet alles is hier fonkelnieuw.

De Studie Kloosterpoëzie is voor de hoofdzaak reeds verschenen in Jaarb. v. J. Alb. Thym *1906. Op verzoek van velen, en in overeenstemming met hunne verlangens, is ze hier grondiger en veel breeder bewerkt, en daarenboven vermeerderd met den volledigen tekst der gedichten.*

Verder een woord over critiek.

Dat critiek niet zou uitblijven, voorzag ik; dat de 2 Deeltjes over Vondels Bespiegelingen van zoovele zijden, én zoo gunstig besproken zouden worden, had ik niet verwacht. Ik ben er dankbaar voor, alsmede voor iedere gegronde opmerking.

Maar mag ik op mijne beurt ook enkele opmerkingen maken?

Vooreerst: mijne boekjes trachten te zijn Studiën, zoo ernstig en zoo waar mogelijk. 't Zijn dus geene romannetjes of bloote uitspanningslectuur, die men zoo maar aan één stuk doorleest, terwijl men hier en daar heele bladzijden overslaat, belust op de interessante ontknooping.

Zoo hebben (inderdaad) de „Aanhangsels" somtijds weinig of niets te maken met de rest, maar staan daar naar aanleiding van 't een of ander, dat in de voorgaande Studie toevallig ter sprake kwam. Allicht ware het beter geweest „Aanhangsels" van dien aard eerst aan het eind samen te brengen. 't Zij!

Vervolgens: men gelieve goed te lezen, alvorens critiek neer te schrijven. Dan zal zich het geval niet meer voordoen, dat men kome aandragen met bezwaren en opmerkingen, die ikzelf heb gemaakt en toegelicht.

Alleszins begrijpelijk is mij de bevreemding van velen dat het IIIe Boek door mij vóór het IIe behandeld is; ook mij was dat niet naar den zin. Maar ik stond voor een vreemdsoortig geval, en kon moeilijk anders.

Ten slotte: critiek, die er een zweem van heeft, alsof men mij aanvalt, omdat ik nu eenmaal ook mijne, goedbestudeerde en gemotiveerde kunstbegrippen heb, laat ik eenvoudig langs mij afglijden. „unusquisque in suo sensu abundet" d. i. een ieder volgens zijne kennis en wetenschap, volgens zijn trek en smaak, zelfs (nu ja!) volgens zijne zegslui.

J. J. G. BOELEN, S. J.

Amsterdam,
1909.

INHOUD.

V.-St. XVIII. Geestenwereld:
I. Voorstelling der Geesten naar het menschelijke.
II. Verschillende wijzen van voorstelling der Geesten. —
Hel en Hemel.
III. Voorstelling van bijzondere Geesten.
IV. Twee vraagstukken.
V.-St. XIX. De strijd in den hemel.
Lucif. v. 1708–1982.
V.-St. XX. De bekoring en val.
Ad. in ball. v. 1032–1356.
V.-St. XXI. Iets over Adam in ballingschap.
V.-St. XXII. Vondel's Kloosterpoëzie.

VONDEL-STUDIE XVIII.

GEESTENWERELD.

I. Voorstelling der Geesten naar het menschelijke.

Van de oudste tijden spelen de goede en de kwade geesten een machtige rol in de godsdienstige begrippen en in de dichtkunst der volken.

Wat bewijst dit feit?

Het getuigt, een keer te meer, dat de mensch van nature het bestaan eener bovenaardsche wereld bevroedt; zich door een wondervollen band met die hoogere wezens voelt verbonden; en, juist om de geheimzinnigheid, die hen omnevelt, hun eer en hulde brengt, zoo uit vreeze, als uit hope.

De godsdienstleer van Israels volk, maar veel meer nog het Christendom, heeft aan die ingeboren begrippen en gevoelens de ware richting gegeven, ze binnen de juiste grenzen beperkt; zij het ook, dat b. v. het naïeve volksgeloof der middeleeuwen vaak de grenssteenen heeft verzet, den omschreven kring bovenmate verwijd.

Deze algemeene beschouwing verklaart, hoe, niet het minst in de Christelijke poëzie, Engelen en duivelen tot op den dag van heden hun belangwekkende rol voortzetten; en 't heeft waarlijk niets bevreemdends, als wij

zien, hoe een geniaal en diep godsdienstig dichter, als onze Vondel, op zijne beurt Engelen en duivels invoert, handelend en sprekend voor ons doet optreden.

Hoe deed hij dat?

Hierbij beschouw ik de zaak in 't algemeen, en voornamelijk van aesthetisch gezichtspunt.

Al aanstonds dien ik hier tegemoet te komen aan eene en andere moeilijkheid: de eerste is meer van principieelen of theoretischen aard; de tweede van practischen, en wel allereerst voor den dichter zelf.

Gaat het aan, Engelen en daemonen, van nature geestelijke wezens, als menschen te laten denken, gevoelen, spreken, handelen?

Als antwoord voer ik het vraagstuk onbegrijpelijk hooger op: mag men aldus doen, waar het God zelven betreft?

Wis en zeker! — Dat is natuurlijk en redelijk; nog meer, wij, menschen, kunnen daar niet buiten; bovenal, God zelf leert ons dát door Zijn voorbeeld in de H. Schrift.

Een woord derhalve over anthropomorphisme en anthropopathisme, om de geleerde termen te noemen.[1])

Door anthropomorphisme verstaat men eene wijze van denken en spreken over God, waarbij men zich Gods wezen en werken voorstelt naar menschen-gelijkenis in gestalte, ledematen en organen, en wijze van handelen. Gaat men hierbij verder, zoodat men aan God des men-

---

[1]) Anthropomorphisme komt van 't Grieksche ἄνθρωπος en μορφή (mensch en gedaante); anthropopathisme van ἄνθρωπος en πάθος (mensch en inwendige aandoening, «lijbaerheit» zou Vondel zeggen).

schen gedachten en gewaarwordingen toepast, dan heeft men het anthropopathisme. [1])

Waarom is deze wijze van doen redelijk en natuurlijk?

Ziehier. — Het eigenlijke en rechtstreeksche voorwerp van ons kennen is het zinnelijke, het door de zintuigen waarneembare; en 't is uit en door dat zinnelijke, dat wij moeten komen en opstijgen tot het bovenzinnelijke en het bloot verstandelijke. [2]) Door toepassing van zekere abstracte, algemeene begrippen, aan 't zinnelijke ontleend, vormen wij ons eenig beeld van het bovenzinnelijke: onze kennis hiervan is dus middellijk, abstract, analogisch. Waar het God en de met rede en wil begaafde geesten geldt, ligt dus vergelijking met den mensch, voorstelling naar den mensch, voor de hand; ja, eenige andere wijze van ons deze zaken te denken of daarover te spreken is ons niet eens mogelijk.

't Is daarom dat God zelf (om met Vondel te spreken: «Zich passend op de leest des menschdoms,» [3]) vooral in het Oude Testament, zich van anthropomorphische voorstelling bedient. Hij zelf spreekt daar: van zijn mond, die tot ons spreekt; zijne lippen, waarvan heilbeloften ons toevloeien; van zijn tong, een verterend vuur; van zijn rug, den boosdoener toegekeerd; van zijne rechter- en linkerhand, zijne vingeren en armen. Hij zelf schildert Zich daar: zetelend in den Hooge op een troon, met

---

[1]) Een voor velen leerrijk artikel over dit alles vindt men in *Kirchenlexicon* van Wetzer en Welte, editie van 1868.

[2]) Aldus S. Thom. *Summ. Theol.* I q. 1. a. 9: «Naturale est homini, ut per sensibilia ad intelligibilia veniat, quia omnis nostra cognitio a sensu initium habet.» — Wij kennen dan ook God niet in specie propria, maar in specie aliena.

[3]) Besp. V. 916.

de aarde tot voetschabel; of wel daarvan opstaand, de treden afdalend, en wandelend over bergen, aarde en zee, wondend en heelend, neerwerpend of opheffend, de menigte zijner vijanden onder zijn voetstap vertredend en vermorzelend.

Ook het anthropopathisme is rijk vertegenwoordigd: God spreekt van zijne ziel en zijn hart, van alle soort van aandoeningen en gewaarwordingen, d. i. van liefde en haat, van vreugde en blijdschap, zoowel als van droefheid en verlangen, van medelijden en afgekeerdheid, walg en toorn, zelfs meer dan eens van spijt en berouw, zooals b. v. in den welbekenden tekst Genes. VI. 5—8: Toen de Heer zag, hoe de mensch zich overgaf aan alle boosheid «speet het Hem, dat Hij den mensch had gemaakt; en in 't binnenste Zijns harten van droefheid aangegrepen, «prak Hij: Ik zal den mensch uitdelgen, ... want het rouwt Mij hen gemaakt te hebben.» [1])

Nog een kort woord over anthropomorphische voorstelling der Engelen: het Boek der Openbaring is er vol van. Daar leest men van Engelen met het wierookvat in de hand, of een geopend boek in den arm dragend, of de bazuin stekend van zevenvoudig «wee;» of dalend van den hemel met een langen keten en den sleutel des afgronds, enz. Met voorbedachtheid voeg ik hieraan deze drie plaatsen toe: 2 Paral. XX. 16 en 27, waar David een Engel aanschouwt, die het uitgetogen wraakzwaard tegen Jerusalem gericht houdt, tot God hem beveelt het weder in de scheede te steken; en 2 Mach. XI. 8, waar Israëls krijgscharen een Engel aanschouwen, die hen vooruit gaat en geleidt in de gestalte van een ruiter, in een wit kleed

---

[1]) Verlangt men Schriftuurplaatsen ter bevestiging van dit alles, men zie voornoemd artikel, *Kirchenlexicon*.

en gouden wapenrusting, de speer drillend in de vuist. Eindelijk Openb. XII. 7: «En er ontstond een groot gevecht in den Hemel; Michaël en zijne Engelen streden met den draak; en de draak met zijne engelen streed tegen hen, maar zij overmochten hen niet, en hun plaats in den Hemel is sinds niet meer te vinden.»

Een ieder begrijpt: dit alles is overdrachtelijk en symbolisch gezegd, [1]) maar die overdrachtelijke spreekwijze is in theorie volkomen gewettigd.

De practijk echter heeft hare bezwaren. De groote vraag is hier: hoe vér kan men, hoe vér kan vooral de kunstenaar, met name de dichter, gaan bij soortgelijke beeldspraak en voorstelling, wil hij niet vervallen tot onwaarschijnlijkheid, tot ongerijmdheid zelfs?

Zoolang het nog blijft bij metaphora en vergelijking kan men verre gaan; en de Oostersche gloed der poëzie in den Bijbel heeft uitdrukkingen aangedurfd, die ons, Westerlingen en minder natuurkinderen, vaak al te kras toeschijnen. [2])

---

[1]) Niettemin heeft er eene sekte bestaan tijdens de 4e en 5e eeuw, die Gode een werkelijk lichaam en een soort van menschengestalte toekende. Men noemt hen Anthropomorphieten, ook Vadianen, naar den monnik Vadius of Udo, hun stichter, gestorven in 372. Zij hoorden vooral thuis in Mesopotamië en Scythië.

[2]) Een tweetal voorbeelden, die mij juist in 't geheugen komen. — Vooreerst: de profeet Amos, I, 2. zal het vloekvonnis des Allerhoogsten over Damaskus verkondigen, en hij heft aan: «de Heer zal *brullen* van Sion uit.» Blijkbaar eene toespeling op den leeuw, wiens kreet allen met ontzetting slaat, waarom ook onmiddellijk volgt: «En de lieflijkheid der weiden, de lust der herders, is in rouw verkeerd. Dominus de Sion rugiet...; et luxerunt speciosa pastorum.»

Maar wordt het als 't ware geheele verpersoonlijking naar menschengedaante en menschelijk doen; meer nog, laat men de bovenaardsche wezens handelend en sprekend voor 't oog des toeschouwers optreden, dan eerst krijgt de vraag: hoe vér kan men gaan? haar volle beteekenis, haar ernstige moeilijkheid.

Mag ik mijne meening hier ten beste geven?

Welnu, 't wil mij voorkomen, dat in deze zaak het gevaar voor misgrepen grooter is bij den epischen, dan bij den dramatischen dichter.

Zeker, bovenaardsche wezens als in vleesch en bloed ten tooneele te voeren, is een stouter onderneming, dan hen bloot te bespreken, hunne lotgevallen te verhalen, hunne handelingen te schilderen, hunne gevoelens en gesprekken mee te deelen. Niettemin, de opzet moge krasser zijn, 't gevaar voor dwaasheden is, mijns inziens, geringer. En de reden? — Juist de stoutheid der voorstelling noodzaakt vanzelf den dichter, de waarschijnlijkheid zooveel mogelijk in 't oog te houden, wil hij de toeschouwers niet van zich vervreemden, en voorkomen, dat zij hem met Horatius spottend toebijten: «Al watghe

---

Nog stouter en vreemder klinkt Ps. LXXVII. 65: «Et excitatus est tanquam dormiens Dominus, tamquam potens crapulatus a vino. Et percussit inimicos suos in posteriora: opprobrium sempiternum dedit illos.» — Een tijd lang heeft God zijn weerspannig Israël prijs gelaten aan den haat en de macht der vijanden (v. 59–65): de kastijding dunkt Hem voldoende. Plotseling, als hadde Hij vast geslapen, schiet Hij op uit den slaap, en als een machtig strijdheld, nog half onder den invloed van den ingedronken roes, schopt Hij de vijanden voor Zich uit en slaat hen uiteen. Hier, waar het de Godheid geldt, kan de vergelijking ons wellicht minder passend schijnen; maar — levend is zij (wie zal 't ontkennen?) en wel geëigend, om de onweerstaanbare macht van Jehova voelbaar te maken, die naar welbehagen kastijdt en redt, groot maakt en verneert.

my zóó vertoont, dat haet ik, als een die het niet gelooft.» [1])

De verhalende dichter echter gevoelt dien drang en dwang minder krachtig; hij kan zichzelf en zijne lezers lichter misleiden: zijne lezers, omdat zij het niet zoo onmiddellijk en levendig opmerken; zichzelf, omdat de grenslijn tusschen waarschijnlijkheid en onwaarschijnlijkheid niet altijd zoo scherp is aan te wijzen, laat staan door de verhitte verbeelding en 't opgewekt gemoed duidelijk te onderscheiden.

Ook de geschiedenis der Letteren schijnt deze meening te waarmerken.

Ik haal niet op van Tasso met zijn Oostersche tooverwereld; noch van Camoëns, den Renaissance-dichter bij uitnemendheid; ook niet van Klopstock, naar een Duitschen literator «door zeer velen hooggeprezen, door weinigen gelezen, althans doorgelezen.»

Ik bepaal mij tot Milton en diens *Paradise lost:* uit den aard der zaken zijn de punten van overeenkomst en verschil tusschen hem en Vondel vele. [2])

Ook ik rangschik den Engelschen dichter onder de grootmeesters der Dichtkunst, wat talent betreft: oorspronkelijkheid en hoogheid van opvatting; rijkdom en macht van verbeelding; innigheid en diepte en kracht der heftigste en der teerste gemoedsaandoeningen; eindelijk aan-

---

[1]) Een vers van Horatius uit de *Ep. ad Pisones*, naar Vondel's vertolking.

[2]) Omtrent de twistvraag: heeft Vondel Milton, of Milton Vondel nagevolgd? zeg ik slechts dit. De aard der zaken bracht vanzelf menige overeenstemming, ook in de bewerking, mede. Vervolgens: de Lucifer verscheen reeds 1654, het *Verloren Paradijs* dateert eerst van 1660—1665.

geboren trek tot het verhevene, een karaktertrek ook van Vondel, schoon met wezenlijk verschil, en daardoor in Vondels voordeel.

Met dat al is mijne oprechte bewondering voor Milton allesbehalve onverdeeld; en maak ik voor mij een groot onderscheid tusschen Milton's talent en het product van dat talent. Tot dat onderscheid en voorbehoud reken ik, en zeker niet het minst, zijne anthropomorphische voorstelling van God en de geesten.

Ik doe slechts enkele grepen, en spreek niet eens van God den Vader en Christus, Zijn Zoon, [1]) omdat hier de voorstelling gepaard gaat met war- en wanbegrippen, en grove dwalingen op philosophisch-theologisch gebied.

Maar wat b. v. te zeggen van zijne duivels?

Bewonder ik ook oprecht den machtigen inzet van het Epos, [2]) den phantastisch-heroïschen tocht van Lucifer door den chaos, [3]) de wonderschoone vinding en schildering van Adam voor 't eerst tot zelfbewustzijn komend, [4]) en menig ander fragment: — wat te zeggen van die gevallen engelen, die, tijdens Lucifer's afzijn, tijddooding en een soort van zelfbegoocheling in hun rampzalig lot

---

[1]) Milton geeft hier, nog vóór de Menschwording, aan Gods Zoon den naam van Christus. Is dát hem eene aanleiding te meer geworden tot de verwarde, soms bepaald onware voorstelling der verhouding tusschen Vader en Zoon; of omgekeerd, gebruikt hij dien naam, omdat zijne philosophisch-theologische kennis in deze een warboel was? Wat hij over den H. Geest dacht, mag uitmaken, wie het kan.

[2]) *Paradise lost.* B. I. (v. 27): «Say first side» tot «Is this the region.»

[3]) *Paradise lost.* B. II: «Thus saying, from her» tot het eind van 't Boek.

[4]) *Paradise lost.* B. VIII: «For man to tell» tot «this Paradise I give thee» ...

zich zoeken? Luister. Eenigen zoeken afleiding in spel, bij wijze van Griekschen worstelkamp, wedren te paard (!), balspel, waarbij heele rotsblokken voor ballen dienen; anderen zachter van inborst, in sombere valleien verscholen, stemmen verteederende klaagliederen aan bij de tonen der luit; wederom anderen, meer wijsgeerig aangelegd, zetten zich op hooge bergtoppen en redetwisten over God, over zijne vooruitziende kennis, enz.; nogmaals anderen, onrustig en nieuwsgierig, ondernemen een verkenningsreize van hun nieuw verblijf....[1]) Kan men het mij zoo kwalijk nemen, als ik bij dat alles onwillekeurig denk aan Engelsche toeristen, Engelsche sportmannen, Engelsche predikanten uit de dagen van Milton? — Maar... is dát de Hel? Zijn dát duivels?... Dat de dichter op andere plaatsen meer naar waarheid en op aangrijpende wijze over het rijk van duisternis en eeuwig wee vermag te spreken, verbetert deze plaats niet.

Vervolgens die driedaagsche strijd,[2]) waarin de weerspannige geesten 's nachts het kruit en de kanonnen uitvinden: een oogenblik ontsteltenis en verwarring brengen in de gelederen van Michaël's krijgers, maar welhaast zich en hun geschut overstelpt en verbrijzeld zien door een bui van halve rotsen. Wordt het niet onaannemelijk?...

Bij Vondel zult gij bezwaarlijk een spoor van soortgelijke dwaasheid vinden.

Zeker, ook hij heeft den strijd tusschen de afvallige en de trouwe hemelgeesten; dat is nu eenmaal zoo. Als dichters staat men beiden schrijvers gaarne die stoute

---

[1]) *Paradise lost.* B. II: «Thence more at case» tot «Meanwhile the adversary»...

[2]) *Paradise lost.* B. VI: vooral: «Weretho, with look» tot «Now when fair morn»...

fictie toe, te eerder, waar zij zich beroepen kunnen op den tekst uit Openb. XII. 7: «En er ontstond een groot gevecht in den Hemel», zoo even door mij aangehaald. [1]) Maar krijg zonder krijgers is niet denkbaar: een natuurlijk gevolg is dus, dat beide dichters de kampende geesten als menschelijke oorlogshelden doen optreden, als ridders met helm en harnas, met zwaard, rondas en speer; waarbij zij wederom kunnen wijzen op de H. Schrift 2 Mach. XI, 8, eveneens boven geciteerd.

Intusschen blijft de strijd zelf groote omzichtigheid eischen.

Vondel, die een treurspel schrijft, kan en moet betrekkelijk kort zijn: hij bepaalt zich bij één reuzenslag, waarvan de bewegingen en keerpunten schier alle door vergelijkingen worden uitgewerkt en verzinnelijkt; waarbij wel genoemd worden: «knods, en hellebaert, en sabel, speer en dolk»; wel sprake is van het «stuiven» van «parle huiven, gekrolde vlechten hairs, en pluim en pennen en vleugels half geknot»; maar waarbij slechts éénmaal, op het beslissend oogenblik, twee kampioenen als in levende lijve tegen elkander overstaan, en dan nog de eenige, onheelbare wond, die Lucifer treft en velt, de bliksemstraal is, dien Michaël v. 1915:

> gesterckt door 't alvermogen,
> Dien wrevelmoedigen, door helm en hooft, in d' oogen
> Al t' ongenadigh (klinckt).

Men ziet het, de geesten treden op als menschen, maar hun geestelijke natuur wordt zooveel mogelijk geëerbiedigd; zelfs als strijdende persoonlijkheden krijgen wij ze

---

[1]) Ook in den Brief van Judas III, 9. wordt er melding gemaakt van een twist en strijd tusschen Michaël en den draak (of Satan) over het lichaam van Mozes.

eigenlijk niet te zien. Waarlijk groote en fijne kunstvaardigheid: de strijd is één gloed en leven, interesseert en sleept mee: niettemin de strijders blijven als gemaskeerd; en wij, nauw zijn wij ons daarvan bewust! [1])

Aan wat al moeilijkheden ontkomt hiermede Vondel: let maar op Milton.

Zulk een kamp van bovenaardsche heroën is juist iets voor den epischen dichter! Deze rekt dan ook dien strijd [2]) 3 dagen en 2 nachten lang, denkt daartoe de vreemdsoortigste hulpmiddelen uit, gaat op allerlei bijzonderheden in, en volgt daarbij, maar al te klaarblijkelijk, Homerus en de wijze van doen van diens helden. Hieraan danken wij die dwaze uitvinding van kruit en kanonnen; hieraan die sarrende uitdagingen van held tot held; hieraan o. m. en bovenal, dien niets beslissenden tweestrijd tusschen Michaël en Lucifer, waarbij de laatste een ontzaglijke heupwond ontvangt en voor 't eerst gevoelt, wat pijn is; terwijl een breede bloedstroom neergulpt, «een soort van nectarachtig vocht, als bloed gevloeid, zooals hemelsche geesten kunnen bloeden.» [3]) Met allen eerbied voor den grooten dichter, maar dit is niet meer spotwekkend, 't is onbeholpen!

Nog een voorbeeld van soortgelijke kunst en soortelijke onbeholpenheid.

In de Adam in ballingschap, zoowel als in *Paradise lost* 5e Boek, dalen Engelen tot Adam af. In beide ge-

---

[1]) Ik geef in Vond.-Stud. XIX Vondels Engelen-strijd uit de Lucifer v. 1797—1927 toegelicht.

[2]) *Paradise lost.* B. VI.

[3]) t. a. p. to Satan first knew pain,
. . . . . and from the gash
A stream of nect'rous humour issuing flow'd,
Sanguine, such as celestial spirits may bleed.

vallen noodigt Adam zijne bezoekers ten zijnent, opdat zij eenigen tijd dáár vertoeven. Vondel in de liefelijke verzen 426:

Gij zijt ons welkom, meer dan welkom. Onbesmetten
Die d' onderweerelt uw gemeenschap waerdig kent,
Gy moet ons bey, naerdien 't geluck u herwaert zendt,
Gezelschap houden, 't licht in onze duisternissen
En 't hemelsch paradijs om 't aerdtsche een weinig missen,
Indien des menschen bede op englen iet vermagh.

Van uitnoodigen ter maaltijd geen woord. Eerst Gabriël spreekt van een disch v. 458:

Wy komen door Gods last uw' bruiloftsdisch bekleeden,
Daer 's levens boom den disch met zijne schaduw dekt.

uit welke verzen, evenmin als uit v. 930:

De dans heeft zijn beslagh: nu weer ten disch gelegen,
Daer Gabriël u noot op 's hemels verschen zegen:

noch uit v. 800:

De feestschaal gaat rondom. De bruiloft wort met spel,
Bazuin en zang vereert. De blyschap laat zich hooren.

noodwendig blijkt, dat de Engelen werkelijk stoffelijke spijze genuttigd hebben: 't klinkt ook tamelijk vreemd voor geesten![1]) Heeft Vondel het niettemin bedoeld, hij

[1]) Ik druk het met zekere omzichtigheid uit. Iemand mocht mij eens willen verwijzen, (al staat het geval niet gelijk), naar Luc. XXIV. 41—44, waar Christus in zijn verheerlijkt lichaam aan de Apostelen verschijnt, en niettemin «een stuk gebraden visch en wat honigraat» nuttigt. De hoofdzaak is en blijft mij hier, hoe Vondel langs de zaak heenglijdt, Milton daarentegen onvoorzichtig daarop blijft hangen en tot lachwekkende verklaring vervalt. — Overigens wat Vondel betreft, alle zwarigheid vervalt, als men zich te binnen roept Tob. XII. 19: «Ik *scheen* wel is waar met U te eten en te drinken, maar ik voed mij met een onzichtbare spijs» enz.

heeft het dan weder gemaskeerd, en uitgedrukt op eene wijze, dat het niet veel indruk maakt, en voorbijgaat.

Wat daarentegen doet de Engelsche dichter? 't is alles lang en breed uitgewerkt: Adam's uitnoodiging; Eva's bedrijvigheid, als om eer van haar tafel te hebben; Rafaël, die ten laatste aanzit, maar eerst hun op vreemdsoortige wijs zijn vreemdsoortigen toestand verklaart d. i. hoe 't mogelijk is, dat geesten stoffelijk voedsel kunnen smaken (proeven), en al smakend verwerken, verteren, met zich vereenzelvigen, en het lichamelijke of stoffelijke in het onlichamelijke of onstoffelijke omzetten. [1]) Wat zegt men hiervan, wat van zulk eene uiteenzetting? Is dit nog gezond anthropomorphisme?

Niet Rafaël, maar veeleer Milton zelf, zou men zeggen, voelde zijn misgreep en zocht dien goed te praten.

Dat onze Vondel de bezwaren en gevaren gevoelde en besefte: dat bewijst zijn «Berecht» vóór de Lucifer, als hij zegt: dat «men in de Poëzye de gebloemde wijze van spreken niet al te neuswijs behoort te ziften, nochte naer de scherpzinnigheit der schoollessen te regelen.» Te gereeder zal men dit toegeven, als men aandachtig naleest, wát de dichter ter verdediging van zekere punten laat voorafgaan.

Van misgrepen bij anthropopathisme slechts twee staaltjes. In *Paradise lost* wordt van een der raddraaiers, Mammon, gezegd, dat hij, nog vóór den val, steeds oog en gedachte nederwaarts hield gericht op den hemelvloer van louter goud, en dien meer bewonderde, dan al het overige; waarbij de krasse zegswijze de zaak zeker niet beter maakt. [2])

[1]) *Paradise lost.* B. V. Nota bene:

taste,
Tasting, concoct, digest, assimilate,
And corporeal to incorporeal turn.

[2]) *Paradise lost.* B. I: «Mammon led them» tot «In vision beatific».

Maar ziehier iets, veel erger en onzinniger. Een soort van «goddess arm'd» of gewapende godin, die op zekeren dag, à la Minerva, uit het openbarstend hoofd van Lucifer voortspringt; en dan — eene liefdesbetrekking, tusschen dien Engel en dat liefelijk monster, de Zonde, waaraan een ander huiveringwekkend monster, de Dood, zijn oorsprong dankt: en dat alles nog in den Hemel!... Hier heeft de misleiding eener schijnschoone symboliek den dichter allertreurigste parten gespeeld, waarvan het walgelijke en stuitende alleen wat getemperd wordt door het belachelijke en waanzinnige der fictie zelve. [1])

Om die misgrepen echter is 't mij niet zoozeer te doen:

---

[1]) *Paradise lost.* B. II: «So spoke the grizzly Terror» tot: «Pensive her I sat».

N.B. Bij menig lezer komt wellicht de gedachte op: hoe kon een Milton tot zulke ongerijmdheden en dwaalbegrippen vervallen! — Ziehier eenige aannemelijke verklaring. Milton leefde in een tijdperk van godsdienstige dweperij: hij was een heftig partijganger van Cromwell, die, in de eene hand het bloedend moordzwaard, in de andere den Bijbel naar zijne opvatting en toepassing, tegen Koning en Kerk woedde. Dat Milton zelfs een geschrift ter wereld inzond tot verdediging van den moord op Karel I, pleit niet voor zijn hoofd en hart. En dat zoo iemand in dien godsdienstigen zwijmelroes vreemdsoortige geloofsbegrippen, wonderbaarlijke Schriftuurverklaring, enz. in zich opnam, is volstrekt begrijpelijk. Welnu, daartoe hoorde allicht menige stelling en dwaling der Gnostieken: wel is waar, eene philosophisch-theologische leering van ouden datum (1e en 2e Eeuw), zoodat reeds de Apostelen daartegen te strijden hadden; maar eene leer, die herhaalde malen opleefde, en zelfs in onze dagen weer veld wint. O. m. hadden de Gnostieken al zeer onzinnige ideeën omtrent Christus en de Verlossing, omtrent de natuur en den val der Engelen, enz.: wat treuriger is, ook eenige oude kerkelijke schrijvers van naam bleven daarvan niet geheel vrij. De veronderstelling derhalve, door ons gemaakt, is geenszins onredelijk: ze tot zekerheid te maken, ligt niet op mijn weg. Evenmin als nader uit te leggen, wat eigenlijk Gnosticisme is, een hoogst ingewikkeld vraagstuk.

een punt van meer belang vraagt hier onze aandacht.

Menigwerf heeft men er over geklaagd, dat Milton's duivels tamelijk onderscheiden, vrij scherp geteekende karakters vertoonen, terwijl zijne Engelen zoo één van toon en tint zijn. Die klacht is gerechtigd, zoolang men aan de oppervlakte der dingen blijft; dringt men dieper door, dan ligt vergoelijking in den aard der zaken zelve, en rijst de lastige vraag: hoe aan geesten goed onderscheiden, behoorlijk begrensde karakters te geven?

Het antwoord is verre van gemakkelijk, en, mijns inziens, heeft ook hier de tragicus voor op den epicus.

Men make al aanstonds onderscheid tusschen de Engelen vóór en na hun val.

Daarvóór waren allen goed, gerechtigd, heilig, Gode onderworpen en welgevallig in zijn oog; vrij van verkeerde hartstochten en bedoelingen; volstrekt vrij, krachtens hun geestelijk of onstoffelijk wezen, van alles wat naar zinnelijkheid zweemt. Na proef van hun trouw geleverd te hebben, werden de goede Engelen in hunne goedheid en heiligheid voor eeuwig bevestigd: «confirmati in gratia» zeggen de godgeleerden. Een ieder gevoelt het: werkelijke en merkelijke verscheidenheid van karakter aan de goede Engelen te geven, valt lastig.

Gemakkelijker wordt het, waar het de duivels betreft.

Hun eerste zonde was, en moest wel zijn, een zonde van gedachte [1]): Lucifer wilde den Allerhoogste gelijk zijn. (Isaias. XIV. 14.) Trots derhalve, en wel, naar de voorstelling zoo van Milton, als van Vondel, gekrenkte trots,

---

[1]) Men kan zien Petavius, *de Angelis* L. III. C. 2. n. VII. In de *Summa Theolog.* I. q. 63. a. 2 zegt de H. Thomas v. Aq.: «Unde peccatum primum angelorum non potest esse aliud, quam superbia; sed consequenter potuit in eis esse etiam invidia.»

om de verheffing van den God-mensch. Na hun val, of (wil men) zelfs eenigermate in hun val d. i. tijdens hun gefingeerd oproer en strijd kan men hun zeker meer sprekende hartstochten, bedoelingen, wijzen van doen toekennen: immers hun eerste zonde van trotschheid heeft alree den weg geopend voor verdere afwijking. Zelfs kan men soms (schoon hier nog niet) spreken van onzuivere geesten, zooals de Zaligmaker zelf later deed o. a. Marc. IX. 24, onzuiver, in zoo verre zij den mensch tot zonde tegen het 6e Gebod aanzetten.

Vandaar, dat karakterizeering van duivels minder moeilijk is, dan van Engelen.

Het beste en veiligste is wel in deze, zich zooveel mogelijk aan de H. Schrift te houden; en, vooral waar het de Engelen betreft, zich te bepalen bij een of anderen karaktertrek, een of anderen toestand of daad, in den Bijbel zelven vermeld.

Vondel, durf ik gerust zeggen, houdt zich daaraan, zelfs in de namen, die hij aan zijne geesten geeft. [1])

Milton heeft vele namen ingevoerd, en zijne vinding, om aan duivels de benamingen te geven van toekomstige afgoden is niet onaardig, en te minder te misprijzen, aangezien door de afgoderij de duivels het menschdom tot allerlei euvelen wisten te drijven en zichzelven een soort van goddelijke vereering te bezorgen.

Intusschen wil het mij óók in dit vraagstuk toeschijnen, dat de dramadichter, zooals ik reeds zeî, voor heeft op

---

[1]) Ook den naam Uriël vond hij daar, en wel in 't IVe Boek van Esdras IV, 1. Hierbij doet het niets ter zake, of Vondel wist of niet wist, dat genoemd Boek in 't Concilie van Trente (1545—63) voor goed niet-Canonisch is verklaard, en meteen de vereering van Uriël, reeds in vroegere synoden afgekeurd, opnieuw is verboden.

den epischen. Waarom? Omdat de eerste veelal volstaan kan met aan zijne geesten één of twee hoofdtrekken bij te zetten, aangezien hij maar één feit in kort bestek te behandelen heeft. De tweede, wiens opzet veel breeder is en meer toestanden en wisselingen meebrengt, ziet zich gedwongen, de persoonlijkheid met hare karakteristieke eigenschappen meer in bijzonderheden te ontwikkelen en vol te houden. Ook hier kunnen Vondel en Milton de theorie verduidelijken, zooals men na al het gezegde vanzelf inziet.

Hiermede acht ik zekere bezwaren, die men somwijlen hoort maken, genoegzaam uit den weg geruimd; wat meer is, ik hoop nieuwe bewijzen te hebben aangevoerd voor de degelijkheid van Vondel's kennis, de gezondheid van zijn oordeel, de kunstvaardigheid van zijn meestertalent.

II. Verschillende wijzen van voorstelling der Geesten.

Al het tot hiertoe gezegde zal nadere ontwikkeling, duidelijker toepassing vinden in de verschillende wijzen, waarop Vondel ons zijne geesten schildert en opvoert.

Beginnen wij met den duivel of de booze geesten.

Allereerst herinner ik aan een keurig en aantrekkelijk gedicht, waar Vondel ons den duivel geeft, zooals deze is t. w. vijand en bekoorder der menschen, ook der heiligste. Ik bedoel: Eenzame aendacht in de Vasten, a° 1654. Ik druk het gedicht hier niet af; reeds heb ik het voluit gegeven en meteen tamelijk breedvoerig besproken in Vond.-Stud. I blz. 138—144. Uit die bespreking neem ik het volgende over.

Vondel werkt in dat gedicht, met kleine trekjes en scherpe lijntjes, immermeer het beeld uit en af «van 't helsche Spoock» v. 31, dien «tuimelgeest» v. 32 of oproermaker met verengelde «troni» v. 40, uitgeleerd in «nukken» v. 43, in «zoet tureluren en kuren» v. 81, 82, wiens «aenslaegen» zich zelf verraden door hun stank v. 59, altijd de slang van 't Paradijs v. 77, en spokendschrikaanjagend, t' allen tijde «roock, nevel en wint» v. 83, in den grond en op slot van rekening de Nijdigaard bij uitnemendheid, in één woord: de Satan in persoon «de baerlijcke Droes» v. 41!....

In 't voorbijgaan zij opgemerkt, dat v. Lennep (D. VI blz. 343) maar half over dit gedicht te spreken is: wel

erkent hij het behagelijke in den vorm t. w. «eene allerkunstigste versifikatie», maar acht den inhoud «duister en verward.» — Best te begrijpen: de knappe commentator is in de zaken niet thuis.

Naast deze in den vorm echt dichterlijke, in den grond zeer reëele schildering van den duivel, ontmoeten wij bij Vondel talrijke plaatsen, waar Satan en zijne daemonen ons onder geheel verzonnen vormen worden voorgesteld, afzichtelijk, gruwzaam, gedrochtelijk, soms op 't potsierlijke af.[1]) Vaak schijnt daarbij de hekeldichter in volle kracht op te leven, en tintelt alles nu eens van fijn sarcasme, soms van ruwere geestigheid in vinding en woord: ik bedoel mede het woord, dat de dichter in sommige gevallen zijn boozen geesten in den mond legt. Zelfs kan men zich afvragen, óf Joost in zijne opgewektheid niet al te zeer aan geestig spel heeft toegegeven, en den «helschen Breughel» in diens schilderstukken niet al te nabij komt?

Men zij echter voorzichtig, en bedenke eerst het volgende.

De monsterachtige voorstelling der booze geesten is iets van zeer ouden datum in de R. Kath. Kerk en Kerkelijke kunst, en zij berust zoowel op de leer dier Kerk, als op hare Symboliek.

Reeds in Oud en Nieuw Testament is er spraak van den «Draak, de oude Slang, die de duivel en Satan is»; en van de Hel als van een kerker, en een poel van zwavel en vuur, waar de verdoemden gefolterd zullen worden dag en nacht in de eeuwen der eeuwen; een

---

[1]) Men kan hierbij kennis nemen van: *De satire in de Nederl. Kunst der Middeleeuwen*, door P. H. v. Moerkerken Jr.

oord van nacht en duisternis, waar geween en geknars der tanden zijn zal, de worm (des gewetens) nimmer sterft, noch de vuurvlam ooit uitdooft. Aldus Openbar. XX en elders.

Hierbij komt, dat de Kerk en hare Leeraars er altoos op uit zijn geweest, om den Christenen afschuw en schrik van de zonde levendig in hart en geest te drukken; tegelijk met vreeze en haat voor den helschen verleider tot de zonde, den erfvijand, die «rondgaat als een brieschende Leeuw, zoekende wien hij zal verslinden.» (1 Petr. v. 8.)

Sterk sprekende, angstwekkende, walgelijke, zelfs monsterachtige voorstelling is derhalve zeer begrijpelijk, zeer menschkundig. En — waar is zij ook! Of is niet de zonde voor wie gelooft eene monsterachtige gedrochtelijkheid, en, vooral in sommige gevallen, eene schier onverklaarbare onredelijkheid en dwaasheid, die schimp en spot, evenzeer als straf en wrake waardig is? Heeft niet de zonde Gods heerlijke schepping als misschapen, den redelijken mensch tot een redeloos wezen verlaagd? Ja, gelijk gemaakt aan de dieren (Ps. XLVIII. 13), in wier natuurtrek en karakter de Koning der schepping, helaas! maar al te vaak, het sprekend en beschamend beeld vindt zijner verdorvenheid en booze hartstochten?

Met dit laatste hangt innig samen de symbolische voorstelling, zoowel van de duivelen, als der zonde zelve, onder gestalten, waarin (om à la Vondel te spreken) «engelscheit, menschheit, en dierscheit» ondereengemengd, de afgrijselijkste verzinnelijking te zien geven.

Voeg hieraan toe, zoo gij wilt, de Katholieke leer, op de H. Schrift gegrond (b. v. I Cor. XV. 35 enz.), dat in den Oordeelsdag allen zullen verrijzen: de rechtvaardigen gansch veranderd d. i. volheerlijk in hunne onbederflijkheid, en geestelijke fijnheid, en macht en kracht; de boozen

daarentegen duister, afzichtelijk, geheel gesteld om te lijden.

Na dat alles vraag ik: mag bij zulke waarheden en leeringen de Kerkelijke kunst en Symboliek niet op goede gronden kras en stout optreden in hare verbeeldingen, in hoofdzaak als aanschouwelijk onderricht voor de volksmassa bedoeld? En wat kan, wat mag niet een diepgeloovig hart en hoogdichterlijk talent zich uitdenken, om eenigermate onder het bereik der zinnen te brengen, wat zelfs de machtigste phantasie op geenerlei wijze naar waarheid en werkelijkheid benaderen kan?

Daarom nog eens: men zij niet alleen toeschietelijk, tegenover den dichter, maar allereerst men zij voorzichtig tegenover zichzelf bij beoordeelen en veroordeelen!

Dit geldt zelfs voor sommige ietwat vreemde uitdrukkingen. Ik stel tot voorbeeld: het getoet van «den helschen horen» of van «de schorre nachtklaeroen.» Het komt dikwerf, misschien te veelvuldig bij Vondel voor. Maar is de dichter tot deze uitdrukking niet gewettigd bij zijne anthropomorphische uitbeelding, en wel bij wijze van tegenstelling met «de hemelsche bazuin», die niet minder dikwerf voorkomt, en volstrekt berust op zoo menige Schriftuurplaats b. v. 1 Cor. XV. 52; Apoc. VIII 6, enz.? Vandaar b. v. in Adam in ball. v. 1506:

De hemelsche bazuin houdt op het feest te groeten;
De helsche horen houdt nu aan met vreeslijck toeten.

Zoo, om nóg een voorbeeld te stellen:

In de H. Schrift staan licht en duisternis, dag en nacht herhaaldelijk tegenover elkander: het licht, als beeld van genade en goede werken, van waarheid en hemelsche glorie; de duisternis als symbool van zonde en hel. Vandaar heeten de Engelen en rechtvaardigen zonen des lichts, de duivelen en zondaars kinderen der duisternis;

terwijl Lucifer zelf den naam draagt van Vorst der duisternis, door Vondel kortweg soms de «Nachtvorst» betiteld.

Worden nu de Hemelgeesten, «door God tot zijne boodschappers gesteld» (Ps. c. III. 4), meestal, en, wederom op Scripturistischen grond, gedacht en afgebeeld als van vleugelen voorzien: — in tegenstelling hiermede gaf men ook aan de gevallen Engelen vlerken, maar de afzichtelijke vlerken van de vleermuis, die, schier onhoorbaar rondfladderend, in 't nachtelijk duister hare prooi zoekt.

Ik heb dit alles uiteengezet bij wijze van voorzorg tegen mogelijke bezwaren, tevens om een dieperen blik te geven in Vondel's poëzie. Onze dichtervorst treedt overigens in deze ficties niet krasser op, dan een Dante, Tasso, Milton; en houdt, naar mijne overtuiging, niet alleen rekening met de voorstellingen der Kerkelijke kunst, maar volgt die wellicht meermaals op den voet. Men zie Vond.-Stud. I. blz. 135 en 136.

Een bevestiging van het gezegde vindt men al aanstonds in de Lucifer, ter plaatse waar de Aartsengel en zijne benden 't onderspit delven, en, bij hun val uit den hemel, van gedaante verwisselen d. i. van Engelen in duivelen veranderen, v. 1941—1962. Onwillekeurig denkt men hierbij aan Naso's *Herscheppinge* (door Vondel, zooals bekend is, in verzen vertaald), waarin de Latijnsche dichter het eigenlijk van-gedaante-veranderen zoo levendig en soms zoo geestig schildert.

In v. 1940 had Rafaël bij Lucifer's ondergang uitgeroepen:

Waer is uw klaerheit nu, die allen glans braveert?

Uriël neemt dat «klaerheit» en «glans» op, en antwoordt juist ter snede met de vergelijking v. 1941:

Gelyck de klare dagh in naren nacht verkeert,
Wanneer de zon verzinckt, vergeet met gout te brallen;
Zoo wort zyn schoonheit oock, in 't zincken, onder 't vallen,
In een wanschapenheit verandert, al te vuil.

Nu volgt de gedaanteverwisseling, die v. 1953 uitloopt op een «ondier», samengesteld uit 7 dieren, beelden der 7 hoofdzonden, als dusdanig aangegeven door korte bijstellingen: «vol hoovaerdy, een vratigh gulzigh, enz.; en die besloten wordt door een fikschen trek t. w. hoe de vroegere Aartsengel thans zich schaamt, en walgt en «yst» om eigen «wanschapenheit».

Dat helder aengezicht in eenen wreeden muil;
De tanden in gebit, gewet om stael te knaeuwen;
De voeten en de hant in vierderhande klaeuwen;
Dat glinstrend parlemoer in eene zwarte huit.
De rugh, vol borstlen, spreit twee drakevleugels uit.
In 't kort, d'Aertsengel, wien noch flus alle Englen vieren,
Verwisselt zijn gedaente, en mengelt zeven dieren
Afgryslyck onder een, naer uiterlycken schyn:
Een' leeu vol hoovaerdy; een vratigh, gulzig zwyn;
Een' tragen ezel; een rinoceros, van toren
Ontsteken [1]); eene sim, van achter en van voren
Al even schaemteloos, en geil en heet van aert;
Een' draeck, vol nyts; een' wolf en vrecken gierigaert.
Nu is die schoonheit maer een ondier, te verwenschen,
Te vloecken zelfs van Godt, van Geesten en van menschen.
Dat ondier yst, indien 't de blicken op zich slaet,
En deckt met damp en mist zyn gruwelyck gelaet.

Bijzonder schoon dunkt me v. 1948:

Dat glinstrend parlemoer in eene zwarte huit,

waarmede het glanzige en fijngetinte van 't Engelenlijf

[1]) *Ontsteken* = ontstoken.

schilderachtig wordt onder de oogen gebracht. — In J. d. Boetg. VI. v. 314 vindt men ongeveer dezelfde idee terug:

adderengebroetsel,
Elck om 't wanschapenste, gemengt uit mensch en dier,
Veel troniën in een geroert, met eenen zwier
Naer wolf, en leeu, en draeck, en beer, en wilde zwynen.

Intusschen, met Lucifer, storten ook de andere oproerige geesten neer uit den hemeltrans, en 't luidt v. 1970:

Wat ging er een gety! ons maght, van Godt gezegent,
Ruckt voort, en treft, en sloopt voor 's hants wat zy bejegent.
Wat green [1]) hier overal, waer 't op een vlughten ging,
Een wilde woestheit, een gestaltverwisseling
In leden en in leest! men hoortze brullen, bassen,
D'een janckt en d'ander huilt. Wat ziet men al grimmassen [2])
In Engletroniën nu zweemen naer de hel
En helsche gruwzaemheen!....

Ik heb (hiervóór blz. 15 enz.) eenige vergelijking ingesteld tusschen Vondel en Milton. Welnu, eene uitgewerkte gedaanteverwisseling ontmoeten wij ook bij den Engelschen dichter, *Paradise lost* B. X:

So having said, awhile he stood, exspecting....

't Gansche fragment, 74 verzen groot, komt hierop neer. Lucifer heeft Adam en Eva ten val gebracht; en, naar de hel teruggekeerd, jubelt hij zijn triomf in een lange redevoering uit. Natuurlijk verwacht hij zich op geestdriftige toejuiching, als op eens

he hears
On all sides, from innumerable tongues,

---

[1]) *Green* = gehuil, van: grijnen, schreien.
[2]) *Grimmassen* = leelijk verwrongen gezichten.

A dismal universal hiss, the sound
Of public scorn.

zijn oor getroffen wordt door het onheilspellend sissen en schuifelen van tallooze slangetongen; en op 't eigen oogenblik hij ook zichzelf in een monsterachtige slang voelt omscheppen, en op deze wijze zich vernederd en gestraft ziet voor zijn verraderlijk bestaan. De eigenlijke metamorphose luidt:

His visage drawn he felt to sharp and spare;
His arms clung to his ribs; his legs entwinning
Each other, till supplanted down he fell
A monstrous serpent on his belly prone,
Reluctant, but in vain.

Deze schildering moge lof verdienen: het breedsprakige fragment, met al wat er wonderbaarlijks wordt bijgehaald, wekt verveling; en aan 't eind een spotlach, als men verneemt, hoe naar Gods vonnis, telken jare in de hel de verjaardag dezer gedaanteverandering terugkeert, doordien alsdan Lucifer en zijne daemonen eenige dagen lang in de gestalte van slangen moeten omkruipen!... Heeft men bij zoo iets geen recht, om van kunstmatige overdrijving en valsch vernuft te gewagen?

Laat ons overgaan tot den Proloog van de Adam in ball. in den mond van Lucifer, en den Proloog van de Noah in dien van Apollion gelegd. Zij bevatten zekere voorstellingen en uitdrukkingen, die hier ter zake doen, en noodigen ons meteen uit tot eene belangwekkende vergelijking. —

Wat zulke Prologen betreft, ze mogen in onze dagen weinig in den smaak vallen, en in zich zelf feitelijk eenigs-

zins levenloos en vermoeiend zijn: Vondel kan zich beroepen op 't voorbeeld der oude Klassieken, die hij op het spoor volgt, en dát is voor hem in zijn Renaissancetijd genoegzame verschooning.

Daarenboven, zoo geheel verwerpelijk zijn die Prologen nog niet. Eigenlijk, en krachtens hunne benaming zelf (Voorafspraak), staan zij buiten het drama, en zijn slechts een middel, om al wat ons als voorbereidende toelichting van het drama noodig mochte zijn, bondig samen te vatten; en dan, midden in de zaken grijpend, het stuk krachtig en levendig in te zetten. Doet men anders, zoo ontstaan maar al te dikwijls die eerste 2 à 3 Tooneelen van voorbereiding, bijna noodwendig gerekt, die den auteur gemeenlijk heel wat moeite kosten, en wier deugdelijkheid (gesteld, dat zij werkelijk verdiensten hebben) den toehoorder grootendeels ontgaat, omdat deze nog te zeer zijne aandacht heeft te vestigen op 'tgeen hij noodig heeft tot verder begrip van het drama.

Men ziet, er zijn bezwaren van beide kanten; redenen te over voor een billijk beoordeelaar, om niet al te smadelijk af te geven op de Prologen van onzen Vondel. 't Mochte soms het bewijs leveren, dat men eigenlijk weinig heeft doorgedacht.

De 2 bovengenoemde Prologen toonen groote overeenkomst bij niet minder groot verschil: overeenkomst in den gedachtengang, verschil in toon en tint.

Allereerst treedt in beide slechts één sprekend personage op: dat dit tweetal eigenlijk éénzelfde persoonlijkheid vertegenwoordigt, ga ik hier voorbij. Maar elk treedt op in gezelschap. Lucifer toch, zoowel als Apollion, heeft zekere medestanders bij zich, tot wie hij zijne rede richt. Zoo zegt Lucifer v. 7: «Met u, mijn Helleraet» en v. 93: «Mijn hemelsche eedtgenooten»; terwijl Apollion, maar

veel barscher, zijnen dienaren toesnauwt v. 19: «Vaer voort, mijn helsche stoet», en nog grimmiger v. 33: «Verdoemde spooken.»

Dit opmerkelijk verschil in de wijze van toespreken vindt waarschijnlijk hierin zijne verklaring. Lucifer spreekt blijkbaar (geheel het verdere verloop van Adam in ball. wijst er op) tot geesten van hoogeren rang, een soort van rijksgrooten, die zijn Raad vormen; Apollion veeleer tot handlangers, die zijne bevelen hebben uit te voeren, en die hij uit de hoogte behandelt.

Vervolgens treft ons, reeds bij den aanvang van ieder der Prologen, een karakteristiek onderscheid, tot in den bouw der verzen, dunkt me, voelbaar.

Apollion heft aan, Noah, v. 1—13:

Hier steigre ick, koning van den nacht, Apollion,
Uit's aerdtrijx navel, eer d'inarbeitgaende zon,
Het daghlicht baerende, uit de kim koome opgestegen.
Mijn stinkende adem is alree den hemel tegen,
Die schuw van helschen stank, de starren trekt omhoogh;
Dewijl mijn zwavelkeel den starrenlichten boogh
Met smook bezwalkende, berooft van zijnen luister.
Mijn blikken branden, als twee koolen, in het duister,
En dikke duisternis, met eenen rooden gloet.
De pekstok blaekt, en stut mijn' twijfelenden voet,
Waer ik den gront betrê. Het gras en bloemen quijnen,
En 't ongedierte vlught naer wouden en woestijnen.

Apollion, de «Verderver», noemt zich «Koning van den nacht», en besteedt er een twaalftal dichtregels aan, om zichzelf een afgrijslijk en schrikwekkend voorkomen te geven, en zoodoende zich zekere verbluffende grootheid bij te zetten. Hij schijnt meer grootspreker, dan grootsch.

Lucifer in Adam in ball. zet merkbaar anders in v. 1—5:

Ick, eerst geheilight om de kroon van 't licht te spannen,
En nu van 't eeuwigh licht in duisternis gebannen,
Koome uit den zwavelpoel opdondren van beneên,
En, zonder mijnen ban en banpael t' overtreên,
Hier boven spoocken.

Onmiddellijk erkent men den echten trotschaard, schijnbaar kalmer en waardiger, die zich, en niet ten onrechte, heet v. 9 «den grootvorst van de weerelt», en die ook hier een soort van adeldom en majesteit blijft ten toon spreiden.

Bestudeert men den verderen gedachtenloop der beide redevoeringen, hoe verschillend ook hun onderwerp is, toch valt groote overeenkomst, soms tot in de dichterlijke uitdrukking toe, sterk in 't oog. De eenvoudige analyse maakt het duidelijk.

Nadat elk der twee sprekers zich heeft aangediend en voorgesteld, geeft elk eene soort van plaatsbepaling (Ad. in ball. v. 15—24, Noah v. 13—17); vervolgens openbaart elk zijn wensch, en doel, en de beweegredenen tot dat doel; elk jammert en toornt, dat hij zich in zijne plannen gedwarsboomd ziet door een Engelenwacht. Daarop verschuilt zich elk in de diepte van geboomte en struikgewas, ten einde de gunstige gelegenheid te bespieden en daar zijn voordeel mee te doen; tot dat Lucifer de nadering van Adam en Eva, Apollion die van Noah aankondigt, met wier verschijnen het eigenlijk gezegde drama een begin neemt.

Eén verschil verdient opmerking. In Adam in ball. worden de middelen tot verleiding eerst later (3e Bedrijf) overwogen en bepaald tusschen Lucifer, Asmodé en Belial; in Noah besluit Apollion zelf, wederom «door vrouwelist» den man te verstrikken, d. i. door Urania den grootvorst Achiman te onttrekken aan den invloed van Noah, die

«gereet staet» (de oude hekeldichter der predikanten leeft plotseling op in den spottenden Apollion) v. 47:

met zijnen baert vol staetsie
Den boezem dekkende, de jongste predikaetsie
Te sluiten;

welke laatste vermaning en waarschuwing de duivels op Apollion's bevel moeten storen en bespotten v. 49:

Houdt u stil in 't ronde hier omtrent,
En past uit eenen mont zijn schriklijk dreigement
Zoo na te baeuwen met een' boschgalm, dat de wateren
En bosch en bergh en dal eens lachen, datze schateren,
Beschimpen 's mans gejank en rouklaght en geween,
En traenen, bigglende langs kin en boezem heen.

Merk op, hoe de dichter middelerwijl een treffende schets van den Aartsvader Noah heeft geleverd; maar meer noch, hoe uit den Proloog van Apollion, zoo in sentiment, als in uitdrukking, u iets laags en gemeens toeklinkt, dat gij te vergeefs bij Lucifer zoeken zult.

Hiervan vindt men zelfs eenig spoor, als men Apollion's woord v. 25 en 26 vergelijkt met v. 63—72 uit Lucifer's Proloog. Beiden leggen dáár voor ons bloot, wát zij wel doen zouden, stond hun die «wacht van geesten», die «schiltwacht van Engelen», maar niet in den weg, en beiden jubelen reeds bij de gedachte alleen. Apollion zegt o. a. v. 25:

Al 't heir des afgronts met ontvouwe krijgsbanier
Wil danssen, klaeu aen klaeu, op zulk een zegevier![1])

[1]) *Zegevier*. Naar Kiliaen is seghe-vier = vreugdevuur, triomfvuur. Dat is ook hier de beteekenis, blijkens den contekst. Eveneens in Vondels gedicht van 1667 op den tocht tegen Chattam: Zegevier der Vrije Nederlanders op den Teems.

Wat teekening van een duivelendans in dat enkele «klaeu aan klaeu» ! Toch is daar iets stuitends in, wat men niet vindt in de niet minder levendige schildering van Lucifer v. 63 :

Want, zonder zulck een wacht, 't waer tijt om, zonder schroom,
Of Adam, of zijn gade, in hunnen eersten droom,
Te wecken met den slagh, of door een' helschen waessem
En smoock van peckstock hun het leven en den aessem
Te neemen, hem ten schimp, die menschen 't leven gaf.
Zoo zou de lusthof hem gedyen tot een graf;
Ick, om de lijcken heen, met peck en zwavelkranssen,
Hier onder's levensboom, in 't ront triomfe danssen
En brullen, dat het aerde en hemel overklonck.

Maar genoeg over den Proloog van Apollion. — Over dien van Lucifer zal later (om geheel andere redenen) nog wel eens sprake komen. Liever een woord over den inzet van Vondel's Peter en Pauwels.

Dit drama opent met een samenspraak tusschen twee duivelskunstenaars, die in 't verdere spel nimmermeer optreden; zoodat deze samenspraak in werkelijkheid buiten het stuk staat, en hetzelfde beoogt als de voornoemde Prologen.

't Is hier niet de plaats, om uiteen te zetten, hoe geestig en juist van pas Vondel deze twee toovenaars voor zijne inleiding en voorbereiding tot het geheel heeft uitgekozen: den beruchten Simon van Samarië (Handel. d. Ap. VIII. 9 enz.) wrokkend op Petrus; en Elymas (t. a. p. XIII. 6 enz.), nog toornend op Paulus.

Wat ons op 't oogenblik meer belang inboezemt is de oproeping of verdaging der geesten uit de hel door Simon,

om hem ter hulpe te zijn bij zijn boosaardig opzet tegen de beide Apostelen, v. 125—175.

't Is, als leven wij te midden der daemonen: zoo levendig en forsch is al dat duivelswerk gepenseeld. Enkele grepen.

Simon spreekt v. 125:

Op, Elymas, nu sla dien u met blintheit sloegh. [1])
Hitst Nero weder op: ghy kent zijn' aert genoegh.
Maer toef, waer blijft al 't spoock, gereet om op te trecken?
'k Zal stampen, dat het dreunt, en al den drommel wecken.
Mijn leerkint, volgh mijn stem. Op, Geesten, klooft den gront
Der aerde. Sammelt ghy? 'k Verdaegh u met mijn' mont.
Of stamp ick te vergeefs, met recht op u verbolgen?
Op, Spoocken, 't was bestemt, ghy zoudt uw' leitsman volgen!

Elymas.

Zij komen. D'aerde loeit, en tsiddrend berst van een.
Nu braecktze zwavelvier, [2]) en roock, en stof, en steen.
Daer zijnze.

Wat beroering en krachtsontwikkeling in die bondigheid! — Daar verheft Simon zijn stem: hij raast en scheldt, zou men willen zeggen; maar 't is satanische vreugd en jubel. Luister v. 135:

Wellekom, o nimmerslapende Ickers, [3])
Zielmoorders, bloetraên, stokebranden, aertsverklickers,
Trauwanten, die, gespitst op 't schijnschoon valsch, en wreet,
Den godt des afgronts dient, en stapt in zijnen eedt;
Verblijt u, want ghy zult, met ons, uw kromme kraeuwels

---

[1]) Paulus had Elymas voor de oogen des Proconsuls met blindheid gestraft.

[2]) In de H. Schrift wordt tallooze malen de hel voorgesteld als uitbrakend rook en smook en zwaveldamp en stank.

[3]) *Ickers* (ook wel *nikker*), booze geest, duivel.

Nu wasschen in het bloet van Peter en van Pauwels,
Die hier, in hechtenis en ketens, dagh en nacht,
Vast morren,[1]) naer de lucht, gebeden zonder kracht.
Ghy zult u heden met dien vetten buit vernoegen.

Thans geeft hij zijne bevelen v. 150:

Verspreit ghy u door stadt: beveelt ons twee 't palais.[2])
Bedrijft, gelijck noch korts, wat ongemeens, wat wonders.
Verwringt yet: breeckt yet: speelt met hagels, blixems, donders.
Verbaest, hitst op, deurspookt de kerken onzer goôn.
Berockent wat ghy kunt. De kans stont noit zoo schoon;

tot hij zijne lastgeving aldus besluit v. 159:

O helden, laet u niet verbluffen van een stercker.
Ghy holpt 't gehaete paer in dien benaeuden kercker:
Volvoert uw opzet nu met onvergankbren lof,
En steeckt de horens op, in spijt van 't hemelsch hof.

Wat Simon beoogt met zijne bevelen, blijkt uit het drama zelf, (zie 2e Bedrijf). Hij wil door onheilspellende wonderteekens den heidenen angst wekken voor den toorn hunner goden, en zoo hen ophitsen tegen de Christenen en de hoofdapostelen. — Maar zijn de booze geesten tot dusdanige werken in staat?

Ziehier, wat ons daaromtrent de Kerkleeraars zeggen, zich grondend op de H. Schrift.

De gevallen engelen hebben hunne hoogere kennis en macht niet ten eenemale verloren: nog kunnen zij, schoon enkel naar Goddelijke toelating en beperking, daarvan gebruik maken, en in zooverre ook beschikken over de krachten der natuur. Vandaar, dat menige ramp, menig

---

[1]) *morren*, murmurare = prevelen; *naer de lucht* bet. mijns inziens: in den wind, in het ijle, zoo iets van aërem verberare.

[2]) *beveelt* (aan) ons d. i. laat aan ons over de zorg enz.

schrikwekkend natuurverschijnsel, vooral menig schijnwonder en orakel in den godendienst, met reden aan daemonische inwerking mag geweten worden.

Daarom betitelt Paulus (Ephes. VI. 12) de kwade geesten: «vorsten en machten, beheerschers dezer wereld, die in de duisternissen van dwaling en zonde verzonken ligt, geesten der boosheid in de lucht». Daarom spreekt hij (t. a. p. II. 2) van den Satan als van den «vorst, die macht heeft in de lucht,» en die door Christus zelven genoemd wordt «de vorst der wereld» (Joann. XII. 31 en XIV. 30). Daarom ook zeide ik hierboven, dat in den Proloog van Adam in ball. Lucifer niet ten onrechte zich voorstelt als «den grootvorst van de weerelt», welke idee hij in 't breede uitwerkt v. 5—9:

> Want, hoe gruwzaem en verwaten
> d'Erfvyant my misschiep, noch wortme toegelaeten
> Met u, mijn' Helleraet, gedaghvaert hier ter vlught,
> Te heerschen over zee, het aerdtrijck en de lucht.
> Dat past den grootvorst van de weerelt . . . . ;

en waarom hij later de drogreden opzet v. 40—48:

> Al schoot ons maght te kort daer boven: 't hoogh gezagh
> Moet aenzien, dat ons noch die maght is bygebleven
> Zijn' willekeure in al zijn werck te wederstreven.
> De naem van almaght is een titel zonder daet,
> Een krachtelooze klanck van roemzucht. Wist hy raet
> Om eenigh wezen gansch van iet tot niet te brengen,
> 't Was uit met my: men zoume in wezen niet geheugen,
> Min laeten in 't bezit van 's afgronts heerschappij . . . .

Nog een drietal aanhalingen, alvorens tot Vondel's opvatting en beschrijving van de Hel over te gaan.

De eerste ziet op het verschijnen van Sint-Jan, Christus' Voorlooper, in 't Voorgeborchte. J. de Boetgez. VI. v. 418—435:

Hy hielt met eene standertvaene,
Waarop een Lam, waerin de naem van Jesus stont,
In dees waerande stant. Al wat hier waerde, in 't ront
En langs en bree, quam flux van blyschap aengedrongen.
Op 't luidt triomgeschal van huppelende tongen
Komt al het zwart gespoock opdondren uit zijn hol,
En brult, en briescht, en huilt, en schuimbeckt, wreet en dol
Om 't onverwacht gezicht. Zy zien, in 't schemerdoncker,
Op 't voorhooft eene star uitstraelen, als 't gefloncker
Van een' karbonckel, in oostindisch gout gevat;
En zy, die eerst, dus helsch in boosheit uitgespat
Opdondren, stuiven elck zijns weeghs, met schrick bevangen
Voor Jesus' naem en 't Lam, door heimelijcke gangen.
Gelijck een wolfskudde, als de herder, opgedaeght
Met zijnen staf, haer fors en fel ter stalle uitjaeght:
Zoo gaenze druipen, en erkauewen d'oude wrocken,
En licken hunnen staert, van achter ingetrocken.

In de twee laatste verzen spreekt weer de hekeldichter, die juicht met Sint-Jan over de neerlaag der bedrogen daemonen.

De 2 volgende zijn ontleend aan Adam in ball. en zien op een helsch triomffeest, t. w.

v. 682—89 wekt de hellevorst Asmodé op tot den aanslag tegen Adam en Eva door 't uitzicht op eeuwige eer, 'tgeen hij volgender wijze omschrijft:

Het rijck des afgronts zal met smoock en lofgezangen
U eeuwigh eeren, zoo gy 't heldenstuck volvoert.
Al wat de vleermuisvlerck in lucht en zwavel roert
Verlangt te deelen in den rijckdom van dien zegen,

En vaert op helsch getoet den overwinnaer tegen,
Zoo moedigh, dat de stoel des hemels, op 't geschal
Aen 't wanckelen, verschrickt van 's menschdoms zwaren val.

De aanslag is gelukt. Het 5e Bedrijf v. 1412 opent met de schampere uiting van satanisch leedvermaak, en met de gelukwensching en verheffing van den verwinnaar,[1]) bovengenoemden Asmodé, die, aan zijn hoofsche rol getrouw, hoofsch zedig en zeer geestig antwoord geeft:

Lucifer.

Zoo vang de rouklaght aen. Geen zang heeft zulck een aert.

Asmodé.

Hoe wacker heeft dees wacht zijn hofwacht[2]) nu bewaert.

Lucifer.

Het gaet naer onzen wensch. Wij zijn dien hoeck[3]) te boven.
o Asmodé, het rijck des afgronts wil u loven,
En innehaelen op de schorre nachtklaeroen.
Ons hof wort met tapijt van spinragh, en festoen
Van dorre blaèn bekleet, om 't zegefeest te houwen.
Wy kroonen u ten vorst der Oostersche landouwen.
Gy steurde 't eerste feest der levenden, en zult,
Ten Godt der bruiloften van 't Oosten ingehult,
Gemaghtigt worden, 's nachts het bruiloftsbed t' ontsteecken
Van geile vlammen, en des bruigoms hals te breecken,
Daer hy gewonden leght in d'armen van zijn bruit.

Asmodé.

Dat's meer dan ick verdiende. Op uwen zegen sluit
My d'ysre kroon om 't hooft. Zy roeste, uw' naem ter eere.

---

[1]) Maar is Belial niet de overwinnaar? — Ik verklaar dat later.

[2]) *Wacker, wacht, hofwacht* (d. i. van den hof of 't Paradijs): een zinrijke speling. Zie Vond.-Stud. III blz. 136 enz.

[3]) *hoeck.* t Is een scheepsterm. Men zegt ook wel: een hoek omzeilen. Overdrachtelijk: het gevaar, de moeilijkheid te boven komen.

Deze «ysre kroon», het zinnebeeld van gewelddadigheid, en sieraad van een schijn-vorst, is voortreffelijk gevonden; niet minder zinrijk is dat «tapijt van spinragh, festoen van dorre blaren, nachtklaeroen», enz., 't alles beeld van duisternis, dood, bederf, schijngrootheid. Ook die kroning tot vorst of god der bruiloften is recht van pas: immers in het Boek Tobias, komt Asmodé voor als de booze geest, die de 7 bruidegoms van Sara achtereenvolgens verworgde, Tob. VI. 14.

Hel en Hemel.

Wie het bestaan der duivelen in R. Katholieken zin aanneemt, gelooft evenzeer aan het bestaan der hel: dat indrukwekkend geloofsartikel, met volstrekte zekerheid en duidelijkheid in de H. Schrift verkondigd, en in 't Nieuwe Testament, naast de wet der liefde, door Christus zelven dreigend gehandhaafd. De hel, dat huiveringwekkend leerstuk, in onze dagen, o. a. door het zoogenaamd Modernisme, driest aangevallen, en dat zelfs rechtzinnige Katholieken ter goeder trouw als zoeken te temperen. Maar 't is en blijft nu eenmaal een leerstuk of dogma des Geloofs, waarvan de dreigende verschrikking niet te temperen valt. Eigenlijk had reeds de heidensche fabelleer min of meer begrip van een onherroepeiijk strafvonnis en foltering voor den booze na dit leven.

Wat en hoe die hel is, en wel moet zijn?

De H. Teresia, ook als godgeleerde en als begaafd schrijfster te recht beroemd, heeft daarvan eene voorstelling gegeven, ijzingwekkend in haren eenvoud, van hooge letterkundige waarde, maar weinig bekend, en die ik om beide redenen hier opneem:

«Reeds sinds langen tijd had de Heer mij het meerendeel der genaden verleend, die ik verhaald heb, en nog andere, toen ik mij, tijdens mijn gebed, plotseling (hoe weet ik niet) als in de hel gedompeld zag. Ik begreep, dat God mij de plaats wilde doen zien, mij door de duivelen bereid, en door mijne zonden mij verdiend. Dit duurde slechts een oogenblik; maar mocht ik nog lange jaren leven, onmogelijk zou 't mij zijn, die stonde ooit te vergeten.

De ingang scheen mij te gelijken op een langen en nauwen doorgang, of om juister te spreken op een oven, diep, laag en donker. De bodem was een drabbige waterplas, waaruit peststank opsteeg, en vol wormen en slangen. In de diepte was in den muur een enge uitholing, waarin ik mij voelde opsluiten. Al de verschrikkingen, die ik tot nu toe had aanschouwd, waren aangenaam, vergeleken bij 'tgeen thans in en om mij omging. Ik heb geen woorden om het uit te drukken.

In mijne ziel gevoelde ik een vuur, waarvan ik noch den fellen gloed, noch den aard kan weergeven; in mijn lichaam ondragelijke pijnen. Wat mijn wanhoop ten top voerde, was het besef, dat zij eindeloos zouden zijn. En toch zijn die folterpijnen niets bij den doodsangst der ziel. 't Is eene beklemming, eene benauwing, eene verbrijzeling des harten zóó vlijmend, eene droefheid zóó bitter en hopeloos, dat ik die niet vermag te schilderen. Zoo ik zeg, dat men op ieder moment de angsten des doods verduurt, dan zeg ik weinig. Want, op 't laatste oogenblik, is het eene vreemde macht, die u het leven schijnt te ontnemen; maar hier, hier is het de ziel zelve, die zich het leven ontrukt en zichzelf verscheurt. Alle hoop op troost is gebannen uit dit schrikwekkend verblijf. Zonder ruimte om te zitten of te liggen, ademt men een vergiftigde lucht in. De muren van den kerker, waarin

ik opgesloten was, ontzettend schouwspel! beknelden mij door hun gewicht. Alles verstikte mij: geen licht, maar de dichtste duisternissen; en niettemin (hoe weet ik niet) zonder eenige lichtstraal, onderscheidt men alles, wat men maar huiveringwekkends te zien kan krijgen.»

Hoe staat het geloovig hart bij zulk eene schildering ontzet, en voelt de lezer op zijne beurt zich den boezem als vaneen gereten! Geen wonder, dat menigeen deze voorstelling hooger stelt, dan die van Dante zelf, ook van literarisch gezichtspunt. De machtige bondigheid van Teresia, de kracht en levendigheid harer schildering, dat doordringen tot in het diepst der gedoemde ziel, vrij van alle geleerdheid, geschiedenis, dichterlijke beeldrijkheid (en toch is er dichterlijke ontwikkeling), het grijpt allerinnigst aan. Daar spreekt geloovige overtuiging, die ook ons overtuigt, en geheel anders op onze ziel inwerkt, dan al de kunst der groote dichters, hoe bewonderenswaardig ook!

Inderdaad die kunstenaars plegen bij de beschrijving der hel geheel anders te werk te gaan.

De straf van *schade*, eigenlijk de heftigste aller pijnen, d. i. het besef, dat men van nature gestadig getrokken wordt tot God en tot volmaakt, onverliesbaar geluk in God, terwijl men zich onophoudelijk daarvan voelt teruggestooten: deze straf komt bij hen weinig tot haar recht. — De tweede of «*de worm des gewetens*, die niet sterft» (Marc. IX. 43) d. i. het onvruchtbaar berouw, met zijn: «door mijne schuld» en zijn wanhopig «te laat», is veelal ook minder nadrukkelijk ontwikkeld.

't Is de derde straf d. i. de *folterpijnigingen*, grootendeels aangepast aan de soort en den aard der verschillende zonden (b. v. naar Luc. XVI. 19—25), die de dichters en kerkelijke kunstenaars, onder allerlei beelden en vormen

hunner vruchtbare phantasie trachten te verzinnelijken. Dit laat zich begrijpen. Ook bij Vondel gaat het aldus; waarbij dan niet onwaarschijnlijk de voorstellingen der Kerkelijke kunst, en o. m. ook Tasso's heldendicht, zijne manier van doen nog nader hebben bepaald.

Eene schets der hel ontmoeten wij in de Lucifer, ter plaatse, waar Michaël de volgende bevelen geeft aan twee Engelen, Azarias en Maceda geheeten, v. 2162—2174:

Dees sleutel [1]) van den put des afgronts en zyn holen
Wort, Azarias, u en uwe zorgh bevolen;
Ga hene, sluit in 't hol al wat ons maght bestryt.
Maceda, neem dees torts, die vlam is u gewyt:
Ontsteeck den zwavelpoel, in 't middelpunt der aerde,
En pynigh Lucifer, die zoo veel gruwelen baerde,
In 't eeuwighbrandend vier, gemengt met killen vorst;
Daer Droefheit, Gruwzaemheit, Versteentheit, Honger, Dorst,
De Wanhoop zonder troost, de Prickel van 't geweten,
En Onverzoenbaerheit, een straf van 't boos vermeten,
Versteken [2]) van den glans der Godtheit, in dien roock,
Getuigen 's hemels ban [3]) gevelt op 't heilloos spoock.

De schets is kort en bondig, maar bewondering waardig, om hare volledigheid, wat men naar het door mij voorop gestelde, gemakkelijk zal inzien.

Maar eerst in J. de Boetgez. wordt de hel in 't breede behandeld en geschilderd.

Ziehier Vondel's voorstelling VI. B. v. 277—401 en IV. B. v. 1 enz.

Van VI. v. 277—297 leert Vondel ons eerst den weg

---

[1]) *Sleutel.* Van dezen sleutel des afgronds spreekt ook Openb. XX. 1.

[2]) *versteken* = verstoken.

[3]) *ban* = banvonnis.

kennen, die ten afgrond voert. — De schildering mag in waarheid echte symboliek heeten: 't is de weg der zonde, volgens Matth. VII, 13 breed en ruim bij den aanvang, maar immer moeilijker, verwarder, woester; immer lager afdalend en nauwer; immer donkerder: «twijfellicht en avontschemeringen» (v. 286).

Wij zijn ter plaatse aangekomen.

Naar eene theorie van zeer oude dagteekening, en eeuwen lang door vele geleerden gevolgd, ligt de hel in de aarde; naar Joodsche traditie juist in haar middelpunt.

Zij heeft (als bij Dante) den vorm van een trechter, wiens punt samenvalt met het kernpunt der aarde; bij Vondel is zij verdeeld in 4 ringen of kreitsen.

De onderste of eerste is de eigenlijke hel, het folteringsoord voor duivelen en verdoemden v. 297—362; nochtans zóó, dat het «hof» zelf van den hellevorst met de raadszaal («raetshol» IV. B. v. 11):

> even wijt
> Van zuid-en-noortas, 't hof op ketens hangt, en snijt
> De spil der weerelt juist in twee gelijcke deelen.

Nu volgt de 2e kring v. 362—373, het reinigingsoord, of, met den R. Kath. term, het Vagevuur: natuurlijk is ook dit eene plaats van smarten en pijnen ter uitboeting, schoon van tijdelijken duur.

Niet aldus is het gesteld met den 3n kring: dáár verblijven allen, op wie geen andere smet, dan die van erfzonde kleeft, VI. B. v. 382:

> Hier wordt geen smert gevoelt, geen bondel slangeroeden
> Gesleten op een ziel, die, met een' quaeden struick
> Verknocht, geen wilkeur had, verstant, noch reêngebruick.

De theorie van zekere godgeleerden kent hun een staat

van natuurlijk geluk toe. Vondel echter denkt zich dien gelukstaat eerst na den oordeelsdag t. a. p. v. 388 :

in een nieuw geschapen paradijs.

Wij zijn opgestegen tot den 4ᵉ kring: «de bovenste ommezwaey», v. 389—401, d. i. het Voorgeborchte, waar de regtvaardigen, maar nog niet gezaligden, hoopvol de komst van den Messias afsmeeken, en verlangend naar zijne hemelvaart uitzien.

Aan wien heeft Vondel zijne voorstelling der hel te danken? Wien volgt hij? — 't Valt moeilijk te bepalen. Voor wie belezenheid bezit, dagen allerlei herinneringen op, vooral aan Vergilius en Tasso, wat geheel past in Vondel's kader. Dit geldt voor allerlei bijzonderheden, en men kan zich ervan vergewissen, als men de J. d. Boetgez. met aanteekeningen van J. M. Schrant belieft op te slaan.

Maar waarvandaan heeft Vondel zijne indeeling in bovengenoemde vier kringen? — Ik ben er sterk toe geneigd, om die indeeling aan 's dichters eigen vinding toe te schrijven. 't Is in allen geval eene indeeling, die geheel berust op leeringen en begrippen der R. Kath. godgeleerdheid. In dit opzicht heeft de zaak wel iets van Dante's manier van doen, maar op veel kleinere schaal; en zonder dat ik hier of elders eenig duidelijk spoor kan ontdekken van navolging van den Italiaanschen meester.

Hierbij deze opmerking: gelijk in ieder Boek der Altaergeheimenissen, kiest zich Vondel ook bij deze helbeschrijving een leeraar en zegsman t. w. VI. v. 274:

't Gelei van Rafaël in dees geheimenissen;

Rafaël, weleer den leidsman van den jongen Tobias en diens beschermer tegen Satans macht. Vandaar v. 275:

Hy daelt en onderwijstme. Ick luister naer 't bericht,
Dat voorlicht, en voor spoock, noch helsche geesten zwicht.

Eenig antwoord op de aesthetische vraag: welke is de waarde van Vondel's hellebeschrijving?

Machtig aangrijpend kan ik haar niet vinden, vooral wat den 1ª kring (toch de hoofdzaak!) betreft.

Eensdeels ligt het aan den aard zelf der zaak: 't is beschrijving en schildering; niet lyrische uitstorting met den gloed en de verheffing onzen Vondel zoozeer eigen. Anderdeels ligt het aan den schilder en dichter zelven.

Zeker, 't is en blijft Vondel met zijne heerschappij over de taal, zijn teekenende dictie, zijn voortreffelijken versbouw, zijn levendige verbeeldingskracht; maar — 't is Vondel, die nu eens te veel toegeeft aan zijn speelsch vernuft; dan weer te zeer hecht aan zijne modellen, met name aan Vergilius. Ligt het aan mij? Maar ik vind in de helle-beschrijving iets gerekts, iets mats, iets dat mij niet genoeg in de ziel grijpt.

Mooi en zinrijk acht ik den weg, die ter helle voert: ik heb het boven gezegd en verduidelijkt, en schrijf die verzen hier over, VI 277—290:

De poel, daer Lucifer ten halze in quam te smooren
Gaept wijt, en spalckt den muil wijt open tot aen d'ooren.
Men vaert er in ruimschoots, met paerden en karros,
Eerst over keizelsteen, en dan door kreupelbosch,
En heggen, wilt en woest. De wegh in 't ommezwaeien
Loopt enger, anders dan de wenteltrappen draeien, [1])
Of als kinckhorens, die neêrrollen op één punt.
Het koestrend licht, in 't eerst den ingangk noch gegunt,

---

[1]) Een wenteltrap is veelal van boven nauwer, dan van onder. De kinkhoren, een schelp, wentelt zich tot een spits.

Verflaeut allengs, en als 't vergeet zoo diep te dringen,
Genaeckt men twijfellicht en avontschemeringen:
Gelijck wanneer de zon, beneên de kim gedaelt,
Noch schijnsel nalaet, dat een poos ter zee uitstraelt:
Dan is het nacht, noch dagh, of dagh en nacht gemengelt,
En teffens duisternis en licht dooreen gestrengelt.

Deze 4 laatste verzen mogen tot een voorbeeld van gerektheid strekken; maar ze zijn ook eene vrije vertaling van een dichter, die dikwerf aan gerektheid lijdt, t. w. Ovidius Metam. IV. 399. Vondel had beter gedaan met die gansche vergelijking hier weg te laten.

Vol leven, in al hunne afgrijslijkheid, werken op onze verbeelding de verzen 297—320, waar de spookgestalten der daemonen druk aan den arbeid zijn, om de verdoemden op allerhande manier te folteren. Ik heb die verzen in Vond.-Stud. I blz. 135 en 136 reeds toegelicht, maar geef ze hier opnieuw, én tot gemak des lezers, én vooral, omdat mij dit fragment de best geslaagde partij toeschijnt van geheel de hellebeschrijving, v. 297:

De nachtvorst houdt zijn hof in vlammen, óp den navel [1])
Des afgronts, schuw van zon, in roock en smoock en zwavel:
Een gruwzaem woest begrijp, [2]) vol spoocks, en overkropt
Van godeloozen, elck naer zijn verdienst, gestopt
In barren [3]) ovens, of verrotte stanckgiolen. [4])

---

[1]) *navel* = naaf, het middelpunt (eigl. eener draaiing, b. v. van een wiel.)

[2]) *begrijp,* d. i. besloten ruimte.

[3]) *barren.* Zie Huydecoper's *Proeve van Taal- en Dichtkunde: bar* en *baar.* De zin schijnt te zijn: louter oven, niets dan oven, oven in den volsten zin. Of heeft men hier te denken aan: barnen, branden?

[4]) *stanckgiolen.* Giool (Fransch geôle) is: holte, kooi, kerker, ook: stinkende poel.

De scherreprechters, wien 't verdoemrecht wiert bevolen
Streng uit te voeren, in den naem van 's afgronts godt,
Bekleeden elck hun ampt, en eeren 't nachtgebodt.
d'Een voert er zwavel aen met heele zwavelbooten,
En roeit door dicken damp, zoo wijt de vracht kan vlooten
Op eenen vlammenstroom, dan derwaert aen, dan hier;
Een ander voedt met traen en oli 't gulzigh vier;
d'Een nijpt de lastertong met gloeiendige tangen;
Een ander geesselt, aen een wip, den halfgehangen
Met scorpioenen, dat het bloet beneden drupt;
d'Een blaest in 't helsche vier; een ander stoockt, of schupt
De kool en aschen uit de kolck, en schreeut om voetsel
Van brant, hem toegevoert van adderengebroetsel,
Elck om 't wanschapenste, gemengt uit mensch en dier,
Veel troniën in een geroert, met eenen zwier
Naer wolf, en leeu, en draeck, en beer, en wilde zwijnen;
Al stoockebranden, fix op moortpriem, en venijnen,
Op strop, en knods, en roer, [1]) en bijl, en dommekracht.

De welhaast volgende straffen der onderscheiden zonden, v. 323—343, bevallen mij minder. Schrant teekent hierbij aan (blz. 306, v. 326): «de Dichter schijnt de verschillende straffen der zeven hoofdzonden op het oog te hebben. Maar slechts zes dier zonden worden gedacht, daar men den Hoogmoed mist; terwijl ook niet van allen de straf wordt aangeduid. Hij had van Dante, zelfs van Homerus of van Vergilius, meer partij kunnen trekken.» Ik zal het niet tegenspreken.

Intusschen zijn er keurige regels b. v. v. 323:

Men huilt van kille koude om 't snippen [2]) van den vorst;

---

[1]) *roer*. (Kiliaen, roer, senghroer) = vuurroer of geweer. Of wordt er iets anders hier bedoeld?

[2]) *snippen*. Kiliaen: *sneppen*, frigore adurere, d. i. het snijden of schroeien van de kou.

of wel v. 335, waar het vergoten bloed straf eischt, en de ziel des moordenaars in een rivier van bloed verzonken, maar daarin

> noit verdroncken, een klaroen hoort, die verwoet
> Gewelt, en wraeck, en moort haer luide in d'ooren toet,

alsmede v. 341:

> De traegheit kan, genoopt van onrust, nergens duuren
> Om 't reuckeloos verzuim der onherhaalbare uuren.

Meer spreken tot het hart v. 343—356: Hoe droef wordt hier,

> Hoe droef de schult beklaeght! Hoe wenschenze afgevast,
> En arm, in 't haren kleet, met waecken en gebeden,
> De schult te boetén: moght men opwaert van beneden
> Opstijgen in genade, en in gena herstelt,
> Bedenken, hoe de tijt aen oogenblicken smelt!
> Maer al vergeefs: wie eens van Godt wort afgezondert,
> Komt in der eeuwigheit niet weder opgedondert
> Uit dezen jammerpoel. De wegh valt veel te steil,
> De hellewacht te wreet, die zelf van hoop en heil
> Versteecken, niemant gunt verlichtinge in zijn quaele,
> En dat hem d'oude zon een' oogenblick bestraele.

Hiermede had, mijns inziens, Vondel zijn 1ª kring moeten besluiten; niet met die matte algemeenheid, VI v. 355—360:

> 'k Verzwijgh de misdaên, en zoo veelerhanden slagh
> Van straf te melden, in een barning van beklagh.
> Men kon hier eene lijst oprollen van tirannen,
> En Afgoôndienaers, en Godtslastraers, ingespannen
> Uit wrevel tegens Godt, natuur en Moses wet . . .

Vergilius al te blijkbaar nagezongen; zij 't ook, dat de twee slotverzen weder echt Vondeliaansch klincken v. 360:

alle, d. i. zoovelen als er in de hel boosdoeners zijn,

Alle overtuight, en klaer verwonnen [1]) van hun smet,
Ter helsche pijnbancke, elck uit zijnen hals gewrongen.

Gaan wij thans op ter helsche raadsvergadering, waarheen ik reeds boven gewezen heb, t. w. IV B. v. 1—25.

't Is een prachtstuk: opmerkenswaardig niet het minst om versbouw en klankexpressie.

Het tafereel is recht daemonisch, en geheel in den toon der Middeleeuwsche Kerkkunst. Voerde 't ons niet te ver, zoo ware eene vergelijking met Tasso (*Jeruz. verlost IV*) en met Milton (*Verlor. Parad. I*) zeker belangwekkend.

Aan 't eind van J. d. Boetgez. IIIe B. kondigt de Dooper de eindzegepraal aan van Emmanuel, den Messias, over dood en hel v. 601:

Laet de hel hier tegen wroeten,
Al, wat hem wederstaet, moet buigen voor zijn voeten.

Op dat profetisch woord, IV B. v. 1:

De hel ontzette zich voor zulck een donderwoort,
Al d'afgront daverde. De roestige yzerpoort
Begon op haer gebit te knarsen en te kraecken;
De jammerpoel een' stanck van roock en smoock te braecken
Ten balge uit, dat het licht verduisterde aen de lucht.

Wat ontsteltenis, rumoer, beroering! En hoe karakteristiek alles, hier en verderop! — Lucifer zelf slaat de schrik om 't hart; aanstonds zoekt hij raad bij zoo dreigend onheil; en de uitgehaalde oproepingskreet huilt ons in 't oor, v. 6:

---

[1]) *verwonnen* d. i. overtuigd. Verwinnen is hier = convincere.

De grootvorst van den nacht, voor zijnen staet beducht,
Verdaeghde daetelijck alle onderaerdtsche raeden.

Daar snellen zij naar «'t hof» v. 8:

Die spoedden zich ten hoof door slangboghtige paden,
Daer, recht in 't middelpunt des aerdtrijx, even wijt
Van zuid- en noordas, 't hof op ketens hangt, en snijt
De spil der weerelt juist in twee gelijcke deelen.
Wat gruwzaem is vloeit hier door duizent zwarte keelen
Naer toe, op 't schor getoet der naere hofklaeroen.

Deze twee verzen, waarlijk schoon in hunne akeligheid, hebben de verdienste van kortheid; wat mij heel wat beter bevalt, dan de opsomming van allerlei spookachtige en afschuwlijke gedrochten, grootendeels aan de fabelleer ontleend, die men in soortgelijke omstandigheid bij andere dichters vermeld vindt, en die den gang der zaak maar vertragen.

Daar treedt de hellevorst zelf op, v. 14:

Godt Lucifer verscheen te raede, en zette toen
Zich op een hoogen stoel, wien d'onderdaene necken
Van ongedierte en draeck ten stut en steunsel strecken.
Hy spande een addrekroon om zijn wanschapen hooft,
En, zwaeiende den staf van stael, aen 't punt geklooft,
Sloegh gloênde blicken op.

In hoeverre bij deze beelding onzen dichter Tasso's *Jeruzalem verlost* (IV B. v. 30 en elders) hebbe voor den geest gezweefd? 't Is in alle geval de echte hellevorst, zoo diepzinnig en waar geschetst door den H. Ignatius van Loyola, waar deze in zijne Meditatie «Van twee Standaarden» zegt: «Stel u in den geest voor het Hoofd der duivelen, als gezeten op een hoogen zetel van vuur en rook, in eene gestalte, die afgrijzen en schrik tevens wekt.» Of vindt gij afgrijslijkheid en schrikwekkendheid niet ver-

zinnelijkt in die «addrekroon», in die gepunte vuurgaffel «van staal», in die «gloênde blicken»? Men mag te eerder aan genoemde Meditatie denken, daar Vondel haar kende, en hoogstwaarschijnlijk ze eenmaal overwogen had.[1])

Nog een enkele penseelstreek, die Lucifer en geheel zijn duister en walgelijk «raetshol» in somber rossigen gloed en lichtstrepen zet v. 19:

De lamp, vol peck en zwavel,
En baziliskus vet, verlichte in 't ront den navel
Van 't woeste raetshol, dick en vet begroeit van roet.

De duivelsche raadsheeren hebben plaats genomen, een ieder jaloersch op zijn rang, maar allen vol slaafsche vrees voor den «grootvorst van den nacht» v. 22:

't Gestoelte wert bekleet van dit gevloeckt gebroet,
Een ieder naer zijn' staet. Zy zaten stil, als stommen,
En hy begon aldus, gelijck een klock, te brommen,

d. i. de vergadering toe te spreken. — Verdere kleine en fijnere schoonheden laat ik over aan de opmerkinsgave en den ontwikkelden smaak mijner lezers.

Voor mij wordt die helle-vergadering aanleiding, om daar tegenover te stellen eene vergadering in den hemel, en meteen over te gaan tot de bespreking der goede geesten of Engelen.

Over deze hemelbewoners, alsook over den hemel zelf, valt minder te zeggen, dan over hel en duivels. Men kon zich hierop verwachten, na hetgeen ik vroeger over de natuur der Engelen en hunne karakterizeering heb op-

---

[1]) Zie Studiën I. blz. 85 door H. Allard: Op het eeuwgetij van.... Ignatius de Loyola v. 1—16.

gemerkt. En wat den hemel aangaat: kan men van de hel en hellepijnen zich eenige, zij 't ook uiterst zwakke, voorstellingen maken, waartoe de rampen en ellenden van 's menschen leven op aarde een ondergrond en verzinnelijking aanbieden; van den hemel en het hemelsch geluk is het woord van Isaïas en Paulus volle waarheid: «Geen oog heeft gezien, geen oor heeft gehoord, en in 't hart des menschen is 't niet opgekomen, wát God bereid heeft voor die Hem liefhebben.» (1 Cor. II. 9.) Maar juist daarom verdient in deze Vondel te meer onze aandacht, en, durf ik zeggen, zijne vinding en verbeeldingskracht te meer onze bewondering....

De bedoelde vergadering in den hemel, J. d. Boetgez. III v. 175—215, vindt, volgens Vondel, hare oorzaak in 't volgend feit.

Het tijdstip, in het raadsplan des Hemelschen Vaders bepaald, is gekomen, waarop zijn Menschgeworden Zoon openlijk voor de wereld moet optreden v. 225:

Nu wort het eenmael tijt,
Dat Godts Gezalfde zich getrou van 't heilampt kwijt.

Als inzet van dit «heilampt» zal Christus v. 239:

heden aantreên naer den oever der Jordaene,

om daar door Joannes gedoopt te worden. En (aldus wil het de Vader) v. 255:

Dat zy een dagh van eere!....

Welnu, dat alles wil de Opperste Majesteit en Wijsheid en Goedheid aan zijne Engelen plechtig bekend maken, en daarom v. 275:

Maer boven, daer geen nacht den dagh volght op de hielen,
Noit donckre nevels, noch slaghregens nedervielen,

Die 't licht verduisteren, dat eeuwigh schijnt en straelt, [1])
Waerin het geestendom den vrijen adem haelt,
Quam d'Opperste (die al de starreliehte ronden
Rondom den aerdtkloot drijft, en eeuwigh houdt gebonden
Aen hunne noodtwet, eens voor eeuwigh vast gesteld,)
Gestegen in den top der hemelen, verzelt
Met veldtheer Michaël, en eenen stoet staffieren,
Die rondom hem, en voor, en achter heenezwieren.

Al aanstonds hebben wij hier Vondel, zooals wij Vondel kennen: frisch, oorspronkelijk, natuurlijk majestieus, in den grond scripturistisch, in de voorstelling en zegging recht schilderachtig, en dat alles in één statig aaneengesloten volzin van 10 machtig rollende verzen, ontweld aan geloofsovertuiging en innig vromen zin!

Wat moge er op handen zijn? — v. 135:

Hy overley wat groots, dat ieder nadacht gaf;
En vaerdighde terstont de ryxherouten af,
Om al den hemelraet terstont uit vier gewesten
Ten hoof te daegen, dat, met diamante vesten
Gesterckt, in 't midpunt rijst van 's hemels ronden kring.

Ook God heeft zijn «hof», een soort van «Heilige der heiligen», en, gelijk de hel ligt in 't middelpunt der aerde, zoo ligt Gods hof «in 't midpunt» des hemels.

Daar zweven, op de stem van Gods «ryxherouten» alle Engelen aan, en «glyen», zonder inspanning en geruchtloos, «door 't zuiver blaeu», elk «uit zijn hof» (want allen zijn ze vorsten) «opwaert» naar 't hof des Opperkonings, wiens lof de hemelbazuin verkondigt.

---

[1]) Deze 3 verzen bet.: Maer boven, waar God de Zon is, die noch op-, noch ondergaat, noch ooit verduisterd of beneveld wordt in haren glans en gloed. — Met Schrant verwijs ik naar Openbar. XXII. 5, XXIII. 23; Isai LX. 19 en Jac. I. 7.

Vergelijk v. 194 met IV v. 7 en 13 d. i. het juichende:

De veltbazuin vooruit bazuint zijn Konings lof;

met het «naere» en «schor» uitgehaalde:

Verdaeghde daetelijck alle onderaerdtsche raeden
op 't schor getoet der naere hofklaeroen.

Daar zweven de hemelgeesten aan v. 190:

Zy streven elck huns weeghs, rondom den heldren ring
Der eeuwigheit. Men ziet hier op de Heerschappyen,
De Vorstendommen, en de Machten, opwaert glyen
Door 't zuiver hemelsch blaeu, en ieder uit zijn hof.
De veltbazuin vooruit bazuint zijn Konings lof.

Wat prachtige hemeldos, en hoe keurig en fijn gepenseeld, en welk zinrijk slotvers! Lees v. 195—201:

Gewaeden slingren om hun leên, al hemeldraghten,
Vol regenbogen, rijck gewrocht van fenixschachten,
Bezet met perlen, en bezaeit met puickgesteent.
Het blinckende gestarnte, in 't geurigh haer, verleent
Het voorhooft eenen glans en Goddelijcken luister.
Wie hier niet uitmunt, schijnt in 's anders oogen duister!

Nog heerlijker is de schildering des Opperkonings zelven, te grooter bewondering waardig, omdat zij onzeggelijk moeilijker is in conceptie en dictie. Deze heerlijkheid wordt het best voelbaar, als men, onderdeel om onderdeel, vergelijkt met Lucifer, voorzitter van den helleraad, waarvan dit tafereel de scherp geteekende tegenhanger is, o. a. in dien «troon van Serafijnen» tegenover dien «hoogen stoel van ongedierte en draeck» gesteund; in «die blyschap uit d'oogen schijnend» tegenover die «gloênde blicken»; in dien «scepter van genade» tegenover die

vuurgaffel «van stael», en wat er meer zij. Men oordeele zelf v. 201—215:

Eendraghtigh gaenze door d'ontslote hemelpoort
Te raede, en wachten naer de Godtheit, die komt voort
En zet zich langsaem op een' troon van Serafijnen.
Voorheene zagh men noit de blijschap schooner schijnen
Uit d'oogen, daer de zon alleen heur licht uit haelt,
Het straelende gewaet der Godtheit, met de naelt
Des Cherubijns gezaeit vol levendige zonnen,
Verdoofde al wat er blonck, by zulck een glans verwonnen.
Hy zwaeide een' scepter van genade met zijn hant,
En overzagh den raet, en zette zich in stant,
Om aen te heffen, en zijn trouwe raetsgenooten
t'Ontvouwen wat hy in den boezem droegh besloten.
Elck hoorde aendachtig met verlangen, stom en stil.
Hy openbaerde in 't ende aldus zijn' wijzen wil.

Dat deze schildering den geloovigen lezer zoo weldadig aandoet, en hem van zaligen eerbied vervult, ligt wel het meest aan de kalme waardigheid, die haar kenschetst tot zelfs, en niet het minst, in den bouw en gang der statige verzen.

De redevoering van Satan, aangekondigd op blz. 36, alsmede die van God, welke hier, na v. 215, volgt, bespreken wij later.

Intusschen hebben wij als een blik in den hemel geslagen. Eene eigenlijke beschrijving des hemels geeft Vondel niet, tenzij, maar op eigenaardige wijze, in Adam in ball. 4e Bedr. 1e Tooneel. Dáár, nog overzalig om het reeds genotene op aarde, juichen en jubelen Adam en Eva, en verliezen zich als bij voorbaat in de eeuwige genieting, hun door Gabriel uiteengezet en beloofd, v. 932—1032. Maar deze beschrijving van de Hemelstad is

in den grond niets anders, dan de heerlijke vertolking en soms letterlijke vertaling van fragmenten uit het Boek der Openbaring.

Ongetwijfeld, Vondel heeft niet alleen voorzichtig gehandeld met aldus te doen: hij kon moeilijk iets beter geeigend voor omstandigheden en doel hier invoeren. Voor ons echter is de bewerking dezer Hoofdstukken uit de H. Schrift op 't oogenblik van minder belang.

Kleinere verspreide schetsjes van den hemel bijeen te brengen, acht ik doelloos. En zoo ik dit punt besluit met den liefelijken kinderhemel uit Decretum horribile: 't is eigenlijk, om er op te wijzen, hoe Vondel weder eene welbekende kunstvoorstelling zich eigent, en fijn en geestig-ondeugend bijwerkt ter bespotting van Beza's praedestinatie-leer. Decret. horr. v. 133 enz.:

De waerheyt is oprecht: sy hoeft geen' plondergrijns.
Sy toont u 't Paradijs en d'eer der Cherubyns:
Dat sijn de sieltjes, daer uw' siel om was verlegen:
Die sich, als Duyven, op hun' witte schachtjes weegen:
Veel witter als de melck, die wt uw' tepels springkt.
Sy weyen in het goud en hemelschblaeu. Hoe blinckt
Hun' kuyf en sachte pruyck van ingevlochten steenen,
Van d'ongenaeckbre zon der eeuwigheyd bescheenen.
Dit hangwieckt, en dat swaeyt den triomfanten palm.
Een ander tockt de snaer en weckt yvoren galm.
Een ander blaest de fluyt. Een ander gouden nooten
Wt roosebladen leest. Een ander onverdroten
Eet mann'. Een ander lept der Englen leckerny.
Een ander lacht om Bezaes kinderkettery!....

Ik keer tot de schildering van de Engelen terug.

Wij hebben ze zien «opwaert glyen», en 't was een kleurig en keurig tafereel. Welnu, herhaaldelijk treffen wij

bij onzen dichter soortgelijke voorstellingen aan. Zoo wijst b. v. in de Lucifer v. 10--24 Belial op Apollion, en teekent diens terugtocht van de aarde, waarheen Lucifer hem had gezonden v. 4:

op dat hy eens nader kennis naem'
Van Adams heil en staet.

En een weinig verder v. 44—59 beschrijft Apollion zelf ons zijne «henevaert» naar de aarde «door negen bogen» of kreitsen heen.

Eene schildering vol coloriet en gloed van Lucifer, nóg den Aertsengel met de Morgenster, geeft Rafaël v. 1471—1491, o. a.: De Godheit,

Zy had haer zegel en gelyckenis gedruckt
Op uw geheilight hooft, en voorhooft, overgoten
Met schoonheit, wysheit, gunst, en wat er komt gevloten
En stroomen, zonder maet, uit aller schatten bron.
Ghy blonckt in 't Paradys, voor 't aenschijn van de zon
Der Godtheit, uit een wolck van dau en versche roozen.
Uw feestgewaet stond stijf van perlen en turkoozen,
Smaragden, diamant, robyn en louter gout.
De zwaerste scepter wert uw rechte hant betrout,
Zoo dra gy steeght in 't licht, en, op bazuin en bommen,
Door 't blakende gesternte en steenen quaemt te brommen:
En zoudt ghy reuckeloos u storten uit dien troon?
Verreuckeloozen al dat heerelyck en schoon?

waarop de medelijdende Engel der genade en barmhartigheid, als een nieuw argument, de dreigende gestalteverandering van den Gods stedehouder in 't vooruitzicht stelt v. 1484:

Zoudt ghy uw glansen, die de hemelen vercieren,
Ons licht verduisteren, in eenen knoop van dieren

En mengsel van gedierte en ondier onder een,
Griffioensklaeu, drakenhooft, en andre gruwzaemheên
Misscheppen onbedacht? ....

Dan daar is nog een ander schilderstuk, ten voeten uit, dat onze aandacht vraagt, t. w. J. d. Boetgez. I v. 125—147, als God den hemelbode afzendt tot Joannes v. 116, om:

den woestijnier, in zijne rotsspelonck,
Aen (te) maenen in het ampt, hem toegekeurt, te treden.

Aanstonds maakt de Aartsengel zich vaardig, v. 125:

Zoo sprack d'Almaghtige, en d'Aertsengel, om te rennen,
Bereit zich, en ontvout, zoo schoon als fenix pennen
Zijn vleugels, geschakeert van hemelsch blaeu en gout,
En purper, in het licht daer zich de Godtheit houdt.
Men ziet de verwen zich verandren en schakeeren
Gelijck de regenboogh, of schoone paeuweveêren,
In 't licht der zonne, die recht tegens over staet.
Reisvaerdigh in zijn vlught verheft hy zich, en slaet
De pennen tegens een wel drywerf, dat de reien
Der Englen ommezien, en zijne vlught geleien
Met hun gezicht; terwijl de vlieger nederstijght,
En zwaeit van ronde in ronde, en onder 't daelen krijght
Jerusalem in 't oogh, dat zijn gekroonde kruinen
Ten hemel opwaert heft uit d'ongelege duinen,
Waer van de Koningsstadt in 't ronde omcingelt scheen.
Toen volghde hy de streeck, die naer den rijnstroom heen
Hem't woest Quatente[1]) wees, niet rijck van groente en lover.
Hier hing d'Aertsengel op zijn pennen, streeck voor over
Op's woestijniers spelonck: gelijck een adelaer,
Die uit de hooghte in 't ende een springbron wort gewaer,

[1]) *Quarante*, eene wildernis tusschen Jeruzalem en Jericho. Schrant is van meening, dat Vondel deze woestijn hier verwart met eene meer zuidelijke.

En nederzwevende den dorst lescht, op 't geklater
Des verschen watervals, aen 't hartverquickend water.

Wie volgt den «vlieger» niet met belangstelling op zijn tocht? Niettemin is 't mogelijk, dat men in deze beschrijving gispe al te druk kleurenspel en te speelsch vernuft; misschien zelfs te groote naïveteit in: «hy slaet de pennen tegens een wel drywerf», wat intusschen oorzaak wordt van een hoogst levendig tafereel onder de Engelen, dat, bij al zijne kortheid, ook ons doet

ommezien, en ('s Engels) vlught geleien
Met (ons) gezicht, terwijl de vlieger nederstijght.

't Is zeker niet onaardig, met dit fragment te vergelijken Tasso's *Jeruzalem verlost* Z. I stroof 13—16, waar Gabriël als heraut Gods aan Godfried verschijnt; en Z. IX str. 60—64, waar Michaël de duivelen naar de hel terugjaagt. Ook daar is sprake van adelaar, Iris of regenboog, verschietende ster: waaruit echter geenszins volgt, dat Vondel die niet zelf heeft gevonden en Tasso in 't voetspoor treedt. Sommige critici zijn in dat punt waarlijk al te kleingeestig; en schijnen maar niet te begrijpen, hoe dichters bij onderwerpen van min of meer gelijken aard, ook ongeveer dezelfde gedachten, beelden, voorstelling uit eigen koker kunnen hebben.

[1]) Ik citeer naar ten Kate's vertaling, dus blz. 10 en blz. 221. Wie ertoe in staat is, doet natuurlijk wijzer met den Italiaanschen tekst zelf ter hand te nemen.

III. Voorstelling van bijzondere Geesten.

Niet zonder eenigen schroom ga ik thans over tot het lastigste gedeelte dezer Vondel-studie. Ik bedoel de studie van die Engelen en duivelen, welke, hoofdzakelijk in de drama's van Vondel, als persoonlijkheden zich aan ons oog vertoonen.

Overbekend is ons reeds, wat breede en degelijke kennis der H. Schrift en der R. K. Kerkleer Vondel pleegt aan den dag te leggen. Met reden kan men verwachten, dat hij zoowel van de positieve leerstellingen, als van menig Scholastisch vraagstuk omtrent de Engelen, grondige wetenschap bezat. Veel van het tot hiertoe gezegde, alsmede wat volgen gaat, levert er bewijs van.

Zoo, en allereerst, ontwikkelt de dichter in de Lucifer (v. 241—257) de «dryderhande ry, een negenvouwige orden» der Engelen met groote helderheid en juistheid, en, om zoo te zeggen, tot in de fijne bijzonderheden; blijkens vooral de 4 laatste verzen, waar hij de bedieningen der Engelbewaarders, zoo van iederen mensch, als (naar de meening van vele Kerkleeraars) van elk huis, stad, gewest in herinnering brengt, v. 241:

Ghy weet hoe 't Engelsdom moet onderscheiden worden
In dryderhande ry, een negenvouwige orden;
De hooghste in Serafyn en Cherubyn en Troon,
Die zitten in Godts Raet, en stercken zyn geboôn.
De middenry bestaet uit Heerschappijen, Krachten,
En Maghten, die op 't woort van Godts Geheimraet wachten.

Tot 's menschen nut, en heil, en hulp in 't algemeen.
De derde en laeghste ry, gewyt uit Vorstenheên,
En groote Aertsengelen, en Engelen, moet duicken
Voor 't woort der middelrye, en laten zich gebruicken,
Beneden het gewelf van zuiver kristalijn,
In hun' byzondren last, zoo wyt 't gestarnte schijn'.
Wanneer de weerelt koom' zich verder uit te spreiden,
Wort elck van deze ry in zyn gewest bescheiden,
Of weet zyn eige stadt, en huis, en wat persoon
Zyn zorg bevolen blyft, ter eere van Godts kroon. —

Om recht duidelijk te zijn, eene opmerking over het woord: ***Engelen.***

In den uitgestreksten zin genomen, omvat deze benaming alle Hemelgeesten en elk hunner, zonder op «ry» of «orden» te letten. In engeren zin ziet het woord soms op Aartsengelen en Engelen. In den striktsten op het 9e of laagste koor, de eigenlijk gezegde Engelen (Angeli = boden), uit wie veelal de Bewaarengelen gekozen zijn, wat Vondel blijkbaar bedoelt in v. 253—257:

Wanneer de weerelt koom'. . . .

Volgens den H. Thomas van Aquino en andere godgeleerden (ik heb er reeds eenigszins op gewezen Vondel-Stud. I blz. 90), werken de hoogere koren op de lagere in d. i.: de Serafs, Cherubs en Tronen vormen als «Godts Raet» en ontvangen rechtstreeks zijne geboden. Door en van hen vernemen de Heerschappijen, Krachten en Machten al wat strekken moet v. 247:

Tot 's menschen nut, en heil, en hulp in 't algemeen.

Zij op hunne beurt gebruiken de vorstenheden, Aartsengelen en Engelen, om naar «byzondren last» Gods bevelen in het geschapen heelal tot werklijkheid te brengen.

Met dit alles hangt de van ouds veel besproken vraag samen: Tot wat «ry» en «orden» behoorde Lucifer?

De gevoelens loopen sterk uiteen. Sommigen maken hem tot den geest, die boven en over alle Hemelgeesten heeft gestaan. Anderen, (en dit is zeker het meer algemeene gevoelen, waaraan de Scholastieken met den H. Thomas hun zegel hechten), beschouwen hem als den hoogste en voornaamste van de eigenlijk gezegde Engelen d. i., volgens de uitdrukking van Gregorius v. Nyssa, van het laagste koor, «aan 'twelk de verzorging der aardsche dingen is opgedragen.» En moge Cyrillus van Jeruzalem Lucifer ook al «Aartsengel» noemen, dan schijnt deze groote Kerkvader hem daarom nog niet tot het 8e Koor d. i. der eigenlijke Aartsengelen te rekenen, maar door *Archi, Aarts*, naar zijn eigen verklaring, slechts te verstaan: den eerste, den voornaamste van het 9e Koor.

Wat er van zij, Vondel maakt zijn Engel, naar het schijnt, tot Aartsengel, daar hij in zijn «Berecht» vóór de Lucifer schrijft: «de groote Aertsengelen Lucifer en Michaël.» Op zijn woord uit de Opdracht aan Ferdinand III: «Lucifer, den Aertsengel, en eerst heerlycksten boven alle Engelen» kan ik mij niet beroepen: naar het boven gezegde is de uitdrukking voor verschillende verklaring vatbaar.

Volgens deze opvatting staat dus Lucifer bij Vondel tegenover Michaël, Rafaël en Gabriël als gelijke; maar hij staat boven alle geesten van het 9e Koor, en óók over hen als «Stedehouder» d. i. als plaatsvervanger Gods bij de verzorging der aardsche aangelegenheden.

Dan ook niet alle geesten van dat 9e Koor zijn even groot, machtig, volmaakt; en zoo heeft Vondel op goeden grond zich sommige gevallen Engelen tot een soort van Vorsten en Oversten onder Lucifer gedacht, die hem met raad en daad ter zijde staan.

Vandaar betitelt hij (Lucifer. «Personaedjen») Belzebub, Belial en Apollion «wederspannige Oversten.»

In Adam in ball. noemt de dichter Asmodé en Belial eenvoudigweg «Helsche geesten.» Inderdaad, treedt daar Asmodé ook al blijkbaar op als een daemon van hoogeren rang en raadsman van den Hellevorst, niet eveneens Belial. Asmodé zelf noemt dezen duivel (v. 684) zijn schildknaap:

De schalcke Belial, mijn schiltknaap, houdt zich reede;

en deze groet Asmodé als heer v. 693:

Mijn heer, ick zocht u in de lommer van dees hoven;

welke Asmodé daarenboven (wij hebben het reeds gehoord blz. 43) na 't gelukken van den aanslag door Lucifer wordt gekroond v. 1419:

ten Vorst der Oostersche landouwen,

en v. 1421:

Ten Godt der bruiloften . . . . ingehult.

Hiermede hangt van zelf samen, dat de Belial van de Lucifer en de Belial van Adam in ball. in 's dichters behandeling niet volstrekt dezelfde persoonlijkheid zijn kan, noch is; alsmede de beantwoording der vraag (gesteld blz. 43 noot 1): is Belial de overwinnaar niet, zoodat de «Vorst des afgronts» niet aan hem, maar aan Asmodé de eer der zege toekent?

Ik stel mij de zaak volgenderwijs voor, geheel naar menschelijk doen en waardeeren.

Lucifer, het hoofd aller booze geesten, vat het plan op. Bij Asmodé, zijn raadsheer, gaat hij te rade, en vraagt v. 563:

Nu giet dien aenslagh eens in een' rechtschapen vorm,

en zoekt met hem «vonden» v. 579:

om allengs, en niet zoo plotseling
(Zich) t' openbaeren: want de hemel sloot een' ring
En wacht van Englen om dees beide . . . .

tot hij besluit en Asmodé toeroept v. 694:

Begin en voer het uit.

Aan Asmodé blijft dus de onderneming opgedragen. Deze neemt het aan, en kiest zich als uitvoerder van den aanslag een mindere, zijn «schiltknaep» Belial. Is het stuk eenmaal geslaagd, dan zinkt de dienaar in het duister terug, en verschijnt (te recht!) niet meer ten tooneele; middelerwijl de bevelgever met de eer gaat strijken: de gewone loop in 't menschelijk doen!

In het voorbijgaan het volgende.

Reeds eenmaal (bl. 35) verwees ik naar de Meditatie «Van twee standaarden». Onwillekeurig denk ik er nogmaals aan, als ik hier vermeen uit Lucifer's mond v. 674:

Zie toe, belegh uw banden;

en vooral uit den mond van Asmodé v. 679: Ik zal aan Beliàl,

'k Zal hem berechten, hoe hy best ter menschejaght
De netten spanne . . . .

Is dat niet treffend het zielkundige woord van den H. Ignatius van Loyola: . . . . «quomodo eos admonet ad iniicienda (hominibus) retia et catenas» d. i. zij moeten pogen, de menschen in netten en ketens te verwikkelen.

Men ziet het, men dient de twee Belial's van elkander te onderscheiden: evenzeer den Apollion uit de Lucifer van den Apollion, die den proloog uitspreekt van de Noah.

Dit voert mij tot de afzonderlijke personen.

Lucifer.

Het hoofd der opstandelingen en gevallen engelen wordt door meerdere benamingen aangeduid. Hij heet: de duivel, diabolus, Satan, Lucifer, Apollyon (Vondel schrijft: «Apollion»).

de duivel. Volgens Kiliaen = «de ubel (bij Tuinman: «de euvele») d. i. de quade», aldus genoemd, omdat hij is de booze geest bij uitstek en hoofd der andere, op wie de naam vaak bij uitbreiding overgaat. Intusschen wijst reeds Tuinman op eene andere verklaring, waarbij duivel eene afleiding of verbastering zou zijn van diabolus; de tegenwoordige taalstudie zegt: «er is geen twijfel, dat het west-germaansche woord denzelfden oorsprong heeft, als het christelijk Grieksch-Latijnsche diabolus». Aldus Dr. Joh. Franck, ***Etymolog. Woordenb. d. Nederl. taal.***

diabolus nu beteekent: beschuldiger, aanklager, veelal in boosaardigen zin d. i. lasteraar. Zoo leest men van den diabolus Openbar. XII. 10: «verworpen is de aanklager onzer broeders, die hen beschuldigde voor het aanschijn van onzen God, dag en nacht.» In deze zeer bepaalde beteekenis komt het woord maar zelden voor in 't N. Testament: meestal is het eenvoudig = de duivel, de hellevorst.

Satan of Satanas is oorspronkelijk Hebreeuwsch: adversarius, tegenstander, vijand; en wel de vijand boven alle vijanden, die altoos tegenover God en Gods werk zich stelt. Vondel spreekt menigwerf van den «erfvyant», niet onwaarschijnlijk met het oog op de erfzonde, zoodat Satan's haat tegen den eersten mensch als eene erfenis op dezes nakomelingen overgaat. Maar óók legt hij dat woord meerdere malen in den mond van Satan zelf, die dan daarmede God bedoelt, o. a. Adam in ball. v. 6:

D'Erfvyant my misschiep . . . .,

God, met wien verzoening in eeuwigheid onmogelijk is!

't Is eenzelfde manier van doen, als wanneer Satan, de «vloek», of vloekwaardige, zijnen Oppersten Rechter heet o. a. in 't zelfde drama v. 28:

dien vloeck der vloecken.

Iets soortgelijks, schoon minder nadrukkelijk, vindt men bij Milton. *Parad. lost* B. I, als deze schrijft:

to whom the arch-enemy
And thence in haeven call'd Satan;

en hij God door den mond van Belial noemt B. II:

our great Enemy [1]).

Lucifer is Latijn en beteekent: Lichtdrager, waarmede eene andere benaming «Morgenster» innig verband houdt.

Rechtstreeks zijn in de H. Schrift (Vondel in zijn «Berecht» vóór de Lucifer wijst er zelf op) beide woorden «naer den letterlycken zin van den Koning van Babilon te verstaen, die, bij Lucifer, in (zijne) heerlyckheit en hooghmoet, geleken, bestraft en bedreight wort», Isaias XIV. 12. Aldus Vondel, naar de opvatting en verklaring der beroemdste kerkvaders; ingevolge waarvan den Engel, die onder zijne mede-engelen uitblonk als de «Morgenster» onder de sterren, maar die rampzalig ten val kwam, vóór en na dien val de naam van Lucifer in de kerkelijke traditie is gegeven en bijgebleven.

Dat derhalve in het treurspel, waarvan die val het onderwerp uitmaakt, Vondel den naam Lucifer gebruikt,

[1]) In J. d. Boetgez. IV. 41 spreekt Lucifer van God als van «d'Aertsvyant.»

spreekt van zelf; dat hij dien ook bewaart in de Adam in ball. is even natuurlijk. Of is dit drama iets anders, dan de breedere ontwikkeling van het laatste gedeelte van het vorige t. w. v. 2029—2155? — In de Noah echter draagt Lucifer den Griekschen naam

Apollyon d. i. verderver, verwoester, uitroeier. Vondel heeft dien naam ontleend aan Openbar. IX. 11, waar gezegd wordt, dat de vreeselijke monster-sprinkhanen, uit de hel opgedoemd, «tot koning hadden een engel des afgronds, genoemd in 't Hebreeuwsch Abaddon, in 't Grieksch Apollyon, in 't Latijn Exterminans.» Dat de dichter daarmede in de Noah, (ook volgens van Lennep) Lucifer zelven bedoelt, blijkt voor eerst uit de gelijke bijstellingen in «Personaedjen» t. w. «Lucifer, vorst des afgronts» en «Apollion, koning van den afgront»; vervolgens uit den ganschen inhoud der 2 prologen. Intusschen is die benaming Apollyon zeer goed aangebracht, omdat het in de Noah den ondergang geldt door den zondvloed van de eerste wereld.

Daarin ligt waarschijnlijk ook de reden, waarom Lucifer, onder den naam van Apollyon, in de Noah woester, grimmiger, grotesker wordt opgevoerd, dan Vondel dat in Lucifer en Adam in ball. pleegt te doen. In elk geval volgt eruit, dat de Apollion van de Lucifer geheel iemand anders is, dan de «Apollion» van de Noah.

Iets van dat alles te weten, kan niet dan bevorderlijk zijn, om Vondel's werk dieper en fijner te verstaan.

Hoe overigens Vondel zich Lucifer pleegt te denken, hoe hij diens karakter opvat en voorstelt, althans in het Treurspel van dien naam, dient thans uiteengezet te worden.

Lucifer is en blijft de groote «Aertsengel,» ook na den val nóg vorstelijk en machtig; hoovaardig ja en trotsch, maar niet zonder zekeren adeldom en eene soort van in den grond schuldige zelfverblinding: de gekrenkte en jaloersche, [1]) na zijn val rusteloos wraakgierig, voor zoover hem wraakneming mogelijk is op God en mensch.

Bij de Lucifer bestaat de groote moeilijkheid, maar ook de groote kunst des treurspeldichters in Lucifer's karakter-vervorming van Engel tot duivel.

Houden de Kerkleeraars en Godgeleerden meestal, dat

---

[1]) Gekrenkt in zijn trots en zelfwaardeering, jaloersch en afgunstig om de verheffing der menschelijke natuur door de vereeniging dezer natuur met de goddelijke in de éénheid des Persoons. — Op de vraag: welke is de innige oorzaak van Lucifer's opstand en val? luidt het antwoord verschillend. Te recht merkt S. Augustinus op, dat jaloerschheid en afgunst volgt uit trots en zelfoverschatting, niet omgekeerd: dat derhalve hoovaardij het begin moet geweest zijn. S. Thomas Aq. stelt, dat trots en jaloezie bij Engelen mogelijk zijn, maar dat ook in niets anders het begin van zonde bij hen denkbaar is. Men kan dus twee gevallen aannemen. Ofwel Lucifer heeft gezondigd alleen door godtergenden trots, en 't is in die opvatting, dat Gulielmus Parisiensis schrijft: «Peccasse superbia diabolum, quod non, ut servum decebat, subiectus esse Deo, sed, ut filius, liber ac sui iuris esse, ac praeesse omnibus volebat. Cum enim excellentiam suam ac nativa ornamenta contemplaretur, eorum amore ac voluptate captus et plus aequo sibi placens, nulli subesse penitus . . . ac nulli obnoxio iure dominari voluit.» Anderen, als Suarez, nemen een soort van dubbele oorzaak aan: hoovaardij en jaloezie, en dit is een natuurlijk gevolg van hunne theorie t. w. God heeft den Engelen een proef gesteld, om blijk van hun geloof, onderdanigheid en trouw te geven: Hij vorderde daarom van hen de huldè en aanbidding van den toekomstigen Godmensch, zonder hun nog den sleutel van dat Godsgeheim te geven. (Men kan zien Petavius *de Angelis* (Oper. Tom. III) Lib. III c. 2, alsook *Kirchen-Lexicon*, Artik. «Teufel.») Men zal nu ten volle begrijpen «Inhoudt», vóór de Lucifer: «Lucifer, d'Aertsengel....: waerom de.»

de straf onmiddellijk op de zonde is gevolgd: de dichter moest een anderen weg op, wilde hij een belangwekkend drama ten tooneele voeren. Bij hem heeft dus een ontwikkelings-proces plaats, dat den diepen val van den hoogen hemelgeest eenigermate begrijpelijk moet maken, dat zelfs een soort van sympathie of belangstellend medelijden wekken moet, ook al verfoeit men van harte zijn goddeloos vermeten, en acht men zijne bestraffing in eeuwigheid ten volle verdiend.

Milton stond voor hetzelfde bezwaar, en meer nog dan Neerland's hoofdpoëet, aangezien hij een gedicht ondernam van langeren adem. Zijn Lucifer toont dan ook groote gelijkenis met dien van Vondel. Maar dat hij in zijn opzet even goed geslaagd is als Vondel, wil er bij mij niet in. Daarenboven eischt het veel hoogere kunst, om, zooals Vondel te werk gaat, den persoon van Lucifer, al voortsprekend en voorthandelend, van karakter te doen veranderen voor 't oog des toeschouwers.

Lucifer, bij Vondel, heeft oogenblikken, dat hij het dolzinnig roekelooze van zijn onderwinden helder inziet, en er van schrikt; ook oogenblikken, dat hij zijne vermetelheid geheel uit het oog verliest, en opgaat in zijn grootheidswaanzin; oogenblikken, dat hij zich laat beinvloeden door zijne medestanders, of daarentegen zich bijna gewonnen geeft aan den liefderijken drang van den »oprechten Rafaël«; oogenblikken, dat hij zekere oprechtheid (door sommige critici veel te sterk opgehemeld) aan den dag legt; of wel, tegen beter weten en voelen in, een geheel valschen glimp aan zijn opstand tracht te geven; oogenblikken, dat hij heen en weer wordt geslingerd, zich diep rampzalig gevoelt, zou willen terugtreden, maar telkens uitstellend, eindelijk in »Wanhoop« ('t woord is van Rafaël v. 1671) den ongelijken kamp aanvaardt.

't Gaat niet aan, geheel het treurspel te doorloopen, om het gezegde waar te maken; eenige toelichting mag echter niet ontbreken.

Met v. 348, het eerste van het 2e Bedrijf, treedt Lucifer ten tooneele op.

Al aanstonds spreekt zijn gekrenkte trots en jaloerschheid: hij spot met zijn eigen voormalige grootheid en glorie; 't slot is schampere ironie en klinkt hoogst onoprecht v. 373: Met recht is aan den »Zoon des zesten daghs« Adam:

Met recht is hem gegeven
Den grooten staf, waer voor alle eerstgeboornen beven
En sidderen. Hier gelt geen tegenspraeck.

Niettemin woelt reeds de tegenspraak in geest en hart. Hoe ze wordt geprikkeld door Belzebub's antwoord v. 376, vooral waar deze, niet minder ironisch, en tartend sluit v. 404:

Legh af uw morgenstralen,
En hulsel voor dees zon, of pas haer in te halen
Met zangen, en triomf, en goddelijck cieraet.
Wy zien den hemel vast veranderen van staet.
De starren zien vast uit, en wijcken met verlangen,
Om vol eerbiedigheit dit nieuwe licht te ontfangen.

Dit is te veel voor den Lichtdrager, de Morgenster des hemels: het welt hem naar de keel: de eerste uitbarsting, het eerste toegeven aan een nog onbestemde gedachte van tegenkanting, v. 410:

Dat zal ick keeren, is het anders in myn maght!

Het wederwoord van Belzebub, een verraderlijke vleierij, waarin Lucifers persoonlijkheid, en diens »wassend licht«, diens »gebodt én wil én wenck én wet het eerste en allernaeste aan Godt« heet, drinkt de gekrenkte Aartsengel met gretige ooren in; en als de verleider aan 't eind reeds een stap verder gaat, en aan de gedachte: »Dat zal ik keeren« belichaming geeft door 427: Geen mensch verstoute zich . . . . .,

Of al de hemel raeckt in 't harnas tegens een; –

dan volgt de volle uitbarsting, een steeds hooger zwellende stroom van prachtverzen, maar ook van doldriftige betuiging, dat hij »zijn Recht bewaren« zal, 't koste wat het kost v. 408:

Is 't nootlot, dat ick vall', van eere en staet berooft:
Laet vallen, als ick vall' met deze kroon op 't hooft,
Dien scepter in de vuist, dien eersleip van vertrouden,
En zoo veel duizenden als onze zyde houden.
Dat vallen streckt tot eer en onverwelckbren lof.

En (hier legt de dichter hem Caesar's woord in den mond):

En liever d'eerste Vorst in eenig lager hof,
Dan in 't gezalight licht, de tweede, of nog een minder.
Zoo troost ick my de kans, en vrees noch leet, noch hinder.

Intusschen, daar nadert Gabriël, »met Gods geheimnisboeck«. Tegenover dezen Aartsengel is Lucifer v. 456 oprecht in zooverre, dat hij hem zijne ontstemdheid en wrevel en de zoogenaamde redenen daartoe niet verheelt. Middelerwijl openbaart hij, al voortsprekend, duidelijker en heftiger zijn trots en afgunst, tot hij 't in v. 522,

hoogst onoprecht, over een anderen boeg wendt d. i. zoogenaamd voor de eer van God zelven opkomt, en besluit v. 540:

Verschoonme, o Gabriël,
Indien ick uw bazuin, de wet van 't hoogh bevel,
Een luttel wederstreve, of schijn te wederstreven.
Wy yvren voor Godts eere: om Godt zyn Recht te geven,
Verstout ick my, en dwael dus verre buiten 't spoor
Van myn gehoorzaemheit.

De zelfbeschuldiging is wel kras! — Gabriël doorschouwt den onoprechten trotschaard ten volle: waardig, maar vlijmend scherp slaat hij hem met zijn eigen wapen v. 544:

Ghy yvert krachtig voor
De glori van Godts naem, doch zonder t' overwegen,
Dat Godt het punt, waerin zijn hoogheit is gelegen,
Veel beter kent, dan wy....

en daarom v. 558:

begeert,
Dat ieder, op zyn wacht, zich onder (Hem) verneêrt.
Heer Stedehouder, rust, en hanthaef d'eerste ons wetten.
Ick ga, daer Godt my zent.

Verbitterd, honend, met ingehouden spot, waarvan de bedoeling Gebriël niet verholen kan zijn, luidt het afscheid:

Men zal er scherp op letten.

Belzebub, die op eenigen afstand het gesprek heeft gevolgd, vat de honende spotternij, onbeschaamd en berekend op, v. 562:

De stedehouder hoort, waer dit plakkaet op draeit,
Dat Gabriëls bazuin zoo trots heeft uitgekraeit.
Hy gaf Godts oogmerck u, oock scherp genoeg te ruicken

Let, in 't voorbijgaan, op den onhebbelijken toon in de beeldspraak; daarbij, ieder woord telt: »plakkaet«; »trots«; »Godts«, niet Gabriël's oogmerck; »scherp« tegenover »scherp« van v. 561. Hoe de arglistige raadsman Lucifer eerst in 't gevlei komt! Dan aanstonds daarop hem tart en prikkelt v. 565:

Men zal uw mogentheit aldus de vleugels fnuicken.

en drie regels verder onomwonden v. 568:

Hy dreight weêrspannigheit haer hooft en kroon te pletten.

Maar nu vlamt Lucifer in toorn en vollen grootheidswaanzin op! De verbluffend prachtige dichtregels, met hun breede, schitterende en hoogdravende uitbreiding der hoofdgedachte, getuigen van algeheele, tijdelijke zelfverblinding. Het besluit wordt genomen: de slotregel is de eerste stap tot de uitvoering v. 569—586:

Nu zweer ick by myn kroon het al op een te zetten,
Te heffen mynen stoel in aller heemlen trans,
Door alle kreitsen hene, en starrelichten glans.
Der heemlen hemel zal my een palais verstrecken,
De regenboogh een troon; 't gestarrente bedecken
Myn zalen; d'aertkloot blyft myn steun en voetschabel.
Ick wil op een karos van wolcken, hoogh en snel
Gevoert door lucht en licht, met blixemstraal en donder
Verbryzelen tot stof, wat boven, of van onder
Zich tegens ons verzet, alwaer 't den Veltheer zelf;
Ja, eerwe zwichten, zal dit hemelschbläen gewelf,

Zoo trots, zoo vast gebouwt, met zijn doorluchte bogen
Te berste springen, en verstuiven voor onze oogen;
't Gerabraeckt aertryck zien als een wanschapen romp;
Dit wonderlyck heelal in zynen mengelklomp
En wilde woestheit weêr verwarren en verkeeren.
Laet zien, wie Lucifer durf trotsen en braveeren.
Men dage Apollion.

Treffend is hier de tekst van Isaias XIV. 12—15 te pas gebracht, met wondere schoonheid en geweldige spierkracht ontwikkeld; in een bruischenden stroom, of wilt ge, een donderenden waterval van dichtregels, waarvan woordenkeus, klankenspel en versbouw om den prijs dingen. De eerste beslissing is gevallen!

Van dit oogenblik af wordt de Aartsengel immermeer het onoprechte en valsche hoofd eener samenzwering: hij die zelf het plan opzet en ingeeft; arglistig aan anderen het nader beramen en voorbereiden overlaat; eerst, als de schare is opgehitst, voor haar optreedt; en dan nog als onkundig van den toestand, belangstellend en medelijdend, schijnbaar trouw aan Gods »Recht« en den Hem gezworen eed, eindelijk bezwijkt voor aller aandrang v. 1256:

Ick troostme dan gewelt te keeren met gewelt;

en nogmaals, op 't oogenblik zelf, dat hij de trappen van den troon bestijgt, plechtig op zijne handlangers zich beroept v. 1259:

Vorst Belzebub, getuigh, en ghy, doorluchtste Heeren,
Apollion, getuigh, getuigh, vorst Belial,
Dat ick, uit noot en dwang, dien last aenvaerden zal,
Tot voorstant vân Godts Ryck, om ons bederf te keeren;

om dan zich eene soort van aanbiddingshulde te laten welgevallen, en den eed van trouw, door den sluwen Belzebub in misleidenden vorm gegoten, in ontvangst te nemen v. 1265:

Wy zweeren te gelyck by Godt en Lucifer!

Eerst bij de komst van Rafaël v. 1455 leeft zijn beter Ik weder op, onder afwisselende en tegenstrijdige gemoedsaandoeningen, tot eindelijk de crisis, het oogenblik der eindbeslissing aanbreekt v. 1634—1671.

Dit fragment stelt Lucifer's karakteristiek in 't volle daglicht; de aesthetische beschouwing daarvan geeft tevens antwoord aan hen, die onzen dichter Lucifer's wanhoop tot een verwijt maken.

Voor de laatste maal wordt Gods genade den Aartsengel-opstandeling, bij monde van Rafaël, aangeboden v. 1632:

Och, och, bewilligh onze bede.
Ontfang dien tack van pais: wy offren U Godts vrede.

De onzalige beseft het maar al te wel: de laatste genade! — Maar buigen, schuld bekennen, vergeving vragen, en — terugtreden? . . . . Hoe het woelt in dat hoofd en dat hart: de kreet, die aan den mond ontsnapt, getuigt ervan, maar klinkt reeds onheilspellend v. 1634:

Of ergens schepsel zoo rampzaligh zwerft als ick?
Aen d'een zy flaeuwe hoop, aen d'andre grooter schrick.

Wederom staat het hem maar al te duidelijk, voor oogen:

De zege is hachelyck; de neerlaegh zwaer te myden.
Op 't onwis tegens Godt en Godts banier te stryden?

En dan, de eerste te zijn, die zich vermeet God te braveeren, ook wáár Deze zoo luid en klaar gebiedt!

Den eersten standert op te rechten tegens Godt,
Zyn hemelsche bazuin, en openbaer gebodt?

Nog meer: de eerste te zijn, en zich aan de spits te stellen!

Zich op te worpen, als een hooft van Godts rebellen,
En tegen 's hemels wet een wederwet te stellen?

Wat vermetelheid en onzinnigheid! Daarbij, wat schandelijke, hemeltergende ondankbaarheid!

Te vallen in den vloeck der snootste ondanckbaerheit?
Te quetsen de genade en liefde en maiesteit
Des rijcken Vaders . . . .

Hoe treffend en roerend dat woord van «Vader» op dit oogenblik in Lucifer's mond: hoe hij alles, alles helder inziet: verleden, heden, toekomst!

Des rycken Vaders, bron van alle zegeningen,
Die noch t' ontfangen staen, en wat wy reede ontfingen?

Zijns ondanks moet hem de bekentenis van het hart: hoe is het mogelijk,

Hoe zynwe nu zoo wyt verzeilt uit onzen plicht!
Ik zwoer myn' Schepper af.

Ik kan 't mij niet verbloemen, maar evenmin voor Gods oog bedekken:

Hoe kan ik voor dat licht
Myn lasterstucken, myn verwatenheit vermommen!

Juist dat volle bewustzijn van een geest, die niet wil buigen, maakt Lucifer radeloos, en hij liegt zichzelven voor:

Hier baet geen deizen, neen, wy zyn te hoogh geklommen,

te hoog in ons streven, te hoogh in onze snoodheid!

Wat raet? Wat best geraemt in dees vertwyfeltheên?

Nóg op dit beslissend moment ziet hij om naar een half-middel, zoekt hij als tijd te winnen; en te gelijk beseft hij:

De tijt geen uitstel lydt.

Waarom? Omdat hij, zelfs nu, maar niet besluiten kan en wil, onder te doen voor God. Doch, in plaats van dit antwoord zich te geven, het eenig ware, dat de stem des gewetens, ook in zijn «vertwijfeltheên» hem opdringt, beliegt hij zichzelf nogmaals door de wanhopige redeneering:

Een oogenblick is geen
Genoeghzaemheit van tijt: indien men tijt magh noemen,

(hoe de waarheid en dreigende werklijkheid hem helder blijft)

Dees kortheit, tusschen heil en endeloos verdoemen?
Maer 't is te spa, en hier geen boete voor ons smet.
De hoop is uit . . . .

o Schrik en ontzetting; daar schallen, juist op dit oogenblik, de bazuinen en trompetten van Michaël's naderende heermacht!

Wat raet? Daer hoor ick Godts trompet.

Apollion, de standertdrager, bemerkt maar al te goed des Stedehouders vertwijfeling en schuldige besluiteloosheid; hij roept hem toe:

Heer stedehouder, op! het is geen tijt tot marren:
De Veltheer Michaël, in aentoght met zijn starren
En regementen, daeght u uit in 't vlakke velt.
De tijt gebiet dat ghy u in slaghorden stelt.
Treck op, treck op met ons: wy zien den stryt gewonnen.

Terugtreden, ten aanschouwen zijner medestanders, die hem ten strijde oproepen, en hooger moed aan den dag leggen, dan hij! Wie kunne het verwachten van den trotschaard, die zijn hartstocht immermeer heeft gevoed, en door uitstellen zich immermeer heeft verzwakt. En toch (ik noem dit een meesterzet!) zelfs op dit moment ziet hij de werklijkheid in: mat en moedeloos, en (in het tweede vers) als wilde hij opnieuw zich dwaselijk beraden, luidt het:

Gewonnen? dat's te vroegh: de stryt is niet begonnen.
Men weegh' dien zwaren slagh en oorlogh niet te licht.

Maar Apollion dringt aan, middelerwijl al de Krijgsoversten met den standert, de Morgenster, aantreden:

Ick zagh alree den schrick in Michaels gezicht,
En al zyn benden doots schier omzien naar de hielen.
Wy willen, twyfel niet, haer sloopen en vernielen.
Hier komen d'Oversten met onzen standert aen.

Lucifer heeft geen woord over voor die aanmoediging: hij is zich van hare ongerijmdheid en onwaarheid volkomen bewust. Maar allen staan zij daar vaardig met den standert! . . . . Zonder meer, schijnbaar kalm en «rustigh» geeft hij het bevel:

Een ieder in 't gelidt: een ieder kenn' zijn vaen,
Nu rustigh de bazuin en kryghstrompet gesteken.

Apollion.
Wy wachten op uw woort.
Lucifer.
Zoo volght ons op dit teken.

En Rafaël, getuige van dit akelig tafereel, en diepbedroefd om 't mislukken van zijn liefdevol pogen, roept uit:

Helaes, hy stont alreede in twijfel, en beraet:
Nu voert hem wanhoop aen.

Ongetwijfeld, in «Wanhoop» neemt de rampzalige Aartsengel zijn eindbesluit, in «Wanhoop» stort hij zich reddeloos in zijn verderf.

Maar, let wel: dit is niet de wanhoop, die iemand van zijn zinnen berooft: 't is de schuldige, volstrekt toerekenbare wanhoop, die hij zichzelf allengs heeft bereid, die zich van hare misdadigheid bewust is, ook bewust van hare vreeselijke gevolgen. Wanhoop, 't zij: maar die in den grond niets anders is dan de hoovaardij ten top gevoerd! En daarom noemde ik v. 1661 en 1662 een meesterzet:

Gewonnen? dat's te vroeg: de stryt is niet begonnen.
Men weegh' dien zwaren slagh en oorlogh niet te licht.

't Is Lucifer's laatste woord vóór hij zijn eindbesluit neemt: 't is meteen de laatste bekentenis, hoe hij zelf den noodlottigen afloop te gemoet ziet. En niettemin v. 1666:

Een ieder in 't gelidt:

hij aanvaardt den hopeloozen kamp!

Ik durf het zeggen: wie Lucifer's wanhoop, krachtens den context zelf, niet aldus opvat, begrijpt Vondel niet. Ziedaar Lucifer's persoonlijkheid vóór en in zijn val.

In Adam in ball. hebben wij Lucifer na den val.

Ook nu is hij de eerste: «de Vorst des afgronts.» Zekere voornaamheid, eene rest van vroegere grootheid blijft hem bij. Zijn karaktertrek is en blijft trots, die meermalen vervalt tot blufferige grootspraak, soms zelfs tot halfbewuste verblinding.

Maar 't is de vernederde trots, die zijne vernedering gevoelt, herhaaldelijk zijn ellende en onmacht spijtig bekent: en die, juist daarom, toornt en wrokt, rusteloos zint op wraakneming; en, overtuigd, dat een tweede aanslag op den Almachtige eene onmogelijkheid is, Haar tracht aan te schennen en te onteeren in haar heerlijk beeld, den mensch; wat meer is, dien mensch eerlang en voor eeuwig aan zijne macht, als Hellevorst, zoekt te onderwerpen. Van edele gevoelens is geen sprake meer: verbittering en toorn, spijt en nijd, haat en vloek, boosaardige berekening en arglistige verleiding en laaghartig leedvermaak, ziedaar zijn levenssfeer!

Als in de Lucifer vat hij zelf het plan op; pleegt vervolgens raad met Asmodé, aan wien hij de nadere verwikkeling en voorbereiding overlaat. Maar komt het tot de uitvoering, dan achten beiden zich te hoog, om de verlagende rol van verleidende slang te spelen: de «schiltknaep» Belial is daar goed voor (v. 678.)

Driewerf treedt Lucifer in dit treurspel op. In den proloog; in 3e Bedr. 1e Toon., waar hij Asmodé raadpleegt; in 5e Bedr. 1e Toon., als hij met Asmodé juicht en triomfeert in 's menschen val.

De proloog teekent hem geheel; mocht er nog iets aan ontbreken, v. 1460—1478 (5e Bedr. 1e Toon.), vult dat aan.

Het allereerste vers luidt: Ik, eenmaal de Lichtdrager en Morgenster,

Ick, eerst geheilight om de kroon van 't licht te spannen,
En nu van 't eeuwigh licht in duisternis gebannen,
Kome uit den zwavelpoel opdondren van beneên,
En, zonder mijnen ban en banpael t' overtreên,
Hier boven spoocken:

Want nóg ben en blijf ik groot, ik «Koning van den afgront» en «grootvorst van de weerelt» (Joann. XII, 31);

Want, hoe gruwzaem en verwaeten
d'Ertvyant my misschiep, noch wortme toegelaeten
Te heerschen over zee, het aerdtrijck en de lucht;
Dat past den grootvorst van de weerelt, en zijn' luister,
Afkeerigh van den dag, en krachtiger by duister . . .

Na de localisatie of plaatsbeschrijving van Eden, volgt v. 27:

Want ick, veraert van 't goèt,

d. i. ontaard van alle goed en bevestigd in het kwaad («confirmatus in malo»),

Want ick, veraert van 't goet, dien vloeck der vloecken haet,
En wensche hem, wien niets kan in zijn wezen deeren,
In zijn geschapenheên te schenden en schoffeeren.

Zóó zal ook ik een eeuwig rijk stichten (vergelijk v. 550):

Zoo wort het helsche rijck van Lucifer gebout,
Dat eeuwigh duren zal.

Al voortsprekend windt hij zich op, en vervalt tot snoeverij, die in v. 40 overslaat tot waanzinnige verblinding:

Geen aanslagh is te stout
Voor my, die niet ontzagh den hemel aen te randen.
Zoo neemt mijn wraeckzucht al de weerelt op haer tanden,
En ruckt dit groot heelal uit zijnen winckelhaeck,

Dat's hemels as noch eens van mijne heirkracht kraeck'.
Het lustme hem voortaen gedurigh werck te geven,
En, schoon de blixem my ten troon hebbe uitgedreven,
Te laeten blijcken wat ick, na dien val, vermagh.

En nu, de onzinnigste redeneering opzettend:

Al schoot ons maght te kort daer boven: 't hoogh gezagh
Moet aanzien dat ons noch die maght is bygebleven
Zyn' willekeure in al zijn werck te wederstreven.
De naem van almaght is een titel zonder daet,
Een krachtelooze klanck van roemzucht. Wist hy raet
Om eenigh wezen gansch van iet tot niet te brengen,
't Was uit met my: men zoume in wezen niet geheugen,
Min laeten in 't bezit van 's afgronts heerschappy. —

In v. 72 luidt het verstandiger:

Men moet den tweeden sprongk
(Want d'eerste is ons mislukt,) zoo reuckeloos niet waegen,
Maer zachter toetreên, en gelegenheit belaegen
Van waar en hoe men best den Schepper by den dagh
In eenigh schepsel, groot of klein, bestormen magh.
Alle afbreuck streckt tot winst. Men moet allengs by trappen
Beginnen, en van laegh opsteigeren en stappen.
Wie stadig steigert, raeckt ten leste daer het stuit.

En daarom, men houde Adam en Eva in 't oog, en v. 87:

Men sla het onderling gespreck van verre ga,
Bespie wat middelen den schepselen tot scha
En afbreuck dienen. Let, in eenen hoeck gescholen,
Wat hun verboden wert, en wat hun wort bevolen,
Op lijf- en zielstraf: want . . . .,

en, weder leeft het besef van zijn vernederden trots op, wrijft Gode zelf hoovaardij aan, mengt vinnig en spijtig logen en waarheid dooreen:

Want de hooghste is niemants vriend,
Dan die zyn hoovaerdy ten roem en aanwas dient;
Eene oorzaeck, waerom gy, mijn hemelsche eedtgenooten,
Als wederspanningen, ten afgront zijt gestooten,
En zoo verstooten, en verandert van gestalt,
Dat in der eeuwigheit geen wederkeeren valt
Naer boven, daer de poort en draaiboom blijft gesloten.

Voeg bij deze fragmenten uit den proloog nog de latere verzen t. w. 1460—1476, waar Lucifer triomfeert over den val van 't eerste menschenpaar en nieuwe plannen smeedt:

Zoo wort mijn wraeck verzaet. Nu triomfeert de hel.
Dat mijn erfvijant zich nu weere, en wetten stell',
Om zulck een inbreuk van erflasteren [1]) te keeren;
Wy passen langer op geen' hinderdam, noch beeren [2])
Van wetten, en belofte, en vreeslijck dreigement.
Natuur leght onder, plat getreden, en geschent.
Al 't menschelijck geslacht is mijn, en errefeigen.
Het past niet langer op beloften, noch op dreigen.
De wil helt over van 't geboden goet tot quaet.
'k Wil kercken zaeien en altaeren, hem ten smaet.
Men zal mijn beelden daer met menschenoffren eeren,
En gout en wieroock, en by 's afgronts godtheit zweeren,
Uit schrick voor straffe. Ick schuif nu glimpelijck en valsch
Den oirsprong van het quaet van my op 's vyants hals.
Laet al de weerelt vry van Adams erven krielen;
Uit sestigh eeuwen berght hy pas een hantvol zielen [3])
Zoo stijge ick, na mijn' val, op eenen hoogher trap.

---

[1]) *erflasteren.* Laster wordt hier genomen in de oude beteekenis = ondeugd, zonde.

[2]) *beeren* of muurstut: hier zoo goed als synoniem met «hinderdam,» d. i. een dam of steenbouw, als hindernis of ter keering van inbreuk opgeworpen.

[3]) *Sestigh eeuwen.* Deze uitdrukking berust op zekere veronderstelling: 2000 jaren tot Mozes, 2000 tot Christus, 2000 tot het einde der wereld. Maar hoe draagt Lucifer reeds kennis van dat 6000jarig bestaan der wereld? . . . .

Intusschen hebben wij Lucifer, van hoogen Aartsengel tot Vorst der duisternis vervallen, leeren kennen. Het karakterbeeld is voortreffelijk opgevat, ontwikkeld, doorgezet en volgehouden, ondanks de groote bezwaren. Dáár is luister en grootheid bij treurige versombering en verval; dáár is toegeven aan hartstocht tot hardnekkigheid toe, bij onvruchtbaren, wanhopigen zielestrijd; dáár is wisseling en menging van heftige gemoedsaandoeningen; en daarom wekt deze persoonlijkheid te gelijk een soort van bewondering en van afgrijzen, van deernis en van instemming met het straf- en vloekvonnis. Lucifer is in waarheid eene grootsche, meesterlijke schepping, die, als eigenlijk gezegde karakterschildering, wel de best geslaagde van alle in Vondel's drama's mag heeten.

Over Lucifer, die onder den naam van Apollyon, den proloog van de Noah uitspreekt, slechts dit. Al het door mij over hem reeds gezegde (blz. 35 enz.) vat ik in deze woorden samen: de grootheid en voornaamheid van den voormaligen Aartsengel wijkt meer terug; de grimmige boosaardigheid en verdervende macht van den spookachtigen duivel treedt naar voren.

Rest de Lucifer van de Joannes, de Boetgezant. Ook van hem is reeds melding gemaakt: ik heb hem voorgesteld naar Vondel's eigen schildering uit IVe B. v. 14—25. (Zie blz. 55.)

Bij die schildering is de groote Aartsengel als onkenbaar geworden: 't is eene herinnering, maar in andere voorstelling, van den Lucifer (Lucif. v. 1941, zie blz. 30), die «in 't zincken, onder 't vallen» uit 's hemels trans »verwisselt van gedaante.» Deze nieuwe voorstelling is spooken monsterachtig, afgrijzen en schrik inboezemend, tirannisch vorstelijk, bovenal trotsch en despotisch, in spijt van al de walgelijkheid, akeligheid, gruwzaamheid «van 't woeste

raetshol.» Min of meer als dusdanig kent hem menigwerf de oud-kerkelijke kunst.

Die schildering werd besloten met v. 23: de duivelen,

Zij zaten stil, als stommen,
En hy begon aldus, gelijck een klock te brommen;

en nu vangt eene redevoering aan v. 25—55, die wij hier met twee anderen willen beschouwen en vergelijken.

De inhoud en gang dezer redevoering van den Hellevorst komt hierop neer:

Eerst herinnert hij aan zoogenaamde, vroeger behaalde triomfen: Adam's val, en, als gevolg, Satan's macht over Adam's afstammelingen; dan de invoering van den afgodendienst, die Gode Zijne eer zocht te ontstelen, doorgedrongen zelfs tot Gods uitverkoren volk. Ziedaar het verledene. Voor het tegenwoordige, wijst hij op den onzaligen invloed, de schijnheiligheid en wetsverdraaiing van Aertspriesters, Farizeeuwen», en van zoovelen, als er v. 40:

onkruit overal in Mozes koren zaeien.

Maar, wee! wee! thans dreigt een machtige, dubbele vijand: Zacharias' zoon, Joannes de Dooper, en de door hem aangekondigde Gezalfde des Heeren!

Om de verbittering der toehoorders tot toorn en wraak te prikkelen, stelt Lucifer hun voor oogen, hoe, wat hun na den val nog werd gegund, hun thans immermeer wordt ontroofd v. 45:

Gy wort in 's lichaems schors van mensch, noch dier gedult.
Men gunde u, na uw' val, door d'open lucht te zweven:
Nu vlughtge, door zijn' naem ter weerelt uitgedreven.
Het is nu waeckens tijt.

Daarom moet eerst de Dooper, dan Christus onschadelijk gemaakt: hierbij ga Apollion, de «Verderver,» voorop, en wel terstond v. 53:

Apollion tre voor, en stell' zijn list in 't werck,
Want zoo men langer drael', zy vallen ons te sterck,
Men smoore 't wassend quaet by tijts in zijn geboorte.

Wat Apollion betreft, die hier weder genoemd wordt, óf hij de Apollion uit de Lucifer zij, is van geen belang. De Apollion uit de Noah is hij natuurlijk niet: deze toch is Lucifer zelf, die hier zich van hem en zijne «list» bedient. Die list bestaat hierin: de «doortrapte» (v. 71) duivel vermomt zich in een Engel des lichts (Paulus spreekt van zoo iets 2 Cor. XI. 14) d. i. onder de gedaante van Gabriël (v. 72) verschijnt hij aan den Hoogepriester, onder die van Herodes den Groote aan diens zoon thans zetelend op Judaea's troon, en zet beiden tegen den Dooper op. Blijkbaar spelen hierbij onzen dichter klassieke herinneringen voor den geest, met name uit de Metamorphosen van Ovidius en uit de Aeneis van Vergilius 6 v. II. 792—794.

Wat op deze redevoering onmiddellijk volgt is in den toon van het gansche tafereel v. 56:

Zoo sprack hy, en elck stoof zijns weeghs uit d'yzerpoorte
Om hoogh. Gelijck een vlught roofvogels met geraes
Komt vallen op een kreng, een doot en stinckend aes,
Zoo zoeckenze op den gront van Jesses rijck en erven
Hun kans, en leggen toe op schenden en bederven,
Door heimelijck bedrogh, of openbaer gewelt. —

Welke is de waarde van Lucifers toespraak? Gelet op het beoogde doel, den persoon en de gevoelens des redenaars, en op de persoonlijkheid zijner toehoorders d. i.

op het finis in concreto, zooals de kunstterm luidt: is de rede zeer goed; toch, bijzonder krachtig en machtig, aangrijpend hartstochtelijk en eenigermate verrassend kan ik ze niet vinden.

Dán is de redevoering, die Gabriël, waar hij in de Lucifer bericht brengt van Adam's val, Lucifer in den mond legt, heel wat forscher en heftiger v. 2036—2070. 't Is de uitstorting der eerste verwoedheid na zijn neerploffen in de hel; 't is een kreet van louter razernij en wraakzucht tegen God en mensch; 't is de eerste openbaring van het Satanische plan, dat hij tot het eind der eeuwen nimmermeer zal opgeven; 't is niets minder dan het opzet, om zich en zijne mededuivelen als «Godtheên» in Gods plaats op het outer (v. 2063) te verheffen, en «al wat Adam teelt in eeuwigheit te doemen.» 't Is in één woord de trots des wanhopigen voortgezet in de hel!

Ligt het verschil der beide toespraken wellicht eenigermate hierin, dat deze laatste de uiting is der razernij van 't eerste oogenblik; de voorgaande meer den stempel draagt van het beredeneerde eener officieele raadsvergadering? — 't Is slechts een vraag; want dat ook een Vondel niet altoos even hoog geïnspireerd kan zijn, is zeer begrijpelijk. Ziehier deze redevoering uit de Lucifer v. 2030:

Ghy maghten, die zoo trots, voor ons gerechte zaeck,
Dien afbreuk hebt geleên: nu is het tyt om wraeck
Te nemen van ons leet, en listigh, en verbolgen,
Met onverzoenbren wrok den hemel te vervolgen,
In zyn verkoren beelt, en 't menschelyck geslacht
Te smooren in zyn wiegh en opgang, eer het maght
In zyne zenuw krijge, en aenwinme in zyne erven.
Myn wit is Adam en zijn afkomst te bederven.
Ick weet, door 't overtreên der eerstgestelde wet,

Hem aen te wryven zulck een onuitwischbre smet,
Dat hy, naer lyf en ziel, met zyn nakomelingen
Vergiftight, nimmer zal ten zetel innedringen,
Waeruit men ons verstiet: edoch gebeurt het al
Dat iemant bovenstyge, een kleen en dun getal,
En noch door duizent doôn, en arrebeit, en lyden,
Zal steigren tot den Staet en kroon, dieze ons benyden.
Ellenden zullen zich terstont, op Adams spoor,
Verspreien zonder endt, de wyde weerelt door.
Natuur zal, van dien slagh getaistert, schier verteeren,
En wenschen in een Niet of mengelklomp te keeren,
Ick zie den mensch, die naer het beelt der Godtheit zweemt,
Van Godts gelyckenis verbastert en vervreemt,
In wil, geheugenis, en zyn verstant ontluistert,
Het ingeschapen licht benevelt en verduistert,
En wat den dagh beschreit, in 's moeders bangen schoot,
Gevallen in den muil der onvermydbre Doot.
Ick wil de tiranny verheffen, altyt stouter,
E u, myn zoons, gewyt tot Godtheên, op het outer,
In kercken, zonder tal, tot aen de lucht gebout,
Vereeren offervee, en wieroockgeur, en gout;
Ja zoo veel menschen, als geen tong vermagh te noemen,
En al wat Adam teelt in eeuwigheit verdoemen,
Door gruwelstuck op stuck, Godts naem ten trots begaen.
Zoo dier wil hem myn kroon, en zyn triomffeest staen.

Niet enkel als tegenhanger, maar ook om de hoogdichterlijke waarde, wensch ik hier stil te staan bij de rede door God in zijne hemelsche raadsvergadering (zie blz. 60) tot de Engelen gericht.

Ook de Hemelsche Vader brengt eerst het verledene in herinnering: Adam's val, nadat God hem, uit loutere goedheid, het aanzijn had geschonken. Abraham's uitverkiezing als de verwijderde voorbereiding tot redding en

herstel. Voor het tegenwoordige wijst Hij op den reeds gezonden Messias, zijn menschgeworden Zoon; en kondigt aan, dat het tijdstip is aangebroken, waarop die Gezalfde Gods zijn openbaar leven moet beginnen. Daarom moet de Christus (J. d. Boetgez.: III, v. 239):

> heden aentreên naer den oever der Jordaene,

en zoo den eersten stap zetten v. 241:

> ter heerschappy, die hem t'aenvaerden staet:
> Want Jesus, uit den stam van Jesse, en Davids zaet
> Geteelt, is Davids rijck van eeuwigheit beschoren.

Ingevolge eener hoogstgelukkige vinding wordt hier de toespraak onderbroken door de aanbiddingshulde en den «koorgalm» van het «heiligh, driewerf heiligh is de Zoon!», waarbij Vondel ongetwijfeld heeft gedacht aan Philip II, 9, 10); «daarom ook heeft God Hem een naam gegeven boven alle namen» enz. 't Is een voortreffelijke opluistering en verlevendiging, die aan de redevoering zelve niet weinig ten goede komt!

God de Vader hervat: Hij wil, dat Christus' Doopsel een hemelfeest zij, én om den oogst van zielen, die het hemelsch Jeruzalem met nieuwe bewoners zal verrijken, én om de stichting der Kerk, Gods bruid op aarde, welke die zonen Hem zal schenken, en met en in Christus eeuwig juichen en triomfeeren zal over de nederlaag van het «draeckenhooft.»

Ik noemde deze redevoering een fragment van hoogdichterlijke waarde. Wil men er den vollen indruk van ondergaan, zoo leze men haar als een aaneengesloten geheel met de voorafgaande verzen 201—215, aangehaald op blz. 60: dit is een eerste opmerking.

Een tweede is deze: van hartstocht of passie kan bij God, dus ook in Gods woord, geen sprake zijn; de verdienste der rede moet derhalve liggen in passende waardigheid. Hoe ontzachlijk moeilijk dát moet wezen, voelt een ieder. En raadpleegt men de geschiedenis der Letterkunde, dan bevindt men: een bondig en zinrijk, soms verheven woord in Gods mond te leggen, is menigen dichter vrijwel gelukt; een langere rede is feitelijk voor wie het bestonden meestal op eene mislukking uitgeloopen. Dit slaat niet het minst op Milton, wiens al te opzettelijk en voortdurend streven naar verhevenheid, gepaard aan verwarde godsdienstbegrippen, hem zelfs gebracht hebben tot een gesprek tusschen Vader en Zoon, dat onzinnig en ongenietbaar is. (Parad. lost III B.)

Maar juist om dat alles, dunkt mij de redevoering Gods te dezer plaatse een der meesterstukken van onzen Vondel.

't Is alles wondervol eenvoudig en sober, kalm en ernstig, nadrukkelijk, en ongekunsteld plechtig. Daar spreekt uit het geheel majesteit en macht, en het zelfbewustzijn dat, wat men wil of vooruitziet, onfeilbaar in vervulling gaan zal: ik voor mij kan mij nimmer aan dien indruk onttrekken, zoowel bij v. 227:

Ons opzet is een Kerck te bouwen . . . .

als bij v. 260:

'k Verwachte een Kerck en bruit . . . .

Daarenboven ademt u de zalving tegen van goddelijke Vaderliefde, en tempert den plechtigen ernst; en hierin ligt, mijns inziens, het geheim van den weldadigen en verheffenden indruk, die Gods rede op 't geloovig en godvruchtig Christenhart maakt. Ik zeg dit met opzet: want, volgens mij, is alleen een aldus gestemd hart in

staat de volle schoonheid van dit meesterstuk in zich op te nemen.

Hoe dat alles door het vloeiende en ongezocht statige van den keurigen versbouw nog meer tot zijn recht komt, kan wel niemand ontgaan. Ziehier de gansche rede J. d. Boetgez. III. v. 213—265:

Elck hoorde aendachtigh met verlangen, stom en stil.
Hy openbaerde in 't ende aldus zijn' wijzen wil:
Gy, hemelraeden, weet, hoe wy, door lust gedreven,
Het menschdom teelden, om aen hun een lot en leven
Te deelen, en hoe zy vervielen door een smet.
Wy gaven Abraham nochtans een eige wet,
Verkoren een geslacht uit andere geslachten,
En zonden hun den Zoon der Godtheit, daerze op wachten,
Om hen te redden uit dien jammerlijcken staet.
Joannes lichte alree, gelijck een dageraet,
Voor onzen Zoone heene, ontdeckte elck, ons ten prijze,
Zijn aenkomste, en bereide een' toegangk, naer de wijze
Hem van den Geest geleert. Nu wort het eenmael tijt,
Dat Godts Gezalfde zich getrou in 't heilampt quijt.
Ons opzet is een Kerck te bouwen en te winnen,
Die moet van onzen Zoon, den hoecksteen, eerst beginnen,
En 't lichaem groeien uit gewijde medeleên,
Besneênen allereerst, en dan uit onbesneên,
Gewasschen van hun smette in wateren en vlieten,
Herboren door den Geest. Zoo kunnenze genieten
En erven 't zelve heil, hier boven u gegunt.
Dat's 't eenigh oogmerck van ons wijsheit, en het punt,
Daer d'as van 's Hemels raet op draeit. Mijn Zoon beneden
Dus lang te Nazareth, de minste in Davids steden,
Gelijck gescholen, zich onthoudende in het huis
Der Koningklijcke maeght, zijn moeder, eeuwigh kuisch,
Zal heden aentreên naer den oever der Jordaene,
Daer Zacharias zoon hem toegangk, en de baene
Bereit ter heerschappy, die hem t'aenvaerden staet:

Want Jesus, uit den stam van Jesse, en Davids zaet
Geteelt, is Davids rijck van eeuwigheit beschoren.
Zoodra d'Aertsengelen den naem van Jesus hooren,
Aenbiddenze, eeren hem, en zingen prijs en eer,
En vallen drymael uit ontzagh op 't aenschijn neêr.
Men ziet zich Cherubijns en Serafijnen decken
Met dubble vleugelen. Men hoortze een' koorgalm wecken.
Zy zingen: heiligh, drywerf heiligh is de Zoon,
d'Opwassende erfgenaem van Godts en Davids kroon.
De Vader liet in 't ende aldus zich weder hooren:
Wy willen, dat met ons de negen Englekooren
Een feest inwijden, nu hy naer den waterkant
Ten spiegel voortreet, om zich van Joannes hant
Te laeten dompelen. Dat zy een dag van eere:
En billijck is het dat men viere en triomfeere
In dit Jerusalem, verwachtende een getal,
Een oogst van zielen, die het eeuwige verval
Van Lucifer en zijn weêrspannelingen boeten.
'k Verwachte een Kerck, een bruit, die onder haere voeten
De maen ziet ondergaen, het draeckenhooft geplet,
Den afgront brullen hoort, terwijlze, vry van smet,
En met de zon gekleet, op mijnen troon gezeten,
Haer jammeren in 't licht des hemels zal vergeten. [1])
Zoo sprack de Vader, ...

Reeds in Joann. de B. I. v. 89—125 had Vondel tot tweemalen toe God sprekend ingevoerd: ook dáár is alles hoogst waardig, keurig van dictie en versbouw, maar uit den aard der zaken voor ons minder belangwekkend. Wien 't lust, leze die plaats zelf.

---

[1]) 260 enz. zien op Openbar. XII.

Belzebub, Apollion, Asmodé, Belial.

Keeren wij terug tot de booze geesten: wij kennen thans Lucifer, den gevallen Aartsengel, hoofd van het oproer in den hemel, verleider en verderver van den mensch, vorst van de hel. Leeren wij ook zijne medestanders en helpers nader kennen. Als zoodanig vinden wij:

in de Lucifer Belzebub en Apollion;

in Adam in ball. Asmodé;

in beide drama's Belial; zóó echter, dat, naar 't vroeger gezegde (blz. 69), die naam twee onderscheidene persoonlijkheden aanduidt.

Ook over deze namen eerst een woord.

Belzebub (of Beëlzebub) uit het Hebreeuwsche Baal = heer, en zebub = vlieg bet.: Vliegenheer of — god, god van den zomer, 't zij als verwekker, 't zij als afweerder der lastige vliegen en insekten; in den mond der Joden veellicht een schimpnaam = drekgod.

Overigens is Belzebub soms = Baal d. i. heer, heergod, in Phoenicischen zin = Heer der (hemel-)woning of Opperste god (zoó bij Matth. XII. 24, opperste der duivels, «nisi in Beelzebub principe daemoniorum»). Ook wel = krijgsgod; of = princiep van het dierlijk en physisch leven, waarom hem kinderen werden geofferd; eindelijk = god des vuurs, en dan veelal = Moloch. Deze godheid Belzebub of Baal was bovenmate bekend en vereerd.

Apollion (het Grieksche Apollyon) bet. verderver, verwoester, vernietiger. (Zie blz. 72).

Belial, een Hebreeuwsch woord, bet.: voor niets nuttig, deugniet. Veelvuldig wordt in de H. Schrift met dien naam Satan zelf bedoeld.

Asmodé (of Asmodaeus) bet. naar het Assyrische stam-

woord: Vernietiger. In 't Boek Tobias is hij de worgengel der 7 bruidegoms. (Zie blz. 44). Ik dring op die benamingen niet al te sterk aan, zij het ook, dat Vondel, wiens eigenaardigheden wij kennen, ze allicht met zekere bedoeling gekozen hebbe. Op gevaar af van spitsvondig te schijnen, geef ik niettemin het volgende in bedenking.

Wij zagen reeds, hoe in de Noah Lucifer zelf optreedt onder den naam van Apollyon, en hoe die benaming dáár recht zin heeft. In de Adam in ball. treedt even zinrijk een tweede «Vernietiger,» Asmodé ten tooneele.

Wat de Lucifer betreft dáár vinden wij (in «Personaedjen») naar volgorde, deze drie: Belzebub, Apollion, Belial.

Belzebub staat voorop: en inderdaad, uit verschillende verzen, o. a. v. 715, waar Apollion zegt: Dán d. i. nadat wij de Luciferisten eerst bewerkt hebben,

> **Dan diende Belzebub, een Godt van groot gezagh,**
> **Zijn wapen aen hun klacht en wettigheit te hangen,**

is hij blijkbaar de eerste na Lucifer, en, vooral tegenover Belial, de meerdere. Ingevolge hiervan verschijnt hij eerst, als door Apollion en Belial de ontevredenen zijn opgehitst, om dan door zijn hoogeren invloed den wrevel in top te voeren. Ook leidt hij later den «rechte horen» (v. 1764) of legervleugel ten strijde. Dat aan hem dus de naam van een der meest gevierde goden of van den «oppersten god» wordt toegedeeld, laat zich hooren.

Apollion komt op de tweede plaats. Hij draagt of «hanthaeft» (v. 1772) den standerd met «de Morgenstar.» Met Belial behoort ook hij tot Lucifers «hofraet» (v. 667 en 668.) Zonder juist blijkbaren nadruk op 't woord Apollion te leggen, heeft Vondel hier dien naam waarschijnlijk enkel gekozen, omdat hij in de H. Schrift een voornameren engel aanwijst.

Belial daarentegen, die Lucifers linkervleugel aanvoert, verdient zijn naam «deugniet» ten volle, naar het getuigenis van den veldheer zelven v. 662—666:

Ga hene, en overlegh het stuck met Belial.
Het moet er duister zijn, daer hy verdolen zal.
Zyn troni, glat vernist van veinzen en bedriegen,
In 't mommen niemant kent, die haer voorbij kan vliegen.

't Is wel wat kras over iemand, die nog Engel is! Men gelieve zich echter te herinneren, wat ik heb geschreven (blz. 24): «na hun val, of (wil men zelfs) in hun val d. i. tijdens hun gefingeerd oproer en strijd, kan men hun zekere meer sprekende hartstochten . . . . . toekennen: immers» enz. — In de Adam in ball. geldt het gezegde dubbel voor Belial, den «schiltknaep» van Asmodé. [1])

Overigens valt het hoogst moeilijk, de karakteristiek van Belzebub, Apollion en Belial in de Lucifer scherp aan te geven; te moeilijker aangezien zij alle drie in één hoofdpunt, t. w. sluwheid en arglistigheid, om den prijs kampen. Intusschen schijnt Belzebub inniger te deelen in Lucifers trots; Apollion is hoofsch (in de Adam in ball. echt

---

[1]) Wat heeft men toch gewild met Belial, zooals men ons dien heeft doen zien bij de opvoering van 21 Sept. 1908, en, naar het schijnt, ook later? Waaraan die duivel mij terstond deed denken, verzwijg ik liefst; dat hij herhaaldelijk den lachlust gaande maakte, is geen geheim. Ik vraag slechts: moet er in zijn bonte kleedij, enz. soms symboliek steken? Dr. Ger. Brom doet mij zoo iets vermoeden; maar helder «verklaard» heeft hij 't mij niet, en waarlijk, dat mocht wel! — Of heeft men gedacht aan den nar of potsenmaker der Middeleeuwsche Mysteriespelen, aan den «Gracioso» van Calderon, of zoo iets? Zoo ja, dan heeft de acteur maar al te goed d. i. op het realistisch-stootende af de rol volgehouden. Hoe echter een dusdanig personage hier, en elders, uit Vondel's christelijke drama's op te diepen? . . . .

politiek-hoofsch); Belial vertoont, althans in 't zoo juist genoemde treurspel, iets onedels en laags. Weet iemand dieper in te dringen in de onderscheiding dezer persoonlijkheden, met graagte zal ik naar hem luisteren.

Michaël.

Gelukkiger is Vondel geslaagd met de drie goede Aartsengelen t. w. Michaël «de Veltheer», Rafaël «de Beschermengel», en Gabriël «Godts geheimenistolck»; waarbij nog komt (in de Lucifer en in Adam in ball.) Uriël «Michaëls Schiltknaep» of de «Gerechtsengel.» Bij elk hunner komt een sterk onderscheiden karaktertrek tot zijn recht, niet echter zondere eenige lichte, welkome manceering of neventrekken.

De drie eerstgenoemden vertegenwoordigen: Michaël, de handhaving van Gods Oppermajesteit en van de trouw Hem verschuldigd; Rafaël, de oprechtheid en liefde en barmhartigheid; Gabriël, de gehoorzaamheid en bereidvaardigheid in 's Allerhoogsten dienst.

De namen zijn Hebreeuwsch. Michaël bet. «wie is als God?» (Dan. XII. 1 en Openb. XII. 7.) — Rafaël bet. «Geneeskracht Gods.» (Tob. XII. 15.) — Gabriël bet. «Man Gods» of «Kracht Gods.» In de H. Schrift komt hij bij voorkeur voor als de bode en verklaarder van groote geheimen en gebeurtenissen, (Dan. VIII. 16; IX. 21; Luc. I. 19—26.) — Uriël, uit het apocriefe Boek Esdras III, wil zeggen «Vlam» of «Vuur Gods.» — Hunne karakteristiek:

Michaël is krijgsman en legerhoofd: waar hij spreekt, is alles leven en gloed, kracht en mannelijkheid; en 't is somtijds alsof wapenklank ratelt in zijn woord, zijn hoofd-

trek is onkreukbare trouw aan God en strijdvaardigheid voor de glorie van Diens Naam: eene strijdvaardigheid, die soms opvlamt in heiligen toorn, verontwaardiging, dreigement, maar altoos waardig blijft; terwijl hij daarenboven liefderijk en medelijdend, zich zelf aan de Luciferisten aanbiedt tot bemiddelaar van verzoening en vrede v. 1123:

Indienghe door gezanten
Wilt handelen om hoogh, tot voorstant van uw lot:
Wy willen uwen zoen bemiddelen by Godt;
Of anders wacht uw hooft.

Hoor den verontwaardigden en gebiedenden veldheer een weinig later v. 1140:

Ick wil dat elck vertrecke, op 't wencken met myn hant.
Hy kant zich tegens Godt en Godtheit, wie zich kant
Meineedigh tegens ons. Vertreckt naer uwe vanen:
Dat past soldaten en gehoorzame onderdanen
Des hemels. Wat gewelt, wat moetwil dryft men hier!
Wie anders oorelooght, dan onder myn banier,
Beoorlooght Godt, en is een vyant van zyn rycken.

Daarentegen verneem, op 't oogenblik zelf, dat Gabriël hem opdaagt v. 1331:

'k Verdaegh u, als Gezant
Van Godt en zynen stoel, nu daetlyck op te trecken.

zijn medelijdenden zielskreet, of juister, de vraag van wie zóó iets niet kan en wil gelooven v. 1336:

Is Lucifer, helaes, in zyne trou verandert?

Blijkt in 't einde alle hoop op inkeer verloren, welnu, dan spreekt het getrouwe legerhoofd, dat geen marren meer kent v. 1382:

Uriël, schiltknaep, flux, men breng' den blixem hier,
Myn harnas, helm, en schilt. Breng herwaert Godts banier.
Men blaze de bazuin. Te wapen, flux, te wapen.
Ghy Maghten, Troonen, wat getrouw is en rechtschapen,
Dat wapen' zich met ons. Ghy, regementen, voort,
Een ieder in 't gelidt: de hemel geeft het woort.
Men blaze de bazuin: men sla de holle trommels,
Verdaghvaerde in der yl ontelbre dicke drommels
Gewapenden. Blaest op: ick schiet de wapens aen.
Het gelt Godts eer alleen. Het moet er nu op staen. —

Is de zege bevochten, Michaël jubelt en triomfeert, maar enkel en alleen om God en Diens verheerlijkte Majesteit v. 2002:

Gelooft zy Godt: de Staet hierboven is verandert.
d'Aertsvyant leyt' er toe. Hy laet ons zynen standert,
En Morgenstar, en helm, en vanen, en rondas,
Dien afgejaeghden roof, aen 's hemelsheldere as
Met juichen, en triomf, en eere, en lofgezangen,
Bazuinen en trompet, ten klaren spiegel hangen
Van wederspannigheit en Staetzucht, die den kam
Verheffen tegens Godt, den onverzetbren stam
En oirsprong en de bron en Vader aller dingen,
Die wezen, en natuur, en eigenschap ontfingen.
Men zal niet meer den glans der Oppermajesteit
Bezwalckt zien door den damp van snoode ondanckbaerheit.
Zy zwerven in de lucht, en tuimelen, en woelen,
Heel diep beneden ons gezicht en deze stoelen,
Benevelt, en verblint, en ysselyck misvormt.
Zoo moet het gaen, die Godt en Zijnen stoel bestormt.

Eenige oogenblikken na dezen juichkreet, verneemt de verwinnaar Lucifers maar al te goed gelukten aanslag op den mensch. Als Gabriel diens redevoering (zie blz. 92) meedeelt, waarvan 't slotwoord luidt v. 2069:

Zoo dier zal (Godt) myn kroon en Zijn triomffeest staen:

dan stuift de diepverontwaardigde Veldheer op en onderbreekt den verhaler v. 2070:

Verwaten vloeck, zoo trots de Godtheit noch braveeren!
Wy zullen u eerlang dat lasterstuck verleeren;

en, nauw heeft de ijveraar Gods vonnis vernomen, over vrouw, man, slang uitgesproken, of onmiddellijk treedt hij op als handhaver en uitvoerder van Gods rechtspraak, en 't luidt v. 2144:

Uriël, schiltknaep, die het heiligh Recht bewaert,
En reuckeloosheit [1]) straft: gryp naer uw vlammend zwaert,
Vliegh hene naer om laegh, en dryfze beide uit Eden...

In de Adam in ball. is Michaëls rol zeer kort en ondergeschikt, niets meer dan v. 380—391: maar 't zijn heerlijk-karakteristieke dichtregels, waarin strijdlustigheid, onverschrokkenheid en trouw aan God den Michaël uit de Lucifer schitterend voor ons oog doen herleven: hier is, wat ik wapenklank noemde; v. 380:

Gezant des Hemels, ick verschijn geharrenast
Met hellem en rondas, uit diamant gekloncken,
En dit tweesnedigh zwaert, daer vier in gloet en voncken
Uit sprongen, toen ick 't heir van Lucifer besprong,
En uit Godts troonen in den diepen afgront drong.
Al quaem hy brullende van onder opgedondert,
Daer 's aerdtrijx navel wat Godt vloeckt houdt afgezondert
Van 't koesterende licht, dat al wat leeft, verquickt:
Wy staen voor geen gewelt verbijstert, noch verschrickt.
Gebie slechts: 't lustme hem noch eens op 't spits t' ontfangen.
En 's afgronts wapenroof in 's hemels kerck te hangen.

---

[1]) *reuckeloosheit* (roekeloosheid) is dikwerf = vermetelheid.

Bijna alle verzen van Michaëls rol zijn voortreffelijk van zeggingskracht en klankrijkheid, terwijl hun bouw uitmunt door levendigheid, vaart, gespierdheid!

Gabriël.

De verzen van Gabriëls rol zijn van anderen aard: zij strooken met zijne persoonlijkheid. Over het algemeen zijn het van die volle verzen, gelijk Vondel die zoo meesterlijk weet te bouwen, zeldzaam door rustpunten onderbroken, of door overloopen in 't volgende vers overgaande; verzen, welke nu eens, elk op zich zelf een volle gedachte vertolken: dan weer, aaneengesloten, een langen, vloeienden en machtigen volzin te genieten geven; verzen, waar keur en kleur van taal en beeld een rustige schittering mededeelen aan den statigen (niet, pompeuzen) bouw van den dichtregel.

Waarlijk, zij passen aan den Godstolk, den overbrenger en verklaarder van de verorderingen der Opperste Majesteit. Bewust van de verhevenheid van zijn ambt treedt Gabriël op: hij spreekt klaar, ernstig, nadrukkelijk, rustig en voornaam. Hij eischt gehoorzaamheid en algeheele onderwerping van wil en verstand om God; en, met hoe groot geduld en voorkomendheid hij Lucifer ook te woord staat (v. 450—562), telkens luidt besluit en slot, b. v. v. 498:

Gehoorzaem Godts bazuin: ghy hebt zijn' wil gehoort;

of v. 520:

De zaligheit bestaet in een gerust genoegen,
In 't stemmen met Godts wil, en zich naer hem te voegen.

eindelijk v. 560:

Heer Stedehouder, rust, en hanthaef d'eerste ons wetten.

En zóó spreken mag Gabriël, die niet alleen Gods raadsbesluiten verkondigt, maar zelf de eerste is, om eerbiedig en geloovig Gods woord aan te nemen, ook al begrijpt hij daarvan den vollen zin nog niet, b. v. v. 488—498:

De zuivre Wysheit wou ten deel' haer' wil bezegelen,
Ten deele ontsluiten. Zich te schicken en te regelen
Naer heur gestelde wet, dat voeght den onderzaet,
Die aen zyn meesters wet en wil gebonden staet.
De reden en het wit, waerom wy namaels wachten,
Na 't overleven van een tafel erfgeslachten,
Den Heer, die Godt en mensch geworden in der tyt,
Den scepter voeren zal, en breet en overwyt
De starren, aerde, en zee, en al wat leeft regeeren,
Verberght de hemel u: de tyt wil d'oirzaeck leeren.

en wederom v. 510:

Zoo buighze oock voor 't besluit der Godtheit, die het al
Wat wezen heeft uit niet of namaels wezen zal,
Bestiert tot zeker eindt, hoewel wy 't niet beseffen.

Overigens is zijn ernstig, maar altoos waardig en bezadigd optreden, doortrokken van minzaemheid; en zelfs waar hij Michaël beveelt, eindelijk op te rukken tot straf der oproerlingen, luidt het hartroerend v. 1358:

De hemel weet, hoe noode ick Godts gerechte zaeck
Verdadige, op dees wys. Hoe bitter wil de wraeck
Hem treffen! Want men weet geen middelen te vinden,
Om dit verdoolt geslacht rampzaligen en blinden
Te leiden op de baen, den heirbaen van hun trou . . . .

Gabriëls verhaal over Lucifers aanslag op den mensch en Adams val is schoon, vol gloed en leven, ook in den bouw der verzen, die alsdan aanhoudend van vorm wisselt.

Voor Gabriël in de Adam in ball. geldt ongeveer al het gezegde; meer in 't bijzonder komen dáár op den voorgrond zijne statige voornaamheid gepaard aan tegemoetkomende minnelijkheid.

Treffend in hooge mate is de huwelijkszegen, dien hij over 't eerste menschenpaar uitspreekt: zoo vloeiend, zoo zinrijk, zoo plechtig en toch zoo vol hemelsche zalving, en waarbij de Vaderliefde Gods, en tevens de hartelijke toegenegenheid van den hemelbode zelven onmiskenbaar zich openbaren.

Er staat van God geschreven (Wijsh. VIII. 1), dat zijne kracht en zijne zachtheid te gelijk in al zijne verordedeningen uitstralen: welnu, Gabriël, de vertolker dier verordeningen, is de «man Gods», naar het voorbeeld van zijn gebieder, krachtig en zachtaardig, onwrikbaar vast in zijne gehoorzaamheid, rijk aan liefde bij zijne lastgeving.

Over Gabriël in J. d. Boetgez. I v. 104—258 heb ik weinig te zeggen: hij is daar Gods boodschapper aan Joannes den Dooper, opdat deze zijne zending in 't openbaar aanvange. Zijne nederdaling uit den Hemel heb ik gegeven op blz. 63. Het fragment bevat veel schoons, maar ik zie geen genoegzame reden, om er hier langer bij stil te staan.

Rafaël.

Wat te zeggen van Rafaël, een der fijnste en liefelijkste persoonlijkheden van Vondel's tooneel?

Al aanstonds deze opmerking. Rafaëls rol is bij al hare teerheid geen vrouwerol: ze door eene vrouw te laten vertolken is haar karakteristiek niet begrijpen, zelfs hare verzen bederven. Toch is dit reeds meer dan ééns geschied o. a. bij de opvoering van de Lucifer te Utrecht.

Een echte kunstkenner en fijnproever, die deze opvoering had bijgewoond, zei mij later: «Hoe verdienstelijk ook voorgedragen, paste, men voelde het, die rol niet in den mond eener jonge vrouw; sommige dichtregels zijn daarin volstrekt misplaatst, men hoort het aan uitdrukking en woordklank; en maar al te merkbaar wordt het sentiment, en daarmede de voordracht, al te teeder, al te lief, allicht overbeschaafd.» De juistheid van dit oordeel is mij gebleken, toen ik zelf later van de vertolking door eene vrouw tot tweemalen getuige was.

Inderdaad: wordt, tegenover Lucifer, de gloeiende ijver van een Michaël door medelijden getemperd; de ernst en vastheid van een Gabriël door geduld en zachtheid in de vermaning beminnelijk gemaakt: bij Rafaël is het juist het omgekeerde.

Hier gaat de meest oprechte, hartelijke, voortkomende, geduldige, voorzichtige, immermeer aandringende, soms dreigend-waarschuwende liefde gepaard met even oprechte en krachtige uiting van beginselvastheid. Uit dit gezichtspunt heeft men deze rol te beschouwen, wil men haar doorgronden en waardeeren.

Als Lucifer zich reeds eene soort van aanbiddingshulde heeft laten welgevallen (v. 1257—1292); en Michaël met zijne legermacht reeds vaardig staat, om ten strijde te trekken (v. 1330—1400): in dát hachelijk oogenblik schiet Gabriël, «de Geneeskracht Gods», toe «met medecijn, met balsem van gena» (v. 1465). De waarheid verheelt hij allerminst. Zijn eerste woord is een liefdevolle, maar vermanende smartkreet v. 1455:

Och, Stedehouder, mont van 't goddelyck gezagh,
Wat heeft U buiten 't spoor van uwen plicht gedreven?
Zoudt ghy den Schepper van uw glori wederstreven?
Lichtvaerdigh weifelen, en wancklen in uw trou?

Dat hoop ick nimmermeer. Helaes, ick zwym van rou,
En blyve om uwen hals beklemt, bestorven hangen.

De smartkreet is zoo aangrijpend hartelijk, dat Lucifer geen ander woord heeft dan het enkele v. 1460:

Oprechte Rafaël!

Een smeekbede van den «oprechte» volgt:

Myn blyschap, myn verlangen,
Ick bidde u, hoorme.

Diepgetroffen, verrast en verlegen, weet Lucifer niets te zeggen, dan:

Spreek, zoolang het u behaegh'.

Hierop begint een lange rede (v. 1463—1512), waarin de hemelsche geneesheer: eensdeels de heerlijkheid aan Lucifer, «boven duizenden gekroonde Heerschappyen gezalft," uit loutere genade geschonken, schitterend ontwikkelt; en anderdeels, daar niet minder krachtig tegenover zet de dreigende misschepping door eigen toedoen en schuld, en ten slotte v. 1507

een leven van elende, van verdriet,
De Doot, de Wanhoop, en een worm, een eeuwigh knagen,
En knersetanden . . . .

Rafaël laat zich geduldig een langen redetwist welgevallen, eene voortdurende mengeling van liefdevolle uitnoodiging en ernstige vermaning, tot het in v. 1619 luidt:

Ick hoor alree gerucht,
En zie allengs het heir van Michaël genaken.
Het is hoogh tyt, hoogh tyt dien dollen tocht te staken;

en in v. 1623 wederom:

'k Verzeker u gena,
En stelme, als middelaar, om hoogh voor u te pande;

en ten derdemale v. 1632:

Dat hoede Godt. Och, och, bewilligh onze bede.
Ontfang dien tack van pais: wy offren u Godts vrede!

Ziedaar Rafaël. Een alleszins geschikt acteur te vinden voor deze rol, acht ik hoogst moeilijk, zoowel naar 't uiterlijke, als, meer nog, naar 't innerlijke; dien te vinden onder hedendaagsche beroepstooneelisten is feitelijk schier ondenkbaar: innig geloovig kennen en gevoelen is hier kern der kunst zelve.

Hoe Rafaël zich gedraagt tijdens Uriëls verhaal van den hemelstrijd, moge men zelf nagaan.

In de Adam in ball. spreekt hij slechts éénmaal en kort (v. 339—348), en verheerlijkt daarbij de wondere schoonheid van Eden, den hof van «wellust, daer geen volkomenheit ontbreekt, in 's menschen oogh.» Ik vestig de aandacht op de beeld- en zinrijke verzen 343:

De godtheit wandelde in de lommer van dees blaên,
En liet, na 'et planten, in den hof haer stappen staen.

Nog deze opmerking. In «Personaedjen» (vóór de Lucifer) heet Gabriël «Godts Geheimenistolck»; Michaël «Veltheer»; terwijl Rafaël den ietwat vreemdsoortige titel krijgt van «Bescherm-engel.» Heeft Vondel misschien deze benaming gekozen, omdat Rafaël hier tegenover Lucifer feitelijk handelt, gelijk, naar R. Katholiek begrip, 's menschen Bewaarengel tegenover den mensch, zijn beschermeling, dien hij tracht af te houden van het kwaad, aan te sporen tot alle goed? . . . .

Uriël.

De naam van den Engel, uit het apocriefe Boek Esdras is recht passend: Vlam of Vuur Gods. Daarom zegt ook de veldheer Michaël, nadat Gabriël hem heeft medegedeeld, hoedanig het vonnis is, door God, zoowel over de verleidende slang, als over de verleide Adam en Eva geveld, op staanden voet tot Uriël v. 2144:

Uriël, schiltknaep, die het heiligh Recht bewaert,
En reuckeloosheit straft, gryp aen uw vlammend zwaert....

't Is Uriël, die aan Gabriël (v. 1708—1982) het belangwekkend en gloedvol verhaal doet van den kamp in den hemel. Ik behandel dat verhaal afzonderlijk in Vond.-Stud. XIX; ik behoef er dus hier niet bij stil te staan.

Ook in Adam in ball., tegen het eind, treedt Uriël op, en weder als Gerechtsengel, die nu, namens God, het straf- en vloekvonnis uitspreekt (v. 1626 vlg.) De fijne en groote schoonheid dezer verschijning is hierin gelegen: eensdeels, dat Vondel voorzichtig genoeg is, om niet God zelven sprekend in te voeren, maar zijn Gerechtsbode; anderdeels, dat het woord van dien Engel dusdanig is van toon en tint, dat men den zegsman volstrekt uit het oog verliest, om als 't ware den Rechter zelf te hooren spreken. Het geheim dezer kunst, ligt, dunkt me, in den majestueuzen ernst; de rustige, maar diepgevoelde verbolgenheid; de breede ontwikkeling der straf met hare gevolgen tot het eind der eeuwen voortdurend; bovenal, in de genadevolle erbarming van den Hemelschen Vader, die zijn Vaderhart niet verloochent, en zoo treffend, ook waar Hij de schuldigen voor zijn Rechtbank daagt, zijn bode het woord in den mond legt v. 1632:

'k Verdaegh u in Godts naem. Verschijn, verschijn terstont.
De Vader, die u schiep, en aen zijn wet verbondt,
Verdaeght u. Waerom vlughtge uw' Schepper, uwen Vader?

Opmerking verdient hierbij Adam's onmiddellijk volgend antwoord v. 1635:

O stem, 'k gehoorzaeme u;

en v. 1693:

Het is geen draelens tijt. De geest, die ons verscheen,
Schijnt geen Uriël, maer Godt zelf.

Verdere karakteristiek, als uit al het hier gezegde blijkt, behoeft men bij Uriël niet te zoeken: 't is een ondergeschikte rol, maar Vondel's dichttalent en zijne twee meesterstukken, Lucifer en Adam in ball., ongetwijfeld waardig.

IV. Twee vraagstukken.

Kan ik mijn arbeid als geeindigd beschouwen?

Ik geloof het niet. — Vooreerst is er een vraagstuk, dat de karakterstudie van Apollion raakt, en dat ik derhalve niet onbesproken kan laten. Vervolgens bestaat er een tweede, waar het ook een Engel geldt, en waarover ik, ter vervollediging dezer Vondelstudie, mijne meening wensch ten beste te geven. Ik weet het: in 't eerste geval kom ik in botsing met de opinie van den Eerw. Pater B. H. Molkenboer (*De Katholiek* 1908 II. blz. 27); in het tweede met Dr. Ger. Brom (*Van Onzen Tijd* 1905 blz. 87.) Natuurlijk, 't zijn vrije kwesties, waarbij men van oordeel verschillen kan, en waarbij enkel en alleen de argumenten vóór en tegen in waardeering komen. Een verder twistgeding uit te lokken, ligt volstrekt niet in mijne bedoeling.

Eerste vraagstuk.

Wat te denken over den sterk zinnelijken trek, Apollion in de Lucifer toegedicht?

Men kent het feit. Wanneer Apollion in den hemel teruggekeerd, verslag geeft van zijne verkenningstocht op aarde, dan is zijne schildering van het geluk en de verrukkelijke schoonheid van 't eerste menschenpaar blakend van gloed. Vooral waar hij uitweidt over Eva, schijnt hij schier zinnelijk verliefd, zoodat hij de Engelen zelfs «mis-

deelt» noemt: waarom? «wij weten van geen trouwen» (v. 141) zegt hij.

Is Vondel bij deze voorstelling te ver gegaan?

P. Molkenboer heeft aan deze vraag een artikel gewijd: een artikel voortreffelijk geschreven, en wel geschikt om belangstelling te wekken bij de velen, die van eene zaak, als deze, zelden of nooit gehoord hebben. Maar óf het innerlijk gehalte genoegzaam de proef kan doorstaan? Ik durf het in twijfel trekken.

En, om al aanstonds mijn gevoelen te zeggen: P. Molkenboer schijnt mij toe, Apollions woord al te letterlijk, te ernstig op te vatten; en zoekt dan verklaring, verschooning, vergoelijking in eene theorie der Gnostici, die Vondel blijkbaar zeer goed heeft gekend; maar die de dichter mijns inziens, te dezer plaatse geenszins heeft gevolgd, niet met zekere dichterlijke vrijheid ten grondslag heeft gelegd.

De bedoelde theorie veronderstelt, dat, volgens Genes. IV. 2., hemelgeesten een soort van huwelijk hebben aangegaan met dochters dezer aarde, waaruit reuzen zouden gesproten zijn. Intusschen houdt P. Molkenboer een slag om den arm, en zegt zelf: «*als* Vondel zich voor de schildering van Apollions hartstocht op den Bijbel gegrond heeft, dan kan moeilijk een beteekenisvoller tekst worden aangevoerd.» Het zij: maar juist, dat Vondel zich hier op den Bijbel en op zekere Bijbelverklaring zou gegrond hebben, wil er bij mij niet in.

P. Molkenboer verwijst in zijn artikel o. a. naar Petavius S. J., *Tractat. de Angelis.* Toevallig had ik, bij de verschijning van het artikel, juist eene Vondel-Studie ter perse, waarin ik naar hetzelfde Tractaat heen wees, ten einde het wonderbaarlijke en ongerijmde van menige voorstelling bij Milton eenigermate begrijpelijk te maken.

(Zie blz. 22 en 23 de nootjes.) Welnu, wat ik voor Milton, bij diens verwarde geloofsbegrippen, mogelijk, zelfs niet onwaarschijnlijk acht: bij Vondel kan ik zoo iets maar niet aannemen of veronderstellen.

Vooreerst is Vondel, gelijk een ieder weet, een te kundig en degelijk godgeleerde, dan dat hij aan eene huwelijksverbinding tusschen geest en stof, óók als dichter, op eenige wijze zijn zegel kunne hechten. Een positief bewijs hier tegen uit de verzen van de Lucifer te willen trekken, gaat zeker niet: 't zit niet in de woorden. Apollions eigen woorden bewijzen veeleer het tegendeel. Of zegt hij niet v. 141:

> Helaes! wy zyn misdeelt, wy weten van geen trouwen,
> Van gade of gading, in een hemel, zonder vrouwen.

Mocht iemand hiertegen de spitsvoudigheid willen opperen: in den hemel? nu ja; maar op de aarde? Ik antwoord: Apollion rept daarvan niet, en de voor de hand liggende beteekenis van zijn klacht is niet te misduiden. Zulks te minder om het volgende. Met P. Molkenboer ben ik het bepaald eens, dat Vondel omtrent de theorieën over de Engelen uitstekend op de hoogte was, zoodat «men heeft beweerd . . . ., dat er geen belangrijke tekst over de Engelen is aan te wijzen, dien hij niet in zijn treurspel heeft verwerkt.»

Maar is dit zoo, dan moest Vondel natuurlijk ook weten, o. a. uit zijn Petavius, dat wie eene huwelijksvereeniging van geest en mensch voorstonden, haar beperkten tot Engelen van den allerlaagsten rang (eene tamelijk vreemdsoortige vinding!), en hoogere b. v. Aartsengelen daarvan uitsloten. Dat Vondel derhalve bij Apollions rol ook maar gedacht hebbe aan Gnostische begrippen, acht ik op zijn zachtst onwaarschijnlijk. Behalve, dat de verzen 141 en

142 (hierboven aangehaald) daarvoor reeds schijnen te pleiten, geeft ook v. 164 te denken:

> Ick heb mijn slaghveêr in dat aengename vier
> Gezengt.

Dit laatste woord heeft al den schijn van eene opzettelijke verzachting en tempering der idee.

En als men nu de verzen erbij haalt uit de Noah 453—466, óók door P. Molkenboer geciteerd, waar Vondel zeer nadrukkelijk de bewering der Gnostici verwerpt, als «gedichtzelen», omdat v. 463:

> geen gezonde reên, geen wijs vernuft gehengt,
> Dat zich d'onsterflijckheit met sterflijckheit vermengt;

dan zie ik geen redmiddel voor de veronderstelling van P. Molkenboer, tenzij eene onbewezen kentering in Vondels ideeën, wel aardig en heusch gekenschetst als: genoegzame «virtuositeit» (in den grijzen poëet) «om met de wetenschap te spelen, zooals hij 't als dichter noodig had».

Wat Zijn Eerwaarde zoo al meer bijbrengt, om zijne bewering te sterken, laat ik glippen: verder dan tot zekere waarschijnlijkheid komt het niet, tegenover welke ik eene waarschijnlijkheid, naar mijn oordeel veel grooter, durf stellen.

Welk is derhalve mijne meening?

Vondel stond bij Apollions zoogenaamde verliefdheid niet op Bijbelschen grond, noch dacht aan Gnostische exegese. In zijn pogen, om de schoonheid en heerlijkheid van 't Paradijs der aarde en van 't eerste menschenpaar in top te voeren, heeft hij zich van al te sterke, van onvoorzichtige uitdrukkingen bediend. Eigenlijk wilde hij zeggen: «Ware ik, Apollion, niet een geest, ik ware op

al dat aardsche schoon, met name op Eva, verslingerd geworden»; ofschoon ook deze zeggingswijze nog te kras, hyperbolisch-onwaar moet heeten.

Nooit heb ik deze plaats uit de Lucifer anders opgevat; thans heb ik daarenboven, én in den laatsten tijd, de ervaring opgedaan, dat meer dan één Vondelkenner, tevens onderlegd godgeleerde, mijne meening deelt.

Tweede vraagstuk.

De Aartsengel «Godtvruchtigheit» in Altaergeh. IIe Boek.

Dr. Ger. Brom heeft in *Van Onzen Tijd*, 1905, blz. 87—180 over deze vinding en schepping van Vondel het volgende geschreven, blz. 107:

> «Voor ieder der drie deelen, Offerspijze of Communie, Offereere of Aanbidding, Offerhant of H. Mis, geeft hij (Vondel) zich aan een hemeling over om hem te leiden. Voor de Communie is geen beter dan de leerling,
>
> Die aan de borst der Wijsheit heeft gelegen,
>
> de liefste van Jezus' Apostelen, de H. Joannes. Ter verklaring van 't Offer is aangewezen de H. Paulus, de kenner van 't Oude Testament, die in zijne brieven het Offer zoo graag besprak. Voor het boek, dat hiertusschen ligt en Offereere behandelt, wordt gekozen de Aertsengel Godtvruchtigheit. Dit heet een meesterlijke greep, daar de geschiedenis der heele Godsvereering aan geen sterveling bekend kan zijn. Toch is 't een fout tegen de werkelijkheid en de evenredigheid van 't plan. Want wie past er tusschen Sint Jan en Sint Pauwels dan Sint Peter? Apostel Petrus voldoet bizonder als geschiedbeschouwer; hij verpersoonlijkt het Pausdom, waaraan de belofte werd gedaan voor alle eeuwen. Petrus en Joannes, die samen 't Avondmaal hadden geregeld en Jezus aan

tafel tusschen zich kregen, mochten evenmin gescheiden worden als Petrus en Paulus, die samen hun leven voor Christus' Offerdood hadden opgeofferd, Petrus aan 't Kruis van Zijn Meester, door de Mis tegenwoordig gesteld. Petrus, hoofd der hiërarchie van Christus' eeredienst, is juist de opperpriester der Offereere.»

Tot zooverre Dr. Brom. Ziehier dus het vraagstuk: is de vinding van dien Aartsengel «Godtvruchtigheit» goed te keuren? Had Vondel niet beter gedaan met drie gelijksoortige leidslieden in te voeren t. w. drie Apostelen, in welk geval Petrus de aangewezen persoon zou zijn, om den Aartsengel te vervangen?

Eigenlijk gezegd is de zaak van zoo groot belang niet: men zou het kunnen noemen eene kwestie van grootere symmetrie of «evenredigheid van 't plan.» Wat Dr. Brom persoonlijk betreft, men kan het afkeuren, dat hij zoo boud en bonding eene «fout» noemt, wat meerderen «een meesterlijke greep» toeschijnt; men kan daarenboven des schrijvers bewijsvoering niet bijzonder gelukkig vinden: maar dat is ook alles. Ik zou er niet bij stil staan, ware het niet, dat, mijns bedunkens op den bodem een heel andere vraag ligt, t. w.: Wat bedoelt Vondel eigenlijk met zijn IIe Boek «Offereere»?

Een woord vooraf over het R. Kath. leerstuk.

Het hoofd- of kernpunt en de grondslag van alles in de leer van het H. Altaarsacrament is het dogma der realis praesentia d. i. het geloofsartikel, dat Christus dáár onder de schijngedaanten (bij Vondel «toeval» of «toevalligheden,» accidentia) van brood en wijn wezenlijk en zelfstandig tegenwoordig is met vleesch en bloed, lichaam en ziel, Menschheid en Godheid; om zóó, naar de bedoeling Zijner Liefde, in de H. Communie onze spijze

en drank, ons hemelsch voedsel te worden tot bovennatuurlijk en eeuwig leven.

Staat dit eenmaal onwrikbaar vast, zoo volgt natuurlijk en onmiddellijk de stelling, dat het H. Sacrament den cultus latriae, d. i. de goddelijke aanbiddingshulde verdient en eischt, terwijl van «vervloekte afgoderij» onmogelijk sprake zijn kan.

De vragen: hoe? waardoor? wanneer? Christus aldus wordt tegenwoordig gesteld onder de schijngedaanten, voeren tot de H. Mis met hare Consecratie, en daarmede tot het Altaargeheim als de Offerande der Nieuwe Wet.

't Spreekt van zelf: Vondel moest, en eigenlijk op de eerste plaats, het leerstuk der realis praesentia, der werkelijke en wezenlijke tegenwoordigheid, vaststellen. Hij doet het dan ook in zijn Ie Boek, «Offerspijze,» zoodat hij daarin niet alleen gewaagt van de H. Communie of het nuttigen dier hemelspijs; maar metéén, én nadrukkelijk, betoogt, dat dáár niet brood en wijn, maar Christus zelf, God en Mensch, door den geloovige genuttigd wordt. Voor wie het Ie Boek leest is deze opzet aan geen twijfel onderhevig.

In het IIe Boek wordt genoemde leer als bewezen en vaststaand aangenomen, en slechts een enkel oogenblik nogmaals aangeschroefd. Wat wil dus Vondel met dit IIe Boek? — Niets anders, dan wat de titel zelf «Offereere» klaar aanduidt d. i. het H. Sacrament of wil men liever, de sacramenteele Godmensch is alle, is de hoogste eer, is de goddelijke aanbiddingshulde onwederlegbaar waardig; én (men lette hierop ter deeg!) ten allen tijde is die eer en hulde in de R. Kath. Kerk Hem dáár ook feitelijk gebracht. Zóó wordt het IIe Boek grootendeels eene historische bewijsvoering, en daarmede een machtig en afdoend antwoord tegenover ieder verwijt van afgoderij;

ja, 't wordt een zijdelingsch bewijs te meer voor de aloudheid én der Katholieke leer zelve, én der Godshulde door de R. Kath. Kerk gehandhaafd en immermeer ontwikkeld.

Wat mij betreft, ik zie geen kans het IIe Boek anders op te vatten: en ik houd het ervoor, dat Vondel met voorbedachten rade een geheel Boek aan «Offereere» wijdde, ten einde krachtig op te komen tegen de vooroordeelen en aantijgingen, waaraan het H. Altaargeheim en, meer in 't bijzonder, de viering van het Eeuwfeest van 't Sacrament van Mirakel te Amsterdam, in dien tijd blootstond.

Wat doet nu Vondel bij de dichterlijke verwerking zijner aldus geordende stof?

Op de wijze van Dante in diens Divina Commoedia [1]) kiest hij zich voor elk der 3 onderdeelen van zijne Altaergeheimenissen een leidsman, juister bepaald, een leeraar, wiens gezagvol woord de leering niet alleen verklaren, maar ook onafwijsbaar staven zal. Bij het Ie en IIIe Boek geldt dit in strikten zin.

Voor het Ie Boek m. a. w. voor de realis praesentia en Christus als spijze onzer ziel, vond de dichter zijn leeraar

---

[1]) Ik zeg niet: naar of op 't voorbeeld van Dante. Ook zonder dat voorbeeld is Vondels handelwijze best denkbaar. Daarbij is 't eene vraag: in hoeverre Vondel Dante kende? Hij kon hem kennen, 't is waar: immers Italiaansch verstond hij, en hij leefde ruim $2^1/_2$ eeuw na Dante. Niettemin, wat heeft hij van hem en zijn Commoedia geweten? Terwijl men duidelijke en vele sporen vindt van Vondels kennis en navolging van Tasso, is het mij tot heden niet gelukt, Dante bij Vondel op het spoor te komen. Een enkele maal moge het den schijn hebben, dat hij eenige idee van Dante tot de zijne maakt: 't is en blijft schemerschijn, meer niet; terwijl Vondel daarentegen juist bij de Hel een hemelsbreed verschil vertoont met Dante's voorstelling.

in Joannes, en wel in het juist daarom overbekende VIe Hoofdstuk van diens Evangelie, waarop hij herhaaldelijk terugziet in dit I^e^, [1]) maar nooit in het IIe Boek.

Dat die Apostel daarenboven «aen de borst der Wijsheit heeft gelezen,» en (naar het Kerkelijk Officie) «den stroom der Evangelische leer uit de heilige bron zelf van 's Heeren hart heeft gedronken» is een passende illustratie; de innige reden, waarom Sint Jan hier de geschikte leeraar mag heeten, is het niet.

Voor de Offerande der Nieuwe Wet roept Vondel den H. Paulus op: weder voortreffelijk gekozen. Niet echter om de algemeenheid, dat «de H. Paulus kenner is van het Oude Testament, die in zijne Brieven het Offer zoo graag bespreekt»; maar zeer bepaaldelijk om diens beroemden tekst 1 Cor. XI. 23—30, den Epistel van Sacramentsdag. Zeer juist gezien voor het IIIe Boek.

Rest het IIe «Offereere.»

Welk is het doel van dit Boek? 't Is boven gezegd; en W. Wilde S. J. in zijn veelgeprezen bewerking van dit Boek [2]) is het met mij eens, als hij schrijft: «bovenal moest de geschiedenis der christelijke eeuwen als getuige dier vereering van 't H. Sacrament worden opgeroepen,» ten einde namelijk het leerstellige omtrent die vereering in 't volle licht te plaatsen. Wat ook Dr. Brom schijnt te bedoelen als hij, minder duidelijk, zegt: «Dat de geschiedenis der heele Godsvereering aan geen sterveling bekend kan zijn.» Om deze reden acht P. Wilde de vinding van den Aartsengel, met den naam «Godsvruch-

---

[1]) o. a. I^e^ B. v. 514—526 ziet op Joan. VI. 1—14; v. 539 op 33 en 34; v. 541 op 52; v. 618 en 619 op 32; v. 977 op 60; v. 982—985 op 62 en 63; v. 1541 op 53; v. 1645 op 6.

[2]) Studiën XXVII. Jg. XLIV D. Aanteek. bij v. 23.

tigheit», eene uitstekende vinding, «een meesterlijke greep.» Men zou hier aan toe kunnen voegen: ook hierom is deze Engel goed gedacht, omdat zulk een Hemelgeest bij de kennis, die hij over God bezit, beter dan eenig mensch beseft, welke hulde aan dien God, óók in Zijn H. Sacrament rechtmatig toekomt. In elk geval, de vinding van dat bovenmenschelijk wezen tot leidsman en leeraar is in zich zelf voortreffelijk!

Niettemin, ware er geen betere keuze wenschelijk en ook doenbaar geweest?

Eigenlijk kan het antwoord uitblijven: Vondel heeft nu eenmaal zóó gedaan, en zijn doen is in zich doeltreffend en dichterlijk. Zelfs zou men, niet geheel zonder grond, in dien Engel eene scripturistische herinnering kunnen zien. Ik lees over dien Aartsengel II B. v. 25:

> Een jongelingk, die statigh 't lange kleet
> Naslepende in het stof, langs d'aerde sleet,
> En 't wieroockvat den dagh in 't aenschijn zwaeide.

Al jaren lang heb ik hierbij gedacht aan Openbar. VIII. 3, 4, 5, o. a.: «Een Engel kwam, en stond vóór 't Outer met een gouden wierookvat in de hand, en gegeven werden hem vele wierookkorrels,» het zinnebeeld én der aanbiddingshulde én der aanbieding van de gebeden aller heiligen en geloovigen. Op dezen tekst zinspeelt Vondel daarenboven blijkbaar v. 827:

> Wat eere kan te hoogh ten hemel steigeren,
> Zoo Englen zelfs 't altaer geen wieroock weigeren?

Ook bij Luc. I. 11, leest men: «Hem (Zacharias) verscheen een Engel ter rechterzijde van het reukofferaltaar.» Deze schriftuurplaatsen worden in de H. Mis en de Liturgie herhaaldelijk met zekere wijziging toegepast.

Ik begrijp het zelf: wat ik hier zeg is slechts een vermoeden van mij, gewekt door het zonderlinge en onverwachte van v. 27:

En 't wieroockvat den dagh in 't aenschijn zwaeide;

't is eene speculatie, geen eigenlijk bewijs.

Maar is de idee van Dr. Brom niet eveneens eene speculatie, en van geheel eigen vinding? Liever zou hij 3 Apostelen genomen hebben: op zichzelf beschouwd, niet onaardig. Slechts deze bedenking: kan Vondel met alle recht en zeer eigenaardig Sint Jan en Paulus invoeren als zijne leeraren: Petrus laten optreden, en wel bepaaldelijk als leeraar voor de «Offereere», valt niet gemakkelijk, en men moet, als Dr. Brom, er al heel wat bijhalen en wringen, om het voorop gezette doel te bereiken. Ik laat daarom de mijns inziens zwakke bewijsvoering des schrijvers verder onbesproken.

Slechts verwondert het mij, dat hij den tekst Joan. VI, 69: «Hem antwoordde Simon Petrus: Heer, naar wien zouden wij gaan? Woorden van leven hebt Gij,» niet heeft herdacht. Daarbij althans staat Petrus eenigermate in verband met het H. Sacrament, zij 't ook niet met de «Offereere.»

't Eenigste argument van ietwat beteekenis noem ik: «Petrus, hoofd van Christus' eeredienst.» Dit is in zooverre waar, dat de Pausen (wel niet Petrus bij name) de kerkgebruiken en het ceremonieel van den eeredienst ontwikkelden, bepaalden, goedkeurden. Op deze manier moge dus Petrus, maar in zeer wijden zin, Vondels leidsman worden in dit IIe Boek; als leeraar der «Offereere» vertoont hij al zeer geringe «evenredigheid» met Joannes en Paulus.

Besluit: Vondels schepping van den Aartsengel «Godtvruchtigheit» is alleszins gewettigd. Of hij beter had kunnen vinden en doen, blijve aan ieders zienswijze overgelaten.

VONDEL-STUDIE XIX.

DE STRIJD IN DEN HEMEL.

Lucifer v. 1708—1982.

In 't 5e Bedrijf van de Lucifer geeft ons Uriël de (v. 1719)

> Gestrenge Schiltknaep, die het scherprecht uit den hoogen Bekleet,

het uitvoerige verhaal van den beslissenden kampstrijd tusschen de God getrouwe en de oproerige geesten. Dat verhaal is een en al gloed, leven, belangwekking; dit laatste wekt te meer bewondering, aangezien de zegepraal van Michaël bij ons vooraf vaststaat. — Ik geef hierbij eene soort van indeeling aan.

I. Inleiding, (v. 1727—1757.)

Eerst zien wij den «Veltheer Michaël», die op 't aenstaen van Gabriël terstond het harnas aanschiet, en bevel geeft (v. 1739)

> De heiren, in Godts naem, in hun geleên te stellen.

Onmiddellijk vormen zich die strijders tot een driehoek, het bekende zinnebeeld des Drieëenigen zóó, dat (v. 1749)

> Men zagh een enckelheit in een driepuntigh licht,
> Zoo spiegelgladt, gelyck een diamant geslepen:
> Een heirspits, eer van Godt dan eenigh geest begrepen.

In 't hart van die heerschaar wappert Gods banier omhoog: daarvóór staat, kalm en vastberaden (v. 1752)

De Veltheer, met den gloet des blixems in de hant.

Tegenover dezen driehoek stellen de Luciferisten hunne drommen op. Hunne slaglinie heeft den vorm der halve maan, de geliefkoosde slagorde der Turken, die in Vondel's opvatting immer en altijd de dreigende en meest schrikwekkende vijand der Christenheid blijven.

De «veltmaerschalck tegens Godt» (v. 1768) heeft post gevat in 't middenpunt, vlak vóór (v. 1771) zijn

trotse standert, daer de dagh scheen op te klaren
Uit zyne Morgenstar.

Dan, terwijl wij van Michaël weinig meer vernemen, dan dat hij strijdvaardig staat in «'t schubbigh panser» (v. 1737) en «Godts blixem in de hant voert»: is het bij Lucifer al uiterlijk vertoon van bonte kleurenpracht en ijdelen vorstenluister, v. 1779:

Omringt van zyn staffiers en groene lievereien,
Hy, wrevligh aengevoert van onverzoenbren wrock,
In 't gouden panser, dat, op zynen wapenrock
Van gloeiend purper, blonck en uitscheen, steegh te wagen
Met goude wielen, van robijnen dicht beslagen. . .[1])

[1]) De hier uitgelaten verzen luiden:

De Leeuw en felle Draeck, ter vlught gereet, en vlugh,
Met starren overal bezaeit op hunnen rugh,
In 't parrele gareel gespannen voor de wielen,
Verlangden naer den strijt en vlamden op vernielen.

Tot de voorstelling, dat Vondel Leeuw en Draak voor Lucifers strijdwagen spant, is veel bij te brengen. In de H. Schrift vindt men beide vaak vereenigd b.v. Eccl.s XXV. 23, Ps. XC. 13, als beelden van trots en macht, verderf en gewelddadige verwoesting. Beide zijn zeer geschikt als sym-

1788 **De heirbyl in de vuist, de scheemrende rondas,**
Waer in de morgenstar met kunst gedreven was,
Hing aen den slincken arm, gereet de kans te wagen.

Ziedaar den inzet van 't verhaal. — Ziehier
II. den strijd zelven tot zijn keerpunt v. 1797—1832. —
De legerscharen zetten zich in beweging op de seinen der krijgstrompet en het geroffel der «dolle trom» (v. 1800), die den krijgers een soort van razernij instort en hunne wapens en handen (als) «wet». Immermeer naderen zij elkander, en zenden intusschen «slagh op slagh» een «zwangre wolck van schichten» vóór zich uit, die de lucht in beroering brengt en «baert» v. 1805

Een' storm en onweêr, dat de hemelen vervaert. . .

Daar treffen de legers samen en «geraken hantgemeen» (v. 1813): tot driemaal toe moeten de oproerlingen «deizen» (v. 1826): tot driemalen drijft «de dolle Lucifer» (v. 1827) hen opnieuw ten strijde.

Gewis, de toehoorder en lezer laat zich meevoeren in dien reuzenkamp, en toch — wat anders verneemt hij eigenlijk, dan algemeenheden? Opsomming van wapentuig (v. 1813); zeer onbepaalde opgave van verwoed en grimmig strijden (v. 1814—1818); de gevolgen daarvan, weder in onbestemde trekken (v. 1818—1825). [1]) Personen krij-

---

bool van Lucifers karakter, zooals Vondel zelf zegt in zijn «Berecht» en v. 1953: «Een' leeuw vol hoovaardij»; v. 1957: «Een' draeck vol nijts»; bij het laatste kan men denken aan: «fel draconum, de gal, (vergif), der draken,» Deuteron. XXXII. 33; bij het eerste aan 1 Petr. V. 8: «Satan gaat rond als een brieschende leeuw.» enz.

[1]) Ronduit gesproken: gaarne miste ik hier die «gekrolde vlechten hairs» (v. 1819), alsmede «en wat de hairlock kon vercieren» (v. 1822): 't is waarlijk hier al te onbeduidend. Eveneens die «vleugels, half geknot»: 't is mij te weinig of te veel gezegd in dit geval.

gen wij niet te zien. Slechts van de Luciferisten vernemen wij v. 1824:

Een gruwzaem veltgeschrey
Verheft zich uit den stoet der groene lievery.

Van de getrouwe geesten, de strijders Gods, geen woord: 't is wijselijk gedaan. 't Wil er niet in, hen, ook maar voor een oogenblik, het onderspit te laten delven, hen te laten zien gewond of terugdeinzend. Op mij maken zij, onder het lezen, steeds den indruk van een kalm, hoogstwaardig, manhaftig en krachtvol afstooten van iederen aanval, tot het beslissend oogenblik zal komen; terwijl ik mij sommige uitdrukkingen o.a. v. 1814:

Het gaet er op een kerven
En steken. Al wat kan, wat toeleit op bederven,
Op schenden, rept zich nu, bederft, en treft, en schent.

nauw anders denken kan, dan eigenlijk slaande op de Luciferisten. Is dat eene bloot persoonlijke opvatting?

Wat hiervan zij: personen en bijzondere daden spreken niet tot ons: niettemin worden wij meegevoerd. Hoe is dat mogelijk?

Ik verklaar het mij volgenderwijze.

Afgezien van de schittering en kracht der taal; van de voortreffelijkheid van den versbouw; van de vaart der voorstelling, niet weinig bevorderd door het onderbreken en overloopen der dichtregels; heeft men hier iets eigenaardigs. Ziehier. Een bovenaardsche kampstrijd, als deze, gaat ons begrip bepaald te boven. De voorstelling, die wij, menschen, ons daarvan in de verbeelding maken, is grootsch en machtig, maar noodwendig vaag en nevelachtig meteen. Vondel's schildering nu bevordert in ons het grootsche en machtige; terwijl het algemeene en onbepaalde dier

schildering strookt met onze opvatting, die, min of meer onbewust, niets meerders eischt. Aan wat bezwaren en misgrepen daarenboven de dichter ontkomt, hebben wij uit het vroeger gezegde reeds begrepen. Vondel heeft dus goed gezien, naar den aard der zaken voortreffelijk gehandeld. [1]) Men oordeele zelf. v. 1777:

Zoo stonden zy gekant, en slaghree, drom bij drom,
Een ieder op zyn lucht en hoefslagh, en by ryen
Gesnoert aen hun gezagh, om 't schoonst van wederzyen;
Wanneer de dolle trom en klinckende trompet
Zich mengen; het geluit geweer en handen wet,
En steigert in den trans van 't heiligh licht der lichten;
Een klanck, waer op terstont een zwangre wolck van schichten[2])

---

[1]) 't Is wellicht niet onnut, eens en voor goed tegemoet te komen aan een bezwaar, dat men menigwerf hoort maken: «gij prijst dit als wijselijk en goed gezien, maar zou de dichter (hier Vondel) daar zelf in werkelijkheid aan gedacht hebben?» — Ik antwoord: vooreerst, wie zelf ooit geschreven heeft, weet heel goed, dat hij menigmaal vrij wat meer heeft gedacht, dan de lezer zal veronderstellen. Vervolgens, het zij, de schrijver hebbe aan dit of dat niet met volle bewustzijn of berekening gedacht: maar juist omdat hij een man is van gezond oordeel, goeden smaak, tact en fijn gevoel, daarom schift hij als van zelf, wat past en minder goed past bij zijn onderwerp. Wij mogen zoo iets dus opheffen en lofprijzen, én omdat het in zichzelf goed is, én omdat het een bewijs geeft van des schrijvers aangeboren talent en gerijpte kunstvaardigheid.

[2]) Bij v. 1803 teekent Dr. N. A. Cramer in zijn hooggeprezen Commentaar op Lucifer aan: «*een zwangre wolck van schichten* moet hier wel beteekenen *vuurroer* of in 't algemeen *vuurwapenen* in zoo grooten getale, dat zij een wolk schijnen», vgl. v. 1812, 1855, 1876, 1965; en hij tracht deze verklaring aannemelijk te maken uit Kiliaan, enz. — Of het woord *schicht* op zich zelf beschouwd aldus verklaard kunne worden, laat ik glippen. Maar dat het hier zooveel als vuurwapen beteekent, dunkt me niet gelukkig uitgedrukt; terwijl ik het «in zoo groote getale, dat zij een wolk schij-

Geborsten slagh op slagh, een' gloenden hagel baert,
Een' storm en onweêr, dat de hemelen vervaert,
De hofpylaren schudt; de kreitsen en de starren,
Verbystert in hun ronde en ommeloop, verwarren,
Of zwijmen op hun wacht, en weten niet waer heen
Te dryven, Oost of West, of boven of beneên.
Al weêrlicht wat men ziet, al wat men hoort is donder:
Wat blijft' er in zijn' stant? het bovenste raeckt onder.
De heiren, na 'et gedreun van 't eerste schutgevaert,
Geraken hantgemeen met knods en hellebaert,
En sabel, speer en dolck. Het gaet 'er op een kerven
En steken. Al wat kan, wat toeleit op bederven,
Op schenden, rept zich nu, bederft en treft en schent.
De broederschap heeft uit, en niemant ziet, noch kent
Zyn medeburger meer, Men ziet' er parle huiven,
Gekrolde vlechten hairs, en pluim en pennen stuiven
En schitteren, in 't vier der blixemen gezengt.
Men ziet turkoisblaeu, goût en diamant gemengt,
En perlesnoer, en wat de hairlock kon vercieren;
De vleugels half geknot; gebroken pylen zwieren
En zweven door de lucht. Een gruwzaem veltgeschrey
Verheft zich uit den stoet der groene lievery,
Daer lyt het kryghsheir last, geprest uit noot te deizen.
De dolle Lucifer hervat den stryt drie reizen
En stut de flaeute van zyn regement zoo trots,
Gelyck het zeegedruis al schuimende op een rots
Gestuit wort, reis op reis, en meer niet uit kan rechten.

---

nen» bepaald ongelukkig acht. Mijns inziens is het geschut in al de bovengenoemde verzen de donder en bliksem met hunne slagen en schoten en gloeiende flitsen en klooten, door Vondel voorgesteld onder beelden en termen, ontleend aan 't ons bekende kanonvuur: zóó opgevat schijnen mij deze verzen in alles helder verklaarbaar, krijgt dat «zwangre wolck» recht zin, en vervalt Vondel allerminst tot de dwaze artillerie-décharges van Milton.

De Engel Rafaël, Uriëls toehoorder, sluit dit gedeelte van den strijd af met den uitroep (v. 1831):

Gewis, het heeft wat in de Wanhoop af te vechten!

III. Het keerpunt in den strijd, (v. 1832—1895.)

Een wonderheerlijk schouwspel! — Op de krijgsleuze «Eer zy Godt!» heffen zich op eens de goede geesten klapwiekend omhoog. De booze begrijpen de bedoeling: ook zij zweven opwaarts, maar ten gevolge der reeds geleden verliezen, «met een' trager vaert» (v. 1836). En nu, vernieuwde kamp: een kamp, waarbij weder de personen in 't duister blijven, maar die verloopt in eene reeks van prachtig uitgewerkte beelden en vergelijkingen. Slechts tegen het eind treedt Lucifer meer in 't licht (v. 1883): dat is de voorbereiding tot het beslissend moment. — Uriël gaat aldus voort (v. 1832):

De dappre Michaël laet blazen: Eer zy Godt.
De regementen, op die leus en zyn gebodt
Gemoedight, te gelyck aen 't steigeren en stijgen
Naer boven, om de loef van 's vyants heir te krijgen.
Dat styght meteen omhoog, maer met een' trager vaert,
En raeckt in 't ende in ly.[1]) Als of men hemelwaert
Een' valck zagh, van om laegh, op zyne wackre pennen
Zich geven in de lucht, eer hem de reigers kennen:
Die sidderen van schrick, in 't bosch, by eenen beemt,
Zoodra het hooge nest dien vyant daer verneemt,
De reiger schreeut en styght, en, bang voor 's vyants pooten,
Verwacht hem op den beck, om door de borst te stooten
Van onder, als hy ploft van boven op den buit...[2])

[1]) *Loef... ly.* Scheepstermen, die in hoofdzaak neerkomen op voordeel of nadeel van den wind hebben.

[2]) De noot van v. L. v. 1837 enz. bevalt mij niet. Zij is te algemeen opgezet. Men kan zien mijne Vond.-Stud. IIIe D. blz. 18 noot 1.

Wat gaf 't een schoon verschiet: om laegh een hallef ront
Of halve maen; om hoogh een driekant spits t' aenschouwen;
De regementen, die zich sluiten en ontvouwen,
Op 't wencken van hun hooft, een ieder in zyn vaen,
Te zien zoo pal, gelyck metalen muren staen,
Als op een wederwight van lucht en eige zwaerte,
Met al hun slingertuigh, geschut en stormgevaerte.
Zij hangen even als men zich een wolck verbeelt,
Een wolck, waer in de Zon met heure stralen speelt,
En schildert en schakeert doorluchte [1]) regenbogen.
De hemelsche adelaer, zoo steil in top gevlogen,
Bespiet Godts vyant vast, de havikvlught, beneên,
Hij klapt van moedigheit zyn pennen tegens een,
Misgunt ze 't weiden niet en vruchteloos braveeren,
Terwyl hy vlamt om hem te zitten in de veeren,
Te plonderen eerlang van zyne gladde pluim;
Zoo ras de kromme beck en klaeu, op 't luchtig ruim,
Het aes bevalle, of dryf voor wint af uit zyn oogen.
Dus komen ze afgestort, en stroomen uit den hoogen,
Gelyck een binnenzee of noortschen waterval,
Die van de rotsen bruischt en ruischt met een geschal,
Dat dier en ondier schrickt in diepgezoncke dalen;
Daer steenen, van de steilte, en dicke waterstralen
En masten zonder tal verpletten en vertreên
Wat tegens woest gewelt van stroom en hout en steen
Niet opgewassen is. De heirspits [2]) treft den navel
Der halve mane fel met roode en blaeuwe zwavel,
En vlammen, slagh of slagh, en donderkloot op kloot.
Dat baert een luchtgeschrey. Het hart van 't heir in noot,
Begint van langer hant den wrevelen t' ontzacken.
De boogh der halve maen, aen 't kraecken en aen 't knacken,
Zoo stijf gespannen staet (want d'einden krommen vast),
Dat hij in 't midden moet bezwycken voor dien last,

---

[1]) *Doorluchtige.* Mijn inziens is luchtige fijn, doorzichtig of iets dergelijks.

[2]) T. w. van den driehoek.

En springen, wort hem flux geen' ademtocht gegeven.
De trotse Lucifer, dan hier dan daer gedreven,
Schiet toe op dit geschrey, en geeft zich rustigh bloot,
Om zijn groothartigheit in 't nypen van den noot
Te toonen voor de vuist, op zijnen oorloghswagen.
Dat geeft den flaeuwen moedt. Hij schut de wreetste slagen
En scheuten op 't gebit van zyn verwoet gespan.
De Leeuw en blaeuwe Draeck [1]) aen 't woeden, vliegen van
Zyn hant, op elcken wenck, met vreeselijke driften.
D' een brult en bijt en scheurt, en d' ander schiet vergiften
Met zyn gesplitste tong, ontsteeckt een pest, en raest,
En vult de lucht met smoock, dien hij ten neuze uitblaest.

Rafael.

Hoe wil de barrening van boven hem beknellen.

IV. Hiermede wordt het beslissend moment, Lucifers val en Michaëls zege aangekondigd, v. 1895—1927. Ik heb niets op te merken: 't is alles krachtig en machtig, en bij uitnemendheid den Veldheer Gods waardig. — v. 1895: Lucifer,

Hy zwaeit de heirbyl vast, om Godts banier te vellen,
Die neerstygt, en waer uit Godts naem een schooner licht
En schooner stralen schiet in 't gloên van zyn gezicht.
Men dencke eens na, of hy dit voorspoock ons benydde.
De heirbyl in zyn vuist, aen d'eene en d'andre zyde,
Den toescheut stuit en sloopt of schutze op zyn rondas,
Tot dat hem Michaël, in 't schittrend harrenas,

[1]) *Leeuw en blaeuwe Draeck.* Zie blz. 126, n. 1. en voor: «schiet vergiften» Vondels «Berecht» zelf. — *Blauwe.* In *Voordrachten* v. d. Vondelvereeniging te Amsterdam (1907) verklaart Dr. Moller blz. 62, evenals v. Lennep, dit woord aldus: «aan den hals blauw opzwellend door het vergif»; terwijl hij op blz. 59 de noot van v. Lennep bij v. 1825 *groene lieverij* met alle recht afwijst en zegt: «Vondel geeft hun de groene kleedy, omdat groen de turksche vlagkleur is.» In genoemde *Voordrachten* vindt men nog meerdere en juiste toelichting van vele woorden in dit fragment.

Verschynt, gelijck een Godt, uit eenen kring van zonnen.
Zit af, o Lucifer, en geeft het Godt gewonnen.
Geef over uw geweer en standert: stryck voor Godt.
Voer af dit heilloos heir, dees goddelooze rot,
Of anders, wacht uw hooft. Zoo roept hy uit den hoogen.
D'Aertsvyant van Godts naem, hartneckigh, onbewogen,
Ja trotser op dat woort, hervat in aller yl
Den slag tot driewerf toe, om met zyn oorloghsbyl
Den diamanten schilt, met een Godts naem, te kloven.
Maer wie den hemel terght gevoelt de wraeck van boven.
De heirbyl klinckt en springt op 't heiligh diamant
Aen stucken, Michaël verheft zyn rechte hant,
En klinkt een blixemstrael, gesterckt door 't alvermogen,
Dien wrevelmoedigen, door helm en hooft, in d' oogen
Al t' ongenadigh, dat hy achterover stort
En uit den wagen schiet, die, omgeslingert, kort
Met Leeuw en Draeck en al, den meester volght in 't zincken.
De standert van de star vergaet hier op het blincken.
Zoo ras Apollion myn vlammend zwaert gevoelt,
Den standert geeft ten roof, daer 't barrent en krioelt
Van duizentduizenden, om 't hooft der helsche scharen
In 't vallen, voor den val en neêrsmack, te bewaren.
Hier yvert Belzebub, daer trotst ons Belial.
Dus wort de maght ontsnoert, en met den zwaren val
Des Stedehouders breekt de boogh der halve mane
In stucken . . . . . .

V. Wat er nog volgt over een laatste wanhopige poging van Apollion en over Lucifers gedaanteverwisseling, schrijf ik hier niet over. Voor de v. 1927—1887, waar allerlei monsters «ter bane komen», herinner ik aan Vondels «Berecht,» waar hij zelf zulke zaken verschoonbaar en aannemelijk maakt; voor de gedaanteverwisseling aan mijne Vondel-Studiën I Deel, blz. 136, *Vondel en de Kerkelijke Kunst.*

Met wat frisschen en krijgshaftigen zegezang dit verhaal wordt bekroond, weet een ieder.

VONDEL-STUDIE XX.

DE BEKORING EN VAL.

Adam in Ballingschap v. 1032—1356.

Bekend is het tooneel uit de Adam in Ballingschap, waar de sluwe Belial Eva bekoort en verleidt v. 1032—1212; alsmede het daarop volgend gesprek, waarin de reeds gevallen vrouw Adam in haren val medesleept v. 1212—1356.

Wat heerlijke poëzie, zoo in zaken als in vorm, wij hierbij te genieten krijgen, mag ik niet minder bekend achten. Toch ducht ik eenigermate, dat niet weinigen hier te veel aan 't uiterlijke blijven hangen, en o. a. de meesterlijke behandeling der leering, die hier op den bodem ligt, en daarmede de kunstvolle karakterizeering der personen niet naar waarde doorschouwen.

Wat toch is het geval? Vondel staat hier voor eene ontzaglijke moeilijkheid, voor een vraagstuk van theologischen aard, dat aan velen ontsnapt, t.w. hoe hebben onze eerste ouders, gelet op den staat, waarin zij leefden, *kunnen* zondigen, en gevolglijk, welke *moet* wel hunne eerste zonde geweest zijn?

Belangwekkend is het na te gaan, hoe Vondel zich hierbij gedraagt; wat meer is, dit van naderbij te beschou-

wen doet niet alleen 's dichters grondige kennis opnieuw uitkomen, maar meteen zijn dichterlijke kunst te dezer plaatse in verhoogden luister uitschitteren.

Hoedanig was de toestand van den nog niet gevallen mensch?

Vondel geeft van dien oorspronkelijken staat een voortreffelijk juist en volledig theologisch inzicht, gegrond op de theorieën der beste godgeleerden; en hij zelf acht het in zijn «Berecht» vóór het treurspel, «niet ondienstigh den paradijshandel beknopt en godvruchtigh t' overweegen».

Alsnu volgt de bondige uiteenzetting der R. Kath. leer:

«De Schepper aller dingen schiep Adam naer zijn beelt, heiligh, wijs, rechtvaerdigh, oprecht en volkomen. Deze volkomenheit, waarmede hij geschapen was, en zonder welcke gaven wy menschen, na Adams val, geboren worden, bestont in eene overnatuurlijcke schenckaedie: want de mensch, natuurlijk uit vleesch en geest bestaende, en hierom, naer zijne natuur, ten deele met dieren, ten deele met engelen in gemeenschap getreden, helt, ten opzichte van het vleesch en de gemeenschap met de dieren, eenighzins over tot het goet des lichaems en der zinnen, waertoe genegenheit en zinnen hem drijven: ten opzicht van den geest en zijne gemeenschap met engelen, helt hij over naer het geestelijcke en verstaenbare [1]) goet, waertoe verstant en wil hem drijven. Uit deze verscheidenheit of strijdigheit van overhellen rijst in eenen zelven mensche een zeker strijt, en uit dien strijt en onderlinge worstelinge, een geweldige bezwaernis en hachelijckheit van zich wel te draegen, naerdien d'eene overhellinge d'andere hindert en tegenstaet».

---

[1]) *Verstaenbare,* intelligibilia d. i. al wat het voorwerp is des verstands in tegenstelling van wat is 't voorwerp der zinnen.

Hoe nu voorzag Gods wijsheid en goedheid in deze «bezwaernis en hachelijckheit»? Vondel zal ook dit ons duidelijk zeggen. Hij gaat voort:

«De goddelijcke voorzienigheit, om, in den beginne der scheppinge, een geneesmiddel te vinden voor de zieckte van 's menschen quijnende natuure, uit den aert der stoffe gesproten, beschonck den mensch met eenerhande [1]) uitmuntende gave van Erfrechtvaerdigheit, waermede, als met eenen gouden toom, het meerder het minder deel moght intoomen, en het meerder deel in gehoorzaemheit onder Godt lichtelijck ingetoomt worden. Aldus» (men lette op dezen zin) «luisterde het vleesch naer den geest, om tegens zijnen wil niet uit te spatten, ten waere de geest tegens Godt quam in te spannen: evenwel stont het in de macht van den geest tegens Godt in te spannen of niet. — Dat deze volkomenheit van den eersten mensche overnatuurlijck, of hem deze overnatuurlijcke gave, gelijck een gulde handvest, geschoncken was, blijckt uit de getuighenissen der heilige boecken en oude leeraeren ....»

Vondel vat deze leer met verrassende bondigheid samen in v. 533:

Engelscheit en dierscheit mengen
In den mensch zich ondereen.
Om deze overeen te brengen
Wou de vader hier beneên
Met een hantvest hem verrijcken,
Die den ongelijcken treck
Van de worstlende ongelijcken
Vreedzaem houdt in hun besteck.

---

[1]) *Eenerhande* bet. in het middeleeuwsch meermalen: een soort van, een zekere.

Alvorens verder te gaan, nog iets naders over die «Erfrechtvaerdigheit», in de theologie *justitia originalis* geheeten, letterlijk vertaald: oorspronkelijke gerechtigheid of rechtvaardigheid. Gewoonlijk verstaan de godgeleerden hiermede den geheelen oorspronkelijken toestand van den mensch vóór zijn val, d. i. zoowel de heiligmakende genade, die volstrekt boven-natuurlijk is en dus den mensch boven de natuurorde verheft; alsmede het viertal gaven, *dona praeternaturalia* genoemd t. w.: 1. de «volkomenheit», zooals Vondel het woord *integritas* vertolkt; 2. de onsterflijkheid, *immortalitas;* 3. de ingestorte (niet door eigen arbeid en zelfontwikkeling verkregen) kennis en wetenschap der dingen, *scientia infusa;* eindelijk, de onlijdelijkheid, *impassibilitas.*

Vondels «Erfrechtvaerdigheit» heeft dienzelfden zin, misschien een enkele male in engere beteekenis genomen voor de eigenlijk gezegde heiligmakende genade alleen. Deze oorspronkelijke gerechtigheid is, naar de rechtzinnige leer der R. Kath. Kerk en Vondels uitdrukking, eene over-natuurlijke (wij zouden zeggen: bovennatuurlijke) gave, [1]) waarop 's menschen natuur geen aanspraak kan doen gelden, en die daarom een «hantvest» mag heeten, d. i. een privilegie en buitengewoon voorrecht, uit loutere goedheid en overmaat van liefde door God den mensch geschonken.

Hoe Vondel ertoe komt, om voor *oorspronkelijke gerechtigheid* doorgaans «Erfrechtvaerdigheit» te schrijven? — Wellicht om de volgende reden.

---

[1]) Van Lennep teekent aan: «Eene *overnatuurlijke gave* (is) een zoodanige gift, als die de mensch, in zijne tegenwoordigen staat, van nature niet eigen is». Ik vraag: maar was die gave hem dan in zijn eersten staat van nature eigen? Hoe kan zij dan over- of bovennatuurlijk heeten, wat toch Vondel zegt en de Kerk leert?

De eerste zonde, in de theologie *peccatum originale* d. i. oorspronkelijke zonde genaamd, luidt, om goede, zeer begrijpelijke gronden, in 't Nederlandsch: Erfzonde. In scherpe tegenstelling met die zonde kan nu Vondel *justitia originalis* vertalen door «Erfrechtvaerdigheit»; en dit met te meer grond, aangezien Adams nakomelingen, hadde de stamvader niet gezondigd, op hunne beurt in oorspronkelijke gerechtigheid ter wereld gekomen zouden zijn.

Geheel het treurspel door wordt die «Erfrechtvaerdigheit" voorgesteld bij wijze van een blank-schitterend «gewaet» dat Adam en Eva als belette hunne naaktheid te zien: voorwaar, een echt dichterlijke, diepzinnige, en tevens op de H. Schrift gegronde voorstelling, wel is waar aan «Sint Jan Guldemont (Joannes Chrysostomus) en Sint Ambroos» ontleend, maar door den dichter wonderschoon toegepast en uitgewerkt b. v. v. 106:

daerze treên, gekleet in witte zijde
Van erfrechtvaerdigheit, geslingert om hun leen,
En oock zoo fijn van draet, dat door de zijde heen
De schoonheit van het lijf uitschijnen kan en gloeien; —

en nogmaals zoo zinrijk-schilderachtig herdacht, waar Asmodé satanisch jubelt om 't welslagen van den toeleg v. 1434:

want wij hen bij de locken sleurden
Door braem en doornehaegh en distelpunt, en scheurden
De witte zijde van hunne eerste onnozelheit.
Dit zijn de slippen, vuil van stof, en root bespreit
Van slijck en sprencklen bloets....[1])

[1]) Meermalen ontmoet men bij Vondel nog een ander woord met *erf* samengesteld: «erfvijant» b. v. Adam in ball. v. 6. Hiermede duidt Lucifer de Godheid aan. Inderdaad de driewerf Heilige en Rechtvaardige is noodwendig

Keeren wij tot het «Berecht» terug. — Alwie Vondels uiteenzetting met aandacht leest, wie nadenkt over de woorden: «Aldus luisterde het vleesch naer den geest, om tegen zijn wil niet uit te spatten, ten waere den geest tegens Godt quam in te spannen», — hij gevoelt reeds, hoe Vondel tot den eersten zondeval eerst opstand des geestes of van het «meerder» deel tegen God veronderstelt; daarna pas, verzet van het «minder» d.i. van lichaam en zinnen tegen den geest zelven. Deze opvatting strookt ten eenemale met het gezond verstand en de leer der grootste godgeleerden.

Inderdaad, hoe was het mogelijk, dat onze voorouders, in hun toestand, tot weerspannigheid tegen God overgingen, en zoo doende hunne oorspronkelijke of «Erfrechtvaerdigheit» prijsgaven? Wie kan zoo iets begrijpen? Terecht gaf eens een bekwaam godgeleerde op die vraag tot antwoord: «Wat zal ik zeggen? Gij vraagt eene redelijke verklaring van de meest onredelijke daad!» Voorzeker, geestig en naar waarheid gezegd.

Toch wenscht de lezer natuurlijk iets meer, voor zoo ver dat mogelijk is.

Welnu, dat een zinnelijke lust of trek de eerste oorzaak van de zonde zou zijn geweest, valt na het boven gezegde bezwaarlijk te veronderstellen. De overgroote meerderheid der Kerkelijke schrijvers stelt daarom als eerste zonde eene zonde van gedachte t.w. een vrijwillig twijfelen aan

---

de gezworen vijand en wreker van de zonde, eerst in Lucifer en zijne medestanders; daarna door alle eeuwen heen in allen, die in scripturistische taal «de zonen Belials» heeten: deze toch hebben in zekeren zin hun erfdeel in Belial of Satan. Of nog eenige andere reden Vondel die woorden «erfrechtvaerdigheit» en «erfvijant» hebbe in de pen gegeven, heb ik niet kunnen achterhalen.

de waarachtigheid van Jehova's woord: «op den dag, waarop gij van dezen boom zult eten, zult gij den dood sterven» Genes. II. 17, gepaard aan trots in het verlangen, om Gode gelijk te worden in de kennis van goed en kwaad. Is deze zonde begaan, zoo ligt de orde verbroken, de weg tot verdere afwijking staat open, de opstand van het vleesch tegen den reeds oproerigen geest volgt geleidelijk en natuurlijk.

Ook Vondel bevroedde dat alles.

Daarom (moge hij ook later soms van «snoeplust» gewagen) schrijft hij in «Aen de Kunstminnende Heeren» deze woorden: «de bezete slang zal het helsche vergift der hoovaerdye in hunne harten schieten, onder deze woorden: gij zult Goden gelijcken, goet en quaet weeten.» Daarom ook is 't goed en juist gezien, als hij Eva, na het proeven van de verboden vrucht, reeds in 't eerstvolgende tooneel aan ons oog vertoont als behept met verscheidene vrouwelijke gebreken en streken.

Maar vóór dien val, nog in de oorspronkelijke gerechtigheid?! — Hoe de bekoring, hoe de zonde van gedachte voor den niet theologizeerenden toeschouwer bevattelijk en sprekend gemaakt?

Let men op den persoon des verleiders, dan zou men de veronderstelling kunnen maken, dat de dichter van de meening uitgaat, dat de duivel nog geene ondervinding heeft van den mensch. Bij die veronderstelling is het natuurlijk, dat Belial alle denkbare middelen bijzet, om, langs een of anderen weg, tot zijn doel te geraken. Of echter die veronderstelling wel eens noodig is? Ik geloof het niet. Eerst op 't eind prikkelt Belial Eva voor goed tot zinnelijk genot: wat voorafgaat is meer gericht tot hare rede.

De tactiek, die hij volgt, is meesterlijk: zóó bekoort

inderdaad duivel en wereld den mensch, met name de dochters der gevallen Eva.

In een lyrischen vorm [1]), die muziek en zang mag heeten om de welluidendheid en de zoetvloeiendheid, heft Belial aan.

Zijn inzet is eene soort van eerbiedvolle verbazing en bewondering en lofprijzing, als hij Eva nadert: «weereltswonder van alle schoonheên!» V. 1032:

Geluck, ô bruit, aenstaende moeder
Der eeuwen: heil in d'echte staet.
De hemel zij en blijve uw hoeder,
De bruidegom uw toeverlaet.
De roos en lelie luicken onder
Uw voeten schooner op, ô Bloem
Der schoonste bloemen, weereltswonder
Van alle schoonheên, die haer' roem
En vlag voor uwe schoonheit strijcken:
Nog schooner moetge namaels prijcken.

Hieronder mengt hij eigen kleineering en geringschatting, gepaard aan toegenegenheid en gehechtheid jegens den mensch en «het vrouwebeelt» (v. 1067), die alle dieren met hem deelen v. 1052:

Ick ben een schepsel, schoone jonge,
Genootschapt van uw bruidegom,
Begaeft met eene menschentonge
En spraecke. Alle anderen staan stom,
Misdeelt van uwe heldre reden.
'k Beken mijn kleenheit onder U:
Al zitge hooger, ick beneden
Aen uwe voeten, blijf niet schu:

[1]) Over het aanwenden van den lyrischen vorm alhier, zie Vond.-Stud. IX Aanh. 6. III D. blz. 161.

Misgun geen slange U heil te wenschen.
'k Bemin den ommegang der menschen.

Deze bewondering en toegenegenheid wekt in hem dienstvaardige belangstelling ten beste der bewonderde v. 1088 :

Mijn maght is kleen, mijn hart dienstvaerdigh
Voor U ten beste;

en daarom, als blijk dier belangstelling, volgt nu onmiddellijk v. 1089 :

Ik noode U uit
Op dezen boom, waerin de prijs leit
Van alle wetenschap en wijsheit.

Eva schrikt ontsteld terug, en gewaagt van Jehova's verbod en dreigement v. 1092:

Zwijgh stil, en wacht U mij te nooden
Op ooft, dat wetenschap belooft.
Dees appel wert mijn mont verboden:
Dies noodt me op geen verboden ooft, enz.

Aanstonds wendt de valschaard het over een anderen boeg, en vervoert Eva tot eene soort van redetwist. Eerst geeft hij uiting aan bevreemding en twijfel over de feitelijke waarheid van dat Godsverbod v. 1102—1106; en als Eva nogmaals het feit bevestigt, dan luidt het v. 1112—1132 :

O simple duif, dees wet is strijdigh
Met recht en reden. Geef gehoor.
Hoe, toont de Godtheit zich zoo nijdigh? enz.

d.i. hoe kunt gij in uwe argeloosheid zoo iets aannemen? Dit verbod strijdt al te klaar met recht en rede. Hoe is

het denkbaar, dat God U zoo iets misgunne, en dát aan U, een jonge vrouw, en op haar bruiloftsdag?

Zeer juist antwoordt Eva en zet de stelling op v. 1133:

't Verboôn te smaecken is een smet;

maar slagvaardig zet Belial daar tegenover de in zich ware spreuk v. 1134:

De schepper heeft niets quaets geschapen

en bezigt nu «de argumenten (aldus spreekt v. Lennep zelf), welk de Protestanten aanvoeren tegen de onthouding door de Roomschgezinden van vleeschspijzen op vastendagen» (argumenten, getrokken uit eene averechtsche verklaring van Matth. XV. 10—21) v. 1134:

De schepper heeft niets quaets geschapen.
Hoe zijt ge alree zoo naeu gezet?
Dit 's bijgeloof. Waer wil dit heenen!
Geen spijs, noch dranck besmetten 't lijf,
En minst de ziel [1]).

Nog strijdt de «simple duif» tegen de valsche slang, die haar verwikkelt in een net van schijnredeneering en

---

[1]) Reeds in het 3e Bedrijf v. 714—720 vinden wij (Belial spreekt):

Hoe nu? is al 't geschapen
Niet even goet, en schiep de schepper eenigh quaet?
Asmodé.
Geensins: natuur is goet: in 't overtreên bestaet
De quaetheit: tegens 't hoogh verbodt zich iets vermeeten
Dat's quaet. Het leven wort gehanthaeft door het eeten;
Maer tegens d'eerste wet iets eeten baert de doot.

Een soortgelijke redeneering ontmoet men in de Rei v. 1384—1408, waar onderscheid wordt gemaakt tusschen «Kenniszucht» en «Schultvleck» bij het streven naar meerdere kennis.

logen. Helaas! In stede van eenvoudig-blinde onderwerping aan 't woord Gods, zet Eva 't gevaarlijk onderhoud voort, en vraagt zelve naar de oorzaak van 't hemelsch verbod. De verleider haast zich met de aangeboden gelegenheid zijn voordeel te doen: onder eede verzekert hij haar thans, dat op het proeven de dood niet volgen zal. En immermeer zich indringend, toont hij zich bereid, om, op eigen gevaar af, haar een geheim toe te betrouwen, maar dat Eva natuurlijk aan niemand moet mededeelen. Kan het sluwer? Of liever, gaat het niet duizendwerf aldus in de wereld?....

Ziehier dat geheim. Had Belial v. 1114 reeds gezegd;

Hoe, toont de Godtheit zich zoo nijdigh! —

Thans luidt het v. 1162: De jaloerschheid van God, of

De nijdigheid wil niet gedoogen
Dees leckre vrucht uw' mont te biên,
Op datge niet, uit andere oogen,
Met oogen des verstands, zoudt zien,
Haer zelve in wetenschap gelijcken,
Veranderen in een Godin,
En Gode in geene wijsheit wijcken. enz.

De belager bemerkt maar al te goed, dat zijn woord ingang heeft gevonden; nu laat hij, om 't zoo uit te drukken, zijn slachtoffer geen tijd meer tot bedenken. Hij zelf begint den boom te schudden «om zulck een lot» (d. i. Gode in wijsheid te gelijken), v. 1174:

Een Godtheit in uw mont te storten;

meteen prikkelt hij hare zinlijkheid v. 1179:

Bespiegel deze hemelvrucht,
Dien gouden appel, milt van sappen,

maar ook nogmaals haren hoogmoed:

Hij schenckt U hemelsche eigenschappen.

En, als Eva nog aarzelt, en reeds «de halve misdaet» begaan heeft, door de vrucht te plukken, dan klinkt het dringend en gebiedend, verwarring —, zelfs schrikverwekkend v. 1199:

Nu, schoone, zet den mont hier aan.
Ay proef eens. Staetge noch verlegen?
Nu eet, dat U de hemel zegen.
Uw bruigom komt hier aangetreden,
En schijnt in zijnen geest verruckt....

De misdaad is voltrokken, Eva ten val gebracht, de verleider spoorloos verdwenen. En — Vondel heeft zich, voor zooveel mogelijk was, uit de moeilijkheid gered. Want, ik verbloem het niet; altijd blijven er fijnere bezwaren, altijd blijft Eva te veel gelijken op eene harer toekomstige dochters. Onbillijk zou het zijn, Vondel daarvan een verwijt te maken: de hoofdzaak is er althans: de zonde van gedachte gaat de zonde van zinnelijke begeerlijkheid vooraf. Daarenboven is het geheele tooneel een kunststuk van dramatische ineenzetting, verhoogd door prachtige kunst van taal en versbouw!

Dit laatste durf ik ook gerust zeggen van het volgende gesprek tusschen Eva en Adam. Het eerste minder. De zonde van gedachte komt, dunkt mij, niet zoo duidelijk tot haar recht: de hartstochtelijke liefde tot Eva heeft te sterk den boventoon.

Wel is waar, Adam weerstaat krachtig en houdt lang vol, gelijk dat een man past; wel maakt de aanlokkelijkheid der vrucht geen indruk op hem; wel zijn zijne overwegingen hoogst gevaarlijk en hebben zij nu en dan een

zweem van ongeoorloofd in-beraad-staan b.v. in de aangrijpende verzen 1280:

O welck een strijt! Wat's dit een wightigh hooftgeschil!
In wetenschap Godt zelf gelijcken, eigen wil
Te volgen, zonder op het ooftgebodt te letten:
Of onder Godt staen, en het juck van zijne wetten
Te draegen, als een slaef, uit vreeze voor de straf?

en in die de ziel doorsnijdende herhaling v. 1288:

O welck een strijt! hier staet het vrouwebeelt; daer Godt.
Hier vleitme haere bê: daer dreightme een streng verbodt.
Zal ick de liefde en gunst van mijne vrouwe ontbeeren,
Of d'opperste genade in ongena verkeeren? . . . .

maar is de zonde er werkelijk reeds, wanneer men hoort, hoe Adam aan 't slot dezer verzen zoo krachtig al die overwegingen van zich werpt, en, tot Eva zich richtend, verklaart v. 1302:

Mevrou, wat verghtge mij! ik laetme niet misleiden.
'k Getroostme niet van Godt, maer eer van U te scheiden:
Indien ick een van bey moet kiezen. Dit sta vast.

Ik herhaal, is de zonde van gedachte er reeds? Of ten minste, is dat genoegzaam duidelijk?

Beslissen durf ik niet. Wel bekennen, dat de theologant Vondel mij in dit tooneel minder voldoet, dan in het voorgaande. Met dit al heeft hij in beide een zooveel mogelijk redelijke voorstelling (niet, oplossing of verklaring) weten te geven van de meest onredelijke daad. Geen kleine verdienste voorzeker!

En Vondel, de dichter, hoezeer hij ook hier zijn meesterschap handhaaft! Daar heeft men die eerste 13 verzen, wier voortreffelijkheid ik reeds vroeger heb in 't licht

gesteld. [1]) Vervolgens, hoe waar en menschkundig de teekening en ontwikkeling van het vrouwekarakter der reeds zondige Eva; hoe aangrijpend de strijd en zielsnood van Adam, die onze ziel van smart en innig medelijden vervult.

Laat vooral ook het slot van beide tooneelen ons niet ontgaan: dat zoeken op 't laatste oogenblik naar schijnredenen, om de daad voor zich zelf eenigszins te vergoelijken, en van God zelf te verhopen, daf Hij 't zoo zwaar niet zal aanrekenen: werkelijk, zóó pleegt de zondaar veelal te doen, zóó vooral de nog onschuldige, die den eersten stap op den weg der ongerechtigheid zet.

Of het mijnen lezers gaan zal, als mijzelf, weet ik niet. Maar mij was 't een genot onzen theologant-dichter hier scherp na te speuren; een dubbel genot te bevinden, hoe hij zich, bij een zoo netelig vraagstuk, voldoend uit de moeilijkheid heeft gered, en tevens zijn dichterlijk genie met eere heeft gekroond! — Ik meen goed te doen, met geheel het tooneel tusschen Belial en Eva hier af te drukken.

BELIAL.

Geluck, ô bruit, aenstaende moeder
Der eeuwen: heil in d'echte staet.
De hemel zy en blijve uw hoeder,
De bruidegom uw toeverlaet.
De roos en leli [2]) luicken onder
Uw voeten schooner op, ô bloem
Der schoonste bloemen, weereltswonder
Van alle schoonheên, die haar roem
En vlag voor uwe schoonheit strijcken:
Noch schooner moetge namaels prijcken.

---

[1]) Zie Vond.-Stud. D. I. Stud. III. blz. 36 enz. Noot.

[2]) *Roos en leli* als zinnebeelden der schoonheid en ongerepte reinheid.

EVA.

Wat stem genaecktme uit dichte bladeren
En schaduwen? wie komtme hier
Met zulck een' gloet van liefde naderen?
Zoo gy een geest zijt of een dier,
Ontmom, vertoon U. Laetme kennen
Wie my dus minnelijck begroet.
Het zy gy zweeft op lucht en pennen,
Of d'aerde treet met uwen voet;
Ontwolck U, dat de zon hier doorschijn.
Of zijtge mensch, kom vrij te voorschijn.

BELIAL.

Ick ben een schepsel, schoone jonge,
Genootschapt[1]) van uw' bruidegom,
Begaeft met eene menschetonge
En spraecke. Alle anderen staen stom,
Misdeelt van uwe heldre reden.
'k Beken mijn kleenheit onder U:
Al zitge hooger, ick beneden
Aen uwe voeten, blijf niet schu;
Misgun geen' slange u heil te wenschen.
'k Bemin den ommegang der menschen.

Zoo[2]) nestlen minzaeme oyevaeren
Rondom U in geboomte en lucht.

---

[1]) *Genootschapt van* d. i. uitgenoodigd door.

[2]) *Zoo* d. i. en, zooals 't mij gaat, zoo gaat het ook den anderen dieren b.v. ooievaar en dolfijn, die eveneens den mensch beminnen en zoeken. Dat Vondel juist deze gedenkt, is licht te bevroeden: als Hollander ziet hij «dees vogels» graag hunne nesten bouwen op de woningen der menschen; als kenner der klassieken weet hij van de oude fabel over de gedienstigheid der dolfijnen jegens de menschen. Deze kennis der fabelleer doet hem ook, in de volgende stroof, van den éénhoren gewagen, die meer in 't bijzonder in betrekking staat tot de maagd en vrouw.

De dolfijn steeckt uit zoute baeren
Het hooft, door een verborgen zucht
En heimelijcken treck gedreven
Naer menschen en het vrouwebeelt.
Gy ziet dees vogels om U zweven;
En hoe de dolfijn d'oevers streelt
En strijckt met zijnen staert en vinnen,
Uit liefde om 's menschen hart te winnen.

Het zou den wilden eenhoren [1]) lusten
In uwen zuivren maeghdeschoot,
Noch van geen hant gerept, te rusten,
Gaeft gy uw aenschijn voor hem bloot.
Die snelvoet geeft zich niet gevangen
Dan aen een maeght, en smilt en schreit,
Als hy u ziet, van groot verlangen,
Om zulck een schoone, hem ontzeit:
Zoo prickelt min zijn maeghdedriften.
Zijn hooren kan venijnen schiften.

---

[1]) *Eenhoren.* Dit wonderdier is, volgens de oudheid, klein van gestalte; van nature wild en schuw; buitengewoon snel en rap ter been «snelvoet»; en een minnaar der maagdelijkheid. Van daar beteekent v. 1080: Zoozeer wekt zijn trek en voorkeur tot wie maagd is zijne genegenheid. Volgens de fabel verraadt de beker, uit zijn ivoren, éénigen hoorn vervaardigd, onmiddellijk de aanwezigheid van vergif in den drank; natuurlijk te beschouwen als eene verdere ontwikkeling der idee: liefde tot het zuivere en reine. Het dier geeft zich dan ook niet gevangen, tenzij aan eene maagd. — Met wat bewonderenswaardige volledigheid, juistheid en kieschheid Vondel de overoude traditie weêrgeeft, moge hij inzien, die in de *Mélanges d'Archéologie* par Chr. Cahier et Arth. Martin (Paris, 1847—1849. Vol. premier, page 220—226 Li Unicorne, Figure A O) nagaat, hoe in de oud-Kerkelijke kunst de Eenhoren geldt als symbool van Christus, die uit de H. Maagd Maria het vleesch heeft aangenomen, enz. — v. Lenneps noot is minstens ondoordacht.

EVA.

Waertoe de dieren dus geprezen?

BELIAL.

Op datge niet dus byster[1]) schuw
Voor menschbeminners, hoeft te vreezen.
Ick zoecke geen genot by U,
Maer loutre gunst. Gy zijt het waerdigh,
Gezegende, overschoone bruit.
Mijn maght is kleen, mijn hart dienstvaerdigh
Voor u ten beste. Ick noode u uit
Op dezen boom, waarin de prijs leit
Van alle wetenschap en wijsheit.

EVA.

Zwijgh stil, en wacht u my te nooden
Op ooft, dat wetenschap belooft.
Dees appel wert mijn mont verboden,
Dies noodtme op geen verboden ooft.
De Godtheit sprack: gy mooght wel eeten
Van alle boomen in den hof:
Maer schuw de kennisvrucht vermeeten
Te plucken. Schuw dees misdaet, of
Gy zult de doot onfaelbaer sterven,
En u en al uw zaet bederven.

BELIAL.

Is 't waer? Zou Godt, zoo hoogh gezeten,
Almaghtigh, goet, oneindig wijs,
Wel spreecken: gij zult geensins eeten
Al wat 'er groeit in 't paradijs?

EVA.

Wy plucken alderhande vruchten
En eetenze oock: maer Godt geboodt
Dien boom in 't middenperck te vlughten,

---

[1]) *Bijster* d. i. verkeerdelijk, ten onrechte.

Gelijck de pest en baere [1]) doot.
Wat zoume lusten uit te spatten, [2])
De doot met hant en tant te vatten?

BELIAL.

O simple duif, dees wet is strijdigh
Met recht en reden. Geef gehoor.
Hoe, toont de Godtheit zich zoo nijdigh!
Ick bidde, ô simple, keer uw oor
Zoo schuw niet af van nutte raeden [3])
En dezen eedlen fenixboom. [4])
De wijsheit schuilt in deze bladen.
Men moet een jonge vrou den toom
Niet korten. Laetze weligh weiden.
Haer lust en Godt zijn niet gescheiden. [5])

Deze appels kennen geen venijnen.
Ze smilten lieflijck op de tong,
Verheugen 't hart, als hemelwijnen;
Zij houden 't menschdom eeuwigh jong:
En 't is nu bruiloft, daer Godts reien,
Uit lust om U te prijck te zien,
In uwe schoonheit zich vermeien.
Wat wellust zou men U verbiên!

---

[1]) *Baere doot* = de klaarblijkelijke. Zie Vond.-Stud. D. I blz. 142, noot 2 «baerlijcke Droes.»

[2]) *Uit te spatten* = buiten 't omschreven park te treden, mij te buiten te gaan.

[3]) *Raeden* d. i. raadgevingen.

[4]) *Fenixboom.* Zoo vindt men ook «Fenixvrou» (Heerl. d. Kerke. I. v. 354), «fenixerts» (Bespiegel. II v. 761): 't geeft altoos bij Vondel te kennen: overtreffend heerlijk, en daarbij eenig in zijn soort.

[5]) Dit vers beteekent: wat haar hart begeert kan niet in strijd zijn met Gods bedoeling en wil.

Wat zou men U zoo naeu bestippen! [1])
Dit ooft verlieft op uwe lippen.

EVA.

Men magh zich aan geen quaet vergaepen.
't Verboôn te smaecken is een smet. [2])

BELIAL.

De schepper heeft niets quaets geschapen.
Hoe zijtge alree zoo naeu gezet?
Dit's bijgeloof. Waer wil dit heenen!
Geen spijs noch dranck besmetten 't lijf,
En minst de ziel. Hou op van steenen.
Pluck stout, en nuttigh uw gerijf. [3])

EVA.

Ay zeghme eerst, die my dus durft nooden,
Waerom is my dien boom verboden?
Waerom is aen dees vrucht te smaecken
De doot gehecht? waerom verbiet
De hovenier [4]) haer aen te raecken
Op lijf- en zielstraf, schuilt' [5]) er niet
Venijnighs onder schoone verven?

BELIAL.

Ay simple duif, betrouw mijn woort.
Ick zweer het U, gy zult niet sterven.
Gebruick wat oogh en mont bekoort:
En wiltge U op mijn' eedt betrouwen,
'k Zal d'oirzaek van 't verbodt ontvouwen.

---

[1]) *Bestippen* schijnt te beteekenen zoo veel als: door een stippellijn beperken.

[2]) Voor v. 1133 en eerstvolgende zie hierboven blz. 144.

[3]) *Gerijf* = datgene wat u gerieft, uw verlangen bevredigt.

[4]) *Hovenier* d.i. Godt, die dezen hof schiep.

[5]) *Schuilt* enz. bet.: zoo er niets venijnigs verscholen ligt onder een schoon uiterlijk.

EVA.

Hoe zoume lusten dit te hooren.
Ontvoume Godts geheimenis.

BELIAL.

Verkeerden al dees blaên in ooren
Zij mochten 't melden [1]): want het is
Verboden Godts geheim te melden.
'k Zal 't evenwel, op mijn gevaer,
Al zoudtme zelf het leven gelden,
U openbaeren, magh het maer
Bij u berusten. Schut mijn schade,
En houme buiten ongenade.

De nijdigheit [2]) wil niet gedoogen
Dees leckre vrucht uw' mont te biên,
Op datge niet uit andere oogen,
Met oogen des verstants, zoudt zien,
Haer zelve in wetenschap gelijcken,
Veranderen in een Godin,
En Gode in geene wijsheit wijcken.
Die rijcke schatten schuilen in

---

[1]) 1154 enz. De 2 eerste verzen dezer stroof zijn minder helder, en vreemd van uitdrukking. De eenig goede verklaring dunkt mij de volgende. Gelijk wij nog heden zeggen: «pas op, de muren mochten eens ooren hebben!» zoo zegt hier Belial: «Wee, zoo deze boomen eens ooren kregen en ons gesprek mochten verraden! Want het is verboden.... Niettemin zal ik, op eigen gevaer af....; maar gij moet het voor u houden». — Dat Belial eigenlijk (zooals men 't zegt) niet op zijn gemak is, en niet zonder vrees voor andere geesten b. v. de Wachtengelen van 't Paradijs, past volstrekt in zijn verleidersrol.

[2]) De *nijdigheid* d. i. hier: de afgunst, jaloerschheid Gods. Reeds in v. 1114 had Belial daarop gezinspeeld. Thans komt hij er ronduit mee voor den dag, maar toch niet al te bar en stootend in den vorm: vandaar die verpersoonlijking «de nijdigheit», zonder meer.

Deze appels, die ter kennis leiden,
Om goet en quaet van een te scheiden.

Dits d'oirzaeck van het streng verbieden.
Deze appelschel beschaduwt Godt [1]):
Tast toe, eer 't iemant koom' bespieden.
Ick schud den boom, om zulck een lot,
Een Godtheit, in uw' mont te storten.
Ay zucht niet. Staeck dit droef gezucht.
Wat wiltge uw lust alree verkorten?
Bespiegel deze hemelvrucht,
Dien gouden appel, milt van sappen;
Hy schenckt u hemelsche eigenschappen.

EVA.

Och eedle boom, hoe durf ick waegen
Uw ooft te plucken! eedle boom,
Gezalight door het appeldraegen,
Hoe klopt mijn hart uit schrik en schroom!
O blozende appel, 'k zie U schieten
Een' strael van gout en levend root,

---

[1]) *Beschaduwt Godt* d. i. omhult, verbergt God m. a. w. daaronder schuilt God of, wil men liever, de Goddelijke kracht, die Eva zal v. 1167:

Veranderen in een Godin.

Vandaar v. 1175: «om zulck een lot, t.w. een Godtheit» (of Goddelijk vermogen) «in uw mont te storten». *Beschaduwen*, soms ook: «schaduwen» bij Vondel, beteekent meer dan eens: bedekken, verbergen, schuil doen gaan b.v. Ad. in ball. v. 310: een arend, die

zich zelve deckt en schaduwt met (zijn) vederen.

en v. 1627:

meentge in schaduwe uw gebreken
En smet te schaduwen voor Godts alziende licht?

Eveneens in *Helden Godes* heet het over Melchisedech, Priester en Koning van Jeruzalem, wiens «throon een hoogher Priester (t.w. Christus) beschaeuwt».

Die zonder smet[1]) u moght genieten!
'k Genaecke u bevend. Zou de doot,
Een worm zich in dien boezem bergen?[2])
Hou op, hou op mijn lust te tergen.
Waerom mijn lust van ooft onthouden?
Wat schaet een beet? onnoosle schult.
Een snoeplust wordt licht quijt geschouden.
Ick pluck. Gedoogh het met gedult,
O schepper, zoo 'k mijn hant bederve.
De halve misdaet is begaen.
O blozenheit! o schoone verve!

BELIAL.

Nu, schoone, zet den mont hieraen.
Ay proef eens. Staetghe nog verlegen?
Nu eet, dat U de hemel zegen[3]).
Uw bruigom komt hier aengetreden,

---

[1]) *Smet* = zondeschuld.

[2]) *Boezem.* Hoe komt Vondel er toe den appel «boezem» te noemen? Ik geloof, dat men het niet aldus moet opvatten; maar in dit vers niets anders heeft te zien, dan eene wijziging en soort van toepassing der zegswijze: «een slang in den boezem dragen, in of aan.... koesteren.»

[3]) De alleenspraak (om 't zoo te noemen) van Eva v. 1182—1199 is in waarheid echte, hooge kunst. Die klimmende begeerlijkheid, gepaard aan innige harteschrik en schroom; dat telkens terugblikken op de schoonheid en aanlokkelijkheid der vrucht, die Eva, ware er maar geen zondeschuld aan verbonden, zou willen genieten. Daarop dat bevend eerste nader treden, en te gelijk dat twijfelen, of juister willen twijfelen aan de waarheid van 't goddelijk dreigement; waardoor, goed beschouwd, de ongelukkige haar lust nog zwakjes schijnt te bestrijden, maar eigenlijk zichzelve tergt en immermeer prikkelt. — Dan weer dat pogen, om de zonde zich als een kleinigheid voor te stellen, terwijl ze intusschen zoo dicht nadert, dat ze plukken kan: «Ick pluck.» — Dat plukken zelf, onmiddellijk gevolgd of, wil men, begeleid van eene verzuchting tot Gods barmhartig geduld en van een soort van schuldbekentenis: «de halve

En schijnt in zijnen geest verruckt.
Wort hy op dit bancket gebeden,
Dien rooden appel, versch gepluckt:
Hoe kan zijn mont de bruit ontzeggen
Dees vrucht te proeven op haer woort?
Ick helpe uw rede zoo beleggen, [1])
Dat, schoon het ooft hem niet bekoort,
Hy zal, om niet uw gunst te grieven,
U innevolgen en believen.

---

misdaet is begaen»; om dan aanstonds zich opnieuw te laten verlokken en aantrekken door de «blozenheit» en «schoone verve» des appels, zonder nochtans te durven toebijten. Zoodat nog een laatste aanval des verleiders noodig is, die de rampzalige vrouw de tanden doet zetten in de vrucht, onder den sarkastischen, onze ziel doorvlijmenden wensch van Belial:

Nu eet, dat U de hemel zegen. —

Hoezeer is dat alles waar en menschkundig; hoe levendig van schildering en fijn van nuanceering; bovenal hoe treffend en zielsroerend!

[1]) Deze belofte houdt de verrader niet. Na haren val laat hij Eva aan haar lot over. Zij moet nu, en zal ook ontwijfelbaar, de verleidingsrol overnemen. Dit strookt met Belials vroegere berekening: V. 749—764 «Wij moeten»

den man door 't vrouwebeelt genaecken ....

VONDEL-STUDIE XXI.

IETS OVER ADAM IN BALLINGSCHAP.

De opvoering van «Aller treurspelen treurspel» in 't Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam op 2 Sept. 1908 blijft een merkwaardig feit in de Vondel-litteratuur; de 100e Opvoering een ware triomf voor het N. T.!

De triomf is te meer verdiend om de volgende reden.

Den 21 Sept. 1908 woonde ook ik de Voorstelling bij. Zeker ik genoot; maar voldaan was ik geenszins, en waarlijk ik stond niet alleen. Er was veel, zeer veel gegeven: er was niet gegeven, ook al eischt men niet het ideale, wat moest en kon gegeven zijn.

De zaak staat heden anders. Gaandeweg zijn de Opvoeringen gewijzigd en vervolmaakt: er zijn, dus blijkt uit de mij verstrekte inlichtingen, vooral degelijke verbeteringen aangebracht in vele punten, waarop mijne afkeuring was gevallen.

NB. Reeds heb ik meerdere punten uit Adam in ball. besproken. Vond.-Stud. I blz. 34 en 120, over de Dansrei; blz. 134 over den gevleugelden draak; II blz. 157. 3. 4. 6. Kleinigheden; III blz. 42. Slotrei van 4e Bedrijf. Verder in dit Deel IV over bijzondere Geesten blz. 65 enz.; en blz. 135. Bekoring en val.

Eere aan Royaards en zijn Gezelschap voor hun stout pogen! Dubbele eer voor zoo ernstig, doorgezet werk!...

Mocht, niettegenstaande deze oprechte hulde, in 't geen nu volgen gaat soms eenige critiek worden uitgeoefend, zoo ziet deze meestal op de eerste opvoeringen en is slechts bedoeld als iets bijkomstigs ter verduidelijking van opmerkingen, die ik over Adam in ball. wensch te maken. Kunnen die opmerkingen daarenboven eenig nut afwerpen tot nog volmaaktere vertolking van Vondel's drama, des te beter!

I. Allereerst. — Eene ideale opvoering van dit Paradijsdrama eisch ik niet: ik acht die feitelijk eene onmogelijkheid, meer onbereikbaar, dan eene meesterlijke voordracht van de Lucifer, al speelt dit treurspel ook in den hemel.

Zekere uiterlijke bezwaren daargelaten, die in beide stukken ook niet gering zijn, is het feit van Lucifers opstand en wat daarmede samenhangt veel gemakkelijker te modelleeren naar menschelijke toestanden en begrippen. Bij Adam in ball. daarentegen gaat het innerlijk wezen van den Paradijs-staat ons al te hoog; zijn vooral de zielstoestanden veel te spiritueel of bovenzinnelijk; moet alles uitgaan van innig geloovige kennis en overtuiging, doortrokken en doortinteld zijn van warm christelijk gevoel. Juist dat alles maakt Vondel's gedicht zoo bewonderenswaardig: juist daarin schoot de opvoering van 21 Sept. merkelijk te kort.

Ik weet het wel: een talentvol en geoefend acteur kan het vér brengen in het teruggeven van een rol, vermag op meesterlijke wijze een bedriegelijken en treffenden *schijn* aan te nemen. Maar dat een wereldsch beroepstooneelist werkelijk zou voldoen bij toestanden en ge-

voelens, die zelfs een diepgeloovig en waarachtig godsdienstig Christen te machtig zijn, 't wil er bij mij niet in. Wat al verbetering, sinds genoemden datum, in deze is aangebracht, weet ik niet. De zaak is overigens zoo klaar, dat een niet-katholiek, maar geloovig Hoogleeraar, van de eerste opvoeringen sprekend, mij zei: «de acteurs hebben getoond, dat de Adam te spelen is: zij hebben ook getoond, dat zij die niet spelen konden.» Zoo las ik nog onlangs over een soortgelijk geval: «leur faute n'est pas d'échouer, mais leur très grande faute est d'essayer; eene uitdrukking echter, die ik niet zóó zeer tot de mijne maak, dat ik de opvoering van de Adam een onbegonnen of afkeurenswaardig ondernemen noeme.

Om mijne idee te verhelderen en tevens dieper in te gaan op de dichterlijke schoonheden, wil ik enkele grepen doen.

Daar hebt ge het eerste optreden van Adam en Eva en hun Morgenzang. Wat geestelijke fijngevoeligheid is hier noodig, om van stonde af aan die eerste huwelijksliefde, dat eerste echtelijk geluk als in een nimbus van bovenaardsche reinheid te houden, zooals dat aan Vondel is gelukt: waarlijk een der heerlijkste uitingen van zijn genie!

Hoe zoo iets, althans naar eisch en behooren, te verwachten van lieden, die middelerwijl even goed *Warenar*, *Mevr. Warrens bedrijf*, *Nachtasyl* en *Opvoeding tot het huwelijk* [1]) ten tooneele voerden?

Ik heb dan ook, óók na de verbeterde opvoeringen, door lieden van allerlei stand en ontwikkeling hooren

---

[1]) Tegen dit tooneelstuk is de R. Kath. pers met grond opgetreden.

afkeuren dát eerste optreden, waarbij de eerste man «zijne dame opleidde naar geheel modern-wereldsche usance!» Waarom niet eenvoudigweg, naar Vondel's eigen woord (v. 400) «hant aen hant,» in plaats van vingertop aan vingertop met kunstmatige, veel te lang volgehouden armopheffing? Mogen er zijn, die dát «chic» heeten: 't is in waarheid salon- of theater galanterie, overbeschaving hier onduldbaar, en, helaas! hoogst schadelijk voor den waren toon en tint, den eenvoud en de vroomheid van hunne roerende morgenhymne!

Veel moeilijker nog is de extaze van Eva en van Adam: 't is belangwekkend en leerrijk die bijeen te brengen en nader te toetsen.

Het bruiloftsmaal is afgeloopen; de drie Aartsengelen zijn naar den hemel teruggekeerd. Om de feestvreugd te heiligen en in top te voeren, heeft Gabriël, alvorens van 't eerste menschenpaar te scheiden, hun een verrukkelijk tafereel geschilderd van 't Hemelsche Paradijs, gelijk Eva in herinnering brengt v. 953:

Maer 's engels rede ging al 't bruitsbancket te boven.
Hy schoof de nevels van het menschelijck gezicht,
En toonde ons, welck een stadt de godtheit in het licht
Hier boven boude, daer, de balling uitgesloten,
De redelijcke ziel, den lichame ingegoten,
Haer burgerrecht verwacht, indienze zonder smet
Den allerhoogsten eert, naer d'ingestelde wet.

Nog buiten zichzelve over haar toekomstig heillot, opent Eva het 4de Bedrijf v. 932:

Waer staenwe, in 't paradijs, of daer de starren blaecken?
Wat treckt verruckt mijn' geest omhoog? mijn voeten raken

Geene aerde. d'Aerde ontzinckt den voeten in 't verschiet.
De goddelijcke galm van 't heiligh bruiloftsliet
Ontknoopt den bant, die ziel en lichaam hiel gebonden.
De ziel op hemelscheit verslingert, en verslonden,
Gevoelt geene aerdtscheit, en verkeert in zuivre vlam,
Zoeckt d'eerste bron, waeruit zy haeren oirsprong nam.

ADAM.

Mijn lief, waer heene? toef: gy mostme niet ontzweeven.

EVA.

Ick worde krachtigh naer de bron des heils gedreven,
Die mijnen brant alleen kan koelen. Laetme gaen.

In waarheid, dat is uitstorting van een hart verzaad van aardsch geluk en «verslingert» op voorgespiegeld hooger heil, op «hemelscheit«; 't is een vergeten van het tegenwoordige, een algeheel opgaan in het toekomstige, waarbij verbeelding en gevoel, hoop en hartstochtelijk verlangen de rede als voorbijstreven, op het naïeve af!...

Vondel heeft goed gezien, met hier aan de vrouw het eerste woord te geven; en dan, door geestdriftig gesprek, ook Adam als voor te bereiden en op te voeren tot eene geestverrukking van volstrekt anderen aard, en voortreffelijk passend aan den eersten man.

Adam ('t is ons bekend) verwijdert zich eenige oogenblikken, om in de eenzaamheid Gode zijn dank te betuigen; in dien tusschentijd slaagt Belial er in, Eva ten val te brengen.

Daar keert Adam terug, en spreekt nog geheel in God verslonden tot zichzelf v. 1212:

Hoe wel bekomt het my, gerust in eenzaemheit
En opgetogen, met de hooghste majesteit
Te spreecken mont aen mont, en een genadeteken
Van haeren uitstrael op het voorhooft, onder 't spreecken,

't Ontfangen, dat mijn ziel, in eenen andren staet
Herschapen, uitroept: heer, hou op: ick ben verzaet
Van uwe goetheit, al te maghtigh, te miltdaedigh,
En uitgestort! hou op, en zijt uw' knecht genaedigh!

Wat verschil met Eva! — Adam's extaze is het gevolg van zijn gebed of samenspraak «mont aen mont» met de hoogste Majesteit, waarbij hij, (de fictie, ontleend aan Mozes Deuter. XXXI v. 29 is keurig) het «genadeteken van haeren uitstrael» op 't voorhooft heeft ontvangen.

Hij treedt op, in zichzelf gekeerd en in rustige blijheid, de gewone kenmerken van Gods werking in 's menschen ziel. Gaandeweg, bij 't overwegen van Gods genadegaven, stijgt deze stille vreugd tot bovenaardsche vervoering, tot die zalige voldaanheid, zoo volstrekt vreemd aan aardsch genot, en waarvan de uitwerkselen zijn: steeds dieper ootmoed, inniger dankbaarheid. Daar ligt, tot in den bouw zelf van dien machtigen volzin, iets majestueus-aangrijpends in Adams zielsontboezeming, waardoor het contrast met de onmiddellijk volgende dichtregels te sterker treft v. 1220:

Nu keere ick weder naer mijn bruit, mijn halve ziel.
Waer maghze steecken? Wat bespieglinge onderhiel
Haer midlerwijl? ick zieze in schaduwe gezeten
Van dien verbodene boom. Wat's dit? Wie broght haer eeten?
Dit voorspoock spelt niet goets. Ick zie my doof en stom...

Wat plotselinge gejaagdheid! Wat heftige ontsteltenis! Wat ijzingwekkend vermoeden, verstommend in rouw en angst!

Toch is er geleidelijke overgang. Op de uitstorting van 't overzalig hart volgt zekere kalmeering en de terugkeer tot het werkelijk aardsche leven. Had hij van Eva afscheid genomen met de woorden v. 1028:

Het zy met uw verlof, dat ick . . . .
in eenzaemheit bedanck' voor uw genot: [1])

thans waakt zijn verlangen weder op naar die gade, die hij zich in dit oogenblik en na hun laatste gesprek moeilijk anders denken kan, dan even als hij geheel van God en Gods liefde vervuld v. 1221:

Wat bespieglinge onderhiel
Haer midlerwijl?

Helaas! Welke ontgoocheling! . . . .

En ieder ziet het, de beide fragmenten zijn prachtstukken van lyriek, schoon van geheel andere geaardheid. Moge Eva's ontboezeming meer onder ieders bereik vallen en daarom gemakkelijker treffen: de zielsvervoering van Adam staat hooger. Zij is meer verheven, zoo om dien «uitstrael», als om hare zinrijkheid en om het grondgevoel van dankbare zelfvernietiging tegenover zoo «uitgestort» goddelijk gunstbetoon: iets edelers voorzeker, dan opgaan in eigen geluk en versmachten naar nog hooger!

Niettemin, ziehier eene curieuze bevinding. Heeft men van alle kanten Eva's extaze hoog geprezen: Adam's vervoering is, zou men zeggen, aan de toehoorders als voorbijgegaan. Hoe zulks te verklaren?

Wat er zij van 't spel der twee acteurs, ik meen daarvoor óók intrinsieke oorzaken te vinden o. a. de om vele redenen aantrekkelijke Eva opent het 4de Bedrijf en wekt onmiddellijk de volle aandacht; Adam daarentegen treedt rustig op, en Belial's aankondiging v. 1202:

---

[1]) *Bedanck'*. Dit woord is hier, blijkens den context, niet gebezigd in den zin van *dank betuigen*, maar in dien van *zich aan iets onttrekken*, *zich iets ontzeggen* d. i. veroorloof mij, dat ik voor eenige oogenblikken mij onttrek aan het genot van uw bijzijn en samenspraak.

Uw bruygom komt hier aengetreden,
En schijnt in zijnen geest verruckt . . . .

maakt allicht den toehoorder te benieuwd naar diens ontmoeting met de intusschen gevallen vrouw, om behoorlijk te letten op de eerste 8 verzen van Adam, die daarenboven het begrip en gevoel van den gewonen man te machtig zijn.[1])

Dan juist hierom wekt het de verbazing, hoe Vondel zich zulk een zielstoestand, én met zooveel juistheid, heeft kunnen denken, én zoo heerlijk door het woord vertolken. Wie mag wel de tooneelspeler zijn, in staat zoo fijne en hooge gevoelens in zich op te nemen, en niet al te kunstmatig terug te geven?

Onwillekeurig komt mij in 't geheugen, wat men verhaalt van den beroemden acteur Franç. Jos. Talma (1763 —† 1826): nooit was deze over te halen, om in Racine's Athalie de rol van den profeteerenden Hoogepriester op zich te nemen: dát was hem, zeide hij, te hoog, te geestelijk, en hij duchtte bij zulk een waagstuk zijn roem te overleven. Is Adam's extaze niet nog meer verheven, nog geestelijker? En is het den beroeps-tooneelist kwalijk te nemen, als hij voor goedonderlegde, fijngevoelende Christenen hier beneden eisch en wensch blijft? —

Dit weinige moge volstaan, om duidelijk te maken, hoe een genoegzaam voldoende (ik zeg niet eens: ideale) voordracht van Adam in ball. in menig punt onbereikbaar mag heeten.

---

[1]) Hier doet zich het geval voor, dat tooneelspel eenigszins schaadt, waar bloote lezing dit nadeel niet medebrengt. Zoo is er meer.

II. Adam en Eva. — Het hoofdpunt, mag men wel zeggen, is bij ieder drama de opvatting der rollen d.i. van het karakter der verschillende personen.

Bij een of andere rol kan die opvatting werkelijk verscheiden zijn, en is feitelijk een rol door letterkundigen en door acteurs van naam sterk uiteenloopend beoordeeld en gespeeld. Zoo heeft men b. v. de Hamlet-rol van Shakespeare, nog altoos een twistvraag, een soort van raadsel.

Bij Vondels Adam en Eva in «Aller treurspelen treurspel» kan er in hoofdzaak geen twijfel bestaan omtrent het karakter dier twee hoofdpersonen, zij het ook wellicht minder juist hier het woord «karakter» te bezigen. Met name vóór den val, zou ik liever spreken van den in- en uitwendigen toestand, waarnaar zij denken, voelen, spreken, handelen.

Dan zie wederom: zich dien toestand te denken, dien levendig te beseffen, 't is ons als onmogelijk. 't Is een gelukstaat zoo vér afwijkend van wat de wereld geluk noemt, dat ongeloovigen Adam's Paradijs-leven een «vervelend geluk» hebben geheeten. En dan de persoonlijkheid zelf van Adam en van Eva, in al de heerlijkheid en ongereptheid hunner natuurlijke gaven, door de toegifte der bovennatuurlijke genade zoo ontzaglijk hoog verheven; en beiden levend in voortdurenden omgang met de Godheid zelf!... Gelooven doen wij het, wij Christenen: begrijpen en beseffen allerminst.

En hebbe ook de diepovertuigde, tevens theologisch-philosophisch onderlegde Vondel, met zijn hoogdichterlijk genie, van dat alles een wonderschoone schets ontworpen: hoeveel zwaarder nog de taak voor den tooneelspeler, die door zijne persoonlijkheid, gelaat, gebaar en woord die schets moet laten zien en als tot een levend beeld verwerken!

Wat er van zij, wij nemen hier de zaken, zooals ze nu eenmaal in Vondel's Paradijs-spel voor ons liggen, en willen de rollen van Adam en Eva naderbij beschouwen, d. i. afgezien van de voordracht bij vroegere en latere opvoeringen.

Vooreerst dient men in beide rollen twee onderdeelen of hoofdmomenten goed te onderscheiden: vóór den val, na den val.

Vóór den val is voor dichter en acteur de groote moeilijkheid gelegen in den ons schier ondenkbaren toestand van het Paradijs-leven; na den val, waar de passies van den gevallen mensch (óók onze passies) tot uiting komen, ligt alles wel is waar meer onder ons bereik, maar blijven toch én toestand én gemoedsaandoeningen van 't eerste menschenpaar bij zoo plotselinge, algeheele, ontzettende ommekeer, boven ons begrip en gevoel.

Vóór den val beweegt alles zich hoofdzakelijk in de gevoelens van innig-geloovige aanhankelijkheid, eerbied, aanbidding der Godheid; in klare erkenning der ontvangen gaven en onuitsprekelijke dankbaarheid jegens den Schepper en «Alzegenaer»; in bereidvaardige gehoorzaamheid, gepaard aan heilige vrees voor «'t hoogste gebodt»; in oprechte, ongekunstelde, teedere, geheel reine en naïeve liefde tusschen man en vrouw; eindelijk, in eene natuurlijke feestvreugd, geheiligd en als boven de natuur verheven door hemelsche invloeden.

Hier is, dat spreekt, geen plaats voor drukke beweging, sterk wisselende toestanden, hartstochtelijke tooneelen. Daarom zou ik voor mij de 4 eeste Bedrijven (tot v. 1032 of 1212) in hoofdzaak liever eene dramatizeering van den Paradijs-staat willen noemen, dan wel een eigenlijk drama,

't zij men dit woord opvat naar hedendaagsche, of wel naar oud-klassieke begrippen, de begrippen van onzen Vondel. Dit, dunkt me, moet de obiectieve beschouwing en beoordeeling zijn. De vraag: óf Vondel wel een juist inzicht in het treurspel had? is bijzaak, en laat de hoogpoëtische schoonheid van zijn gedicht ongerept. Overigens, ***kon*** hij den Paradijs-staat schier voortreffelijker voorstellen, dan hij gedaan heeft? Of ***mocht*** hij soms dat Paradijs-leven niet dramatizeeren? . . . [1])

Na den val is alles ontgoocheling en verslagenheid, onafwijsbaar besef van eigen schuld, spijtig rouwen om het verlorene, wanhopig staroogen op de dreigende en onafwendbare toekomst, waarbij Lucifer en Asmodé hun leedvermaak in snijdenden spot en hoon uitkrijschen, terwijl de schuldigen elkaar met verwijtingen overladen, om ten slotte afgemat, somber-radeloos zich bij 't onvermijdelijke neer te leggen. Uitteraard is hier meer gang, grooter afwisseling, heftiger spel der hartstochten, aangrijpender toestand.

Intusschen zijn en blijven, zoo vóór als na den val, de rollen of karakters van Eva en Adam sterk onderscheiden, een natuurlijke eisch! Treden wij in bijzonderheden.

III. Eva heeft de gemakkelijke partij; haar rol is een dankbare rol: eene opmerking van groot belang tot billijke waardeering van haar en Adam's spel! . . .

---

[1]) In no. 5 van 't Vlaamsche weekblad *Hooger leven* vindt men het slot van eenige artikelen, door L. Reypens S. J., een veelbelovend letterkundige, aan Adam in ballingschap gewijd. Hij ontwikkelt daar (blz. 3) een pittig citaat uit Dr. H. Moller's critiek op *Vondel's Bekering*; en toont helder aan, dat er is en hoe er is gang en klimmend belang in de 2 eerste Bedrijven, enz. Het artikel is voor meer dan één recht leerrijk.

Eva's rol is van nature hoogst sympathiek. Zij is de eenige vrouw, die in 't drama optreedt: reeds dit maakt bijzondere belangstelling gade. Hare positie van jeugdige vrouw in volzalig geluk verhoogt de aantrekkelijkheid. Haar zondeval, 't gevolg van sluw bedrog en satanische verleiding, wekt medelijden, als is 't in den grond waar, dat haar toegeven aan die verleiding wel degelijk vrijwillig is en geschiedt tegen beter weten in. Maar zij wordt nu eenmaal tot de zwakke kunne gerekend, en ook dit brengt bij, om hare schuldigheid meer over 't hoofd te zien, dan die van Adam.

Gemakkelijker noemde ik hare rol. Inderdaad, verbeelding en gevoel zijn als 't leven der vrouw; huwelijksgeluk is haar natuurlijk ideaal; tot vroomheid en godsdienstzin bestaat bij haar een aangeboren trek, terwijl zekere fijnheid van vormen in doen en laten haar gemakkelijk afgaat. 't Valt daarom voor een begaafde vrouw en geschoolde actrice zoo buitengewoon lastig niet, Eva's rol in zich op te nemen, en die op behoorlijke wijze te vertolken: te bekoorlijker, als haar een «lief» [1]) uiterlijk en een melodieus-klankvolle stem ten dienste staan. Bijna de eenige moeilijkheid van beteekenis voor eene vrouw der moderne beschaving blijft, zich in acht te nemen voor overbeschaving en sentimentaliteit, beide rechtstreeks in strijd met de zedigheid en oprechtheid, eenvoud en naïeviteit van den Paradijsstaat.

Vóór den val, steunt en leunt Eva, indien ik het zoo mag uitdrukken, altoos op haren man, erkent en huldigt

---

[1]) Ik bezig met opzet dit woord naar aanleiding van een echt vrouwelijk oordeel, dat ik op 21 Sept. opving uit den mond eener dame in mijne nabijheid gezeten: «Wat is Eva een lieve verschijning!»

hem als haar meerdere, en looft God in en door hem: men gedenke de delicate verzen, gericht tot Adam v. 159:

Gelooft zy Godt, die u verscheen,
En was, en is, en eeuwigh duure.
Gy zweemt naer d'edelste natuure,
En hebt met aerdtscheit iets gemeen.

Ook na haren val blijft haar rol betrekkelijk licht: 't is de vrouw met hare eigenaardige gebreken en treken, zoowel in 't 4de Bedrijf, waar zij Adam in haar ongeluk medesleept v. 1225—1356, als in het 5e Bedrijf v. 1486—1610.

In de eerstgenoemde verzen is zij eerst de berekende vleieres; dan de verlokkende tegenspreeksters; daarop de gewild-gekrenkte en sarrend-pruilende bruid en gade, maar die, heeft ze in 't eind haar zin gekregen, op verraderlijke wijze zelve den man moed inspreekt v. 1354:

gy behoeft te schricken, noch te schroomen.
Ick hebbe alleen die last op mijne ziel genomen.

Of in de verzen 1486—1610 het innerlijk wezen harer rol zooveel zwaarder wordt, durf ik in twijfel trekken.

Terwijl Adam een geweldigen strijd in zijn binnenste voert, gedraagt Eva zich meer lijdelijk: zij drijft als 't ware op den golfslag der wisselende passies en der gemoedsaandoeningen van het oogenblik, tot haar bij v. 1602:

Wat hoore ick daer? Een storm begint hier op te steecken...

de schrik om 't harte slaat, en zij schutse zoekt aan Adam's borst. Het natuurlijk spel brengt dit van zelf mede, en het staat ook duidelijk genoeg aangegeven in v. 1622:

Duick onder, liefste; ick zal u met mijn schaduw decken.

't Is hier de plaats, om eenige oogenblikken stil te staan bij de v. 1602—1610 d. i. bij het tempeest, dat over 't Paradijs losbarst:

Wat hoore ick daer? een storm begint hier op te steecken.
De donckre en zwangre lucht onstuimigh uit te breecken.
De bladers ruischen uit vier hoecken heene en weêr.
De bulderende wint smijt bosch en boomen neêr.
Het aerdtrijck davert, dreunt, en loeit, en huilt van onder.
Het blixemt blick op blick. Op 't weêrlicht rolt de donder
De donderklooten door de wolcken, slagh op slagh.
En d'avontschaduw jaeght den ondergaenden dagh!

Bovenstaande dichtregels zijn (wie voelt het niet?) een meesterstuk van taalkunst, versbouw, harmonia imitativa of verklanking. En tevens, in dat korte achttal verzen, wat geleidelijke gang en waarneembare ontplooiing van de steeds schrikbarender losbarsting!

Hoe somber dreigend v. 1603! Hoe fluiten en huilen de wervelende windrukken in v. 1604, en ontketenen zij hunne macht in v. 1605! De aarde mengt daaronder het daverend rollen en rommelen eener aardbeving v. 1606. Het licht is niet van den hemel: hoe het blikkert en flikkert in v. 1607:

Het blixemt blick op blick.

Enkele seconden rust; en «op 't weêrlicht» (daar tintelt in dien spondaeus een nieuwe bliksenflits!) valt onmiddellijk de donder in met zijn mengeling van o-klanken, overloopend als in den krak van een inslaanden bliksem v. 1608:

Slagh op slagh!

waarna een statig, somber vers het majestueuze tafereel

bekroont v. 1606. Ziedaar woordkunst, waarbij de kunst met de natuur één wordt.

't Was mij een genot deze korte aesthetische analyze neer te schrijven, maar tevens had ik daarbij een bijzonder doel. Ik wenschte namelijk daardoor aan de volgende opmerkingen meer kracht en klaarheid bij te zetten.

Mijne eerste opmerking is deze. Rukt men deze 8 verzen uit hun samenhang, zoo moge een talentvol declamator, met kracht- er klankvolle stem bedeeld, er zijn lust in vinden, ze tot voorwerp eener machtige kunstvoordracht te maken: in den samenhang gaat dat niet aan. Vondel legt deze huiveringwekkende schildering in de mond eener jonge vrouw, van Eva, die, zich van hare strafschuldigheid bewust, vergaat van schrik en angst. De voordracht eischt derhalve als hoofdtoon angstvolle ontsteltenis: dus min of meer ingehouden stem, met nu en dan een snijdenden gil of kreet, tot het laatste vers wegsterft als in doodsbenauwdheid.

Hiermede hangt samen de vraag: is hier ter plaatse instrumentatie, in 't bijzonder instrumentale nabootsing van donderslagen, enz. wenschelijk? Ik geloof het niet: juist inzicht en fijne smaak laten hier geene muziek toe, 't zij men daarvan voor- of naspeel of begeleiding make.

Niet als voorspel. Het bederft de ademlooze doodstilte, het natuurlijk gevolg van Adam's eigen woorden tot Eva v. 1594:

Mijn getrouwe,
Gy zult, niet in den schijn van eene weduwvrouwe,
Den eersten bruiloftsdagh beschreien, en alleen,
En dootsch, en hangends hoofds, op eenen kouden steen
Gezeten, klaegen dat uw man, van rou verwonnen,
De handen aen zich zelf mistroostigh heeft geschonnen.

'k Wil mijn mistroostigheid intoomen, en al stil
Verwachten 't uiterste, en wat hierop volgen wil; [1])

het verzwakt de opschrikkende kracht en den indruk der nu volgende verzen, kort te voren aangehaald (blz. 170):

Wat hoore ick daer? een storm begint hier op te steecken...

Niet als naspel. 't Wordt namelijk een noodelooze herhaling en een ietwat kinderachtig nadoen van Vondel's meesterwerk; wat erger is, het is uiterst hinderlijk voor Adam's rol, die nu het eind der muziekale compositie dient af te wachten, alvorens te kunnen lucht geven aan zijn hart v. 1610:

Hoe beeft het hart van schrick! . . . .

Allerminst als begleiding: de heerlijke bouw en klankenpressie der Vondeliaansche dichtregels moet er noodwendig onder lijden, en het gesproken woord te eerder door de instrumenten overstemd worden, als men bedenkt, wie spreken moet t. w. Eva.

Ziedaar mijne meening en mijne redenen: ik geef ze met rondborstigheid, maar ook met bescheiden eerbiediging van wie er anders over moge denken.

IV. Adam. — De rol van Adam is ontzaglijk moeilijk en zwaar; daaraan werkelijk te voldoen wordt te lastiger om eene bijkomende omstandigheid, waarop ik de aandacht met nadruk vestig.

---

[1]) Ik kan niet nalaten, te wijzen op het droefgeestigsleepende der 6 eerste dichtregels; alsmede op de kunstigzwakke klankexpressie in de 2 laatste: vandaar dat wegkwijnen, dat uitsterven van Adam's sombere «mistroostigheit.»

Bijna voortdurend staat Adam tegenover Eva, wier spel zooveel lichter is, en wier rol van nature de sympathie heeft. Gevolg hiervan is bewuste of onbewuste vergelijking: hoe gemakkelijk wordt deze Adam tot schade, Eva tot voordeel, aan beiden meer dan elk verdient.

En nu de rol in zichzelf!

Wat gezegd is over de bezwaren, om ons den Paradijsstaat eenigszins naar de werkelijkheid te verbeelden, geldt op eigenaardige wijze voor de persoonlijkheid van Adam.

Hij is in de schepping de koning; hij de eerste man; hij de eerste echtgenoot; hij is ook de groote zondaar, de eerstgestrafte op aarde.

Als koning der schepping wordt in hem, bij dichter en acteur, geeischt adeldom en hoogheid, zonder zweem van trots of zelfbehagen. Als eerste man, geschapen in de volheid van mannelijke kracht en bloei, en in al de frischheid en heerlijkheid des verstands, dient hij aan den dag te leggen beslistheid door zachtaardigheid getemperd, eenvoud en oprechtheid gepaard aan waardigheid en ongedwongen-nette vormen. Als de eerste echtgenoot moet hij blijkbaren eerbied vereenigen met hartelijke liefde en aanhankelijkheid jegens zijne gade, maar altoos haar meerdere blijven. Wat zweemt naar galanterie, flirt, wereldsche beschaving en verfijning, 't is in Adam onschuldbaar!

Mocht het den genialen dichter wonderwel gelukken, al deze eigenschappen te mengen en hoog te houden, zal de wereldsche beroepsspeler, ook met Vondels woorden in den mond, het vermogen? . . . .

Diepgeloovige overtuiging en innige vroomheid worden zelfs door andersdenkenden in Vondel erkend en gehuldigd: daarvan gaat alles bij hem uit, daardoor alléen was 't hem mogelijk van de Adam in ballingschap te maken, wat zijn dichtertalent ervan heeft gemaakt.

Daardoor mogelijk, 's menschen grootheid en heerlijkheid te waardeeren; in waarheid hope te koesteren op die «grooter kroon» ons in eeuwigheid bewaard; eigen niet en afhankelijkheid te beseffen; te blaken van dankbare liefde voor den grooten «Zegenaer»; ontzag te gevoelen voor de majesteit van den Schepper en Heer; te sidderen van heilige vrees voor Jehova's gerechtigheid en macht. Daardoor mogelijk, de gruwelijkheid en schandelijkheid der zonde in te zien, en begrip te hebben van oprecht berouw.

Uit die overtuiging dichtte Vondel: uit diezelfde geloovige overtuiging, althans in zekere mate, zou ook de acteur moeten spreken en handelen, om waarlijk voortreffelijk en treffend te spreken en te handelen.

Men ziet, de rol van Adam met al hare nuances stelt hooge eischen!

Wordt ze, ten minste na den val, wanneer de menschelijke passies in volle werking treden, minder zwaar? Naar 't lichaam wordt ze zeer vermoeiend, maar naar haar innerlijk wezen? . . . .

Eerst hebben wij Adam's strijd tegen Eva's verlokking en tegen de waarschuwende stem van het geweten v. 1225—1355 (4de Bedr. laatste tooneel).

Uit zijne geestverrukking plotseling geroepen tot de werkelijkheid door het aanschouwen van Eva, «in schaduwe gezeten van dien verboden boom» en etend van de vrucht, staat hij aan den grond genageld, zoodat Eva hem toeroept v. 1225:

Genaeck, mijn liefste. Hoe? Is nu de bruidegom
Afkeerigh van zijn bruit? Ick wacht u met verlangen.

Schoorvoetend treedt Adam nader. Ernstig, in gebroken zinnen vraagt hij zijne gade verklaring en rekenschap van het gebeurde:

Hoe staet het hier? Hoe dus? Wat lust heeft u bevangen?
Mijn lief, wie noodigde u ter feest op deze wijs?

Eva gevoelt het vlijmend-scherp der vraag en geeft een ontwijkend antwoord:

Godts appelboom verleent mij schaduwen en spijs.

Adam stuift op in verontwaardiging:

Wat spijs? Een spijs zoo hoogh van Godt geboôn te schuwen?

Als om hem te trotseeren luidt het driest-verbluffend wederwoord:

En hierom luste 't my te min daer van te gruwen.

gevolgd door een soort van verontschuldiging:

't Verbodt ontstack de lust;

en dán, zonder verder redeneeren, een rechtstreeksche aanval op Adam's liefde, verzeld van een dringend aanprijzen van den appel:

Mijn bruidegom, mijn troost,
Bezie dien appel eens. Ay zie hoe schoon hy bloost.
Indien de schel het oogh uitwendigh kan vermaecken,
Gedenck hoe liefelijck het binnenste moet smaecken.

Adam ontstelt hevig: schrik, afschuw, smart, heilige verontwaardiging geven hem de woorden in:

Och smaeck! Een koude koorts rijdt over al mijn leên.
Mijn haer rijst overendt. Och lief, waer wil dit heen!

Wat wort mijn hart beklemt! dat Godt dien appel schende,
Den boom uit d'aerde rucke, o jammer, o elende!
Is dit alree de vrucht, de vreught van 't bruiloftsbed?
Ontheilightge zoo snoot des allerhoogsten wet?

Zoo gaat het over en weer nog eenige regels door, tot Adam zich aan een gevaarvolle redetwist waagt met Eva, die v. 1263 een bedriegelijken glimp aan het feit zoekt te geven, om dan weder te werken op zijne liefde; en, als dat geen indruk genoeg schijnt te maken, hem in zijne edelste vermogens, kenniszucht en vrijheid van wil, tracht te prikkelen:

'k Geloof een engel schudde een appel van dees telgen.
Ick ving dit boombancket in 't vallen met mijn hant,
Niet als een gruwel, maer een heilgenadepant,
Wat laetge traenen langs uw kaecken nedervloeien?
Wilt gy de lust van uw beluste bruit besnoeien,
Haer nors bejegenen met eenen wederzin?
Dat's zeker noch te vroegh, dat brengt geen vrientschap in,
Dat hebtge niet belooft, toen gy my eerst aenschoude,
De huwlijxgodt mijn hant in d'uwe vlocht en troude,
En 't huwlijk zegende. Ben ick uw vleesch en been,
Zoo draegh u als een man, en laet ons lotgemeen
Te gader leven. 'k Noode u op Godts eige gaven.
Zoo zal uw kennis trots tot aen de starren draven.
Zoo wortge in wetenschap en wijsheit Godt gelijck.
Gebruick uw' vryen wil, en toon my 't eerste blijck
Van liefde, in 't volgen van mijn allereerste bede.
Zy lijdt geen weigeren. Gevolghzaemheit baert vrede.

Adam gevoelt zich van alle zijden bestormd: zijn zielestrijd neemt voor goed een aanvang:

o Welck een strijt! wat's dit een wightigh hooftgeschil?
In wetenschap Godt zelf gelijcken . . . .

In de voorgaande Vondel-studie (blz. 146) heb ik reeds gehandeld over dezen zielestrijd: wie meer verlangt, leze en bestudeere zelf het verder verloop van dit tooneel. Ongetwijfeld zal hij met mij instemmen, dat Adam's rol ook hier ernstige studie en groot talent van den acteur vraagt.

In het 2de Toon. 5e Bedrijf treden Adam en Eva nogmaals voor ons op v. 1486—1626; en wel in 't volle bewustzijn hunner misdaad en strafschuldigheid, in volle wanhoop!

Ik moet voorzichtig zijn met deze laatste indrukking: zij dreigt een te eenzijdige opvatting van Adam's rol in dit tooneel te geven; en 't was, mijns inziens, juist deze eenzijdige opvatting, die het spel van den acteur op 21 Sept. 1908 voor mij zoo eentoonig, zoo wild en ruw, zoo kunstmatig en weinig aangrijpend maakte. Velen hebben dezelfde klacht geuit.

De acteur heeft te veel gelet op radeloosheid en wanhoop, niet genoeg op de rijke nuanceeringen. Daarmede is hem ook ontgaan, dat de meesterkunst bestaat in 't vermogen, om zelfs het meest hartstochtelijk spel sober en nobel te houden; óók, dat radeloosheid en wanhoop, bovenmatige droefheid en rouw, ontzettende angst en heilige schrik veelal hun hoogste uitdrukking vinden in wezenlooze somberheid, in een soort van onvermogen, om aan 't overkropte, beklemde gemoed lucht te geven.

Ik vat het verloop van het fragment v. 1486—1626 volgender wijze samen:

Adam opent her tooneel met een soort van verbijsterend schuldbesef en wanhopig berouw: de v. 1486—1498 behooren tot de beste ooit door Vondel geschreven:

O duistere spelonck, ik docht in uwe naerheit
Mijn smet, en naeckte schaemte en schande, voor de klaerheit
Des hemels en den glans van 't aldoordringend licht
Te decken, maer vergeefs. Geen hol, geen bosch is dicht.
Ick wort verraden van het wroegende geweten,
Dat overtuightme. Een worm, te diep in 't hart gezeten,
Het overtuigen van 't beschuldigde gemoedt,
Doorknaeght mijn ingewant. Waer zet ick mijnen voet,
Om rust te vinden voor het barnen mijner zinnen?
Och welck een onrust kraeckt en knerst gedurigh binnen
In mijnen boezem! hoor, hoe giert het heene en weêr,
Getrocken door 't gewicht der misdaet, keer om keer.
Hoe is mijn staet verkeert! . . . .

Dat levendig schuldbesef wekt angstige razernij, overloopend tot bittere verwijtingen. Dán opnieuw, wat bedaarder, een terugblik op de begane misdaad, en hare v. 1538:

lange keten van rampen en verdrieten.

Daardoor walg van 't leven, en een half besluit tot zelfmoord: tot de rampzalige, afgetobd, en door Eva's toespraak gewonnen, in liefde tot haar opleeft, maar om ten slotte te vervallen tot sombere mistroostigheid, tot een soort van gevoelloosheid, een zich nederleggen en berusten bij het onherstelbaar gebeurde en het niet af te wenden wraakgericht:

'k Wil mijn mistroostigheit intoomen, en al stil
Verwachten 't uiterste, en wat hierop volgen wil . . .

Na de grootsche schildering van het alles verwoestend tempeest, de voorbode van het nakend Godsgericht, barst Adam in verhoogde schrik- en angstkreten los, v. 1610—1626.

Wat schildering van zichzelf v. 1610:

Hoe beeft het hart van schrick! Hoe sidderen mijn leden,
Van eene kille koortse en dootschrick hardt bereden.
Mijn haeren rijzen. Al het bloet treckt snel by een.

Waarom?

d'Alziende rechter, om het gruwzaem overtreên
Van zijn gewijde wet, te trots geterght tot toren,
Genaeckt.

Vluchten, Hem ontkomen? Onmogelijk!

Waer vlughten wy? hy komt, en laet zich hooren.
Mijn liefste, vlught met my ten bosch in, daer noit zon
Haer aldoordringend licht en straelen schieten kon.
Geen web van vygeblaen kan onze naecktheit kleeden.

en nu die 3 zinrijke verzen:

De hartekenner ziet, van boven tot beneden,
Van top tot teen, niet heels aen lichaem en aen ziel.
Hoe kort treet 's hemels straf het misdrijf op den hiel.

Adam gevoelt, hoe de bleekbestorven Eva zich aan hem vastklemt; daarom:

Duick onder liefste: ick zal u met mijn schaduw decken;

en, na dit hartroerend woord alles samenvattend in eene opeenstapeling van gebroken uitroepingen:

O lust! ô appelboom! ô schande! ô lastervlecken!
O bosch, bedeck ons, zoo uw schaduwe iet vermagh!

besluit de rampzalige stamvader met het beteekenisvolle vers 1625 (in zijn eerste helft, heilige vreeze en ontzag; in zijn tweede, berouw en onuitsprekelijk sombere droefheid):

Het hoogh gerecht verschijnt. ô droeve bruiloftsdagh!

V. Tot besluit een paar punten, die ik in bedenking geef.

De kostumatie van Adam en Eva vóór den val. — Mijns inziens niet zoo lastig, als het wellicht schijnt, mits men goed acht geeft op den aard dier kleedij en Vondels eigen woorden.

Die kleedij is volstrekt symbolisch. Zij moet onder een beeld, in den grond een zinrijk en kiesch beeld aan de Kerkvaders ontleend (Zie Vondels «Berecht»), voorstellen, hoe de bovennatuurlijke genade Adam en Eva heerlijk maakte voor 't oog van God, en hen, vrij van alle zinnelijkheid, als verhinderde, hun eigen lichaams-schoonheid waar te nemen en te bewonderen. Vandaar v. 106:

gekleet in witte zijde
Van erfrechtvaerdigheit, geslingert om hun leên;

een kleed vervaardigd van eene stof v. 484:

niet te vinden, daerwe treên,

maar dat als een geschenk «hun viel ten deel van boven», en «de naeckten nu deckt als een wolck van glans», v. 518.

Idealizeering in de kleedij is dus alleszins gewettigd, geeft aesthetisch relief, en bespaart ons het ondergoedachtige, zoo onaangenaam op 21 Sept.

De dans van Adam en Eva. —

Ik heb in Vondel-Stud. I blz. 34 en 120 de Dansrei uitvoerig besproken: aan die bespreking is in 't openbaar goedkeuring ten deel gevallen. Niettemin heb ik dien Dans opnieuw bestudeerd, en sinds staan twee zaken, meer dan ooit, bij mij vast.

De eerste Zang en Tegenzang (of de Rey der Wachtengelen) is slechts voorbereiding; echter is mijne meening,

dat hierbij eenige sobere danspassen en bewegingen niet misplaatst zijn, door de opvoering versterkt.

De eigenlijke Dans vangt eerst aan bij den tweeden Zang en Tegenzang (Adam, Eva): Vondel's woord, en vooral de veranderende versmengeling met versneld tempo laat geen twijfel toe.

Evenmin twijfel ik eraan, dat naar Vondel's idee ook Adam en Eva zelven moeten dansen. Daarom schreef ik vroeger reeds blz. 124: «Wellicht een soort van «Menuet» tusschen de echtgenooten, «vermengd met een Rondedans» van de hen omgevende engelen, door hunne bloemslingers hand aan hand tot een fraaien, wijden kring verbonden. Of staat er niet v. 836:

Laetze beiden, keer in keere,
In het midden van de rey . . .
Trippelende zwey in zwey,
D'eene ronde in d'andre mengelen,
Binnen menschen, buiten engelen,
Luisterscherp naer wet en toom;

en zegt niet Eva tot Adam v. 899:

'k Laat den voordans aen my leunen,
Volghme na . . . .

Men werpe mij niet tegen Adam's woord v. 894;

Dat ick dan de Zon uitbeelde,
Gij, mijn bruit
't Maenlicht . . . .

m. a. w. Vondel ziet blijkbaar op zijn zonnestelsel waarin de Zon stilstaat. Moet daarom bij den Dans ook Adam stilstaan? En als de dichter nu duidelijk het tegendeel te

kennen geeft? Overigens, al zegt ook Adam v. 832: Laet ons

den hemel nabootseeren: —

van eene volledige nabootsing van 't zonnestelsel is geen spraak. Dan hadden voorzeker ook de planeten, de «zeven lossen», vertegenwoordigd moeten zijn. Vondel heeft slechts in 't algemeen gedacht aan den kringloop der sterren om de zon:

Binnen menschen, buiten engelen,

en aan de verhouding tusschen Adam en Eva, niet ongelijk aan die van Zon tot Maan.

De Dans, zooals die ons gegeven is bij de opvoering, en de begeleidende Muziek, zijn, ik weet het, zeer geprezen. 't Zij: op hun intrinsieke waarde ding ik niet af. Maar óf men in Vondels opvatting genoegzaam is doorgedrongen, en óf voor een fijnproever aan de heerlijke poëzie zelve niet eenige schade is toegebracht, durf ik rondborstig vragen.

Natuurlijk hangt dit samen met de moeilijkheid: dansen en spreken tevens! Of de oplossing dier moeilijkheid wel zoo lastig is?

Maar, al hebbe ik voor mij tamelijk bepaalde ideeën én omtrent deze oplossing, én omtrent de boven besproken kleedij: niemand zal het vreemd vinden, dat ik weinig lust gevoel om hier als régisseur op te treden.

Mijn doel is enkel geweest: diepere studie van Vondels meesterwerk.

VONDEL-STUDIE XXII.

KLOOSTERPOËZIE.

Onder dezen titel wensch ik samen te vatten ongeveer een 20tal Gedichten, door Vondel gewijd aan het Kloosterleven en den Maagdelijken staat. Jammer genoeg, zijn die zangen veelal minder bekend, ook aan R. Katholieken; en toch, zij verdienen de aandacht ten volle.

Vooreerst vindt men daaronder ware Meesterzangen.

Vervolgens stellen zij ons vóór het zeldzame feit, dat een bekeerling het practisch beleven der Evangelische Raden en al de heerlijkheid der vrijwillige Maagdelijkheid door en door begrijpt, bewondert, huldigt. Wel beschamend, helaas! voor zoo menig R. Katholiek onzer dagen, die, schoon behoorend tot de ontwikkelden en tevens oprecht godsdienstigen, van die verheven leeringen des Zaligmakers zoo gering besef, soms zoo bedroevende ideeën heeft.

Veelal zijn deze verzen gelegenheidsgedichten, waarin het eigenaardige en het à-propos van Vondel's gelegenheids-poëzie voortreffelijk tot zijn recht komt; alsmede zijn waarachtig talent, om een in den grond gelijksoortig onderwerp met bewonderenswaardige verscheidenheid te

behandelen: 't zij men acht geve op opvatting en ontwikkeling der gedachte, of wel op den rijkdom van wisselende versbouw en rijm.

Laten wij eenige indeeling maken, en de gedichten aan Mannen onderscheiden van die aan Vrouwen.

I. AAN MANNEN.

Vooreerst noem ik een drietal kleinere dichtstukjes:

Op den H. Bruno 1645
Op den Eerw. Heer Couvrechef 1653
Op diens Eeuwgetij 1658

Vervolgens ongeveer 10 gedichten op de Societeit van Jezus, of op sommigen harer leden.

Eindelijk een feestzang voor Fr. de Wit, Minderbroeder, 1671.

1. Op den H. Vader Bruin van Keulen.

't Is een grafschrift. Wat Vondel daartoe in 1645 aanleiding hebbe gegeven, is mij onbekend. De H. Bruno was de Stichter der Karthuizers, en stierf 6 Oct. 1101. Vondel maakt melding van het karakteristieke der Orde t. w. haar beschouwend of contemplatief leven («aendacht» zegt hij), hare gestrengheid en hare volslagen afzondering (van daar: «wildernis, woestijn»). Het grafschrift luidt:

Dees zerck bedeckt den helt, die, als een fackel, lichte,
En d'eerste in wildernis des Heilants schaepskoy stichte;
Zijn naem was Bruin, een zoon van Keulen, aen den Rijn.
De lust tot aendacht dreef hem voort naer een woestijn,
Tot in Kalabrië. Hy leerde Christus wetten.
Zijn lippen rusten noit Godts waerheit te trompetten,

Zoo luide dat zijn faem door al de weerelt klonck.
Genade, en geen verdienste, in 'smans gestrengheit blonck.
De zeste in wijnmaand zag hoe ziel en lichaem scheide.
Het lichaem rust in 't graf, de ziel in Godts geleide.

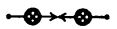

2. Op den Eerw. Heer Couvrechef.

Ter eere van dezen vriend «Karel Couvrechef, oudt Prior der Karmeliten t' Antwerpen, nu (1653) Priester te Amsterdam» schreef Vondel 2 kleine dichtstukjes. Het eerste 10 regels groot, schijnt een ex-tempore d. i. een bijschrift, voor de vuist gemaakt, op 's mans «Afbeeldinge»: Joost brengt daarin hulde aan zijn teekenaarstalent, bovenal aan zijne liefde tot de Lieve Vrouw van den Karmel. — Het tweede is een feesttoon op het «Eeuwgetij» of 50jarig Jubilé des Paters als lid der Orde van «Karmel»: hier ontmoet men de Vondeliaansche zinspeling op den naam Couvre-chef:

en grijze haeren
't Gewijde hooft van Couvrechef
Bedecken . . . .

Van beide gedichtjes bestaat Vondels manuscript, waarvan in v. Lennep het fac-simile.

Enkel om wille der volledigheid heb ik ze even vermeld: voor het door mij beoogde doel zeggen wij weinig.

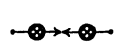

3. Op de Sociëteit van Jesus.

Zij vormen een 10tal, bijeengebracht door H. J. Allard, S. J. in het tijdschrift *Studiën* (1e Jaarg. blz. 1—141);[1]) de gevierde geschiedvorscher en Vondel-kenner heeft ze allen voortreffelijk toegelicht.

Wel hebben wij hier te doen met gedichten van meer omvang en van veelal hooge kunstwaarde, zelfs met ware meester-zangen o. a. Eeuwgety van Franciscus Xaverius (1652): — maar de kern en het wezen van 't Religieuse leven en van de Sociëteit raken zij slechts ter loops of zijdelings aan.

Zoo is de heerlijke en beroemde lierzang op het juist genoemde Eeuwgetij één en al verheerlijking van den nieuwen Apostel en van diens wonderrijk gezegend Missionariswerk.

Zoo bezingt het lied van den 84jarigen Joost: Op het Inheiligen (heiligverklaring) van Franciscus de Borgia (1671) in hoofdzaak de «weergeboorte» van den Hertog van Gandia, waarbij de hoofdgedachte klaar zich uitspreekt in het slotvers:

d'Ootmoet wort in hem gekroont.

Natuurlijk volgt Joost daarbij de overlevering, die deze ommekeer voorstelde als het gevolg der bijzetting van Isabella's lijk in den koninklijken grafkelder: eene voorstelling, na de gedocumenteerde levensgeschiedenis des Heiligen door P. Suau S. J. uitgegeven, moeilijk houdbaar.

Zoo is 't ook gesteld met de verdere gedichten. — Slechts één maakt daarop uitzondering, t. w. op het

[1]) Als ik verder in deze Vondel-Studie naar Pater Allard verwijs zonder meer, is altoos dit artikel van den Eerw. Schrijver bedoeld.

Eeugetyde v. d. H. Vader Ignatius de Loiola (a° 1656), een pittig dichtstuk, dat rechtstreeks ingrijpt in 't wezen van de Societeit van Jezus. Hierover dus eenige nadere bespreking, waarbij de toelichting door P. H. Allard mij niet weinig te stade komt.

Eeugetyde van den H. Vader Ignatius van Loiola.

Onderwerp is de 100jarige gedenkdag van Ignatius' heilig afsterven (a° 1356). Aanleiding de feestviering van dit Jubilé door de Amsterdamsche Jezuieten. Hoofdgedachte: verheerlijking van den Heilige als Stichter der Orde en van de heilrijke gevolgen dier stichting voor Kerk en maatschappij.

«*Missus in imperium magnum*» d. i. uitgezonden ter stichting van een groot rijk: 't is wel de karakteristiek des Heiligen en van zijn grootsch opzet «ter meerdere glorie Gods»!

Voortreffelijk gezien! Of beter gezegd, voortreffelijk begrepen de 2 beroemde Meditaties uit Ignatius' boek Exercitia Spiritualia t. w. de Meditatie *over het Godsrijk* en die *Van twee Standaarden* of krijgsbanieren: in welke laatste vooral de stichter het grondplan en het geestelijk doel zijner Orde kennelijk heeft neergelegd. Blijkbaar is Vondel diep doorgedrongen in zin en woord dezer overwegingen: zoo diep en innig, dat de meening (ook van P. Allard): Vondel heeft te eeniger tijd, onder de leiding der Paters, eene retraite volgens het Exercitieboek gedaan, reeds door dezen Jubelzang hoogstwaarschijnlijk wordt.

Maar stelde alleen de degelijke kennis, die Vondel van de Exercitia Spiritualia bezat, hem in staat, om over de

zaak te spreken, zooals hij er in dezen lierzang over gesproken heeft: dan volgt ook, dat voor de meesten het Eeuwgetij niet behoorlijk te begrijpen is zonder genoegzame voorlichting. De feilen, door v. Lennep in zijne Aanmerkingen op dit gedicht begaan, toonen dat maar al te klaar. Daarom ook heeft P. Allard de Meditatie *Van twee Standaarden* volledig ontwikkeld, alvorens nader op den Eeuwzang in te gaan.

Ziehier op eenigszins andere manier den inhoud der twee Overwegingen, waarbij in cursief-letter de woorden en uitdrukkingen aan 't gedicht zelf ontleend.

In de 1e Meditatie stelt Ignatius ons den Godmensch voor onder het beeld van een Koning bij uitnemendheid, door God zelf naar de aarde afgezonden, om alle menschen en meer bepaaldelijk zijne vijanden, tot een heerlijk Godsrijk te vereenigen. Om dat heilrijk doel te verwezenlijken, kiest de Koning voor zichzelf het zwaarste deel, in eigen persoon werkt en lijdt, strijdt en sterft hij voor het Godsplan. Maar tevens roept hij een ieder, die gezond en edelaardig denkt en voelt, op tot medewerkers en medestrijders, ten einde met hem Gods glorie en 't heil der zielen (van eigen ziel op de eerste plaats) te zoeken en te bevorderen. Wel hem, die, uit vrijen wil en edelmoedig hart, zich aan dien *grooten Vorst des hemels bij eede* verpandt! Driewerf heil, wie zichzelf en al het zijne geheel weggeeft voor zulk een doel, en er op uit is, om zich in 's Konings dienst te onderscheiden!

In de 2e Meditatie stelt ons Ignatius weder dien Koning voor oogen, maar thans aan de spits van zijn heerleger. Hij staat daar in de *velden* van Jeruzalem, de Vrede-stad, nederig, lieftallig, beminnelijk: hij stelt zijne *soudeniers*, die hem vrijwillig zijn toegevloeid, in *slaghorde*. en maakt hen door zijn woord bekend met zijn doel,

zijne strijdmiddelen, zijne belooning (*het eeuwig leven*) en ontvlamt hen bovenal door eigen voorbeeld!

Dan zie, daar ginds, nabij Babylon, de stad der verwarring, verheft zich *de Vorst der helle* in al zijn trots, afgrijzen en schrik verwekkend. Ook hij *slaat de trom*, omringd van handlangers, wier haat en woede hij aanwakkert, om ze dan uit te zenden, opdat zij de menschen *verblinden door glimp van valsche gaven*, en vervolgens *geketend* als zijne *slaven* ten eeuwig verderf voeren.

Armoede, kruisschande, nederigheid, maar *het eeuwigh leven* te eener zij; — rijkdom, eer, hoogmoed, maar *de doot na lastigh streven* ter andere: Aan u, vrije mensch! *Keur* en keus *van Heerendom* of aanvoerder, bij dien strijd, waar alles *ongelijk* is: opperhoofd, strijdgenooten, partijbedoeling, oorlogsmiddelen, afloop en loon.

Helaas! hoevelen laten zich misleiden en komen bedrogen uit: gelukkig wie nog tijdig tot inzicht komt, en *zuchtend en hopend* tot Christus *overloopt*, *rustigh* en vastberaden, trots verwijting en vervolging: *verlangend* staat daar de *Heilant* om hem *in zijn dienst te ontfangen*.

Hiermede v. 28:

Indien hy rustig en overloopt, [1])

mag men het eerste gedeelte van het Eeuwgetijde besloten achten: tevens voldoend toegelicht, hope ik. Ook de overgang tot het tweede gedeelte is er: Zóó loopt ook Ignatius over tot Christus v. 29:

Zoo vlied Loiole uit 's werelds benden . . . .

---

[1]) Dit vers, hier geplaatst als slot van gedachte en strophe, heeft voor mij altijd iets bevreemdends. Heeft Vondel allicht gedacht aan eigen bekeering en «overloopen», dat hem heel wat verwijting en vervolging heeft gewekt, en dat hij edelmoedig en *rustigh* doorzette? Niet onwaarschijnlijk.

Dit tweede gedeelte, t. w. de verheerlijking van Ignatius' persoonlijkheid en van de Societeit en hare werken, is lichtelijk te verstaan. 't Veronderstelt niettemin eenige kennis van de levensgeschiedenis der Heiligen, alsmede van een paar Schriftuurplaatsen. Zoo dient men te weten, dat Ignatius van Loiola een heldhaftig, adellijk krijgsman is geweest, die bij het beleg van Pampeluna door een schot in het been buiten gevecht werd gesteld, maar op zijn ziekbed door Gods genade geraakt, ***in 't hart gewont van zuivre liefde***, en daardoor geestelijkerwijze ***gezont*** geworden, van nu af zich wijdde, allereerst aan persoonlijke heiliging v. 30:

> **En wisselt wijs den wapenrock**
> **En 't slaghzwaert om een py, en stock,**
> **(En) gort een' zack om zijne lenden;**

vervolgens aan 't zielenheil van anderen. Deze zielenijver was zoo onverzadelijk en vurig, dat hij eenmaal aan twee zijner volgelingen verklaarde: «werd ik gesteld voor de keuze, óf een onmiddellijken dood te sterven met de zekerheid mijner zaliging; óf wel voort te leven en lange jaren nog te werken voor de zielen, onzeker van eigen toekomst, dan zou ik het laatste kiezen!» Een woord, niet ongelijk aan dat van Mozes Exod. XXXII. 32 «dele me de libro tuo» d. i. Heer, vergeef mijnen broeders hunne aanbidding van 't gouden kalf: zoo niet, ***wisch dan mijn naam uit het boek*** des levens.» Of aan dat van Paulus Rom. IX. 3: «Optabam ego ipse, anathema esse a Christo pro fratribus meis» d. i. ik zou wel wenschen een vloek en van Christus gescheiden te zijn ter wille mijner broeders, door den dichter ***Jakobs zegen*** geheeten. —

Ten slotte verheft de dichter het oog ten hemel en

aanschouwt den Heilige stralend in *eenen glans van grooter waerde*, dan waarmede de H. Philippus Nerius hem reeds in zijn leven had *omschenen gezien*, en hij eindigt met een korte bede tot den Orde-stichter voor diens stichting en al hare leden. Ziehier dezen Jubelzang in zijn geheel.

Missus in imperium magnum.

Nu komt het vrolijck Eeugety
Van helt Ignatius ons leeren
Den ongelijcken strijt van Heeren
En knechten tegens hun party.
Hoort wacker toe, en slaet uwe oogen
Op dees slaghordens, die hy stelt
En plant, een ieder in hun velt.
Hij geeft u keur [1]) van oorelogen.
De vorst der helle slaet de trom,
De groote Vorst des hemels mede.
Wie zich verbinden wil met eede:
Men geeft U keur van Heerendom.
Verkiest de Maen [2]), die licht verandert,
Het merck van 't heiloos helsch gespuis;
Of volght met yver 't heiligh kruis,
En Christus zegenrijcken standert.
De loon is ongelijck. De doot
Is 's afgronts loon, na lastigh streven:
Maer Jesus schenckt het eeuwigh leven
Zijn' soudenier [3]) beproeft in noot.
Hoe ydel quyten 's afgronts slaven
Geketent van den duistren nacht,
Zich in dien oorlogh, op hun wacht,
Verblint door glimp van valsche gaven!

---

[1]) *Keur* = keuze.

[2]) *Maen.* De Maan, der Turken wapenteeken, ook hier weder op Lucifer toegepast.

[3]) *Soudenier* = soldenier d. i. soldaat.

Wie dus bedrogen, zucht en hoopt
Op 't hooghste goet, wort met verlangen
In 's grooten Heilants dienst ontfangen,
Indien hy rustigh overloopt.
Zoo vliet Loiole uit 's weerelts benden,
En wisselt wijs den wapenrock
En 't slaghzwaert om een py en stock.
Hy gort een' zack om zijne lenden.
Hy voert godvruchtigheit en tucht
En letterwijsheit in de steden,
Verdrijft de woeste en wilde zeden,
En duisternissen van de lucht.
Nu ziet het Roomsche Rijck Godts vaenen,
Op deze kerktrompet[1]), zoo hoogh
Gevlogen, als geen arent vloogh,
In Oost en West, by d' Indiaenen.
De kercken rijzen, nieu gebout,
Tot aen de lucht. Ontelbre zielen
Verhongert voor het Manna knielen,
Dat eeuwigh haer in 't leven houdt.[2])
De zekerheid des heils, daer boven
Te smaecken, buiten zielgevaer,
Ontbeert hy gaerne, om Godts altaer
Te bouwen, hier van elck verschoven.
Zoo wenschte Moses uit Godts boeck
Gewischt te zijn en wettige orden.
Zoo wenschte Paulus zelf te worden,
Om Jakobs zegen, ieders vloeck.
Gelukkigh zagh hem Pampelone
Geschooten, en in 't hart gewont

[1]) *Kerktrompet*, een geliefkoosde uitdrukking voor: Apostel, gegrond op Rom. X, 18 «in omnem terram exivit sonus eorum» enz.

[2]) *Manna*. Hoezeer Ignatius heeft geijverd voor het veelvuldig gebruik der H. Communie, is in den laatsten tijd, nog beter dan voorheen, bekend geworden.

Van zuivre liefde, om dus gezont
Te dienen, onder 's hemels kroone.
Nu straelt hy uit de wolcken neêr
Met eenen glans van grooter waerde,
Dan Nerius dit hooft op d'aerde
Van licht omscheenen zagh wel eer.
Ghy, die stantvastigh hebt gestreden,
Waer 't godlijck heir de trommels roert,
Dat Jesus naem in 't vaendel voert,
Beschut uw benden hier beneden.

4. Op de Inwydinge van Franc. de Wit.

Na den Eeuwzang ter eere van den heldhaftigen verdediger van Pampeluna, later Stichter en hoofd eener geestelijke krijgsbende, thans een ander lied, ook aan een voormaligen krijgsman gewijd, die «neêrgeslagen door zijn eigen hantgranaet» en van zijne wonden hersteld v. 49:

Nu versmaet (het) zwaert te gorden
In den dienst van 't vaderlant . . . .
Om een kostelijcker pant,

t. w. «de koorde, geessel, haire kleeders» van de Minderbroeders. Zijn naam is Franciscus, dus een «genan» of naamgenoot van den Stichter zelven der Serafijnsche Orde, den H. Franciscus van Assisiën. Uit Vondel's zang zelf blijken de hoofdpunten in 't leven van dezen Franciscus de Wit. Vol geloofsijver en moed nam hij deel aan den strijd tegen de Turken, eerst in Hongarijë, later bij de belegering van «Kandia»; hier buiten gevecht gesteld, keerde hij naar 't vaderland terug en trad in de Orde der Minderbroeders.

Het gedicht wordt door Vondel betiteld: «Inwydinge». v. Lennep, in dergelijke zaken natuurlijk niet te best thuis, denkt hier aan: Priesterwijding. Blijkbaar echter geldt het óf wel de plechtige professie des Franciskaans, óf veel waarschijnlijker de eerste Inkleeding. Inderdaad, van de kloostergeloften geen woord; slechts de twee karakteristieke deugden der Serafijnsche Orde, Armoede en Ootmoedigheid, worden met nadruk vermeld (v. 11—17). Daarentegen is het woord «Inwydinge» volstrekt passend voor Inkleeding, terwijl (dunkt me) v. 5 en v. 57—61 allen twijfel opheffen. [1])

De feestzang dateert zoo goed als zeker uit 1670 of 1671, toen de dichter reeds den hoogen ouderdom van 84 jaren had bereikt: ze is een luidsprekend getuigenis van Vondel's helderheid van geest, levendigheid van verbeelding, warmte van gemoed ook nog in die jaren. [2]) Immers het gedicht loopt vlot en ferm voort, is schilderachtig-beeldrijk, keurig van vers en taal: in 't bijzonder spreekt daaruit iets recht mannelijks gepaard aan iets recht hartelijks.

O Franciscus, trouwe hoeder,
Zegen met een blijden geest
Uw' genan, den Minderbroeder,
Uit den hemel op dit feest;

---

[1]) Men merke tevens op: waar Vondel het Priesterschap bedoelt, zegt hij dat duidelijk: Op het (50e) Jubeljaer des Priesterdoms v. d. Heere Phil. Rovenius (1646) en Eerstelingen des Priesterdoms van Joann. Akerboom Doedensz. (1659).

[2]) Ditzelfde blijkt uit den Lierzang op den H. Franc. de Borgia (1671) en ook nog uit de Staetsie v. Joanna Blesen (1672).

Nu hy zich laet innewijden
Om den Kruisheer na te treên,
Op het voetspoor van zijn lijden,
Hier op d'aerde doorgestreên.
Sterck De Wit met uw gebeden
Die vrywilligh en bereit
Kiest uw beide uitstekentheden,
Armoede en ootmoedigheit;
Armoê, rijk door al 't ontbeeren,
En ootmoedigheit, zoo groot,
Dat zy staetzucht en 't regeeren
Rustigh met de voeten stoot.
In zijn jeught en eerste hette
Zocht hy d' Italjaensche lucht,
En begroete te Lorette
't Heilighdom, niet zonder vrucht.
Ook de hooftstadt aller steden,
Daer Godts stedehouder zit,
Die voor zijne medeleden
Offert, en geduurigh bidt.
Maer om Christenrijck te vryen
Luste het dien jongeling
Den erfvyant in Hongryen
Aen te tasten met de kling.
En in Cezars dienst getreden,
Stont op schiltwacht, hem ten spijt,
Daer de Donau, dan beneden,
Dan van boven, aenstoot lijdt.
Een rechtschapen staet niet ledigh.
Kandie, rontom bestreên,
Roept den krijghshelt van Venedigh
Met zijn vaendel derwaert heen,
Om de glori van den Heilant
Te beschermen in dees wijk,
Het van outs doorluchtigh eilant,
Eertijts hondert steden rijck.

Maer hy wort hier neêrgeslagen
Van zijn eigen hantgranaet,
En gevoelt de doot by vlaegen:
Doch de hooghste, die hem slaet,
Zulck een ramp ten beste wende,
Zalft den kranken in den druck,
En verandert al d'elende
In een onverwacht geluck.
Nu versmaet hy 't zwaert te gorden
In den dienst van 't vaderlant,
's Konings amptenaer te worden,
Om een kostelijcker pant,
En gevoelt een bly vertrooster,
Die hem heendrijft naer den staet
Van het Minderbroeders klooster,
Daer men 't al om Godt verlaet.
Hoe, Franciscus! in dees veders,
Die het oogh uitwendigh ziet,
Koorde, geessel, haire kleeders,
Schuilt noch duickt de monnick niet.
Satan kan zich wel vermommen
Als een engel van het licht,
Maer zoo 't hart spreeckt, dan verstommen
Wat de schijn verziert en dicht.
't Zy zoo, zeght hy, maer die 't zegel
Aen dees heilige orden hing,
D' innesteller van den regel
Wist dit mede zonderling: [1])
Evenwel, hoe vreemt men oordeelt,
Naer de werrelt trat hy heen
Met zijn eigen stichtzaem voorbeelt,
Daer een Serafijn uit scheen.
Godt, die u heeft uitgekoren
Tot dees waerdigheit, geeft kracht,

[1]) *Zonderling* d. i. op bijzondere wijze, opperbest.

Dat ghy zuiver en herboren
Lichten mooght in 's werrelts nacht,
Tot dat Jesus alle helden,
Die hier kampen voor zijn kroon,
Naer verdienste koom' vergelden
Met hunn' toegeleiden loon.

II. AAN VROUWEN.

Ziehier een overzicht:

ter Staetsie van Dina Noordyck, 1651.
Maeghdepalm voor Anna Bruning, 1658.
Maegdepalm voor Margarita Krulis, ?
ter Staetsie van Helena Blezen, ?
ter Staetsie van Joanna Blezen, 1672.
Lofzangk der Geestelijke Maeghden ?

Men ziet de jaarcijfers zijn in drie gevallen onzeker;[1]) over het jaarcijfer 1672 spreek ik ter gelegener plaatse. Bij de verdere bespreking volg ik bij voorkeur eene andere orde, dan die van het overzicht.

Zoo plaats ik al aanstonds om den lust te wekken, en van stonde af Vondel in al de heerlijkheid zijner poëzie te doen genieten:

[1]) v. Lennep geeft ze allen onder 't jaarcijfer 1658, en zegt daarbij over het laatste gedicht: «ik voeg, als niet te onpas, hier nog een lofzang der geestelijke Maagden bij, mede omtrent dezen tijd vervaardigd.» P. Allard (*Studiën* 20e Jg. bl. 296) merkt ondeugend op: «De vroolijke Koo — zoo stel ik mij de zaken voor — een oogenblik verbluft door al die stichtelijke poëzij, welke zijn dagelijksche lectuur niet uitmaakte, heeft zeker gedacht: «soort zoekt soort.»

1. Maegdepalm voor Anna Bruning.

een puikjuweel d. i. een der zinrijkste en meest poëtische voortbrengselen van den reeds meer dan 70jarigen zanger. Moge het mij gelukken, dien edelsteen in al zijne schittering ten toon te stellen.

Vooraf enkele historische bijzonderheden, die tot het begrip van dezen lierzang onmisbaar zijn.

Joost v. d. Vondel had tot jongste zuster Catharina, geb. 1602, en gehuwd aan Arie Bruining. Na dezes verscheiden mocht het Vondel, die inmiddels met zijne dochter Anna (het klopje) in 1641 R. Katholiek was geworden, gelukken ook zijne zuster, de Wed. Bruining, met al hare kinderen tot de Kerk te brengen, waarschijnlijk ten jare 1643. Echter had reeds één dier kinderen, Anna Bruining, te Hoorn dien stap vroeger gedaan, op 17-jarigen leeftijd, en wel in 't zelfde jaar, waarin haar oom Joost en hare nicht Anna v. d. Vondel het Protestantisme afzwoeren. Zij was dan ook bijzonder dierbaar aan haren oom, die maar al te goed den heftigen strijd kende, dien de jeugdige maagd had moeten voeren, om tot haar doel te komen. Is het te verwonderen, dat, toen deze lievelinge op 34-jarigen ouderdom grootmoedig haar tweede offer bracht d. i. hare professie deed in de strenge orde der Klarissen, en wel te Brussel, in het klooster «Bethlehem» genaamd: — is 't wonder, dat bij die treffende gebeurtenis (1658) de 71-jarige oom de snaren spande, en uit de innigheid en volheid van zijn minnend en vroom hart aan Anna Bruining zijn heerlijke «Maaghdepalm» toezong? [1])

---

[1]) ***Maeghdepalm.*** De palm is van oudsher zinnebeeld van zege en triomf; en in Apoc. VII, 9 lezen wij van eene me-

In dezen zang komt het karakteristieke van Vondels gelegenheidsgedichten weder wondervol tot zijn recht d. i. de dichter doet zijn voordeel met den aard zijner stof (ex visceribus rei) en met alle bijkomende omstandigheden, waardoor de meerderheid dier gedichten bij hem hun eigenaardig cachet en à propos, laat ik zeggen, hunne sterksprekende toepasselijkheid en oorspronkelijkheid verkrijgt.

Inderdaad. Al aanstonds geeft de naam der zich aan Jesus wijdende Bruid, Anna, Vondel het motto in de pen: «Anna gingk niet uit den tempel, maer diende Godt nacht en dagh met vasten en bidden.» Deze tekst van Luc. II. 37, waarin sprake is van de profetes Anna, bij de opdracht van 't Goddelijk Kind in Jerusalems tempel tegenwoordig, is wel zinrijk voor deze Anna, achter de tralies van het Pauselijk slot zich ten eenmale afscheidend van de wereld, om in Gods huis een leven te leiden van louter boete en gebed. In den loop des gedichts v. 97—101 ziet Vondel hierop terug:

> Stockoude Anna, die Godts tempel
> Nacht en dag bewaerde, en badt,
> Nimmer over Arons drempel
> Om een lucht naer buiten tradt,

d. i. om eens lucht te scheppen: wel een naieve, maar juist daarom te krachtvoller toespeling op de kloosterlijke in- en afsluiting.

---

nigte Heiligen «in witte kleederen gedost, met palmtakken in de hand, staande voor 't aanschijn van het Lam.» Aan dat alles heeft Vondel hoogstwaarschijnlijk gedacht, blijkens het slot van dit gedicht, waar hij gewaagt van den «oorlogh» en het «triomfeeren» der Maagden (v. 171—188). En dat hij nu, van eene maagd zingend, bij voorkeur de bekende *maagdenpalm* kiest en noemt, wat is natuurlijker?

Na dit motto, zet de dichter, om het zoo uit te drukken, in de eerste 20 verzen het thema op, dat hij in de volgende 174 breeder zal uitwerken.

Weinigen heeft Godt gegeven
Al wat hart en oogh bekoort,
In de lente van haer leven,
Af te snijden: 't eeuwigh Woort,
Jesus rechte hant te trouwen;
Hem te volgen onder 't Kruis,
Zonder omzien en berouwen,
Stil, gehoorzaem, arm en kuisch;
's Nachts te bidden, en te waecken
Op den bergh; geen lekkerny
Met de kiesche tong te smaecken;
Altijt godtgetroost en bly,
Opgetogen met gedachten
In het hemelsch heiligdom,
Vol betrouwen in te wachten
Aller zielen bruidegom:
Zulck een lot, het hoogst' van allen,
Zulck een kostelijck kleenoot
Is nu Anna toegevallen,
Uit des hemels rijcken schoot.

't Is al eenvoud, in gedachten en woorden.

En toch, hoe machtig grijpt die rustig-plechtige eenvoud aan met haar diepen ernst, innig godsdienstige overtuiging, bondige juistheid gepaard aan volle volheid, alles samengevat in één meesleependen volzin!

Ondertusschen ontbreekt het der dictie noch aan lieflijke keurigheid, noch aan frissche beeldrijkheid. Men vestige de aandacht op:

3 In de lente van haer leven
Af te snijden;

5 Jesus' rechte hant te trouwen;
6 Hem te volgen . . . .
Zonder omzien en berouwen,

Klaarblijkelijk eene herinnering aan Luc. IX 62: «Niemand, die de hand aan den ploeg slaat en achterwaarts terugblikt, is geschikt voor het rijk Gods.» Zoo ziet ook

8 's nachts te bidden en te waecken
Op den bergh

hoogst waarschijnlijk terug op Christus, waar Hij op een berg den nacht in gebed doorbrengt. Hierop volgt het ietwat naieve, fijngestileerde:

10 geen lekkerny
Met de kiesche tong te smaecken, enz.

Wat de zaken of gedachten betreft, gij vindt er, in kernbondige volheid, heel het bestaan eener arme Klarisse: haar geestelijk huwelijk met den Hemelschen Bruidegom, haar algeheel breken met de wereld, haar streven naar kruis en lijden, haar drievoudige gelofte-verbintenis in de stille [1]) verborgenheid der kloostermuren, haar nachtelijk koorgebed, haar streng vasten, eindelijk haar contemplatief leven, dat op aarde slechts in God troost en blijdschap zoekt; en, als reeds opgetogen in hooger sfeer, oog en geest steeds ten hemel richt, en smacht en wacht naar den stond, waarop de Bruidegom haar zijne hemelsche bruiloftszaal zal ontsluiten! Nog eenmaal: gij ziet het ge-

[1]) *Stil.* Het kloosterlijk zwijgen is op deze plaats een te ondergeschikt punt, om ter sprake te komen. Ik verklaar het door: de stille, door de wereld nauw opgemerkte verborgenheid van dat heilig en verdienstvol bestaan, en denk aan Col. III, 3: «Uw leven is verborgen met Christus in God.»

heele leven eener dochter van den H. Franciscus en van de H. Clara met treffende juistheid geschetst.

Dan wat, mijns inziens, hier het meest aangrijpt, is de diepe, innig-vrome overtuiging, die zich hier uitspreekt; het waarachtig besef, de volle waardeering door Vondel van het voorrecht en geluk, door God tot zulk een heilstaat op aarde uitverkoren en geroepen te zijn. Daarin, dunkt me, ligt de ware verklaring van den diep godsdienstigen indruk, dien deze verzen maken, als Vondel (wellicht gedachtig aan Christus' woord over den vrijwillig maagdelijken staat Matth. XIX. 12: «Begrijpe, wie het begrijpen kan») met plechtigen eenvoud aanheft:

1 **Weinigen heeft Godt gegeven,**

om te besluiten

17 **Zulck een lot, het hoogst' van allen,**
Zulck een kostelijck kleenoot
Is nu Anna toegevallen
Uit des hemels rijcken schoot.

Dit juiste besef, deze diep-gevoelde waardeering van de roeping tot de Evangelische Raden, tot een leven van gebed en versterving, is in een bekeerling zeker niet alledaagsch, zooals de ondervinding leert. Zij bewijst, hoe van harte Vondel Katholiek was; hoe grondig hij de Katholieke leer in zich had opgenomen. Daarenboven tallooze bijzonderheden in den loop van 't gedicht getuigen, hoe hij (gelijk in zoo vele andere zaken) ook van het kloosterleven rijke en nauwkeurige kennis had.

Thans de ontwikkeling van het thema.

Deze vangt aan met een tafereel, dat mij onwillekeurig eene schilderij à la Fra Angelico voor den geest roept.

In plechtige staatsie, rustig-blij van geest d. i. vastberaden en wetend wat zij wil, trekt de geestelijke bruid op naar het huis van haren Bruidegom; begeleid of voorafgegaan door de H. Clara, haar moeder naar den geest, en op hare beurt de geestelijke dochter van den H. Franciscus van Assisië, die, als hij:

> In armoede is zij rijk,
> In nederigheid gelijk
> 't Minste kind, en gezint, elk te dienen.[1])

Zij treedt voort, de bruid, bij harpmuziek en zang, een hemelschen minnepijl in 't harte dragend, en door die goddelijke minne onverdroten d. i. driftig begeerend de woning van hare ouders te verlaten: ook nu, als eens in hare kindsche jaren, volijverig, om 't licht van hooger heil te volgen, zoo ras zij 't vindt; vlammend van liefde tot den God, die Zelf haar van hare jeugd af met Zijne liefde heeft voorkomen. En, ziet! boven dien stoet zweven Cherubs en Serafs, en storten over dat tooneel stroomen van stralenden lichtgloed uit:

> Cherubijnen, Serafijnen
> Daelen om het staetigh feest
> Van dees jongkvrouw 't overschijnen,
> Daerze, rustigh, bly van geest,
> Op het spoor van Sinte Klaere,
> Naer Franciskus strengen stijl,
> Aenkomt treden ten altaere,
> Als met eenen minnepijl
> Van omhoogh in 't hart geschoten.
> Zoo verlaet de schoone maeght
> Op de harpsnaer onverdroten

[1]) Lofzang op Sinte Clara (a° 1654) v. 41 enz.

's Vaders huis. Haer yver draeght
Lijf en ziel op aan Dengeenen
Dienze mint, en Hy bemint
Die van haere kintsche beenen
't Heillicht volght, zoo ras zy 't vint.

Indrukwekkend treft hierop de plotselinge wending in spreuk-vorm:

Al de weerelt jaeght naer schatten,
Vlamt op wellust, eer, en staet,

het: «Omne, quod est in mundo, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum et superbia vitae» van I. Joan. II. 16. — Anna snijdt dat alles af, allereerst door de vrijwillig gekozen armoede, grondslag van 't religieuze leven in 't algemeen, bij uitnemendheid hoeksteen van Franciscus' Ordestichting:

Anna laet de goutzucht vatten
Naar het goet, dat haest vergaet.

Door eigen kracht? — Driewerf, neen! en nu verloopt de lierzang in 8 verzen, vol mystieken zin en wonderschoon van uitdrukking:

Zy uit goddelijcken bloede
Weêrgeboren, als Godts zaet,
Kust den mond der arremoede.

Neen, Anna is niet meer de maagd uit menschelijk bloed voortgekomen; — wedergeboren door Gods loutere genade, en daarom Zijn zaad, als gesproten uit het bloed en de verdiensten van Christus, met bevoorrechting op

haar toegepast; zij, 's Heeren bruid, kust de Armóede als haar Echtvriend in eeuwigheid![1])

Hoe komt Vondel aan dit beeld van een huwelijk met de Armoede?

Dit is aan geen twijfel onderhevig bij een man, die hier en elders zoo zichtbaar blijk geeft, Franciscus v. Assis. en Clara en de Serafijnsche Orde te kennen.

Dit geestelijk huwelijk met de Armoede is eene vinding van den H. Franciscus zelf, die aan den grooten Innocentius III den persoon van Christus voorstelde als zoekend naar eene Hem waardige bruid op aarde, tot Hij de Armoede vond, en uit haar tal van edele en schoone kinderen zich won; van Franciscus, die de Armoede vaak zijne eigene bruid heette, en wel zóó, dat de dichter Dante, de redenaar Bossuet en de fresco-kunstenaar Giotto dat huwelijk om strijd verheerlijkten[2]).

De dichter besluit: Aldus, zuster Anna, door Gods kracht opgewekt en gesteund, verlaat gij alles, om te winnen 't «eenigh Al» (eene uitdrukking herhaalde malen bij Vondel te vinden: Deus meus et omnia!); terwijl uwe heerlijkheid, als die van de dochter des Konings bij den Psalmist, geheel geestelijk en innerlijk is: «Omnis gloria eius filiae regis ab intus.» Ps. XLIV. 14.

---

[1]) *Weêrgeboren.* Deze gedachte aan Wedergeboorte ontmoet men o. a. ook in Eeuwgetij v. d. H. Franc. de Borgia v. 37 en in Staetzie van Heleene Blezen v. 41. Dit weder-geboren-worden is volstrekt scripturistisch, komt bij Paulus nadrukkelijk voor, en vindt eigenlijk zijn grond in 't gesprek tusschen Christus en Nicodemus. Joan. III.

[2]) Men kan hierover nader lezen o. a. Geschieden. v. d. H. Franc. v. Ass. door E. Chavin de Malan, in 't Holl. uitgegeven door de Thomas a Kemp.-Vereeniging, Zwolle, 1882: Hdst. III bl. 88—94 en bl. 121.

Zuster Anna, ghy verlaet
Alles, om alleen te winnen
't Waertste goet, het eenigh Al.
Uwe schoonheid blinckt van binnen.

Dit laatste vers is metéén overgang tot het vervolg, waar de diep geroerde zanger die innerlijke schoonheid van 's Heeren bruid uitéénzet in eene overrijke opéénstapeling van beelden en woorden aan de H. Schrift ontleend, en zóó toegepast, dat het leven en streven der Klarisse Anna immer nader wordt ontwikkeld, ja, meer dan eens, zelfs afdoend antwoord wordt gegeven aan wie zulk een heiligen levensstaat durven aanranden en hoonen.

Zoo gaat het door, als in één adem, immer verrassend, immermeer gloedvol (zelfs de versbouw, vraag- en uitroepingsvorm in v. 124 enz., tuigt hiervan), tot de R. Kath. Vondel nog eenmaal zijne waardeering en verheerlijking van den kloosterlijken Staat uitstort in een taal, waar de hekelroede pletterend neêrvalt, en te gelijk de fijnste en subliemste lyriek in schriftuurbeeld haar triumfeerenden juichtoon zingt v. 141—155.

Zie! — Anna's eerste geestelijke schoonheid in en met de Armoede (naar Franciscus' en Clara's leer) is hare Nederigheid: eene verootmoediging op 't voorbeeld van Maria en Christus-zelf in Bethlehem's stal. Herinner u, dat Anna's klooster te Brussel den naam van Bethlehem draagt. Die navolging is haar trots: om daartoe te geraken smijt ze, «kloeck en wijs», alles van zich, naar de leer van Paulus: «wie in de loop- of renbaan naar den eereprijs dingt, onthoudt zich van alles» 1 Cor. IX. 25:

Uwe schoonheid blinckt van binnen.
Ghy verkiest een' armen stal
Met de ootmoedige Marye,

Kiest een kribbe, een stroien bedt.
Christus is uw hoovaerdye.
Wat u hindert en belet
In de loopbaen, onder 't rennen
Naer den opgehangen prijs,
Als met aengeschoten pennen,
Smijt ghy van u, kloeck, en wijs.

Ja, wel wijs: wijs als de 5 maagden van den Evangelischen parabel, die vaardig stonden, om den Bruidegom bij zijne komst in te halen, Matth. XXV. 1 enz.; daardoor den zwakken tot voorbeeld in den kamp tegen wereld, vleesch en bloed.

Wat voedt en onderhoudt dien moed, die kracht, en werkt dat «wonder» (v. 72) in een zwakke maagd? Het gebed en de versterving. Met name het koorgebed (de Kerkelijke Getijden), dat als het hemelsch manna wordt, waar, bij 't strenge vasten, het lichamelijk voedsel te kort schiet.

Ghy verwacht, als uw genooten,
Opgeschort, met brandend licht,
Ingetogen, opgesloten,
Uwen Bruidegom; en sticht
Door den spiegel van uw leven
Andren, die, noch zwack en teêr,
Zulk een kracht niet is gegeven.
Christus kruis is uw geweer
En uw wapen, om te stryen
Tegens weerelt, vleesch en bloet.
Uw godtvruchtige getyen
Onderhouden 't graegh gemoedt,
Als met manna, dat van boven,
Onder 't vasten, u versterckt,
Om den Oppersten te loven,
Die dit wonder in u werckt.

Zóó iets moge der wereld, en vooral der ketterij, vreemd en onwijs klinken: «snedigh» d. i. fijn en juist beseft gij het onderscheid tusschen de Geboden en de Evangelische Raden, gij, verlicht door den God, die .... Maar 't gaat niet aan, van ieder woord het juiste, veelbeteekenende, schilderachtige; van elk vers het eigenaardigschoone in den bouw aan te toonen. Genoeg — als Maria, Martha's zuster, heeft ook Anna begrepen het «unum necessarium»: slechts één ding is noodig, en — is ook voldoend. Als Maria, heeft ook zij het beste deel gekozen, dat haar niet zal ontnomen worden, Luc. X. 38—42.

Snedigh weet ghy t' onderscheiden
Godts geboden van Godts raet,
Die u, als een hant, komt leiden
Naer een hooger trap, den staet
Van 't volkomen, onbeslommert,
Vry van huiszorge, aerdschen last,
Daer zich Martha mêe bekommert:
Ghy met haere zuster vast, [1])
Voor Godts voeten nêergebogen,
't Allerbeste deel verkiest,
Dat geen vloeck [2]), noch helsch vermogen
U berooft, hoe fel het briescht,

d. i. de duivel, door God gevloekt, die rondwaart «als een brieschende Leeuw» I. Petr. V. 8.

Van v. 43 tot 84 voert de belofte van Armoede den boventoon; van 84—96 valt, dunkt me, meer de klem op het «volg Mij», en doet o. a. het vers 93:

---

[1]) ***vast*** = alvast, middelerwijl.

[2]) ***vloeck*** = vloekwaardige, vandaar: booswicht, enz.; of ook = gevloekte, en in dien zin bij Vondel gebruikelijk voor den Satan. — Ook wij zeggen nog: hij is een vloek der menschheid.

Om zijn' eigen wil te passen
Op de leest van 's hemels raet,

meer denken aan de belofte van Gehoorzaamheid. De geschiedenis van den rijken jonkman, waarop Vondel hier doelt, lezen wij Matth. XIX. 16—25.

Wilt ghy in de renbaan loopen
Naer 't volkomen, sprack Godts Zoon,
Pas uw have te verkoopen:
Deelze aen armen: volghme: uw kroon
Zult ghy in den hemel erven; —
Maer de jongelingk, vol smert,
Kon zich hierin niet versterven
Christus raet viel hem te hardt,
Om zijn' eigen wil te passen
Op de leest van 's hemels raet:
Ghy hem boven 't hooft gewassen,
Volght de les, die hy versmaet.

Over het ietwat vreemde der figuurlijke uitdrukking: «passen op de leest» te dezer plaatse, oordeele de lezer zelf, maar vergete daarbij niet, dat Vondels tijd niet is onze tijd.

Gelijk ik reeds vroeger opmerkte, haalt de dichter hier op van de «stokoude» tempelvrouw, Anna's naamgenoot; maar thans verplaatst en verheerlijkt in hooger en gelukkiger tempel, van waar zij met ingenomenheid luistert naar den koorzang, die uit mond en hart der jongere Anna opstijgt tot in 's Hemels booggewelf; van waar zij haar toelacht en groet uit het midden der Maagden vrij van smet, die door hunne belofte van maagdelijke zuiverheid de wereld verwonnen, maar die dan ook, in 't gevolg van het Goddelijk Lam, het lied zingen, dat «niemand zingen kan dan zij» Apoc. XIV. 3 en 4.

Stockoude Anna, die Godts tempel
Nacht en dag bewaerde, en badt,
Nimmer over Arons drempel
Om een lucht naer buiten tradt,
Hoort uw jeught, zoo vroegh te koore,
Galmen rollen door den boogh,
Dat het in der Englen oore
Klinckt, daar zy u van omhoogh
Groet in 't midden van de Nonnen,
Van de maeghden, vry van smet,
Die de weerelt overwonnen,
En het Lam, op zijnen tret,
Volgen, waer het haer wil leiden. [1])

Ziedaar de kloostergeloften. — Dan de geest van boetvaardigheid en de praktijk van strenge lichaamsversterving is mede een hoofdpunt en eigenaardig kenmerk der Serafijnsche Kloosterorde. Zoo o. a. hoogst eenvoudig en gering voedsel (als weleer Sint-Jan de dooper); kleeding ruw en armelijk (vergelijkbaar met het boetekleed der Ninivieten, Jon. o. a. III. 8,); tot rustbed een bulster of stroozak; tweemalen 's jaars een geboden veertigdaagsche vasten, van Allerheiligen — Kerstmis, en van Aschwoensdag — Paschen; en een derde, aan eigen wil en devotie overgelaten, weder 40 dagen lang, te beginnen na Driekoningen.

Let bij deze verzen op den vraagvorm. Kon Sint-Jan onder de Joodsche Wet, de wet van vreeze, in zoo strenge boete en onthouding leven Marc. I, 4, enz.; hoe zou dan, onder de Wet van liefde, Gods dienstmaagd er tegen opzien en weigeren, om zijn voorbeeld, ook het voorbeeld van Elias III. Kon. XIX. 8, en bovenal dat van Christus-

[1]) Hi sequuntur Agnum, quocumque ierit. Apoc. XIV. 4.

zelf Matth. IV. 2, na te volgen? Of zouden dan de begeerlijkheden van «lijf en keel,» die van den wereldling dikwerf zoo zware offers eischen, meer vermogen, dan de heilige begeerten der Godminnende ziel, door zijne genade verlicht, geroepen, gesteund?

Bij deze beschouwing geraakt de zanger als in heilige vervoering: zijn lierdicht krijgt een meesleepende vaart; de versbouw zelf ondergaat er den indruk van: korte uitdrukkingen, krachtig door hunne naieviteit; machtige tegenstellingen in zaak en woord; nieuwe toespelingen en schilderende beelden wisselen verrassend elkander af. Een oogenblik trilt de Roomsch-Katholiek van verontwaardiging, om terstond daarop met één genialen trek al de schoonheid van «dit maeghdelijk geslacht» in 't volle glorielicht te zetten!

Vooraleer ik deze verzen afschrijf, nog dit: de verheerlijking van Christus op den Thabor vindt men bij Matth. XVII; de vergelijking tusschen Salomon en de lelie bij Matth. VI. 29.

Kon Sint Jan in wildernis [1])
Vrolijck, eenzaam, afgescheiden
Weigren 's Konings gunst en disch [2]),

---

[1]) De Joannes de Boetgezant is volgender wijze door Vondel opgedragen aan zijne nicht Anna, tijdens deze Moeder was van het klooster te Brussel I. v. 43—51:

En gy, ô Anna, die in 't Neerlantsch Bethlehem,
Joannes boetbazuin en goddelijcke stem
In armoê volghde, wijt van 't ydel afgescheien,
Ontfang, belieft het u, met uw getrouwe reien,
Mijn' zangk, die naer geen' prijs van weereltsche eere staet,
En sterckme met gebeên, als gy te koore gaet,
Op datwe beide, om hoogh van 't aerdtrijck opgetogen,
Godts afgezant by Godt in 't licht aenschouwen mogen.

[2]) v. 112 en 113. Om den gang niet te zeer te onderbreken, geef ik aan 't eind van dit deeltje een langere noot over deze verzen.

Hoofsche pracht, en zijde kleeren
Met zijn kemels huit vernoeght,
Op wat wilden honigh teeren,
Daer men zaeit, noch maeit, noch ploeght;
Zou Godts dienstmaeght dan ontzeggen,
't Niniveesche hairenkleet
Op een bulster neêr te leggen;
Met Elias, Godts profeet,
En met Christus veertigh dagen
Spijs 't ontbeeren, voor zooveel
Haere teêrheit kan verdraegen?
Zou de lust van lijf en keel
Meer vermogen dan de lusten
Van de ziele? ay, wie wil niet
Op den bergh van Tabor rusten,
Daer men Jesus klaerheit ziet
En bespiegelt? dat aenschouwen
Is wat anders dan een blick
Van vermaeck, daer 't naberouwen
Flux op volght met smert en schrick.
Zoo gelijckt men Rechabs zoonen, [1])
Die, op 't vaderlijck gebodt,
Slechts een arme hut bewoonen,
Wijn ontbeeren, en by Godt
Zoo gezien zijn en gezegent,
Dat hy Rechabs afkomst spaert,
Als zijn gramschap plaegen regent,

[1]) *Rechabs zoonen.* Rechab, hoofd eener nomadische volksstam, had tot zoon Jonadab. Deze laatste had, bij het treurig schouwspel der uitspattingen in Israël's steden, al zijne afstammelingen verplicht tot eene hoogsteenvoudige leefwijze o. a. hun den wijn verboden. Eeuwen lang onderhielden zij die voorschriften, en waren daarom het voorwerp van Gods welbehagen. Op Diens bevel stelt Jeremias XXXV hen ter beschaming tegenover de Joden, genen trouw aan de voorschriften huns voorvaders, dezen telkens ontrouw aan hun Heer en God!

't Lant verwoest met vier en zwaert.
Dit zijn zuivre bybelspreucken.
Wie dit menschevonden schelt,
Moet Godts zuiver bladt eerst kreucken.
Dit 's het blanke Lelivelt
Ons getoont in 't Evangeli.
Salomon in al zijn pracht,
Mach 't niet haelen bij een Leli
Van dit maeghdelijck geslacht ....

Heb ik te veel gezegd, toen ik kennismaking met een der edelste kunstgewrochten van Neerlands grootsten poëet in 't vooruitzicht stelde? ...

Dat na sterke spanning, hooge gemoedswarmte, zeldzame verheffing van den geest, zekere ontspanning, vermindering van gloed, meerdere bezadigdheid des verstands intreedt, is natuurlijk, is menschelijk, is in zich zelf nog geen fout. Niettemin hier ...? Maar men leze zelf eerst:

Sinaes wet is onvolkomen
Bij de wet die hooger draeft
In een ziel, die, opgenomen
Binnen Sion, rijck begaeft,
Overvloeit in alle dingen.
Zy vermagh het al door een.
Eigenzinnigheit te dwingen,
Evaes slang met voeten treên,
Die het oogh door guichleryen
Aanlockt tot een snoot genot;
Godt ter liefde zich besnyen,
Zonder nootwet en gebodt,
Passen Christensche Amazoonen,
Schuw van 't mannelyck geslacht.
Dichters, stelt uw cytertoonen,
Spant uw snaeren uit haer kracht.
Volght de maeghdelijcke standers,

d'Overwinsters van haer' lust,
Moediger dan Alexanders.
Alexanders sabel rust
Eer de weerelt is gewonnen,
Eer de helt zich zelf verwint:
d'Oorlogh van mijn Kloosternonnen
Van zich zelve eerst streng begint.
't Eilant van geen zeven voeten
Zich bemaghtigen, is meer
Dan al 't aerdtrijck om te wroeten
Met den degen en de speer.

Zal ik het wagen, omtrent deze verzen zekeren twijfel te opperen en de vraag te stellen: Is er, gelet op de buitengewone voortreffelijkheid van dit gedicht, is er in die verzen niet iets, dat men wellicht anders zou wenschen? — Ziehier waarom.

De v. 149—159 zijn niet veel meer dan een soort samenvatting van 't reeds vroeger gezegde en brengen weinig belangrijks bij. Die Amazonen v. 160—163, schoon passend aan Vondels tijd, passen hier minder, omdat zij op eens het gedicht uit zijn louter schriftuurlijke en innig-devote sfeer rukken. v. 164 en 165 hebben, voor mij ten minste, te dezer plaatse altijd een tintje van kunstmatigheid. Gevolglijk, is hier niet eenige reden, om te spreken van ietwat gerektheid, van zekere daling, zij 't ook voor een oogenblik?

Want met v. 165 reeds komt er volstrekte herleving, om ten einde toe in gloed te stijgen.

De anekdote toch van Alexander, die, toen een wijsgeer beweerde, dat er meerdere werelden bestonden, tranen schreide, dewijl hij er zelfs nog niet één veroverd had, met die verrassende bijvoeging v. 170:

Eer de helt zich zelf verwint,

zij is hier raak en waar. En wie zich, naar de heerlijke meditatie van den H. Ignatius «de Regno Christi», te binnen roept, hoe Christus de gansche wereld voor 't rijk Zijner genade wil veroveren; en daarbij aan ieder zijner volgers in dien strijd al vast een heel klein stukje land te bemachtigen aanwijst t. w. het eilandje van zijn eigen persoonlijkheid, van zijn eigen lichaam en ziel, van die kleine wereld (zooals Vondel, in navolging der Grieken, den mensch noemt, Bespiegel. III v. 92): — hij zal bij die beschouwing aan Vondels beeld v. 173:

't Eilant van geen zeven voeten [1])

natuurlijkheid, waarheid en plastiek moeten toekennen.

Reeds zeide ik het: 't gedicht gaat weder immer stijgend voort.

Dáár wordt het weder een levend tafereel naar middeleeuwsch-kerkelijke kunstschildering, berustend op allerlei herinneringen aan het Boek der Openbaring o. m. XXI.

'k Zie de loutre zielen keeren
Uit dien slagh, en boven 't zwerck,
In de starren triomfeeren,
Ingehaelt van al de Kerck, [2])
Alle Heiligen, en geesten.

---

[1]) *'t Eilant* enz. In zijne opdracht van Sofocles' Hercules in Trachin (1668) aan Jakob Hinlopen Vermaes, haalt Vondel zelf dit vers aan: «zich zelven intoomen is een grooter overwinnige, waarop ik dit vers paste:

't Eilant van geen zeven voeten
Overweldigen, is meer
Dan al 't aerdtrijk om te vroeten
Met den degen en de speer.»

Overweldigen voor *bemachtigen*, is dit eene verbetering of een citeeren uit de memorie?

[2]) Kerk d. i. de triomfeerende Kerk.

'k Hoor ze zingen aen den rey,
Op onendelijcke feesten,
't Nieuwe liet, op fluit, schalmey,
Harp, en snaer, en schuiftrompetten,
En bekranst met maeghdepalm,
Aan geduurige bancketten,
In sneeuwit gewaet, den galm
Van dien gouden tempel wecken;
Daer heur zon noch maen verlicht,
Geene schaduwen bedecken;
Maar Godts heilrijck aangezicht
Zalight zijn gekruiste bende.
Godt is 't Kloosterslot en Ende.

Bewonderenswaardig is dit laatste vers: *slot* en *einde* is het geheel overwaardig. Of is in waarheid, voor wie de zaken van echt katholiek gezichtspunt beschouwt, niet God-zelf het ware slot des Kloosters? God, die aan de ziel de hoogere volmaaktheid doet begrijpen; God, die roept en kracht geeft; God, wien ter liefde de geroepene zich insluit, en afsluit van de wereld; God, die einddoel is dier insluiting: maar die dan ook eenmaal het volzalig einde zal zijn, waarin de aan zijn roep getrouwe voor eeuwig zich verliest? . . .

Maeghdepalm.

Sint Lukas: Anna gingk noit uit den tempel, maar diende Godt nacht en dagh met vasten en bidden.

Weinigen heeft Godt gegeven
Al wat hart en oogh bekoort,
In de lente van haer leven,
Af te snijden; 't eeuwigh Woort
Jesus rechte hant te trouwen;
Hem te volgen onder 't kruis,

Zonder omzien en berouwen,
Stil, gehoorzaem, arm en kuisch.
's Nachts te bidden, en te waecken
Op den bergh: geen lekkerny
Met de kiesche tong te smaecken:
Altijt godtgetroost, en bly
Opgetogen met gedachten
In het hemelsch heilighdom,
Vol betrouwen in te wachten
Aller zielen bruidègom:
Zulck een lot, het hooghst' van allen,
Zulck een kostelijck kleenoot
Is nu Anna toegevallen,
Uit des hemels rijcken schoot.
Cherubijnen, Serafijnen
Daelen om het staetigh feest
Van dees jonkvrouw t' overschijnen,
Daerze, rustigh, bly van geest,
Op het spoor van Sinte Klaere,
Naer Franciskus strengen stijl,
Aenkomt treden ten altaere,
Als met eenen minnepijl
Van om hoogh in 't hart geschoten.
Zoo verlaet de schoone maeght
Op de harpsnaar onverdroten
's Vaders huis. Haer yver draeght
Lijf en ziel op aen den geenen
Dienze mint, en hy bemint
Die van haere kintsche beenen
't Heillicht volght zoo ras zy 't vint.
Al de weerelt jaeght naer schatten,
Vlamt op wellust, eer en staet:
Anna laet de goutzucht vatten
Naer het goet, dat haest vergaet:
Zy, uit goddelijcken bloede
Weêrgeboren, als Godts zaet,

Kust den mond der arremoede.
Zuster Anna, ghy verlaet
Alles, om alleen te winnen
't Waertste goet, het eenigh Al.
Uwe schoonheit blinckt van binnen.
Ghy verkiest een' armen stal
Met d'ootmoedige Marye,
Kiest een kribbe, een stroien bedt.
Christus is uw hoovaerdye.
Wat u hindert en belet
In den loopbaen, onder 't rennen
Naer den opgehangen prijs
Als met aengeschote pennen,
Smijt ghy van u, kloeck en wijs.
Ghy verwacht, als uw genooten,
Opgeschort, met brandend licht,
Ingetogen, opgesloten,
Uwen bruidegom, en sticht
Door den spiegel van uw leven
Andren, die, noch zwack en teêr,
Zulck een kracht niet is gegeven.
Christus Kruis is uw geweer,
En uw wapen, om te stryen
Tegens weerelt, vleesch en bloet.
Uw godvruchtige getyen
Onderhouden 't graegh gemoedt;
Als met manna, dat van boven
Onder 't vasten u versterckt,
Om den Oppersten te loven,
Die dit wonder in u werckt.
Snedigh weet ghy t' onderscheiden
Godts geboden van Godts raet,
Die u, als een hant, komt leiden
Naer een hooger trap, den staet
Van 't volkomen, onbeslommert,
Vry van huiszorge, aerdschen last,

Daer zich Martha meê bekommert.
Ghy, met haere zuster vast
Voor Godts voeten neêrgebogen,
't Allerbeste deel verkiest,
Dat geen vloeck, noch helsch vermogen
U berooft, hoe fel het briescht.
Wilt ghy in de renbaen loopen
Naer 't volkomen, sprack Godt Zoon,
Pas uw have te verkoopen:
Deelze aen armen: volghme: uw kroon
Zult ghy in den hemel erven;
Maer de jongelinck, vol smert,
Kon zich hierin niet versterven:
Christus raet viel hem te hardt,
Om zijn' eigen wil te passen
Op de leest van 's hemels raet.
Ghy, hem over 't hooft gewassen,
Volght de les, die hy versmaet.
Stockoude Anna, die Godts tempel
Nacht en dagk bewaerde, en badt,
Nimmer over Arons drempel
Om een lucht naer buiten tradt,
Hoort uw jeught, zoo vroegh te koore,
Galmen rollen door den boogh,
Dat het in der Englen oore
Klinckt, daer zy u van omhoogh
Groet in 't midden van de Nonnen,
Van de maeghden, vry van smet,
Die de weerelt overwonnen,
En het Lam op zijnen tret
Volgen, waer het haer wil leiden.
Kon Sint Jan in wildernis,
Vrolijck, eenzaem, afgescheiden,
Weigren 's Konings gunst en disch,
Hoofsche pracht en zijde kleeren,
Met zijn kemels huit vernoeght,

Op wat wilde honingh teeren,
Daer men zaeit, noch maeit, noch ploeght:
Zou Godts dienstmaeght dan ontzeggen,
't Niniveesche hairenkleet
Op een bulster neêr te leggen;
Met Elias, Godts profeet,
En met Christus, veertigh dagen
Spijs t' ontbeeren, voor zoo veel
Haere teêrheit kan verdraegen?
Zou de lust van lijf en keel
Meer vermogen, dan de lusten
Van de ziele? ay wie wil niet
Op den bergh van Tabor rusten,
Daer men Jesus klaerheit ziet
En bespiegelt? dat aenschouwen
Is wat anders dan een blick
Van vermaeck, daer 't naberouwen
Flux op volght met smert en schrick.
Zoo gelijckt men Rechabs zoonen,
Die op 't vaderlijck gebodt,
Slechts een arme hut bewoonen,
Wijn ontbeeren, en by Godt
Zoo gezien zijn en gezegent,
Dat hy Rechabs afkomst spaert,
Als zijn gramschap plaegen regent,
't Land verwoest met vier en zwaert.
Dit zijn zuivre bybelspreuken.
Wie dit menschevonden schelt,
Moet Godts zuiver bladt eerst kreucken.
Dit's het blancke Lelivelt,
Ons getoont in 't Evangeli.
Salomon, in al zijn pracht
Magh niet haelen by een Leli
Van dit maeghdelijck geslacht.
Sinaes wet is onvolkomen
By de wet, die hooger draeft

In een ziel, die opgenomen
Binnen Sion, rijck begaeft,
Overvloeit van alle dingen.
Zy vermagh het al door een.
Eigenzinnigheit te dwingen,
Evaes slang met voeten treên,
Die het oogh door guichleryen
Aenlockt tot een snoot genot;
Godt ter liefde zich besnyen,
Zonder nootwet en gebodt,
Passen Christensche Amazoonen,
Schuw van 't mannelijck geslacht.
Dichters, stelt uw cytertoonen,
Spant uw snaeren uit haer kracht.
Volght de maeghdelijcke standers,
D'overwinsters van haer' lust,
Moediger dan Alexanders.
Alexanders sabel rust,
Eer de weerelt is gewonnen,
Eer de helt zich zelf verwint:
D'oorlogh van mijn Kloosternonnen
Van zich zelve eerst streng begint.
't Eilant van geen zeven voet
Zich bemaghtigen is meer,
Dan al 't aerdtrijck om te wroeten
Met den degen en de speer.
'k Zie de loutre zielen keeren
Uit dien slagh, en boven 't zwerck
In de starren triomfeeren,
Ingehaelt van al de Kerck,
Alle Heiligen en geesten.
'k Hoor ze zingen aen den rey,
Op onendelijcke feesten,
't Nieuwe liet, op fluit, schalmey,
Harp, en snaer, en schuiftrompetten,
En bekranst met maeghdepalm,

Aan gedurige bancketten,
In sneeuwit gewaet, den galm
Van dien gouden tempel wecken,
Daer heur zon, noch maen verlicht,
Geene schaduwen bedecken;
Maer Godts heilrijck aengezicht
Zalight zijn gekruiste bende.
Godt is 't Kloosterslot en Ende!

Alvorens ik verder ga moet mij iets van 't hart over de noten van v. Lennep bij dezen lierzang.

Men heeft meer dan eens v. Lennep beschuldigd van zekere lichtzinnigheid en luchthartigheid en al te groote speelschheid. Vele zijner werken zijn weinig geschikt, om dit verwijt goed te praten. Maar dat hij ook in een ernstig werk, als is zijne Vondel-uitgave, en bij een gedicht als deze Maeghdepalm, daaraan toegeeft, is hinderlijk. Ik zal zijne noten hier niet afschrijven. Ik teeken alleen, voor wie daar belang in stelt, het volgende aan.

De noot bij v. 119 en 120 is volstrekt hors de saison: zij is dwaas, noodeloos en — stootend voor elk fatsoenlijk man.

Bij de noot v. 149 (Sinaes voor Sinaï's) zou men willen vragen: heeft v. Lennep zelf dit ooit misverstaan, dat hij van «mogelijk misverstand» kan spreken?

Of in noot v. 155—162 «eigenzinnigheit» gelijk staat met «lust der zinnen», en niet veeleer met: eigen wil volgen tegen het gebod der gehoorzaamheid in? is te dezer plaatse zeker een gewettigde vraag. Van zingenot spreken de daarop volgende verzen 159—162. Overigens zou ik de noot bij v. 159: «'t is echter mogelijk» wel willen veranderen in: «'t is zoo goed als onmogelijk.»

De lange noot bij v. 161 over «Christensche Amazoonen» is in hoofdzaak waar; maar wat er zooal bij staat, kon voorzeker gevoegelijk wegblijven.

Bij v. 177 zegt hij: «de loutre zielen = de gelouterde

zielen». Men heeft, geloof ik, veeleer te denken aan de zielen, thans bevrijd van de boeien des lichaams, en onder de hemelgeesten opgenomen.

Eindelijk v. 185 «schuiftrompetten». Deze noot is in de editie van Unger weggelaten. Te recht: zij was tamelijk kleingeestig; en óf zij tegenover de voorstellingen der Kerkelijke kunst waar te maken is, meen ik te mogen betwijfelen. Men vindt het woord ook in Staetzie v. Joann. Blezen v. 17.

2. Maeghdepalm voor Margarita Krulis.

Niet weinig belangwekkend is het, bij Vondel nog een tweeden Maeghdepalm te vinden. Deze lierzang is gezongen voor zekere Margarita Krulis, van wier persoonlijkheid wij niet veel meer weten, dan dat ook zij heeft behoord tot de Arme Clarissen; en dat, naar uit het lied zelf blijkt, hare «kloosterstaetsie» heeft plaats gehad op 21 Januari, 't feest van Sinte Agnes, met zijne «winterroozen» (v. 30): 't jaar echter is onbekend.

Wat intusschen zeker blijft, is de hooge kunstwaarde ook van dezen Maeghdepalm, slechts 63 verzen lang tegen de 194 van de vorige. Als deze laatste, is ook Margarita's feestlied rijk aan Scripturistische herinneringen, innig en diep van zin, grootsch van opvatting, en warm van gevoel; het houdt voeling met de Feestheilige van den dag en de Orde van den H. Franciscus van Assisië en de H. Clara (de «Serafijnsche» Orde); om aan het slot te zinspelen op den Margariet-steen of parel.

Ik vat den Lierzang volgender wijze samen:

De eerste strofe (1-5) is als een voorspel, of liever eene uitnoodiging, *Invitatorium* zou ik het in brevier-taal noe-

men) om met Maria, der Maagden Koningin, en onder de hoede en voorbede der Serafijnen, deze geestelijke Bruid tot den Bruidegom, Christus, te voeren, en diens heil en zegen over haar af te smeeken.

Nu zet de dichter machtig en krachtig in.

Met fiksche trekken schildert hij den Christen, óók na Doopsel en Vormsel d. i. opgegroeid reeds »tot de volheid des mans» in Christus (Eph. IV. 13), op zijn aardsche pelgrimsreize bestookt door allerlei gedrochten van zonden, aangebruld en ten verderve gezocht door den brieschenden helleleeuw (I Petr. V. 8). Eene voorstelling of afbeelding, waarvan reeds het Boek der Openbaring XII gewaagt, als het ons de Kerk vertoont als eene Moeder in barensnood, terwijl de «roode draeck» op de loer ligt v. 19:

Gereet na 't baren flux de vrucht
Der lieve moeder te verslinden.

Innig doordrongen van deze droevige waarheid, gaf Margarita aan Gods roepstem volijverig gehoor v. 27:

Toen Godt haer uit genade[1]) riep,
Om d'eerste kroon om hoog te winnen.

Hoe zij aan Gods bevoorrechting beantwoordde, zich ontworstelde aan moeilijkheden en gevaren, door «vasten en gebêen» zich den Satan van 't lijf hield, en eindelijk, door «Sinte Agnes» geholpen, als eenmaal «d'ootmoedige Marye», schoon op andere wijze, den Heilant in zich ontving, en diens hemelzegen v. 47:

Gelijck een lelibladt op 't lant
Den dau verzwelght en verschen regen: —

[1]) 't Is opmerkelijk, hoe menigwerf de bekeerde Vondel op deze grondwaarheid de klem legt.

dit alles bezingt de dichter v. 25—52; om dan zulk eene ziel te vergelijken met «de goude bontkist» of Arke, maar tevens haar de dure verplichting onder 't oog te brengen, dat zij, geroepen tot den staet, «de Maegheplicht», die v. 58:

Alle andre staeten gaet te boven,

voortaan ook de eerste moet wezen, om een ieder tot stichting te zijn, en als eene levende opwekking tot verheerlijking Gods!

Ten slotte wenscht hij aan deze nieuwe Christus-bruid toe snellen voortgang «in deze renbaen» der religieuse volmaaktheid, ten einde hiernamaals aan de kroon des Hemelkonings te schitteren als «een eedle parle» of parel.

Het gedicht munt in zijn geheel uit door levende beeldrijkheid en kracht van uitdrukking, getemperd, meer dan eens, door zoetvloeiende lieflijkheid. De talrijke, meer bijzondere schoonheden, zoeke en smake men door eigen lezing.

Nu laet ons van Maria bly
Beginnen, en Godts lof verbreiden,
Opdat dit feest tot heil gedy,
En serafyns de bruit geleiden.

De werrelt is maer een woestijn,
Vol slangen, ongedierte en draecken.
Een pelgrim kan met smert en pijn
Hier naulix veiligh door geraecken.

De leeu des afgronts brult gestoort,
En komt, na doopsel en het vormen,
Een Christensch hart met maght aan boort
En gruwelijk rondom bestormen.

Sint Jan zagh deze afbeelding aen:
Een vrou bekleet met zonnestraelen
Stont op de wisselbaere maen,
In arbeit om haer vrucht te haelen.

De roode draeck steegh in de lucht
Uit afgronts poel, het rijk der blinden,
Gereet na 'et baren flux de vrucht
Der lieve moeder te verslinden.

Dit was een afdruck van de Kerck,
In baerens noot, en bitter lijden,
En onder 't kruis: dus heeft ze sterck [1])
Met vasten en gebeên te strijden.

Margrita printe dit heel diep
Aendachtig in gemoet en zinnen,
Toen Godt haer uit genade riep,
Om d' eerste kroon [2]) om hoog te winnen.

Sinte Agnes holpze met gebeên,
En stroide palm en winterroozen.
De bruit verzaekte d' ydelheen
Der weereltwijze reuckeloozen.

Zij koos vóór 't hooghgewijt altaer
Het allerbeste lot uit veelen,
Om vroom te strijden door gevaer
En diep in 't hemelsch goet te deelen.

Zij troude blyde Emanuel.
Zoo viel d' ootmoedige Marye
De kroon toe in de zuivre cel
Haar toegeleit by profecye.

---

[1]) *Dus heeft ze sterck* = derhalve moet zij krachtig en ernstig, enz.

[2]) *d'eerste kroon* d. i. der vrijwillige maagdelijkheid. Over dat «d'eerste» en «kroon» zal ik tegen het eind dezer Studie iets zeggen.

z' Ontving den Heilant, Godt het Woort,
Zoo lang belooft door Izaïas,
Den schoonsten, die het oogh bekoort,
Der Volcken hoop en troost, Messias.

Toen zy gehoorzaem Godtsgezant
Geloofde, ontfing ze zulck een' zegen,
Gelijk een lelibladt op 't lant
Den dau verzwelght en verschen regen.

Zoo staen de Heiligen bereit,
Franciscus bende, en zuivre Klaeren,
Uit liefde ter gehoorzaemheit,
Hunn' eigen wil te laeten vaeren.

De goude bontkist[1]), die de wet
En 't man bewaert, en Arons roede,
Gelijckt een ziele, schuw van smet,
En nacht en dagh op haere hoede.

Maer aengezien de Maeghdeplicht
Alle andere staeten stijght te boven,
Zoo voeght het dat zy d' eerste sticht',
En stof geef Godt met zang te loven.

Margrita, kunt gij uw geluck
Bevroên, uw lust zal sneller rennen
In deze renbaen, blijde in druck.
Zoo zweeft een witte duif op pennen.

O eedle parle aan 's Konings kroon,
Nu stemt uw naem en lot te gader.
Verwacht hem uit den hooghsten troon.
Zoo komt een bruit den bruigom nader.

---

[1]) Men versta: eene ziel, die..., is gelijk aan, gelijkt op de «bontkist.»

Tot hiertoe hebben wij te doen gehad met een tweetal eigenlijk gezegde Kloosternonnen, door de plechtige professie van armoede, maagdelijke zuiverheid en gehoorzaamheid aan de Franciskaner Orde verbonden.

Thans geldt het geestelijke vrouwen, te midden van de wereld levend, 'tzij als Begijn of wel als eenvoudig Klopje. 't Is hier de plaats niet, om lang stil te staan bij de vraag: waarin het verschil gelegen is? Voor ons doel slechts dit weinige. Leidden de Begijntjes in hun Begijnenhof nog een soort van gemeenschappelijk leven, naar zekere gemeenschappelijke voorschriften: de Klopjes stonden geheel op zich zelf en woonden meermalen bij hunne familie in.

Voor beiden echter was hoofdpunt de tijdelijke belofte van maagdelijkheid, gepaard aan eene eenvoudige en meer vrome leefwijs, waarbij eenige verplichting tot gehoorzaamheid niet geheel was buitengesloten.

Een voorbeeld vinden wij in de gezusters Blezen, waarvan Joanna tot de Amsterdamsche Begijntjes behoorde, terwijl Helena slechts een dier stille Klopjes was, welke, in die tijden van vervolging, voor de Geloovigen, maar meer nog voor de Priesters, van zoo onberekenbaar nut en hulpe zijn geweest. [1])

Zij beiden en haar broeder Pieter waren door hartelijke vriendschap met onzen dichter Joost verbonden. Pieter had hem bij zijn huwelijk tot getuige; en gaf, eerst aan Vondel's broeder Willem, later aan Joost zelven eene rustplaats in zijn eigen familiegraf. Dit tot eenige kennismaking met de Blezen. [2])

---

[1]) Zie over de Klopjes b. v. Allard blz. 55. Wat het *Beknopt Kerkel. Woordenboek* zegt over Begijn en Klopje is op zijn minst niet juist.

[2]) Wie meer wenscht, zie Allard: de Blesens enz. in *Studiën* XXe Jg. blz. 291.

3. Ter Staetsie van Joanna Bleezen.

Joanna's opneming [1]) onder de Amsterd. Begijntjes, waarvan zij later tot tweemalen Meesteresse was, gaf aan haren vriend aanleiding tot zijn lierzang.

Gelet op het bovengezegde, is de grondgedachte zeer begrijpelijk: de verheerlijking der vrijwillige Maagdelijkheid; vandaar het motto: «lilium inter spinas» d. i. lelie onder doornen (Cant. II, 2.), op geheel eigenaardige manier uitgewerkt.

Vondel namelijk, die vroeger, (1639) in zijn treurspel Maeghden, Sinte Ursula met hare gezellinnen, strijdend en snevend voor hare maagdelijkheid, had verheerlijkt, voert deze Heilige ook hier in. Om welke reden?

De kerk van het Amsterdamsch Begijnhof draagt den titel van S. Jan en S. Ursula. Voor wie Vondel's manier van doen in gelegenheidsgedichten kent, heeft het dus niets bevreemdends, dat hij Ursula, de Beschermster der Maagden, hier te pas brengt; wel echter, dat hij geen woord rept van den H. Joannes, terwijl toch het nieuwe Begijntje Joanna heette.

Maar onze Joost ging in die dagen op in een geheele andere gedachte t. w. den strijd tusschen Turken en Christenen (met name de Venetianen) om het bezit van Kandia, 1645—1669, in welk laatste jaar Kandia ten buit viel aan Mahomed's volgers. Werkelijk, Vondel verfoeide hen grondhartig, maar vreesde hen tevens boven mate. Neemt men zijne woorden naar de letter,

---

[1]) *Opneming.* Volgens *de Katholiek* D. 50 blz. 120 enz. doorloopt de Begijn drie stadiën: de opneming, de bekleeding met de falie, de kroning. De schrijver stelt het voor, als ziet Vondel's gedicht op de opneming: aan deze voorstelling geef ook ik de voorkeur.

zoo duchtte hij niets minder, dan een allesoverheerende strooptocht, van Turkije uit tot in Holland:

Tot daer de Rijn beneden
Zijn stroomvat giet in zee. [1])

Vandaar ook Vondel's wapenkreet, toen hij Nederland opriep, om de Venetianen tegen de vijanden van het Kruis bij te springen: Kandia op haer uiterste (1669). [2])

Is het vreemd, zoo de dichter der Maegdhen dacht aan een tweeden Attila en een nieuwe Ursula, toen hij in 't midden der dreigende verschrikking zijne vriendin in de Ursula-Kerk haren maagdom Gode ten offer zag brengen?

Ingevolge hiervan toont de Zanger ons de eerste Ursula, Maagd en Martelares, afstijgend van haar hemeltroon en voor een oogenblik aan het gezelschap der Serafijnen vaarwel zeggend, om de zich slachtofferende Christusbruid te eeren. Bij dit nobel schouwspel wekt hij een ieder op, om 't heiligh feest mede te vieren v. 24:

Verheught en bly van geest,

ook al dreigen gevaren en booze tijden.

Immers, waarom zou de Bruid, waarom wij schromen? De eerste Attila werd voorheen «gedwongen» (= bedwongen) en v. 37:

---

[1]) Wat die Turken-vrees betreft, v. Lennep neemt er een loopje mee; maar voegt er toch wijselijk aan toe: «wij kunnen ons in de 19e Eeuw, bij het verzwakken der Turksche monarchy, moeilijk een denkbeeld vormen van den indruk, welke hunne veroveringen in de 17e Eeuw maakten.»

[2]) Met den strijd om «Kandia» hangt samen Vondel's Lauwerkrans, ter eere van «Graaf Curtius Christoffer Koningsmarck, Generael in Kandia» (1669) en het gedicht Op de Inwijdinge enz. (Zie bl. 194).

Men raeckt Godts uitverkoornen
Niet ongewroken aen,

haar vooral niet:

Die onder scherpe doornen
Als lelibloemen staen!

Hiermede keert hij terug tot deze tweede Ursula en haar offer, de maagd op wie past het woord v. 52:

De wijze maeght stapt heenen,
En volght hem, strax gereet,
Zoodra als hy, verscheenen,
Ter bruiloft innetreet:

natuurlijk eene toespeling op den parabel der 5 wijze maagden.

Hierop stelt Vondel zijne maagdelijke vriendin onder de schild-hoede der Keulsche kruisheldin, van wie het heet v. 37:

Ghy kunt uw dochters stercken
En troosten in de noot:
Uw kracht en wonderwercken
Ontzien geweld, noch doot.

En dan (bevreemdend genoeg) nog vier slotverzen, waaruit men wel dient «op te maken, dat dit lied werkelijk in de kerk van 't Hof gezongen is»: aldus v. Lennep, en met reden.

Wat te zeggen over de kunstwaarde? Vondeliaansch is opvatting, gang, uitdrukking; maar den rijkdom van gedachten, en den gloed van sentiment, zelfs (dunkt me) de gemakkelijkheid en helderheid van dictie der voorgaande Maeghdepalmen bezit deze feestzang niet.

Lilium inter spinas.

Sinte Ursel, bruit der Britten,
Gewaerdight op den troon
Aen Jesus zy te zitten,
Gekroont met 's hemels kroon,
Daer dorens, nagels, speeren,
Verandert in robijn,
Met hunnen glans braveeren
Den klaeren zonneschijn:
Verlaet[1]) de Serafinnen
Ter liefde alleen van haer,
Die, om Godts hart te winnen,
Zich offert voor 't altaer
Ootmoedigh aen de voeten
Des bruidegoms. Zy gaet,
Zy gaet hem nu gemoeten,
En eert den maeghdenstaet.
Laet schuiftrompet, schalmeien,
En hemelsch koormuzijck
Joanne nu geleien.
Laet uit het hemelrijck
Uw maeghden nederdaelen,
En wijden 't heiligh feest
Met geur van wieroockschaelen,
Verheught en bly van geest.
Al dreight ons uit Turkyen
Een wreeder Attila:
Wy schroomen voor geen lyen,
Noch brullende ongena.
Al dreight hy slot en steden

[1]) *Verlaet.* Waarom dit woord als Imperatief dient te worden opgevat, zooals v. Lennep wil, begrijp ik niet. Als Praes. Indic. genomen hindert het den zinbouw niet, en het poëtisch-schilderachtige der voorstelling is meer Vondeliaansch.

Te stroopen, schuw van vre,
Tot daer de Rijn beneden
Zijn stroomvat giet in zee.
Hy wert voorheen gedwongen,
Die zijn bebloeden schicht
U had in 't hart gewrongen,
Zoo fel als onverlicht. [1])
Ghy kunt uw dochters stercken
En troosten in den noot.
Uw kracht en wonderwercken
Ontzien gewelt noch doot.
Men raeckt Godts uitverkoornen
Noit ongewroken aen,
Die onder scherpe doornen
Als lelibloemen staen,
Zoo zuiver opgeloken
Geplant elck in haer perck,
Van vlack noch smet besproken, [2])
Een cieraet van de kerck.
Zy schroomt geen' overwinner,
Die stadigh dagh en nacht
Op den gekruisten minner
En zijne toekomst wacht.
De wyze maeght stapt heenen,
En volght hem, strax gereet,
Zoo dra als hy, verscheenen,
Ter bruiloft innetreet.
Sinte Ursel, die te Kolen
Zijt met den schilt vereert, [3])
Dees bruit blijve u bevolen,
Die uwe hulp begeert.

---

[1]) Versta: even wreed, als door ongeloof verblind.

[2]) Wel wat vreemd uitgedrukt voor: wie vleck, noch smet wordt aangewreven.

[3]) *Kolen* = Keulen, dat zich onder uwe bescherming of schild-hoede heeft gesteld.

Op 't eerste jaergetijde
Der wijding van de kerck
Zong 't hof dit luide en blijde.
De lofzang drong door 't zwerck.

Welk is het jaarcijfer van dit gedicht? Uit 1658 is het zeker niet. Naar de ***Geschiedenis van het Begijnhof te Amsterdam*** (***Kathol.*** 49e en 50e D. 1866) dient het verschoven te worden tot in 1672; of misschien beter 1673, mijns bedunkens. De eerste-steen-legging der kerk van 't «Hof» had plaats 2 Juli 1671 door Mr. David v. d. Meyl, pastoor; dit bewijst de inscriptie van den zilveren truffel, toen gebruikt, en nog bewaard. Stel nu de Kerkwijding-zelve één jaar later ongeveer, dan valt het «eerste jaergetijde» in 1673: en daarmede de opneming van Joanna. Vondel telde omstreeks 86 jaar. — Gelet op dit alles, is ook het jaar 1658 voor de «Staetsie van Heleene», jonger dan Joanna, ongetwijfeld onwaar. (Zie ***Studiën*** D. XX. blz. 291—323 van P. Allard.)

4. Ter Staetsie van Heleene Bleezen.

Het motto «in Cruce salus» d. i. in 't Kruis ligt het heil, geeft de alles beheerschende gedachte aan: de doopnaam Helena wekte die hoofdgedachte zeer natuurlijk.

Of wien is 't onbekend, hoe de H. Helena de keizerlijke Vrouwe is geweest, die 't Kruis zocht en vond en in eere herstelde? Zoo zoekt ook deze Helena, en vindt, en omhelst geestelijker wijze Christus' Kruis v. 33:

Gelijck een kruisheldin
Slaet zy den kruisweg in,
Die naer het leven leit
Ter eeuwige eeuwigheit.

Op dát bovennatuurlijk vinden, dát geloovig waardeeren, dát feitelijk beminnen van Christus' Kruis door nederigheid, onthechting aan 't aardsche, versterving en zelfverwinning, komt heel het gedicht neer, en legt daardoor den diepsten grond van volmaakter streven en leven bloot.

Ik voor mij stel dit gedicht op hoogen prijs, merkelijk hooger, dan het feestlied voor Joanna. Niet het minst treft mij de innige vroomheid, die het ademt; 't is, óók in den versbouw, vloeiend, teeder, lieflijk-elegisch; het bevat kostelijke, zinspreukige dichtregels; kleine, maar levendige schilderingen; beeldrijke woordenkeus. Men oordeele zelf.

De inzet is rustig-prachtig om de bondige volheid der gedachte v. 1—5:

Laet ons van 't kruis beginnen,
Waerin elx heil bestaet,
En kruissen onze zinnen
Naer Jesus les en raet.

Men heeft daarin: de vertolking van het motto, de gewichtige gevolgtrekking daaruit voortvloeiend; de kruisleer in beoefening te brengen naar 't algemeene voorschrift, of wel, volmaakter, naar de Evangelische Raden.

Hierop volgt (v. 4—17) de roerende schildering van Jesus op zijn kruisweg «besproeit» v, 12:

Met roozen van zijn bloet.

Wie denkt niet van zelf aan Vondel's Kruisberg? —

Tegenover den Godmensch, die meer nog door voorbeeld dan woord, ons zijn kruisleer predikt, staat de wereld. De dichter voert ze sprekend in, verkondigend hare misleidende en verleidende grondstellingen, op eene wijze niet ongelijk aan die van 't Boek der Wijsheid, Hoofdst. II (v. 17—41).

Maar de jonge dochter heeft geene ooren voor die verlokkende taal: in een verrassende, zeer zinrijke wending roept zij, met den dichter, verontwaardigd uit v. 41:

Leert dit de weêrgeboorte? [1])
Neen zeker, neen, ô neen!

en haar besluit staat vast: met Gods Moeder volgt zij Christus' spoor op diens Kruisweg; met Maria Magdalena neemt zij vastberaden stand bij Zijn Kruis (v. 41—65).

Voorwaar (v. 65 enz.), dát heet bouwen op vasten grond! dát is (en in verheven zin) met keizerin Helena het Kruis van Christus vinden, en, als Constantijn, in de banier voeren! — Daarom aan deze Helena de feestkrans van laurier, [2]) het zinnebeeld harer maagdelijke zelf-offerande in en om Christus, den Gekruiste!

---

[1]) *Weêrgeboorte.* Zie blz. 206, noot 1.

[2]) *Laurier.* Dit zinnebeeld is van oude dagteekening in zooverre het verband houdt met de mythologische Daphne, die, toen Apollo haar vervolgde, in een laurierboom veranderd werd. Niet onwaarschijnlijk hangt hiermede samen, het volksgeloof, waar Vondel op zinspeelt Besp. III v. 627:

De kuischheit wederstreeft, gelijck de lauwerier,
De vlammen . . . .

d. i. voor «de lauwerier» het werkelijk vuur, voor «de kuischheit» het vuur der hartstocht.

Mag ik hieraan iets toevoegen over den «roosmarijn», al

In Cruce salus.

Laet ons van 't Kruis beginnen
  Waerin elx heil bestaet,
En kruissen onze zinnen
  Naer Jesus les en raet.
Hy, met zyn kruis gelaên,
Tradt rustigh zelf vooraen,
  En boete 's menschen schult
Door lijden en gedult.

Het padt by hem gekoozen,
  Waer langs men Godt ontmoet,
Is dicht bestroit met roozen,
  Met roozen van zijn bloet,
Dat uit de monden vloeit
En al den wegh besproeit,
  Waer langs hy heenetreet,
Geverft in bloedigh zweet.

Maer 't vleesch, vervaert van lyen,
  Kant zich hier tegens aen,
En oordeelt razernyen
  Te volgen deze baen,
En roept: gebruick den dagh
Terwijl 't u beuren magh.
  Pluk bloemen, jonge maeght,
Eerge uw verzuim beklaeght.

---

heeft deze hier niets te maken? Vondel zegt in Uitvaert van mijn dochterken t. w. Sara (1626) v. 37:

De speelnoot vlocht (toen 't anders niet moght sijn)
  Een krans van roosmarijn. —

«welke plant den dooden geheiligd was» zegt v. Lennep. Maar waarom? Zou de verklaring eenigszins liggen in het: geheugenis bewaren van de overledenen, naar Besp. III v. 595:

De roosmarijn versterckt
Geheugenis . . . .?

De wijze legt op minnen
Van 's levens lusten toe,
Met haere gespeelinnen,
Gerust en nimmer moe.
De dagh schoon opgestaen,
Zal haestigh ondergaen.
Dit heerelijk genot
Wort u gegunt van Godt.

Gestrengheit, zuchten, klaegen
Voeght geensins teêre jeught,
Maer eigen welbehaegen,
En weelde en enckle vreught.
In 's levens blijden may
Te danssen aen den rey
Stemt met natuur en reên
Natuurlijk overeen.

Leert dit de weêrgeboorte?
Neen, zeker, neen ô neen.
Men gaet door de d'enge poorte
Met weinigen alleen.
Wie los en onvermast
Van 's weerelts juck en last
Zich zelve kan ontslaen
Volght best de rechte baen.

Heleen volght den behoeder
Geluckigh op het padt
Van Jesus, met Godts moeder,
Ter poorte uit van de stadt.
Gelijck een kruisheldin
Slaet zy den kruiswegh in,
Die naer het leven leit
Ter eeuwige eeuwigheit.

Maria Magdaleene
Stont onder 't kruis getrou,
Daer 't licht had uitgescheene,
't Welck haer verlichte in rou.
Dees koos, getroost in Godt,
Het allerhooghste lot,
Het beste deel van al,
Dat zy behouden zal.

Zy bout op vaste gronden,
En niet op ydelheên.
Die 't kruis dus heeft gevonden
Als keizerin Heleen,
De moeder van de vorst,
Die 't kruis eerst voeren dorst
Tot pracht in zijn banier.
Bekrans haer [1]) met laurier.

5. Ter Staetsie van Dina Noordijck.

Nog een kort woord over een vijfden geestelijken Bruidszang, in 1651 toegezongen aan een ander Klopje, Dina Noordijck, verbonden aan den Krijtberg of de Franc. Xaver.-Kerk te Amsterdam. P. Allard heeft dit gedicht opgenomen in zijn meer genoemd Studiën-artikel, en besproken op eene wijze, dat ik niet weten zou, wat daaraan toe te voegen.

Niettemin, ter wille van volledigheid, schrijf ik het hier uit, met eenige voetnootjes ter verduidelijking, en met deze voorafgaande opmerking.

[1]) *Haer* d. i. natuurlijk de geestelijke bruid «Heleene.»

In dit lied toont zich, jammer genoeg, Vondel den dichter van den Renaissance-tijd. Dat hij, bij zijne lofprijzing dezer Dina, de Dina van de H. Schrift (Genes. Hoofdst. 34) als tegenstelling te pas brengt, laat zich hooren; dat hij er ook bij haalt de Vestaalsche «Nonnen,» alsmede «Dafne in een lauwerboom verandert,» is hinderlijk: maar dat was toen modern-mooi! [1])

Nu sla, o zalige Xaveer, [2])
Uit 's hemels troon uw oogen neêr
  Op d'eere der Jongkvrouwen,
  Die Jesus hant gaet trouwen.
Zy schenckt het zuiver Heilighdom
Van hare jeught den Bruidegom
  Van zoo veel duizent Maeghden,
  Als oit zijn oogh behaegden,
Van outs was geen triomf zoo groot,
Dan als een maeght in 't hart besloot,
  Den bloezem van haer dagen
  Den Hemel op te dragen:
Hem te offeren den eersten geur,
Den verschen dauw, en 't levend kleur
  Der onbesmette leli,
  Geplant door 't Evangeli. [3])
Dat was van outs een klare blijck
Der mogentheit van Christus Rijck,

---

[1]) Het gedicht dateert, zeide ik, uit 1651. Heeft Joost na dat jaar allengs beter inzicht in dat onpassende der Mythologie gekregen? In Maeghdepalm aan A. Bruining, 1658, en in al de genoemde Staetsie-zangen niets van dien aard.

[2]) Als verbonden aan de S. Franc. Xaver.-Kerk, legde zij dáár waarschijnlijk hare gelofte af.

[3]) De gelofte van zuiverheid is een der heerlijkste vruchten van het Evangelie of der Nieuwe Wet.

't Welck wijder triomfeerde,
Dan Cezar oit regeerde.
Zoo wert by 't licht van 't Roomsch Geloof
De glans van Vestaes lampen doof;
Zoo schaemden zich haer Nonnen
Voor ons gewijde Zonnen. [1])
Men zwygh' van Dafne, by den stroom
Gevlught, en in een lauwerboom
Verandert onder 't blaecken
Des Godts, die haer wil schaecken.
Hier blaeckt een Maeght van Hemelsch vier,
En staet, gelijck een lauwerier,
In 't Paradijs geladen
Met onverwelckbre bladen.
Zoo zit een Maeght voor Godt te prijck,
En wort hier d'Engelen gelijck, [2])
Om namaels 't Lam daer boven
Te volgen en te loven. [3])
Laet Jacobs Dina onberaên
Naer Sichem vry op 't hoogtijt gaen,
By hare wulpsche kennis:
Zij haelt er niets dan schennis.
Ons Dina, wijs en godtgezint,
Gezelschap zoeckt, dat Jesus mint,
En 's weerelts ydelheden
Versmaet, en kan vertreden. [4])

---

[1]) *lampen* = Vesta's zoogenaamd eeuwig vuur, dat aan hare «Nonnen» toevertrouwd was; de Christen-maagden zijn zelf als glanzende «zonnen.»

[2]) *d'Englen* Matth. XXII, 30: «erunt sicut Angeli Dei in coelo.»

[3]) Apocal. XIV, 3, 4: «En zij zongen als een nieuw lied...; want het zijn Maagden, en zij volgen het Lam, waarheen het gaat.»

[4]) P. Allard verklaart dit vers aldus: «zij versmaadt niet slechts 's werelds ijdelheden in haar hart, maar is ook in staat, waar het er op aan komt, die werkelijk met den voet

Zy ruckt met eenen blyden zin
Ter loopbaen van de kuischeit in,
Oock zonder om te kijcken.
Zy zal den pallem strijcken.

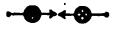

Tot besluit een gedicht van langeren adem, 114 verzen, in 6 regelige strofen, opmerkelijk om meerdere redenen. Ik bedoel:

6. Lofzangk der geestelijcke Maeghden.

't Is een zeer eigenaardig gedicht, zonder hooge verheffing of machtige beweging: veeleer rustig en ernstig bedaard, maar zóó, dat het zich alleraangenaamst laat lezen, «vooral om den keurigen vorm en zeldzamen rijkdom van beelden.» Deze woorden zijn van v. Lennep, maar zeggen veel te weinig, en tevens iets te veel: Te weinig, omdat zij den aard en de waarde van het lied niet genoeg doen uitkomen; iets te veel, omdat zij te veel aan Vondel's eigen vinding toekennen. Maar hoe kon een v. Lennep bij zulk een onderwerp behoorlijk op de hoogte zijn?

Met grootere juistheid dient men aldus te zeggen:

Bewonderenswaardig is de kennis, die Vondel hier ten toon spreidt omtrent de gelofte van zuiverheid in den maagdelijken staat. 't Is, zou ik haast zeggen, 't is de korte, kernachtige, theologisch juiste, en daarbij wonderrijke samenvatting van alles, wat daarover bij de ascetische schrijvers te lezen is; zelfs de geijkte beelden en verge-

---

te treden.» Zeer juist, dunkt me. Hieraan sluit dan ook goed, wat nu volgt van dien «blijden zin», waarmede de maagd zich van alles los-«ruckt», om te rennen naar den opgehangen prijs, 1. Cor. IX, 24—26.

lijkingen ontbreken niet; evenmin, dat spreekt, de passende teksten, vooral in het Evangelie en de brieven der Apostelen te vinden.

Met dat alles blijft het dichtkunst, en lyrische dichtkunst. Dáár is een man, een hart aan 't woord, dat, bij vol begrip der zaken, in de innigheid zijner overtuiging en vroomheid, uiting geeft aan zijne hoogschatting, zijne bewondering, zijne liefde voor hetgeen Gods Zoon als hoogste volmaaktheid, als verheffing van den mensch tot den rang der Engelen, heeft geleeraard en aangeprezen. Matth. XXII, 30.

Niettemin kan men het zich voorstellen, dat meer dan één, in onzen tijd vooral, maar moeilijk vermag te begrijpen, hoe in zulk een vers ware poëzie schuilt? Dan daaruit volgt nog niet, dat ze er ook niet is of ook maar schuil gaat!

Begrijp ik Vondel goed, zoo is dit gedicht opgevat als een lied (een gezang: «op de wijze: Het daeget in den Oosten») gezongen of te zingen door de geestelijke Maagden zelven, die daarin al de hoogheid, heerlijkheid, bevoorrechting van hun levensstaat dankbaar en blijde verheffen.

Daartoe noodigen zij al aanstonds elkander uit (1e strofe:)

Laet ons de weerelt haeten,
En 's weerelts slaverny,
En kiezen van dry staeten
Den besten staet van dry,
Den staet van Maeghdeleven,
Hoogh verheven.

Nu zetten zij, volgens Paulus 1 Cor. VII, voorop, dat hier geen sprake is van een gebod des Heéren, maar van één zijner Evangelische Raden (2de Str.); en dat ze der-

halve het huwelijk geenszins laken en afkeuren (3de Str.) Een ieder heeft zijne gave van God, en die gaven zijn verschillend van waardij: hoe meer vrij van aardsch gehalte, des te kostbaarder (4de Str.):

Het gout blijft hooghst in waarde
Hier op aerde.

Hierop volgt de toepassing in Lazarus' gezusters: in Maria (5de Str.); in Martha (6de Str.), alweder met toespeling op bovenvermeld Hoofdst. VII.

Waarna de gevolgtrekking, met eene verwijzing aan 't slot naar de Moeder-maagd, der Maagden koningin en glorie! (7de Str.):

Zoo wint het kuisch onthouden
Der maeghden d'eerste kroon, ...

Intusschen, men bedenke het goed, ze is een loutere, een zeldzame Godsgave, die vrijwillige maagdelijkheid;

't Is weinigen gegeven, [1])
Van hart en zin besneên,
Dien kruisbergh op te streven, ...

volgens Matth. XIX, 11: «non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est» d. i. niet allen begrijpen dat woord, maar slechts wien het gegeven is; ook vraagt zij kamp en strijd.

(En) eischt geen' mensch ten halve,
Maer ziel en lichaem heel.

---

[1]) Maeghdepalm voor A. Bruning begint ook: «Weinigen heeft Godt gegeven . . . . af te snijden.»

Slechts wie, door de genade wordt voorkomen en als «overstort», en (dit wordt verondersteld) met haar medewerkt, wint zich immer nieuwe genaden, en bloeit, en draagt vruchten (8e, 9e, 10e, 11e Str.).

Aldus handelt de jonge dochter, die haren maagdom Gode offert, en hieraan vrijwillige armoede parend, Hem schenkt:

boom en enten,
En tevens al 't gewas;
De hooftsom en de renten,
Al d'inkomst en de kas.

(Aldus 12e, 13e, 14e Str.). — En nu, nu komt er voelbare verheffing en warmte in het dichtstuk: óók die maagden hebben hunnen bruigom, hunne bruidsvreugd, hun bruidsfeest, en:

Dees bruiloft juicht gedurigh;

en bereikt haar toppunt van blijdschap en volzalig geluk, als de Goddelijke Bruidegom, «de Heer der heeren» zet

(Zijn) bruit omhoogh te prijck,

ten einde haar te «eeren» en te «kroonen» als zijn «getrouwe», die nimmer tot den weduwstaat vervallen zal:

Vry van rouwe!

Zoo zingt de medejuichende dichter 15e, 16e, 17e, 18e en 19e Str.

Wie gaat het niet als mij, die, hoe meer ik mij in de studie van dit gezang verdiepte, immermeer verbaasd stond over zoo waarachtige schoonheid in die oogenschijnlijke kalmte en eenvoud; verbaasd ook (om het nogmaals te zeggen) over zoo innige kennis en bewondering van de Gelofte van zuiverheid bij een bekeerling!....

Nog ééne bijzonderheid, zeker niet zonder belang. Deze Lofzangk der geestelijcke Maeghden verduidelijkt sommige uitdrukkingen in de voorgaande gedichten.

Wij lezen hier v. 3:

> En kiezen van dry staeten
> Den besten staet van dry,
> Den staet van Maeghdeleven,
> Hoogh verheven.

Bedoeld worden de «staeten» van maagd, vrouw, moeder. In v. 33 heet dat «Maeghdeleven» dan ook, naar Luc. X, 42: «Maria heeft het beste deel verkoren, dat haar niet zal ontnomen worden»:

> Het allerbeste lot
> Ter goeder tijt verkozen,
> Noit verloren.

In dien zin moet ook «d'eerste» (Maeghdepalm voor M. Krulis v. 57) verstaan worden:

> Maer aengezien de Maeghdeplicht
> Alle andre staeten gaet te boven,
> Zoo voeght het dat zy *d'eerste* sticht',
> En stof geeft Godt met zang te loven,

d. i. als den eersten of verhevensten staat belevend, moet de geestelijke maagd, meer dan vrouw en moeder, allen tot stichting zijn, wat verduidelijkt wordt door Lofz. d. g. Maeghd, v. 97:

> Gelijck ze klaerder lichten
> In waerde van dien staet,
> Zoo moeten ze ook meer *stichten*,
> In woorden, werck en daet.

Hiermede hangt verder samen «d'eerste kroon» Lofz. d. g. Maeghd v. 37:

Zoo wint het kuisch onthouden
Der maeghden *d'eerste kroon* . . . .

en «kroon» van «Marye», de Maagd der Maagden, Krulis v. 38:

Zoo viel d'ootmoedige Marye
De *kroon* toe in de zuivre cel
Haer toegeleit bij profecye,

t. w. door Isaias VII, 14: «Virgo concipiet» d. i. de maagd zal baren: in waarheid de hoogste bekroning der maagdelijkheid, Maagd en niettemin waarachtig Moeder, moeder van God!

LOFZANGK DER GEESTELIJCKE MAEGHDEN.

Laet ons de weerelt haeten,
En 's weerelts slaverny,
En kiezen van dry staeten
Den besten staet van dry,
Den staet van Maeghdeleven,
Hoogh verheven.

Dit's geen gebodt van boven, [1])
Maer 's Heilants wijzen raet,
Een raet met recht te loven,
Al lijt de maeght veel smaet
By traegh verlichte blinden
Trouwgezinden.

---

[1]) Reeds heb ik boven verwezen naar 1 Cor. VII: op dit Hoofdstuk van Paulus' brief ziet Vondel geheel dezen lierzang door; elke plaats aan te geven acht ik noodeloos.

Wy willen hierom 't huwen
Niet lastren en versmaên,
Noch 't echtbedt leeren schuwen:
Wie trout heeft wel gedaen.
Wie 't weereltsdom wil bouwen
Magh vry trouwen.

Wy moeten in 't hanteeren
Van allerley metael
Elck naer zijn deught waerdeeren,
Gout, zilver, tin en stael.
Het gout blijft hooghst in waerde
Hier op d'aerde.

Maria, die geruster
Aendachtigh zit voor Godt,
Kiest, wijzer dan haer zuster,
Het allerbeste lot
Ter goeder tijt verkoren,
Noit verloren.

De weereltsche, beslommert
Als Marta af en aen,
Met huiszorgh zich bekommert:
Godts dienstmaeght is belaên [1])
Naer 's bruidegoms behagen
Zich te draegen.

Zoo wint het kuisch onthouden
Der maeghden d'eerste kroon,
Veel hooger dan getrouden
Gezeten op den troon, [2])

[1]) *belaên* = beladen, in den zin van: belast zijn met de zorg, om . . ., of: tot plicht hebben . . . .

[2]) *Op den troon.* Dit ziet, naar ik meen, op zeker gebruik, hier en daar nog in zwang, om bruidegom en bruid bij het bruiloftsfeest op een soort van troon te plaatsen.

Gelijck de maeght en moeder
Van elx hoeder.

't Is weinigen gegeven,
Van hart en zin besneên,
Dien kruisberg op te strevèn,
En door de wolcken heen
Aertsenglen, die Godt kennen, [1])
Naer te rennen.

Twee ongelijcke deelen,
De ziel verknocht aen 't vleisch,
Bezwaerlyck Godts beveelen
Voltrecken naer den eisch.
Wie flaeu en stuckwys stryen
Schaers bedyen

Dit eischt geen' mensch ten halve,
Maer ziel en lichaem heel.
Wie met genadezalve
Wort overstort, wint veel
Gena, gelijk de telgen
Dan inzwelgen.

Dan bloeienze, en verjeughden,
En winnen daeghlijx aen
In oefeninge en deughden,
Gelijck de boomen staen
In zegenrijcke luchten,
Rijck van vruchten.

---

[1]) v. 47 en 48. Waarom dát: *die Godt kennen?* Waarschijnlijk houdt dit verband met de dubbele uitspraak van Christus: dat de maagden «gelijk zullen zijn aan Gods Engelen in den hemel», en dat «de zuiveren van harte God zullen zien.» Matth. XXII 30 en V. 8. — *Naer* = na.

De weerelt, zoo vergangbaer,
Den leenheer naulijx geeft
Een' appel, al t' ondanckbaer:
De maeght, die zuiver leeft,
Schenckt wortel, boom en bladen,
Zwaer geladen.

Zy schenckt hem boom, en enten,
En teffens al 't gewas;
De hooftsom en de renten,
Al d'inkomst, en de kas;
En, om het al te vatten,
Acht geen schatten.

Die d'enge poort indringen
Treên rijck in armoê voor,
Bezitten alle dingen.
Dus leiden d'ouden[1]) 't spoor,
Van maeghden nagetreden,
Rein van zeden.

De maeghden zijn Godts kercken,[2])
De kuischeit toegewijt.
Zy offren al haer wercken,
Van aertsche zorgh bevrijt,
Den bruigom, daerze aen hangen
Met verlangen.

Tot hem stijght van beneden
Naer 't hemelsch englekoor
De wierook der gebeden,

---

[1]) *d'ouden* d. i. vele heiligen hebben van oudsher in de Kerk het voorbeeld gegeven dier maagdelijke onthouding.

[2]) *Godts kercken.* Eene toepassing van 1 Cor III, 16: «Nescitis, quia templum Dei estis» d. i. Weet gij niet, dat gij de tempel Gods zijt?

Het gansche leven door.
Hy let op haere klaghten
En gedachten.

Gelijckze klaerder lichten,
In waerde van dien staet,
Zoo moetenze ook meer stichten,
In woorden, werck en daet,
Of 't geeft haer scha, geen voordeel
In Godts oordeel.

Te bros en wispeltuurigh
Is weerelts schijngeluck:
Dees bruiloft juicht gedurigh,
Getroost in noot en druck,
En hoopt op 's hemels feesten
By Godts geesten.

Daer zet de Heer der heeren
De bruit om hoogh te prijck,
Opdat hy haer magh eeren
In 't eeuwighdurend rijck,
En kroonen zijn getrouwe,
Vrij van rouwe.

Mijn arbeid is ten einde. — Zoo ooit, dan blijkt uit deze «Klooster-poëzie», hoe Vondel, de bekeerling, R. Katholiek was in merg en been: volbloed katholiek naar den geest, als grondig en overtuigd kenner der leer; volbloed katholiek naar het hart, als vroom bewonderaar en minnaar van de nobelste levensuitingen dier leer. Wel een leerrijk en opwekkend voorbeeld!

Moge daarom voor ons allen, en niet het minst voor

den R. Katholieken kunstenaar, altoos des dichters spreuk: *Justus fide vivit* waar blijven in dubbelen zin:

Wil Vondel's naam en beeld u diep in 't hart bewaren,
Nooit, Holland's Katholiek! voor 's Grijsaards stemme doof:
Joost leeft, ten Meester ons, als Dichter door zijn Snaren;
Veel meer, ten Toonbeeld ons, leeft Joost door zijn Geloof!

MAEGHDEP. v. A. BRUNING.

v. 112 en 113. [1])

Kon Sint Jan . . . .
Weigren 's Konings gunst, en disch,
Hoofsche pracht, en zijde kleeren . . .

Waar staat dit in de H. Schrift? — Wel lezen wij Marc. VI 17—21, dat Herodes Joannes liet gevangen nemen; en dat hij, ook toen nog hem vreezend en ontziend als een rechtvaardig en heilig man, niet kon besluiten hem te dooden, maar gaarne naar hem luisterde en menige zaak deed naar zijn raad: — maar dit is ook alles.

Hoe komt Vondel dan aan zoo iets? De oplossing meen ik te vinden in Joannes de Boetgezant, schoon 4 jaren na deze Maeghdpalm uitgegeven (1662). Daar fingeert de dichter IVe Boek v. 157—342 een episode, die hierop neêrkomt.

Om den woestijnbewoner, v. 159,

Met eenen schoonen glimp te krijgen in de kluiven,

begeeft zich Herodes Antipas, verzeld van Herodias, onder de menigte, die den Dooper omringt: tracht hem door vleierij voor zich te winnen, en, hoe krachtig de boete-prediker den Koning ook diens ergerlijk leven verwijt, ver-

[1]) Zie blz. 212, noot 2.

zoekt hem mede te gaan en een soort van hofprofeet, d. i. hofleeraar, te worden. De menigte geraakt in opschudding; maar Sint Jan herstelt door zijn woord de rust, stijgt in de hofkaros, en komt aldus in 's vorsten macht. Ten hove gekomen ziet de Godsgezant zich op alle wijzen geëerd, v. 316:

Men quam Ioannes groeten,
En wiesch, door 's Konings last, eerbiedigh hem de voeten.
Toen wert er opgedischt, en hy, als 's konings vrient,
En Gods Profeet, geviert, lagh boven aen, gedient
Uit zilvre schotelen, van leckre hofgerechten
En wildbraet. Maar deze eer kon luttel op hem hechten.
Hy zette noit den mont aen spijs, bancket en wijn,
En droegh zich in 't palais, als waer het een woestijn.
Zijn dronck was water, en wat honigraets zijn spijze.
Zoo volgde een woestijnier in 't hof zijne oude wijze.

Zweefde Vondel deze voorstelling toen reeds voor den geest?

DRUKFEILEN.

Blz. 85	Haar tracht . . . in haar	lees	Hem . . . in zijn
„ 129	zoovee	„	zooveel
„ 163	verbodene	„	verboden
„ 174	onschuldbaar	„	onduldbaar

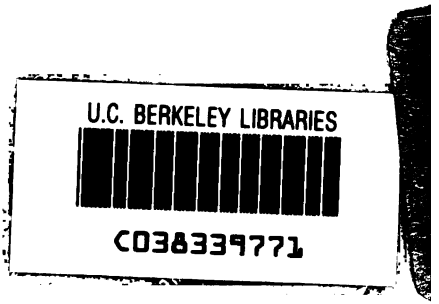
U.C. BERKELEY LIBRARIES
C038339771